

Turun ammattikorkeakoulun

Tutkimuksia

26

KARI SALONEN

Haastava sosiaalinen vanhustyössä

– avopalvelutyöntekijöiden näkemyksiä kotona asuvien vanhusten sosiaalisesta olomuotoisuudesta

TURUN AMMATTIKORKEAKOULU
ÅBO YRKESHÖGSKOLA

Turun ammattikorkeakoulun

tutkimuksia

26

KARI SALONEN

Haastava sosiaalinen vanhustyössä

– avopalvelutyöntekijöiden näkemyksiä kotona
asuvien vanhusten sosiaalisesta olomuotoisuudesta

TURUN AMMATTIKORKEAKOULU
ÅBO YRKESHÖGSKOLA

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Akateeminen väitöskirja
Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Vastaväittäjä: VTT, Marjaana Seppänen, Stakes

Ohjaaja: professori, YTT, Jyrki Jyrkämä, Jyväskylän yliopisto

Esitarkastajat:
professori, VTT, LK, Antti Karisto, Helsingin yliopisto
professori (emerita), YTT, Simo Koskinen, Lapin yliopisto

TURUN AMMATTIKORKEAKOULUN
TUTKIMUKSIA 26

Turun ammattikorkeakoulu
Turku 2007 (painettu) / 2010 (pdf)

Kannen suunnittelu: Erkki Tuomi

ISBN 978-952-216-010-2 (painettu) / 978-952-216-147-5 (pdf)
ISSN 1457-7917 (painettu) / 1796-9964 (pdf)

Painopaikka: Turun kaupungin painatuspalvelukeskus, Turku 2007
Jakelu: julkaisut.turkuamk.fi/isbn9789522161475.pdf

SISÄLTÖ

KIITOKSET	6
TIIVISTELMÄ	8
ABSTRACT	10
OSA 1: SOSIAALINEN OLOMUOTOISUUS VANHUUDESSA – TUTKIMUKSEN TEOREETTISET LÄHTÖKOHDAT	12
1 JOHDANTO	12
1.1 Tutkimuksen tausta	12
1.2 Avopalvelutyön ajankohtaisia haasteita	14
1.3 Tutkimusaiheen alustava rajaus	16
1.4 Aikaisempia tutkimuksia aihealueesta	18
1.5 Tutkimuksen teoreettisista ratkaisuista ja rakenteesta	20
2 SOSIAALINEN OLOMUOTOISUUS IHMISEN ONTOLOGISENA KYSYMYKSENÄ	25
2.1 Ihmisen olemassaolon tutkimuksellinen tarkennus	25
2.2 Sosiaalisen olomuotoisuuden käsite	26
3 SOSIAALINEN VANHENEMINEN JA SOSIAALINEN VANHUUDESSA ..	30
3.1 Sosiaalinen vanheneminen ja sen tasot	30
3.2 Vanheneminen, toiminta ja toimintakyky	33
3.3 Elämänhallinnasta sukupolvisidonnaiseen elämäntapaan	37
3.4 Elämänlaatu ja vanhuus	40
4 VANHUUDEN YMPÄRISTÖT	43
4.1 Koti ja sen erityisyys	43
4.2 Vanhuspalvelut osana kotona asumista	46
4.3 Vanhuuden asuin- ja elinympäristöt	47
5 VANHUSTYÖN ERITYISPIIRTEITÄ	50
5.1 Vanhusspesifisyys ja vanhusasiakkuus	50
5.2 Avopalvelutyö kotona asuvien vanhusten parissa	52
OSA 2: SOSIAALISEN OLOMUOTOISUUDEN EMPIIRINEN RATKAISUYRITYS – TUTKIMUKSEN SUORITTAMINEN	55
6 TUTKIMUKSEN KULKU	55
6.1 Tutkimuksen tavoite	55
6.2 Tutkimustehtävät ja haastatteluteemat	57
6.3 Metodologiset ratkaisut ja tutkimustyyppien valinta	58
6.4 Tutkimusjoukko, -menetelmä ja aineiston kerääminen	60
6.5 Aineiston analyysi	63

OSA 3: SOSIAALINEN OLOMUOTOISUUS AVOPALVELUTYÖNTEKIJÖIDEN KUVAAMANA – TUTKIMUSTULOSTEN ESITTELY	69
7 SOSIAALINEN MINÄ VANHUUDESSA	69
7.1 Sosiaalista minää kuvaavat tunnuspiirteet	69
7.2 Sosiaaliset tarpeet ja elämänhallinta	73
7.3 Elämänkulun myötä merkityksellistynyt sosiaalinen	77
7.4 Minää tukeva hengellinen elämä	80
8 SOSIAALISTA OLOMUOTOISUUTTA YLLÄPITÄVÄ TOIMINTA.....	83
8.1 Toiminnan sisältö, jokapäiväisyys ja rytmi.....	83
8.2 Sosiaalisten suhteiden ylläpitäminen	86
8.3 Toiminnan sukupuolispesifejä tunnuspiirteitä	89
9 VANHUSTEN JOKAPÄIVÄISET ASUIN- JA ELINYMPÄRISTÖT	94
9.1 Ympäristösuhteen rakenne ja tunnuspiirteet	94
9.2 Vanhusten kiinnittyminen lähiympäristöön	98
9.3 Koti, kotona asuminen ja lähitulevaisuus	103
9.4 Palvelut ja omaiset ympäristösuhteen ylläpidossa	109
9.5 Maaseutu- ja kaupunkiympäristöjen erityisyys	113
9.6 Murtumat ympäristösuhteissa	115
10 HISTORIALLISTYHTEISKUNNALLISET ILMENTYMÄT VANHUUDESSA	122
10.1 Yhteiskuntaluokat ja sosioekonominen asema	122
10.2 Kotiseudun, sukupolven ja elämäntavan sosiaaliset tunnusmerkit ...	126
10.3 Vanhuuden arvostaminen ja muutamia tulevaisuuskuvia	130
11 AMMATTISPESIFISIÄ NÄKÖKULMIA SOSIAALISEEN OLOMUOTOISUUTEEN	134
11.1 Vanhusten elämäntilanteet, tarpeet ja ammattietiikka.....	134
11.2 Sosiaalisen olomuotoisuuden tukeminen vanhustyössä	136
11.3 Haasteita avopalvelutyössä ja ammattitaidossa.....	138
OSA 4: OPETUKSET JA KOKEMUKSET SOSIAALISEN OLOMUOTOISUUDEN RATKAISUYRITYKSESTÄ – TUTKIMUKSEN YHTEENVETO.....	142
12 TULOSTEN YHTEENVETO JA TUTKIMUKSEN ARVIOINTI.....	142
12.1 Tutkimustulosten yhteenveto.....	142
12.2 Eräitä suosituksia vanhustyöhön.....	151
12.3 Luotettavuuden arviointi	153
12.4 Teoreettinen arviointi	157
12.5 Itsearviointi	158
LÄHTEET	161

LIITTEET 1–4	191
---------------------------	------------

LIITE 1: Haastatteluteemat	192
---	------------

LIITE 2: Tutkimuslupa-anomus	193
---	------------

LIITE 3: Haastatteluihin osallistuneet avopalvelutyöntekijät kunnittain	194
--	------------

LIITE 4: Haastatteluajan varaaminen	195
--	------------

KUVIOT 1–4

KUVIO 1: Layderin (1993, 72) tutkimuskartta	21
--	-----------

KUVIO 2: Kategorioiden muodostamisprosessi	65
---	-----------

KUVIO 3: Aineiston analyysin toteuttaminen	67
---	-----------

KUVIO 4: Kotona asuvien vanhusten sosiaalisen olomuotoisuuden kuvauskehikko	143
--	------------

KIITOKSET

En olisi uskonut aikanaan omalta kohdaltani näin käyvän. Kun vuoden 1976 syksyllä istuin nuorena abiturienttina Turun yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen järjestämällä esitelyluennolla, kysyi eräs läsnäolijoista edesmenneeltä sosiaalipolitiikan professori Kari Salavuolta: ”Mihinkäs täältä pääsee töihin sitten valmistumisen jälkeen?” Kari vastasi hetken mietittyään: ”Eräskin mies meni vanhainkotiin johtajaksi.” 10 vuoden päästä tästä ensimmäisestä tapaamisesta Karin kanssa löysin itseni vastaavista töistä, joten ensimmäiseksi minun on kiitettävä Karia suunnan näyttämisestä.

Työskenneltyäni 1980- ja 1990-luvuilla vuosia vanhusten parissa minulle virisi ennen tämän väitöskirjan aloittamista kaksi kertaa tarve selvittää vanhuspalveluihin ja vanhustyöhön liittyviä kysymyksiä. 1980-luvun lopussa tein sivulaudatur-tutkielman vanhuspalvelujen hyväksymisestä ja vuonna 2001 sain päätökseen gerontologista sosiaalityötä käsittelevän lisensiaatintyöni. Ne loivat monilla tavoin pohjaa nyt valmistuneelle tutkimukselle. Näiden vuosien aikana tapaamilleni vanhuksille ja työntekijöille lausun suurkiitokset, sillä ilman heidän apuaan olisin tuskin ymmärtänyt kaikkea sitä, mitä vanhana ihmisenä oleminen merkitsee.

Olen kiitokset velkaa väitöstyötäni ohjanneelle Jyväskylän yliopiston sosiaaligerontologian professori Jyrki Jyrkämälle. Hänen asiantuntevat kommenttinsa ja jäsenysehdoituksensa ovat linjanneet ratkaisevalla tavalla väitöstyöni kriittisiä vaiheita ja valintoja. Kiitokset myös Jyväskylän yliopiston tutkijaseminaareissa tapaamilleni sosiaaligerontologian jatko-opiskelijoille, jotka kukin omalla tavallaan ovat tukeneet ajatuksiani ja tutkimuksellisia valintojani.

Työni esitarkastajaa, Lapin yliopiston emeritusprofessori Simo Koskista kiitän kahdestakin syystä. Ensinnäkin hänen kirjoituksensa ovat toimineet minulle 1980-luvulta lähtien vanhuutta koskevien ajatusten ja näkökulmien tärkeinä lähteinä. Toiseksi kiitokset kaikista niistä kommentteista, jotka olen häneltä esitarkastajana käsikirjoitukseeni saanut. Toisena esitarkastajani toimi sosiaaligerontologian professori Antti Karisto. Häntä kiitän huolellisesta paneutumisesta tekstiini ja monien sisällöllisten kysymysten tarkentamisesta. Lisäksi minulla on ollut etuoikeus luetuttaa tekstejäni professori Mikko Mäntysaarella, YTM Sinikka Hakosella ja yliopistolehtori Heikki Suhosella. Lingsoftin Oy:n toimitusjohtajalle, FM Juhani Reimanille työntekijöineen, olen kiitokset velkaa nopeasta kielentarkastuksesta ja tiivistelmän englanninkielisestä käännöksestä. Juhanille lausun kiitokset myös monivuotisesta kannustuksesta tutkimustyön tekoon.

Suomen Akatemian myöntämän kaksivuotisen apurahan ja Turun ammattikorkeakoulusta saamani tutkimusvapaan turvin tämä tutkimus on edennyt aikataulun mukaisesti. Kiitos molemmille tahoille väitöstyöni mahdollistamisesta ja loppuunsaattamisesta.

Vuosien aikana monet työtoverini ovat tukeneet tutkimustyötäni. Reilun kiitoksen ansaitsee VTT Esko Ovaska, joka on jaksanut joka käänteessä muistuttaa väitöstyöni tärkeydestä ja tutkimuksen tekemiseen liittyvistä kirjoittamattomista periaatteista. TtT Mikko Saarikoskelle ja VTL Meeri Kojonkoskelle kiitokset siitä, että yhteiset keskustelumme ovat vieneet tutkimusaihettani eteenpäin. Lopuksi kiitokset kaikille työtovereilleni Turun

ammattikorkeakoulussa yhdessä ja erikseen kuuntelevasta tuesta sekä ajan antamisesta vanhustyötä koskeviin keskusteluihin.

Ilman vaimoni Marjan pitkämielisyyttä, ymmärrystä ja jatkuvaa tilanantoa kodissamme en olisi saanut tehdyksi tätä tutkimusta. Samoin pojillemme, Panulle, Esalle ja Juusolle, isälliset rutistukset kiitoksena siitä, että olette suoneet minulle työrauhan. Äidilleni Annelille sekä veljilleni Jarmolle ja Jukalle perheineen osoitan kiitokset monivuotisesta tuesta ja kannustuksesta opiskeluun.

*Omistan tämän tutkimuksen edesmenneelle isälleni, Pekalle.
Lisäksi omistan tutkimukseni kaikille niille vanhuksille ja vanhustyöntekijöille,
joita olen vuosien aikana tavannut.*

Turussa 26.9.2007
Kari Salonen

TIIVISTELMÄ

Kari Salonen

Haastava sosiaalinen vanhustyössä – avopalvelutyöntekijöiden näkemyksiä kotona asuvien vanhusten sosiaalisesta olomuotoisuudesta/ Kari Salonen – Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 2007. - 195 s. - (Turun ammattikorkeakoulun tutkimuksia, ISSN 1457-7917; 26).

ISBN 978-952-216-010-2

Väitöskirja: Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntatieteellinen tiedekunta 2007.

Tutkimuksen lähtökohtana on ammatillisen vanhustyön muuttuminen 2000-luvun Suomessa. Tutkimus nojaa käsitykseen, jonka mukaan vanhustyö tarvitsee oman itseymmärryksensä tueksi monipuolista tietoa vanhuudesta ja vanhana ihmisenä olemisesta. Keski-tyn tässä tutkimuksessa kuitenkin sosiaaliseen vanhenemiseen ja tarkemmin siinä ilmenevään sosiaaliseen olomuotoisuuteen. Lisäksi rajaan tutkimuksen ammatilliseen avopalvelutyöhön. Keskeisenä tutkimustehtävänä on selvittää, miten kotipalvelun, kotisairaanhoidon ja kotihoidon avopalvelutyöntekijät kuvaavat sosiaalista olomuotoisuutta osana omissa kodeissaan asuvien vanhusten elämää. Tutkimuksen teoreettinen viitekehys muodostuu sosiaalisesta vanhenemisestä, sosiaalisesta olomuotoisuudesta yhtenä ihmisen olemassaolon muotona, vanhuspalveluista, kodista vanhuudessa ja ammatillisesta vanhustyöstä.

Käytän tutkimuksessa laadullista tutkimusotetta. Tutkimustyyppi on fenomenografia, ja empiirisen aineiston analyysissä käytän sisällönanalyysiä. Sisällönanalyysin lisäksi hyödynnän aineiston rakenteellisessa jäsentämisessä Derek Layderin (1993) tutkimuskarttaa, joka jakautuu neljään elementaariseen tasoon. Nämä ovat minä, sijainniltaan määrittyvä toiminta, puitteet ja konteksti. Näitä kaikkia tasoja sitoo yhteen aika sekä ajassa tapahtuvat muutokset. Varsinainen tutkimusaineisto muodostui 36 työntekijän teemahaastattelusta. Tutkimusalueina olivat 10 varsinaissuomalaista kaupunkia ja maaseutukuntaa.

Nykyisin avopalveluja käyttävät vanhukset ovat keskimäärin 85-vuotiaita, joten he edustavat ns. sodan ja pulan sukupolvea (1910–1930-luvuilla syntyneet). Tutkimustulosten perusteella voidaan todeta, että sosiaalinen olomuotoisuus on yksi spesifi olemassaolon muoto vanhuudessa. Sosiaalista minää kuvaavat vanhusten persoonallisuuden piirteet, sosiaaliset tarpeet, elämänhallinta, elämäntapojen aikana tärkeiksi koetut asiat ja hengellinen elämä. Kyse on siitä, millainen vanhus on ihmisenä, millaiseksi hän kokee itsensä ja miten nämä kokemukset ilmenevät jokapäiväisessä elämässä. Sosiaalista olomuotoisuutta kuvaava toiminta jakautuu toiminnan sisältöihin, toiminnan rytmiin, sosiaalisten suhteiden ylläpitoon ja toiminnan sukupuolispesifisiin tunnuspiirteisiin. Omissa kodeissaan asuvien vanhusten jokapäiväiset asuin- ja elinympäristöt muodostuvat niiden rakenteellisista tunnuspiirteistä, ympäristösuhteen ylläpidosta, kodista, palveluista, sosiaalisista verkostoista, kaupunkien ja maaseutukuntien alueellisista erityispiirteistä sekä murtumista, joita vanhusten ja erilaisten ympäristöjen välillä esiintyy. Sosiaalinen olomuotoisuus historiallisyhteiskunnallisena ilmentymänä näyttää yhteyksiä yhteiskuntaluokkina, sosioekonomisina asemoina, sukupolvea kuvaavina elämäntapoina ja elämäntyylineinä sekä vanhuuden ja vanhojen ihmisten yhteiskunnallisena arvostamisena.

Käytännön vanhustyössä sosiaalinen olomuotoisuus konkretisoituu vanhuskohtaisesti käsityksiin menneestä, nykyisyydestä ja tulevasta, elämänkuluista ja elämänhistorioista sekä näihin kietoutuvista yhteiskunnallisista tapahtumista, mutta myös vanhusten käyttäytymisessä, toimeliaisuudessa, ihmissuhteissa sekä elämän mielekkääksi ja tarpeelliseksi kokemisen tunteissa. Näin ymmärrettynä sosiaalista olomuotoisuutta voidaan pitää fyysisen, psyykkisen, mutta myös hengellisen ja kulttuurisen olomuotoisuuden yläkäsitteenä sillä edellytyksellä, että se ei käsitteenä sulje näitä tyhjentävästi sisäänsä vaan on näitä yhdistävä. Siten fyysinen olomuotoisuus sisältää jotain sosiaalisesta olomuotoisuudesta, joka ilmenee esimerkiksi vanhusten aktuaalisena toimintana erilaisissa ympäristöissä. Psykkinen olomuotoisuus näyttäytyy puolestaan ihmisten välisissä vuorovaikutustilanteissa, vanhusten ajatuksissa, kokemuksissa ja tunteissa.

Työntekijöiden näkemysten mukaan vanhusten sosiaalinen olomuotoisuus on rakentunut yksilöllisesti elämänkulun aikana, ja sitä ovat ohjanneet heidän elämäänsä liittyvät tapahtumat. Sosiaalinen olomuotoisuus näin ymmärrettynä ilmenee suhteina niin fyysisiin, psyykkisiin, kulttuurisiin kuin hengellisiin asioihin. Näissä tapahtuvat muutokset merkitsevät muutoksia myös sosiaalisessa olomuotoisuudessa. Mikäli esimerkiksi vanhuksen ruumiinvoimat fyysisistä olomuotoisuutta ilmentävinä osatekijöinä heikkenevät, kaventaa muutos vanhuksen jokapäiväistä elämää sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta. Yhtä lailla muutto pois pitkäaikaisesta kodista merkitsee sosiaalisten siteiden ohenemista tai katkeamista niihin asuin- ja elinympäristöihin, jotka toimintana, tapoina, normeina, käsityksinä ja ajallisina tapahtumina ovat pitäneet yllä vanhuksen omaa elämäntyyliä ja sukupolvispesifistä elämäntapaa.

Ammatillisen vanhustyön näkökulmasta sosiaalista olomuotoisuutta on lähestyttävä yksilöllisesti. Tämä asettaa sosiaalisen olomuotoisuuden ymmärtämiselle haasteita jokapäiväisessä työskentelyssä. Työntekijöiden käsitysten mukaan näyttääkin siltä, että sosiaalista olomuotoisuutta ei pystytä nykyisin vanhustyössä tukemaan parhaalla mahdollisella tavalla, koska tämä vaatii riittävästi aikaa sekä tietoa vanhusten elämänhistoriasta ja henkilökohtaisista tarpeista. Saadut tutkimustulokset vahvistavat käsitystä, jonka mukaan vanhustyöntekijät tarvitsevat monipuolista tietoa vanhuudesta oman työnsä perustaksi.

Avainsanat: sosiaalinen, olomuotoisuus, olemassaolo, vanhuus, vanhusasiakkuus, vanhuspalvelut, vanhustyö, fenomenografia

ABSTRACT

Salonen, Kari

Haastava sosiaalinen vanhustyössä – avopalvelutyöntekijöiden näkemyksiä kotona asuvien vanhusten sosiaalisesta olomuotoisuudesta / Kari Salonen – Turku: Turku University of Applied Sciences, 2007. - 195 p. - (Research Reports from Turku University of Applied Sciences, ISSN 1457-7917 ; 26).

ISBN 978-952-216-009-6

Doctoral Thesis: University of Jyväskylä, Faculty of Social Sciences 2007.

The starting point for this study is the change in professional elderly care in 21st-century Finland. The research is based on the assumption that, in addition to a sense of self-understanding, elderly care requires diverse knowledge of old age and being an elderly person. However, this study focuses on social ageing and, more specifically, on the social existence that emerges during that process. Furthermore, I have limited the study to professional outpatient service work. One of the central research tasks is to determine how home services, home hospital care and home care outpatient services employees describe the social state as part of the lives of elderly persons living in their own homes. The theoretical framework for the research comprises social ageing, social state as one form of a person's existence, elderly services, the home in old age, and professional elderly care.

I utilised the qualitative research approach. The research is phenomenographic in nature, and content analysis was used to analyse the material. In addition to content analysis, I have used Derek Layder's (1993) research map for the structural organisation of the material. The map is divided into four elementary domains, which are self, situated activity, settings and context. All these domains are bound together by time and the changes that occur over time. The actual research material consists of thematic interviews of 36 employees. The research area comprised 10 cities and rural communities in South-west Finland.

The average age of the elderly people using today's outpatient services is 85, so they represent the generation that has experienced war and rationing (born in the decades between 1910 and 1930). On the basis of the research results, it is apparent that social existence is one specific state of existence in old age. The social self is depicted by the personality characteristics, social needs, and life management of elderly people, by important perceived events throughout the lifetime, and spiritual life. This is a matter of what the elderly person is like as a person, how he/she perceives him/herself and how these experiences are manifested in everyday life. Activities that illustrate social existence are divided into content of activity, rhythm of activity, maintenance of social relationships, and gender-specific characteristics of activity. The daily residential and living environments of elderly persons living in their own homes comprise their structural features, maintenance of the environmental relationship, the home, services, social networks, regional characteristics of urban and rural municipalities, and fractures that occasionally arise between elderly persons and various environments. Social existence as a historical-social manifestation is apparent as social classes, socio-economic positions, the ways of life and lifestyles that characterise a generation, and social respect for old age and elderly persons.

In practical elderly care, social existence is concretised in concepts of past, present and future, life path, and life history that are specific to each elderly person as well as the social events intertwined with these, and in the behaviour, activity and relationships of the elderly and the feelings of a pleasant life and feeling needed. When addressed in this light, social existence can be considered to not only a physical and psychological but also a spiritual and cultural main concept of social existence subject to the condition that it does not as a concept enclose all these exhaustively but binds them together. Thus, physical existence includes some social existence, which is evident in how the elderly person actually functions in different environments. On the other hand, psychological existence is apparent in the interactive situations that occur between people, and in the thoughts, experiences and feelings of elderly persons.

According to the opinions of the employees, the social existence of elderly people is constructed individually during the lifetime, and it is directed by events associated with their lives. When approached in this manner, social existence is expressed as relationships to physical, psychological, cultural, and spiritual matters. Changes in these matters also lead to changes in social existence. For example, if an elderly person's bodily strength as a factor indicating physical state weakens, this change also restricts the elderly person's daily life in terms of social existence. Similarly, moving out of a long-term home means the weakening or breaking of social bonds to the residential and living environments that, as actions, customs, norms, concepts and temporal events, have helped maintain the elderly person's lifestyle and gender-specific way of living.

From the perspective of elderly care, social existence has to be approached in a personalised manner. This poses challenges to the understanding of social existence in daily work. According to the perceptions of employees, it appears that social existence cannot be supported in the best possible manner in current elderly care, because this requires sufficient time and information about the elderly person's life history and personal needs. The research results confirm the assumption that elderly care workers need diverse information about ageing as the foundation for their work.

Key words: social, existence, elderly person, elderly services, elderly care, phenomenography

OSA 1: SOSIAALINEN OLOMUOTOISUUS VANHUUDESSA – TUTKIMUKSEN TEOREETTISET LÄHTÖKOHDAT

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen tausta

Suomalainen vanhuspolitiikka, kunnalliset vanhushpalvelut, ammatillinen vanhustyö, vanhustyöntekijöiden koulutus ja omaishoito ovat muuna muassa niitä keskusteluaiheita, jotka ovat 2000-luvulla synnyttäneet tutkijoiden, poliitikkojen ja vanhustyöntekijöiden piirissä monenlaisia kannanottoja. Vanhuus, vanheneminen ja vanhushpalvelut ovat monella tavalla jatkuvasti tarkastelun ja uudelleenarvioinnin kohteina. Tarkastelukulmat ovat laaja-alaisia, ja keskustelut liikkuvat monipuolisesti gerontologian eri alueilla. Lisäksi niistä välittyvät käsitykset vanhuudesta ovat analyyttisempiä ja myönteisempiä kuin esimerkiksi 15 vuotta sitten. Tähän on olemassa moniakin syitä, joista keskeisiä ovat väestön suhteellinen ikääntyminen, vanhuspoliittiset painotukset kotona asumisen tukemiseen, vanhushpalvelutarjonnan monipuolistuminen, kolmannen ja neljännen iän erottaminen toisistaan, vanhuuden tulevaisuusodotukset, ikäihmisten poliittinen painoarvo ja gerontologisen tiedon kasvu (esim. Vanhuspolitiikka 1999; Jyrkämä 2003a; Vaarama 2004; Koskinen 2006). Lisäksi vanhuuden ymmärtäminen yhtenä ihmisen elämänkulun pitkänä vaiheena on asia, joka pakottaa suhteutumaan sekä vanhuuteen että vanhenemiseen aikaisempaa vakavammin.

Nykyisen vanhuspolitiikan¹ keskeiset lähtökohdat ovat paljolti samantyyppisiä kuin 1990-luvulla, mutta vanhuspolitiikan toteuttamisen reunaehdoissa ja toimintaympäristössä tapahtuneet muutokset näyttävät kietoutuvan aiempaa selkeämmin politiikan tavoitteisiin ja strategisiin valintoihin. Näitä, osin ennakoimattomiakin muutoksia ovat väestöllinen kehitys, taloudelliset, ekologiset ja teknologiset muutokset sekä poliittiset, sosiaaliset, uskonnolliset ja kulttuuriset kysymykset (esim. Jamieson & Victor 1997; Metsämuuronen 1998; Kuusi 2001; Walker 2001; Achenbaum 2005). Vanhuspolitiikassa painotetaan lisäksi sitä, että ikääntyvien ihmisten tarpeiden tulee olla ensisijaisia suhteessa yhteiskunnan taloudellisiin voimavaroihin. 2000-luvulla hyvinvointitarpeiden tyydyttämisen tasapainoa etsitään kuitenkin aiempaa selvemmin taloudellisten vaatimusten puristuksessa hoivan vastuu- ja työnjakokysymyksenä siten, että vanhusten, heidän perheittensä ja lähiyhteisöjensä sekä erilaisten palvelutuottajien välistä työnjakoa muotoillaan uudelleen (esim. Koskinen 2005a).

2000-luvun valtakunnantason vanhuspoliittiset linjaukset konkretisoituvat kuntien vanhushpalvelujen suunnitelmissa ja käytännön työssä. Kunnat ja palvelutuottajat joutuvat

¹ Vanhuspolitiikasta voidaan käyttää nimitystä ikääntymispolitiikka, joskin se on ymmärrettävässä vanhuspolitiikkaa laajempaa yhteiskuntapolitiikan osa-alueena (esim. Vaarama, Luoma & Ylönen 2006).

miettimään entistä tarkemmin käytännön sovelluksia, koska vanhuspalvelut ovat lasten päivähoidon ohella sosiaalitoimen suurin kustannuserä. Vanhuspalveluissa työskentelee myös paljon korkean ammatillisen koulutuksen saaneita työntekijöitä. Siksi kunnissa vanhuspalveluihin suhtaudutaankin entistä vakavammin ja suunnitelmallisemmin.

Vanhuspalvelut on Suomessa perinteisesti jaettu sosiaali- ja terveydenhuollon avo- ja laitospalveluihin (Vanhuspoliittinen katsaus 1986, 52–69; Koskinen, Aalto, Hakonen & Päivärinta 1998, 226–240; Kauppinen, Forss, Säkkinen, Noro & Voutilainen 2003, 21–24). Lisäksi omaisten, järjestöjen ja vapaaehtoisten roolia on alettu painottaa julkisen palvelutuotannon rinnalla, sillä tutkimusten mukaan ei-julkinen hoivan merkitys on tärkeä (mm. Niinistö 1987; Gothoni 1991; Aaltonen 2004). Ilman tätä työpanosta ei julkinen palvelujärjestelmä pysty toimimaan halutulla tavalla. Viimeisten kahden vuosikymmenen aikana on rakennettu myös uudenlaisia vanhuuden asuin- ja hoivaympäristöjä (koti, asuinyhteisöt, alueet). Samalla on pyritty madaltamaan organisaatorakenteita, painottamaan lähiyhteisöjen merkitystä, kehittämään avopalveluja, lisäämään eri tuottajien välistä yhteistyötä ja yhteistyömuotoja sekä moniammatillistamaan vanhustyötä. Myös geronteknologiset innovaatiot ovat tulleet mukaan kehittämistyöhön. 2000-luvun vanhustyöntekijät työskentelevät keskellä tätä muutosta, joten vanhustyö ammatillisena työnä on nykyisin varsin haasteellista.

Monissa vanhustutkimuksissa on osoitettu, että seniori- ja vanhustyö ovat keskeisiä kehittämisalueita niin yksityisissä kuin kunnallisissa sosiaali- ja terveyspalveluissa (mm. Mäensivu 2000; Vaarama, Luomahaara, Peiponen & Voutilainen 2001; Vaarama, Voutilainen & Kauppinen 2002). Ensinnäkin vanhusten² suhteellinen osuus väestöstä tulee kasvamaan. Toiseksi kotona asuminen lisääntyy, sillä laajamittainen laitusrakentamisen kausi päättyi 1990-luvulla. Vanhukset muuttavat laitokseen nykyisin vasta yli 80 vuoden iässä (Vaarama 2004, 163). Lisäksi on nähtävissä, että vanhusten fyysinen terveys säilyy korkeaan ikään asti melko hyvänä, ja heidän halunsa huolehtia itse itsestään tulee lisääntymään. Terveitä ja toimintakykyisiä vanhuksia on keskuudessamme entistä enemmän. Vanhuus on myös sosiaalisesti ja kulttuurisesti muuttumassa. Vanhukset ovat taloudellisesti itsenäisiä, heidän koulutustasonsa on aiempaa korkeampi ja he kykenevät tekemään itsenäisiä päätöksiä omasta elämästään korkeaan ikään saakka. Vanhuksilla on siis taloudellista ja poliittista valtaa yhteiskunnassa entistä enemmän. Myös heidän kulutustottumuksensa ovat muuttumassa. (Esim. Koskinen 2003b; Häkkinen & Holma 2004.)

Lähitulevaisuudessa vanhustyön painopiste näyttää olevan laitos- ja avopalvelujen väliin sijoittuvissa palveluissa (Mäensivu 2001, 28–29; Jyrkämä 2003a, 20). Näitä ovat palvelutalot, päiväkeskukset ja tuettu asuminen kotona. Palveluasuntojen määrää onkin lisätty, ja laitospaikkoja on puolestaan vähennetty, mutta kotona asumista ei ole kuitenkaan vastaavasti tuettu riittävästi. Tämä on näkynyt muun muassa kotipalvelun vähentämisenä ja avopalvelujen priorisointina heikkokuntoisiin vanhuksiin, joskin tilanne on viime vuosina hieman tasoittunut. Selvitysten mukaan ennaltaehkäisevään avopalvelutyöhön ei pa-

² Vanhuksella tarkoitetaan yleensä 75 vuotta täyttäneitä henkilöä. Seniorit/ikäntyvät ja varsinaiset vanhukset voidaan jakaa elämänsä aikana kahteen ryhmään: 65–80-vuotiaista voidaan käyttää käsitettä seniori (ns. kolmasikäiset), ja kypsä vanhusikä saavutetaan keskimäärin 80–85-vuotiaana (ns. neljäskäläiset). Erottelun perustana ovat toiminnalliset, taloudelliset, kulttuuriset, fyysiset ja sosiaaliset kriteerit. (Mm. Jyrkämä 2001b; Karisto 2004.)

nosteta tarpeeksi, ja siksi vanhusten omaisten ja lähipiirin merkitys korostuu kotona asuminen tukemisessa. (Mm. Hakkarainen 2000; Vaarama 2004; Vaarama ym. 2006.)

Nämä näkökohdat asettavat haasteita vanhustyöntekijöille. Ensinnäkin hoivan ja palvelujen suuntaaminen vanhusten koteihin korostuu. Kodista tulee näin merkittävä paikka erilaisten arkipäiväisten toimintojen koordinoituvuutena (mm. Albert 2000). Toiseksi ikääntyvien – aivan kuin muunkin ikäisten – tarpeet yksilöityvät, joten edes palveluja käyttävistä vanhuksista ei voida helposti identifioida homogeenisiä ryhmiä. Kolmanneksi vanhusväestöstä muodostuu merkittävä kuluttajaryhmä, joka pystyy ostamaan palveluja ja joka on tottunut käyttämään rahaa. Neljänneksi vanhuus tullaan jatkossa näkemään eri tavoin elämänkulun voimavarana kuin nyt. Vanhukset kykenevät ja haluavat tehdä itseään koskevia päätöksiä. Viidenneksi voidaan mainita tiedon riittämättömyys etenkin ns. kolmannesta iästä. Kaikki nämä muutokset ovat viime kädessä sosiaalisia. Ne syntyvät ja tapahtuvat yhteiskunnallisessa toiminnassa, niissä on erotettavissa yksilöitä ja yhteiskuntaa koskevia mikro-, meso- ja makrotason muutosprosesseja ja ne liittyvät ihmisten välisiin suhteisiin. 2000-luvun alkupuolella näitä muutoksia tapahtuu nopeasti.

Vanhustyössä sosiaalisen näkökulman esille nostaminen on tärkeää. Tämän näkökulman kannalta kriittisiä kohtia käytännön työssä ovat vanhusten omat kodit, jokapäiväinen toiminta, erilaiset ympäristöt, sosiaaliset suhteet ja elämänkulun vaiheet (esim. Atchley 2000; 51–52; Salonen 2002a, 205–212; Marin 2003a, 29–37; Sainio 2004, 76–81). Sosiaaliseseen näkökulmaan kiinnittyy myös tämän tutkimuksen keskeinen kysymys: miten ymmärtää sosiaalista sekä sen eri ilmenemismuotoja ja tunnuspiirteitä vanhusten elämässä silloin, kun vanhustyön toimintaympäristöinä ovat kodit, eivät laitokset³?

1.2 Avopalvelutyön ajankohtaisia haasteita

Ikäihmisten palvelut ja vanhustyö ovat vahvasti yhteydessä suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtuviin muutoksiin. Vanhustenhuoltoa koskevia uudistuksia on ideoitu aina 1960-luvun lopusta alkaen, mutta varsinaisesti vanhustyötä koskeviin yhteiskunnallisiin, asiakkaita ja työskentelyn sisältöä koskeviin kysymyksiin liittyvien muutosten yhdeksi kulminaatiopisteeksi voidaan paikantaa 1990-luvun alku. Lamavuodet jättivät vanhushuolteen useita jälkiä (mm. Vaarama, Hakkarainen, Voutilainen & Päivärinta 2000). Yhteiskunnan ennakoimattomuus, perherakennemuutokset, julkisten palvelutuottajien roolien uudelleenarviointi, palvelujen priorisointi, taloudelliset ja ideologiset kysymykset sekä väestön nopea vanheneminen ovat asioita, jotka konkretisoituvat työssä muuttavana vanhusasiakkuutena (mm. Koskiahho 1988, 1–34; Koskinen 1997; vrt. Mutka 1998, 61–83).

Yhteiskunnalliset muutokset ilmenevät vanhustyössä usealla eri tavalla sekä yksilöiden että palvelujärjestelmän muutoksina. Yksi näkyvä muutos on vanhushuoltoa käyttävien aiempaa korkeampi keski-ikä, joka on nykyisin noin 80 vuotta (Häkkinen & Holma 2004, 9). Lisäksi vanhusten toimintakyky on alentunut paljon jo ennen kuin he hakeutu-

³ Rajaan tässä tutkimuksessa kodin käsitteen vanhuksen omistamaan asuntoon tai vuokra-asuntoon. Toisena rajauksena on, että vanhuksen kodin läheisyydessä ei ole vanhustyöntekijöitä käytettävissä ympäri vuorokauden (esim. tehostettu palveluasuminen, laitonasuminen).

vat palvelujen piiriin tai yleensä saavat palveluja (vrt. Nikkilä, Tolkki, Östergård, & Valvanne 2000; Vaarama, Voutilainen & Kauppinen 2004). Monet kunnat ovatkin linjanneet vanhuspolitiikkansa siten, että vanhukset asuisivat kotona mahdollisimman pitkään minimipalveluin. Palveluja priorisoidaan eniten tarvitseville, ja niitä on osittain suunnattu tukemaan omaisten tekemää hoivatyötä. Valittu linjaus merkitsee sitä, että vanhainkoteihin ja terveyskeskuksiin muuttavien vanhusten keski-ikä on 84–86 vuotta, joka on vain muutama vuosi korkeampi kuin avopalvelujen piirissä olevilla vanhuksilla (Vaarama 2004, 163–165). 2000-luvulla tyypillinen palveluja käyttävä vanhus asuu lähes elämänsä loppuun asti yksin kotona, hän on hyvin iäkäs, osittain dementoitunut ja hän tarvitsee paljon päivittäistä apua.

Avopalvelutyön muutokseen liittyvät myös omaisten tukeminen, avustaminen ja neuvominen sekä perheenjäsenten ja sukulaisten kanssa tehtävä yhteistyö, joka on tärkeä osa ammatillista työskentelyä (mm. Marshall 1990; Gothoni 1990; 1991; Aaltonen 2004). Vanhusten sosiaaliin verkostoihin liittyvät voimavarat otetaan käyttöön intensiivisesti erityisesti kotona asumisen tukemisessa ja omaishoidon järjestämisessä. Myös sellaisten vanhusten määrä on kasvussa, jotka elävät yksin kotonaan eristyksissä ja tuntevat turvattomuutta (esim. Palkeinen 2007). Tähän problematiikkaan kytkeytyvät ydinperheistyminen, sosiaalisten siteiden ohentuminen ja yksilöllistyminen. Nämä saavat kouriintuntuvia muotoja juuri ikääntyneiden määrän lisääntymisen ja laaja-alaisen toimintakyvyn laskun myötä. Vanhusten yksinäisyys ja turvattomuudentunne alkavat olla vakavia haasteita vanhustyössä (Koskiahho 1988, 192–193; Vuosiin elämää 1998; Routasalo & Pitkälä 2003; Tiikkainen, Heikkinen & Kauppinen 2004; Tiikkainen 2006). Vanhusten yksinäisyyden ja turvattomuuden syiksi voidaan tiivistetysti laskea jälkimoderni, yksilökeskeinen elämäntapa ja julkisten palvelujen riittämättömyys vastata haasteeseen. Avopalvelutyön kehittämisen näkökulmasta kotona asuvien vanhusten yksinäisyys asettaa eri palveluille suuria ammatillisia ja toiminnallisia vaatimuksia.

Yksi 2000-luvun haasteista on, että avopalvelujen piiriin tulevat vanhukset ovat toimintakyvyltään melko heikkoja (vrt. Laukkanen 1998, 15–22). Pitkään kotona asuneet vanhukset hakevat palveluja vasta silloin, kun heidän avuntarpeensa on lähes jokapäiväistä. Näihin avuntarpeisiin ei pystytä kuitenkaan vastaamaan riittävästi, sillä palvelujen priorisointi merkitsee avun kohdentamista vain heikompikuntoisille vanhuksille. (Vaarama ym. 2002; 2004; vrt. Ala-Nikkola 2000.) Mainittujen seikkojen lisäksi myös vanhusten mielenterveysongelmat ovat muodostuneet ammatilliseksi haasteeksi. Esimerkiksi Helsingissä tehty tutkimus osoitti, että asumismuodosta riippumatta joka neljäs tai viides vanhus on masentunut ja että noin puolet ympärivuorokautisessa hoidossa olevista vanhuksista on aggressiivisia, sekavia, häiritseviä tai harhailevia (Nikkilä ym. 2000). Näiden lisäksi tyypillisiä asiakasryhmiä ovat dementoituneet, afaattiset, kuurot, sokeat ja monisairaavat vanhukset.

1.3 Tutkimusaiheen alustava rajaus

Edellä sanotun perusteella vanhustyö muuttuu 2000-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä siten, että 1980-luvulla rakennettujen vanhuspolitiikan määrällispainotteisten linjausten ja hallinnollisen ohjauksen rinnalle nousevat vanhusten yksilöllisyys ja uusyhteisöllisyys, vanhuuden monimuotoisuus, paikallisuus sekä sosiaaliset ja kulttuuriset kysymykset. Nämä asettavat omia ehtojaan vanhusten parissa työskentelevälle henkilöstölle sosiaali- ja terveystaloudissa, mutta myös monissa muissa palveluissa. Käsitteellinen ammatillisesta työstä, vanhana ihmisenä olemisesta ja vanhusten avuntarpeista laajenee koskemaan ikääntymistä monitasoisena yksilö- ja yhteiskuntatason ilmiönä. Uudenlainen käsitys antaa samalla tilaa ikääntymisen erilaisille tulkinnoille sekä monipuoliselle tutkimukselle. On nähtävissä, että 2000-luvun alkupuolella gerontologinen tutkimus laajentuu sellaisille alueille, joista aikaisemmin tehtiin vain orastavia huomioita.⁴

Tässä tutkimuksessa korostuu vanhuuden sosiaalitieteellinen näkökulma. Andrew Blaikien (1999, 127–139; myös Riley 1988; Bond, Briggs & Coleman 1990; Morgan & Kunkel 2001; Bengtson, Putney & Johnson 2005) mukaan sosiaalitieteellinen näkökulma ikääntymiseen ja vanhuuteen on keskittynyt sosiaalisten ilmiöiden tarkasteluun, yhteiskunnallisen eriarvoisuuden ja talouden kysymyksiin, kulttuurinen näkökulma puolestaan ikäkulttuurin, arkielämän sekä yksilöllisten, ikäsidonnaisten merkitysten ja kokemuksen tarkasteluun. Blaikien ajatusten taustalla on epistemologinen näkemys siitä, kuinka ikääntymistä ja vanhuutta tulee lähestyä. Jos sosiaalisen näkökulman ajatellaan tämän mukaan liittyvän yksinomaan sosiaalitieteelliseen tutkimusperinteeseen, on tulkinta turhan suppea ja rajaava. Sosiaalitieteellinen vanhustutkimus on muutakin kuin Blaikien esittämiä laajoja teemoja ikääntymisestä ja vanhusten asemasta yhteiskunnassa (mm. Jyrkämä 2001b; Bengtson ym. 2005). Hedelmällisempää onkin nähdä Blaikien esittämät sosiaalinen ja kulttuurinen näkökulma toisiinsa liittyvinä ja täydentävinä, jolloin tiedeperustaiset rajaukset tulisivat osittain purettua.

Vanhuuden sosiaalinen näkökulma tulee Blaikiea tulkiten nähdä laajana, koko yhteiskuntaa ja sen osa-alueita koskevana kysymyksenä. Itse rajaan sen tässä tutkimuksessa kuitenkin sosiaalisen arkeen liittyvinä, yksilöllisinä, yhteisöllisinä, paikallisina ja historiallisina kysymyksenä, joita lähestyn vanhusten kanssa työskentelevien ammattilaisten silmin.⁵ Näin ajateltuna näen sosiaalisen ja kulttuurisen toisiinsa kiinnittyvinä. Sosiaalinen on osa kulttuuria, ja kulttuuri sisältää sosiaalisen laajoja ja suppeita elementtejä.⁶ Teoreettisina

⁴ Gerontologia -lehden numero 1/2004 esittelee V Gerontologian päivien (23.4.–24.4.2004) abstraktit, joita on yhteensä 140 kappaletta. Gerontologisen tutkimuksen aiheiden kirjoa kuvastaa se, että ne käsittelevät muun muassa hoivaa, toimeentuloa, palvelutarjontaa, dementiaa, kotihoitoa, ehkäiseviä kotikäyntejä, vanhusneuvostoja, laitoshoidon, toimintakykyä, liikuntaa, yksinäisyyttä, elämänlaatua, asumista, lääkkeiden käyttöä, vanhusten kohtelua, ammatillista osaamista, teknologiaa, elämäntyyliä jne. Päivien aikana erilaisia vanhuuteen liittyviä tutkimusaiheita esiteltiin kaiken kaikkiaan noin 40.

⁵ Esittämäni rajaus on mielestäni perusteltua, sillä avopalvelutyöntekijät työskentelevät yleensä hyvin lähellä vanhusten jokapäiväistä elämää. Tutkimukseni tarkastelukulma muodostuu siten pääasiassa mikrotason ilmiöistä ja tapahtumista, joita työntekijät tarkastelevat sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta. Blaikien käsityksiä mukailen tämä ei tarkoita kuitenkaan sitä, että makrotason sosiaaliset ja kulttuuriset ilmiöt olisi tässä tutkimuksessa rajattu pois.

⁶ Kulttuurihistorian tutkija Hanne Koivisto (2003, 16; myös Immonen 1996) jakaa kulttuurikäsitteen laajoihin ja suppeisiin. Laajoissa näkemyksissä kulttuuri nähdään kokonaisvaltaisena, totaalisenä, aineellishenkisenä rakenteena, johon yksittäiset ilmiöt ja tapahtumat asettuvat ja johon ne tulee suhteuttaa, jotta niitä voidaan ylipäätensä ymmärtää. Kulttuuri voidaan myös nähdä ihmisten toimintana, joka ilmenee vuorovaikutuksessa ihmisten ja ympäristön välillä.

käsitteinä sosiaalinen ja kulttuurinen ovat haastavia. Tarkastelee näitä käsitteitä sitten laajassa tai suppeassa merkityksessä, on niissä oleellista inhimillinen toiminta, vuorovaikutus jokapäiväisen elinympäristön kanssa ja inhimillisen elämän näkyväksi tuleminen eri muodoissaan.

Sosiaalisen ja kulttuurisen näkökulman voisi yhdistää käsitteellä ”sosiokulttuurinen”, mutta tässä tutkimuksessa päädyn itse kuitenkin käyttämään käsitettä ”sosiaalinen” seuraavista syistä. Ensinnäkin kulttuurinen näkökulma, on kyseessä sitten laaja tai suppea näkemys kulttuurista, pakottaa nostamaan esille ajan ja paikan, tarkennetun kontekstin, murroksen ja jatkuvuuden sekä ilmiöiden vuorovaikutteisuuden oletettuine syy-seuraussuhteineen. Näitä en ole tässä tutkimuksessa asettanut lähtökohdiksi. Vanhuuteen liittyvät asiat ovat toki myös kulttuurisesti värittyneitä ja kontekstuaalisia. Näen niiden ilmentymät sosiaalisesti rakentuvina sekä elämänkulkuun ja erilaisiin yhteisöihin kiinnittyvinä. Kysymys on yhteiskunnan muutosprosesseista sekä yhteisöjen ja vanhusten välisistä monimutkaisista vuorovaikutussuhteista, jotka ilmenevät jokapäiväisessä elämässä ja arjen kulttuurissa. Tässä mielessä näkökulmani on sosiaalitieteellinen. Toinen ero on se, että käsitteenä sosiaalinen tarvitsee ihmisten välistä toimintaa muodostuakseen sosiaaliseksi. Kulttuuri voi puolestaan ilmetä vailla ihmisten läsnäoloa tai välitöntä, henkilökohtaista kokemusta muista ihmisistä ja tapahtumista, mutta se sisältää jäänteitä ihmisten toiminnasta ja teoista. Näitä ovat muun muassa erilaiset kulttuuriympäristöt, tilat, esineet, historialliset tapahtumat ja ajan myötä muotoutuneet toimintakäytänteet kulttuuriperintönä (esim. Kiuru 2000).

Käsitettä sosiaalinen on pyritty yhteiskuntatieteellisessä ja filosofisessa kirjallisuudessa määrittelemään monella eri tavoin. Laajasti ymmärrettynä sosiaalinen merkitsee yksilön liittymistä elämäntilanteissa muihin yksilöihin, elämän eri ilmiöihin ja yhteiskuntaan (esim. Kuusela & Niiranen 2006). Sosiaalinen on myös osa yksilön oman identiteetin kehittymistä. Yleensä käsitteeseen liitetään kuitenkin jokin attribuutti, jolla tarkennetaan määrittelyn kohdetta ja tarkastelukulmaa (esim. Merton 1963, 644; Campbell 1998, 39–45; Giddens 2004, 6–19). Itse en tässä tutkimuksessa aseta sosiaaliselle attribuutteja, vaan pyrin kuvaamaan kaikkea sitä, mitä avopalvelutyöntekijät sisällyttävät käsitteeseen. Kyse on sosiaalisen olemassaolon ymmärtämisestä osana vanhusten elämää, toisin sanoen omissa kodeissaan asuvien vanhojen ihmisten sosiaalisesta olomuotoisuudesta⁷, sen eri rakenne- ja tunnuspiirteiden esille nostamisesta ja nimeämisestä. Näin tutkimuksen konteksti on selvärajainen, vaikka käsite sosiaalinen onkin venyvä ja tulkinnallinen.

Jälkimmäinen ajattelutapa korostaakin rakennemallia enemmän ihmisten tekoja ja ajatuksia, vaikuttamista ja muutosta. Kulttuurin suppeassa näkemyksessä kulttuuriseksi toiminnaksi hyväksytään vain luova, kriittinen ja uudistava toiminta, jota motivoi jokin henkinen sisältö tavoitteineen. Kulttuurista ja ihmisestä ovat kirjoittaneet myös Margaret S. Archer (1996) ja Lauri Rauhala (2005), kulttuurigerontologiasta esimerkiksi Mike Featherstone ja Andrew Wernick (1995), Hanna-Liisa Liikanen (2003), Anu Siren (2003) sekä Sinikka Vakimo ja Anneli Sarvimäki (2003).

⁷ Sosiaalisen olomuotoisuuden käsitteestä tarkemmin pääluvussa 2.

1.4 Aikaisempia tutkimuksia aihealueesta

Gerontologinen tutkimus on tällä hetkellä Suomessa laajaa ja monipuolista. Monet tieteenalat, etenkin sosiaalityö, sosiologia, sosiaalipolitiikka, hoitotiede ja lääketiede, tuottavat vuosittain paljon tutkimustietoa vanhuudesta, vanhushpalveluista ja vanhuuden spesifeistä alueista, esimerkiksi dementiaasta. Ammatillinen vanhustyö ja ammatillinen osaaminen eivät ole kuitenkaan olleet tutkimuksellisessa keskiössä, ammatillisen työn konteksti, lähinnä vanhushpalvelujen määrä ja laatu, kylläkin (mm. Henriksson & Wrede 2004).

Tämän tutkimuksen kannalta keskeisiksi tutkimuksiksi voidaan nimetä ne sosiaalipolitiikan, sosiaalityön ja sosiologian alaan kuuluvat harvat väitöskirjat, joissa on tarkasteltu sekä ammatillista työtä että vanhenemista ja vanhana ihmisenä olemista. Simo Koskisen sosiaaligerontologiset tutkimukset ja kirjoitukset (1983–2007) ovat olleet tämän tutkimuksen inspiraation lähteinä siitä syystä, että hän on tarkastellut kirjoituksissaan niin ammatillista vanhustyötä kuin vanhuutta. Tässä mielessä hän yksi harvoja suomalaisia sosiaalityön ja sosiaalipolitiikan tutkijoita, joka on pyrkinyt yhdistämään näitä kahta tutkimusaluetta (myös Salonen 2002a; Salonen 2002b; Seppänen 2006; Seppänen, Karisto & Kröger 2007). Erityisesti Koskisen väitöskirjan (1994) sisältämät pohdinnat gerontologiasta sosiaalityöstä ja vanhustyöstä yleisemminkin osana sosiaalipolitiikkaa ovat auttaneet jäsentämään tämän tutkimuksen rakennetta ja asiasisältöjä. Koskisen esille nostamaa ammatillista vanhustyötä ja sen kontekstointia täydentää tärkeällä tavalla Jyrki Jyrkämän tutkimus (1995), joka jokaisen lukukerran jälkeen avaa lukijalle uusia näkökulmia nimenomaan sosiaalisuudesta vanhuudessa. Tutkimusta voidaan syystä pitää sosiaaligerontologian pioneerityönä Suomessa, koska siinä esitetyt teemat sosiaalisesta ovat edelleen ajankohtaisia ja relevantteja tutkimusaiheita. Vanheneminen, yhteiskunnan ja vanhojen ihmisten väliset suhteet, elämisen ympäristö vanhuudessa ja toiminta ovat sellaisia näkökulmia sosiaaliseen vanhenemiseen, jotka ovat tutkimuksellisesti haastavia ja kaipaavat edelleen lisätietoa. Edellisten lisäksi on syytä mainita sosiaaligerontologiaa laajasti esittelevä, Anne Sankarin ja Jyrki Jyrkämän (2001) toimittama kirja iän sosiologiasta siksi, että se on monipuolisuudessaan tärkeä kenelle tahansa ikätutkijalle (myös Ruth & Heikkinen 1983; Pohjolainen & Jylhä 1990; Uutela & Ruth 1994; Heikkinen & Rantanen 2003).

Ammatillista vanhustyötä ja vanhuutta yhdistelevää tutkimusta on tehty 1990-luvun puolivälistä lähtien tasaiseen tahtiin. Silva Tedre (1999; 2004; 2007) tarkastelee hoivaa kotipalvelutyössä ja sosiaalityössä. Hänen kirjoituksensa sisältävät mielenkiintoisia pohdintoja vanhustyöstä, jossa työ tehdään vanhan ihmisen kodissa (myös Simonen 1990; Kuronen 2007). Raija Tenkanen (2003) liikkuu samoissa aihepiireissä tarkastellessaan kotihoidon yhteistyömuotojen kehittämistä vanhusten elämänlaadun näkökulmasta. Sirpa Tietäväinen (2003) esittää vanhuuden medikalisoinnin vaihtoehdoksi yksilöllisyyttä ja sosiaalista tavalla, jolla on selkeitä yhtymäkohtia omaan tutkimukseeni. Tietäväinen kiinnittää huomiota erityisesti sosiaaliseen ja sen näkyväksi tekemiseen sekä uudenlaiseen vanhustyöajatteluun. Merja Ala-Nikkola (2003) pohtii vanhusten koti- ja laitoshoidon ammatillista päätöksentekotodellisuutta. Hän on myös aikaisemmissa kirjoituksissaan tarkastellut vanhustyötä ammatillisena työnä (mm. Ala-Nikkola 1997; myös Ala-Nikkola & Sipilä 1996).

Suomalaisen gerontologisen tutkimuksen marginaalissa liikkuvaa sukupuolispesifistä näkökulmaa ovat lähestyneet muun muassa Sinikka Vakimo (1998; 1999) ja Sirkka-Liisa Palomäki (2004). Vakimo on tutkinut maaseutua ikääntyvien naisten asuinympäristönä, Palomäki puolestaan iäkkäitä naisia oman elämänsä kertojina ja rakentajina. Kummatkin kirjoittajat kiinnittävät huomiota sellaisiin vanhuuden sukupuolispesifeihin ja asuinympäristöllisiin teemoihin, jotka ovat mukana myös tässä tutkimuksessa. Uudentyyppistä gerontologista tutkimusta edustaa Anu Leinosen (2006) tutkimus maaseutumaisten kuntien vanhusneuvostoista siksi, että vahvan sosiologisen otteen rinnalla hän kuljettaa mukanaan kulttuurista näkökulmaa.

Hoitotieteellinen tutkimus on tuottanut useita väitöskirjatasoisia tutkimuksia 1990-luvulta lähtien. Toisin kuin sosiaalipoliittisessa ja sosiologisessa vanhustutkimuksessa, tutkijat ovat yleensä tarkastelleet vanhustyötä ammatillisena työnä yhtenä hoitotyön spesifinä alueena. Näissä tarkastelukulmat ovat olleet työntekijäkeskeisiä, joskin muutos on havaittavissa myös hoitotieteellisissä aihealueissa. Esimerkiksi Satu Elon (2006) tutkimus kotona asuvien vanhusten hyvinvointia tukevasta asuinympäristöstä on avaus tähän suuntaan. Aikaisemmin ammatillista vanhustyötä ovat tutkineet muun muassa Helena Leino-Kilpi (1990), jonka tutkimuksen näkökulma on hoitamisessa, Arja Liukkonen (1990) puolestaan on tutkinut dementoituneen potilaan laitoshoidtoa ja Hanna Hyttinen (1999) gerontologisen hoitotyön tietoperustaa.⁸ Elon työtä täydentää Özlem Özer-Kemppaisen (2006) tekniikanalan tutkimus vanhuuden asuinympäristöistä, joka edustaa uudentyyppistä gerontologista tutkimusta (myös Hyppönen 2004).

Geropsykologinen tutkimus on toistaiseksi ollut Suomessa suhteellisen vähäistä, joskin se on lisääntymässä. Näyttää siltä, että suomalaisessa tutkimuksessa vanhuuden psykologiset osa-alueet ovat osittain vielä löytämättä, joskin esimerkiksi Jan-Erik Ruth (1998), Isto Ruoppila (2004), Timo Suutama (2004) ja Marja Saarenheimo (1997; 2003; 2004) ovat perehtyneet aiheeseen ansiokkaasti. Geropsykologian tutkimusalueita ovat olleet muun muassa elämäntyytyväisyys, elämänhallinta, mielenterveys ja elämäntyyli. Nämä kaikki ovat tärkeitä tutkimusalueita tässäkin tutkimuksessa, koska ne kytkeytyvät sosiaalisesti elämäntilanteisiin ja toimintaympäristöihin.

Tutkimuksen aihepiiriä sivuavan ulkomaalaisen kirjallisuuden ja tutkimuksen määrä on huomattava, joten esittelen tässä lyhyesti vain osan niistä teoksista, jotka ovat tärkeitä etenkin tämän tutkimuksen teoreettista viitekehystä ja tutkimusaihetta. Matilda W. Rileyn (1988) sekä Rileyn, Anne Fonerin ja Joan Waringin (1988) sosiologian alaan kuuluvat kirjoitukset iästä, vanhenemisesta ja yhteiskunnan välisistä suhteista yhdessä John Bondin ja Peter Colemanin (1990) sekä Robert H. Binstockin ja Linda K. Georgen (1990; 2006) toimittamien teosten kanssa rajaavat tutkimuksen käsitteistöä ja tutkimustehtäviä. Näitä täydentää Malcolm L. Johnsonin (2005) toimittama artikkelikäsikirja iästä ja ikääntymisestä. Syytä on mainita myös Leslie Morganin ja Suzanne Kunkelin (2001) yleisluon-

⁸ Yksi syy hoitotieteen ammattityöpainotteiseen tutkimukseen erityisesti 1990-luvulla voi olla se, että tutkimuksilla on haluttu nostaa sairaanhoitajien professionaalista statusta lääkärityön rinnalle. Samalla on haluttu luoda hoitotyölle lääketieteestä erottuva tietoperusta. Samantyyppistä profiloitumista on tapahtunut gerontologisen sosiaalityön tutkimuksessa (mm. Koskinen 1994; Salonen 2002a; Ylinen & Rissanen 2004; Seppänen 2006; Liikanen, Kaisla & Viljaranta 2007). Kaiken kaikkiaan sosiaalityötä ammatillisena työnä on tutkittu paljon (esim. Mäntysaari 1991; Arnkil 1992; Mutka 1998; Linden 1999; Karvinen, Pösö & Satka 2001).

teinen kirja vanhenemisen paikantamista sosiaaliseen kontekstiin sekä Alan Walkerin (2005) toimittama *Growing Older* -tutkimusohjelmaan perustuva teos elämänlaadun ymmärtämisestä vanhuudessa. Ikääntymistä ja aikaa yksilötason kysymyksinä vanhuudessa avaavat puolestaan Julia Johnson ja Robert Slater (1999) sekä Jaber F. Gubrium ja James A. Holstein (2000a). Kriittistä sosiaaligerontologiaa edustaa monipuolisesti Anne Jamiesonin, Sarah Harperin ja Christina Victorin (1997) toimittama kirja. Ikääntymisen sosiaalipsykologisista osa-alueista ovat kirjoittaneet muun muassa Victor W. Marshall (1986) sekä Carol D. Ryff ja Victor W. Marshall (1999). Näitä täydentää sekä teoreettisesta että empiirisestä näkökulmasta Janet Z. Gielen ja Glen H. Elderin (1998b) toimittama teos elämänkulun tutkimisesta.

Jokapäiväisestä elämästä vanhuudessa, jossa sekä koti että vanheneminen yhdistyisivät, on kirjoitettu yleisen tason sosiaaligerontologiaa aihepiirejä vähemmän, mutta myös tällaista tutkimusta on tehty. Stephen M. Golant (1984) on tutkinut ympäristön merkitystä vanhuudessa. Kotia ja ympäristöä osana vanhuutta ovat tarkastelleet myös Graham D. Rowles (1980) ja M. Powell Lawton (1980) paikan näkökulmasta, useat kirjoittajat puolestaan kulttuurisesta näkökulmasta James S. Duncan (1982) toimittamassa teoksessa. Kodista osana vanhuspalveluja, asumista ja hoitoa ovat 2000-luvulla kirjoittaneet muun muassa Svein Olav Daatland (2000), Robin Means, Sally Richards ja Randall Smith (2003) sekä Lennart Magnusson (2005).

Merkille pantavaa monissa mainitsemisissä teoksissa on se, että niissä ei juuri käsitellä ammatillista vanhustyötä. Erityisesti niistä puuttuvat vanheneminen, vanhus, koti ja ammatillinen osaaminen vanhustyötä koossapitävinä näkökulmina. Harvoja poikkeuksia tästä edustaa Ilene Nathansonin ja Terry Tirriton (1998) gerontologista sosiaalityötä käsittelevä teos, jossa he tarkastelevat sosiaalityötä erilaisissa toiminnallisissa ja kulttuurisissa ympäristöissä. Tätä teosta täydentää Neil Thompsonin (1995) kirja, joka yhdistää vanhenemisen, sosiaalipolitiikan ja ammatilliset haasteet. Sosiaalityöstä ja hoitotyön ammasteista on kirjoitettu paljon, mutta vähän kotona asumisen, vanhuuden ja etenkin sosiaalisesta näkökulmasta siten, että tarkastelun keskiössä olisivat vanhat ihmiset, ei ammatit. Vanhojen ihmisten ystävyysuhteet ja sosiaaliset verkostot ovat olleet kyllä tarkastelujen kohteina, mutta harvoin palvelujen piiriin kuuluvien vanhusten näkökulmasta (vrt. Adams & Blieszner 1989; Walker & Warren 1996).⁹

1.5 Tutkimuksen teoreettisista ratkaisuista ja rakenteesta

Yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa on kirjoitettu paljon yksilö- ja yhteiskuntatason monimutkaisista vuorovaikutus- ja riippuvuussuhteista (esim. Allardt 1971; Giddens 1984). Pääosin rakenneteoreettisissa esityksissä on pyritty yhdistämään yhteiskunnan eri tasot ja toimijat yhteen siten, että näistä syntyisi kokonaisnäkemys yhteiskunnallisesta toiminnasta ja kehityksestä (esim. Kuusela 1996; Kuusela & Niiranen 2006; Layder 2006). Tämän tutkimuksen kannalta käyttökelpoisen kehyksen mikro- ja makrotasojen vuoro-

⁹ Esimerkiksi Anthea Tinker (1997) esittää tiivistetysti englantilaisen vanhustutkimuksen aina 1900-luvun alusta saakka, eikä hän ainakaan otsikoinnilla erottele tutkimusalueeksi ammatteja tai ammatillista osaamista vanhustyössä.

vaikutteiselle tarkastelulle tarjoaa Derek Layder (1993, 8, 72), jonka tutkimuskartta (research map) pyrkii kytkemään mikro- ja makrotasojen analyysit yhteen. Hän liittää näiden tasojen analyysiin myös historiallisen (aika) ja yksilöiden subjektiivisen tarkastelun siten, että toinen ei voi esiintyä ilman toista. Layderin esittämä tutkimuskartta (kuviokuva 1) muodostuu neljästä rakenteellisesta elementistä, jotka ovat minä (self), sijainniltaan määrittyvä toiminta (situated activity), puitteet (setting) ja konteksti (context). Näitä neljää elementaarista tasoa läpäisee historia (history) siten, että kartassa jokaisella elementillä osatekijöineen on oma, erityinen aikansa ja muutosvaiheensa.

Kuvio 1: Layderin (1993, 72) tutkimuskartta (mukaillen)

Kuviossa minä (self) sisältää yksilön identiteetin ja sosiaalisen elämän kokemisen. Minän kehittyminen ja muotoutuminen ajassa liittyvät ihmisen elämäntilanteeseen sekä sijainniltaan määrittyvän, sosiaalisen toiminnan (situated activity; situationaalinen toiminta) kautta puitteisiin ja yhteiskuntaan. Näin Layder pyrkii liittämään yksilön ja yhteiskunnan yhteen vuorovaikutteisten tapahtumien ja toiminnan kautta. Yksilön minä on toisin sanoen ra-

kentunut sosiaalisesti ja ajallisesti, joten yksilöä ympäröivillä puitteilla (setting) ja yhteiskunnalla (context) on tärkeä tehtävä yksilön minän kehittämisessä ja elämänkulussa (myös Brofenbrenner 1981; Kitwood 1997; Hogg & Terry 2001; Kuusela 2006). Sijainniltaan määrittävä toiminta syntyy puolestaan sosiaalisessa vuorovaikutuksessa yhteisöllisten ja yhteiskunnallisten puitteiden rajoissa ja niiden ohjaamina. Toiminnan kohde, tarkoitus ja piirteet määräytyvät kontekstin ja puitteiden sekä subjektiivisten merkityksenantojen dynaamisina, vastavuoroisina ja ajallisina tapahtumina. (Layder 1993, 72–88.)

Puitteet (setting; sosiaaliset puitteet; ympäristöt) sisältävät erityyppisiä sosiaalisia organisaatioita, joiden ohjaamina sosiaalinen toiminta ja minä rakentuvat. Nämä organisaatiot voivat olla taloudellisia, kasvatuksellisia, työhön liittyviä tai uskonnollisia organisaatioita, viranomaisorganisaatioita sekä erilaisiin intresseihin perustuvia ihmisten yhteenliittymiä. Niiden keskeisenä tehtävänä on välittää niille ominaisia, historiallisesti muodostuneita toimintatapoja, arvoja ja normeja. Puitteet eivät ole irrallaan sijainniltaan määrittävästä toiminnasta, vaan ovat kiinteästi sidoksissa toisiinsa. Ne osaltaan mahdollistavat inhimillisen elämän uusintamisen sekä ylläpitävät sosiaalisia suhteita ja integraatiota yhteiskunnassa. Yhteiskunnan makrotason konteksti (context; sosiokulttuurinen konteksti) muodostuu komponenteista, joiden historiallinen kehityskulku on pitkä. Näitä ovat muun muassa politiikka, kulttuuri, talous, yhteiskuntaluokat, valta, sukupolvet, uskonto, arvot ja ideologiat. Oleellista on kontekstin elementtien ymmärtäminen suhteessa puitteisiin, toimintaan, yksilöihin ja aikaan, mutta myös niin, että yksilö, toiminta ja puitteet ovat syntyneet historiallisyhteiskunnallisen kehityksen myötä. Näin kaikki tutkimuskartan elementit on nähtävä suhteessa toisiinsa mikro- ja makrotason tapahtumina ja kehityskulkuina. (Layder 1993, 99–106; Mäntysaari 2006, 151–154; myös Giddens 1984; Ilmonen 1995; Layder 2006.)¹⁰

Tutkimuskartta on perusratkaisultaan rakennesidonnainen. Rakenteen käsite on etenkin sosiologiassa keskeinen ja moniselitteinen. Hannu Ruonavaaran (2004, 97–98) mukaan rakenteen käsite voidaan ymmärtää ainakin kahdella tavalla. Rakenne viittaa ensinnäkin siihen, että ihmisten toiminta ja heidän välisensä vuorovaikutus saavat enemmän tai vähemmän kiinteinä pysyviä, ja siksi ennustettavia muotoja. Tämän mukaan esimerkiksi ihmisten arkielämä rakentuu vuorovaikutuksen ja toiminnan seurauksena. Toisaalta ihmisten elämää jäsentävät rakenteelliset paikat ja asemat, esimerkiksi palkkatyö, ikä, perhe ja sukupuoli, antavat ihmisille toimintamahdollisuuksia. Ruonavaaran (emt., 100–101) mukaan perustava lähtökohta rakennetarkasteluissa on, että rakenteen muodostama kokonaisuus on aina enemmän kuin sen osien summa, toisin sanoen rakenteen ominaisuuksien oletettu vaikutus ei ole sama kuin rakenteeseen kuuluvien ominaisuuksien yhteenlaskettu vaikutus.¹¹ Kun tätä lähtökohtaa sovelletaan esimerkiksi gerontologiseen tutkimukseen, on huomattava, että tutkimuskartan sijainniltaan määrittävän toiminnan osatekijät

¹⁰ Derek Layderin (1993, 8, 72) tutkimuskartta antaa jokseenkin yksinkertaistetun kuvan yhteiskunnan eri rakenteiden välisistä suhteista ja toiminnasta (monimutkaisuudesta esimerkiksi Allardt 1971; Kangas 1995; Campbell 1998). En arvioi tässä yhteydessä Layderin tieteenfilosofisia lähtökohtia tai metodologisia tarkoituspäriä, vaan otan hänen ohjeestaan vaarin käyttämällä tutkimuskarttaa omien ajatusteni sekä tutkimuksenteon jäsentäjänä ja innoittajana ("sounding board").

¹¹ Rakennesosiologian ja kulttuurisosiologian kehityksestä, tulkinnoista ja painotuksista on kirjoittanut esimerkiksi Margaret S. Archer (1996) ja Risto Heiskala (2003).

eivät kuvaa eivätkä selitä kaikkea vanhusten toimintaa. Toinen perustava lähtökohta on, että kun sosiaalista todellisuutta tulkitaan ja selitetään yhteiskuntarakenteen avulla, on kysymys siitä, että tällöin haetaan yleistettyjä kuvauksia ja selityksiä asioiden vaihteluille ja erityispiirteille väestön keskuudessa.

Tässä tutkimuksessa Layderin tutkimuskartan elementaariset tasot jäsentävät tutkimusta siten, että tasojen eri komponentteja ei ole tarkoitus kuvata tyhjentävästi, vaan tutkimuskartta toimii lähinnä työn teoreettisen osan, tutkimustehtävien ja tutkimuksen tulososan koossapitävänä rakennemallina. Esimerkiksi Simo Koskinen (1994, 54–62) osoittaa Layderin tutkimuskartan hyödyllisyyden gerontologisessa tutkimuksessa tavalla, joka on käyttökelpoinen tässäkin tutkimuksessa. Hän esittää kullekin elementille sosiaaligerontologisen tutkimuksen sovellutuksia siten, että esimerkiksi kontekstiin sisältyvät yhteiskunnalliset vanhuskäsitykset ja vanhuspolitiikka, puitteisiin sisältyvät vanhuspalvelut ja asuinympäristöt, sijainniltaan määrittävään toimintaan sisältyvät vanhusten ja työntekijöiden väliset vuorovaikutussuhteet sekä minään sisältyvät vanhenemisen subjektiiviset kokemukset ja minäidentiteetti.

Tutkimuskartan käytössä tutkimusta ohjaavana rakenteellisena mallina on otettava huomioon tutkimuskohdetta ja -kontekstia koskevat rajoitukset. Ensimmäkin analyysin kohteina olevat työntekijöiden näkemykset koskevat vain omista kodeissaan asuvia vanhuksia, eivät siis kaikkia vanhuspalvelujen piiriin kuuluvia.¹² Toiseksi tutkimuskartta toimii tutkimuksen teoreettisena ja sisällöllisenä jäsentäjänä siten, että sen elementaariset tasot tulevat teoreettisessa osassa esille, mutta eivät tyhjentävästi. Pyrin näin lähtökohtaisesti välttämään tutkimuksessa liian vahvaa teoriapainotteisuutta. Mutta kuten Jouni Tuomi ja Anneli Sarajärvi (2002, 18–19) tarkentavat, ei voi olla laadullista tutkimusta, johon tämäkin tutkimus metodologisilta ratkaisuiltaan nojaa, ilman teoriaa, jos tutkimuksella halutaan olevan tieteellisen tutkimuksen status. Yhtä lailla olisi itsepetosta luulla, että tutkimusta voisi olla ilman teoreettisia ja esiyymmärryksellisiä näkemyksiä tutkittavista ilmiöistä (esim. Raunio 1999, 303–308; Töttö 2004, 233–236). Osittain tästä syystä tutkimuskartta toimii myös tutkimuksen rakenteellisena mallina.

Kolmanneksi tutkimuskartan rakenne ja siihen suurelta osin perustuva teoreettinen viitekehys ohjasivat empiirisen aineiston hankintaa temaattisesti, mutta ei kategorisesti. Ratkaisin asian niin, että annoin työntekijöiden puhua melko vapaamuotoisesti siitä, mitä he kysymillään asioilla ymmärsivät. En kysynyt siis kategorisesti mikro- tai makrotason asioista vanhusten sosiaalisesta olomuotoisuudesta enkä tutkimuskartan eri tasoihin sisältyvistä asioista. Oletin, että eri tasojen asiat esiintyvät yhtäaikaaisesti ja kerroksellisesti työntekijöiden vastauksissa. Otin tutkimuskartan käyttöön tarkemmin vasta tulososan

¹² Nykyisiä avopalveluja käyttävät vanhuksat kuuluvat pääasiassa kolmannen ja neljännen iän rajoilla oleviin ja neljännen iän vanhuksiin, joiden keski-ikä on noin 85 vuotta (esim. Vaarama 2004, 164). Avopalvelujen piirissä olevat vanhuksat tarvitsevat lähes päivittäin erilaisia palveluja, mutta palvelujen määrä ja valikoima vaihtelevat yksilöllisesti. Kysyin työntekijöiltä arvioita avopalveluja (sosiaalityö, kotipalvelu, kotisairaanhoido, kotihoito, palvelu- ja toimintakeskustoiminta) käyttävien vanhusten keski-ästä, ja vastaukseksi sain, että he ovat lähes yhtä iäkkäitä kuin laitoksissa asuvat vanhuksat (vanhainkodit, terveyskeskusten vuodeosastot, sairaalat, hoivakodit). Iät vaihtelevat 65 ja 100 ikävuoden välillä, mutta suurin osa on 80 vuotta täyttäneitä. Esimerkiksi Turussa vuonna 2005 palvelujen käyttäjistä 76 % oli täyttänyt 75 vuotta. Kokonaistyötuntimäärästä 75 vuotta täyttäneiden osuus oli 80 %, 85 vuotta täyttäneiden peräti 39 % (Kaila 23.11.2006, henkilökohtainen tiedonanto).

empiirisenä jäsentäjänä siten, että kirjoitin tulokset pääluvuihin ja pääasiassa tutkimuskartan mukaisesti.

Tutkimusraportti etenee pääluvuihin seuraavasti. Johdantoluvun jälkeen tarkastelen luvussa 2 sosiaalista olomuotoisuutta yhtenä ihmisen olemassaolon muotona. Esittelen siinä sosiaalisen olomuotoisuuden osatekijöitä ja alustavasti näiden eri ilmentymiä vanhuudessa. Luku 2 toimii lisäksi tutkimustulosten metodisena ohjenuorana siten, että esittämäni näkökulmat ja rajaukset sosiaalisesta olomuotoisuudesta yhdessä tutkimuskartan kanssa jäsentävät rakenteellisesti tulososaa. Luvussa 3 erittelen sosiaalista vanhenemista tasoineen ja vanhenemista toiminnan näkökulmasta. Luvussa 4 käyn läpi vanhuuden ympäristöjä, jotka luovat erilaisia puitteita vanhusten sosiaaliselle olomuotoisuudelle. Oletuksenani on, että vanheneminen ja vanhana ihmisenä oleminen tapahtuu aina sosiaalisissa, kulttuurisissa ja fyysiseltä sijainniltaan määräytyvissä ympäristöissä, joiden kanssa vanhuksat ovat päivittäin vuorovaikutussuhteissa. Erityisen painon tarkastelussa saavat vanhusten omat kodit, koska ne ovat sekä vanhusten jokapäiväisen toiminnan keskeisiä ympäristöjä että avopalvelutyöntekijöiden työympäristöjä. Luku 5 sisältää näkökulmia vanhusspesifisyyteen ja vanhusasiakkuuteen, jota täydennän ammatillisella osaamisella. Luvussa 6 esitän tutkimustehtävät, metodologiset ratkaisut, empiirisen aineiston hankinnan ja aineiston analyysin. Luvut 7–12 ovat tutkimuksen tuloslukuja, ja ne sisältävät yhteenvedon. Luvussa 12 pohdin lisäksi tutkimuksen luotettavuutta sekä arvioin tutkimusta teoreettisesti ja itsereflektiivisesti.¹³

¹³ Tulososan esittelyssä (pääluvut 7-12) lukija huomaa hienoista päällekkäisyyttä. Tämä johtuu kahdesta syystä. Ensinnäkin haastatteluaineiston analyysiä ja kirjoittamista ohjasivat valitsemani elementaariset näkökulmat. Tämä merkitsee tietyn näkökulman painottamista luvuittain toisia enemmän. Esimerkiksi sosiaalinen minäidentiteetti (pääluku 7) sisältää komponentteja niin toiminnasta, ympäristöistä kuin yhteiskunnasta. Kirjoittamistapana tämä oli kuitenkin haastava, koska työntekijöiden vastaukset saattoivat sisältää jopa lausetasolla kaikki neljä elementaarista tasoa eri tarkastelukulmineen. Vastauksissa tasot kulkivat siis rinnakkain ja limittäin. Toiseksi kirjoitin pääluvut 7-12 siten, että ne toimisivat suhteellisen itsenäisinä lukuina, mutta valitsemani tarkastelukulmaa painottaen.

2 SOSIAALINEN OLOMUOTOISUUS IHMISEN ONTOLOGISENA KYSYMYKSENÄ

2.1 Ihmisen olemassaolon tutkimuksellinen tarkennus

Ihmisen olemassaolon tarkastelu voidaan nähdä filosofisena tai empiirisenä kysymyksenä tai näiden yhdistelmänä. Kuitenkaan mitkään tarkastelunäkökulmat eivät ole kyenneet antamaan tyhjentäviä vastauksia ihmisen olemassaolosta, joten ihmistä voidaan edelleen pitää tutkimuksellisenä mysteerinä. Myöskään käsillä olevassa tutkimuksessa ei ole tarkoitus ratkaista ihmisen olemassaoloa kokonaisuudessaan. Sen sijaan esitän eräitä vastauksia niin filosofisesta, yhteiskuntatieteellisestä, käyttäytymistieteellisestä kuin terveystieteellisestäkin näkökulmasta siihen kysymykseen, mistä tekijöistä ikääntyvän ihmisen sosiaalinen olemuotoisuus muodostuu.

Tutkimus nojautuu neljään, toisiaan täydentävään ja rajaavaan näkökulmaan. Ensimmäkin tutkimus on tiedelähtökohdiltaan sosiaalipoliittinen. Tämä näkökulma painottaa sitä, että ihmisen hyvinvointia ylläpitävä ja lisäävä toiminta kuuluu sosiaalipoliittikan tehtäväalueeseen (esim. Raunio 1987, 7–10). Vanhuspalvelut ja vanhustyö sosiaalipoliittikan osa-alueina tukevat osaltaan tätä hyvinvointitehtävää (mm. Koskinen 1994, 58–62). Toiseksi tutkimus sisältää vanhenemisen ja vanhana ihmisen olemisen tarkastelua, ja tältä osin tutkimuksen käsitteistö on sosiologinen (esim. Gubrium & Holstein 2000b; Sankari & Jyrkämä 2001; Bengtson ym. 2005). Kolmanneksi tutkimus rajautuu filosofisesti ja empiirisesti ikääntyneiden yhden olemassaolomuodon tarkasteluun, joka tässä tutkimuksessa on sosiaalinen. Tämän seikan tarkastelussa tutkimus nojaa empiiriseen haastatteluaineistoon, jossa keskiössä ovat sosiaalityöntekijöiden, kotipalvelutyöntekijöiden, kotisairaanhoidajien ja kotihoidossa työskentelevien työntekijöiden näkemykset. Näin ymmärrettynä tutkimuksessa piirtynyt kuva on nähtävä eräänä osana siitä sosiaalisesta olemassaolosta, joka on osa kaikkien ikääntyvien ihmisten elämää riippumatta siitä, missä he asuvat. Neljänneksi tutkimus kohdentuu vain valitun avopalvelutyöntekijäjoukon näkemysten tarkasteluun, joten siitä on rajattu pois valtaosa kaikista niistä työntekijöistä, jotka vanhuspalveluissa työskentelevät.

Nämä tutkimukselliset rajaukset pakottavat kuitenkin miettimään kysymystä, ovatko ikääntyneet ihmiset, tässä avopalvelujen piirissä olevat vanhukset, kuvattavissa empiirisen aineiston perusteella edes kohtuullisesti? Kysymys on tutkimuksellisesti haastava. Ihmisen olemassaoloa käsittelevän kirjallisuuden mukaan ihminen rakentuu kolmesta kokonaisuudesta (esim. Sarvimäki & Stenbock-Hult 1990, 42–52; Rauhala 1989 & 2005; vrt. Ahlman 1953/1992). Ensimmäkin ihminen on orgaaninen, kehollinen kokonaisuus, toiseksi hän on ajatteleva, tunteva ja kokeva kokonaisuus, ja kolmanneksi ihminen on osa sitä yhteiskuntaa ja kulttuuriympäristöä, jossa hän päivittäin elää ja toimii (esim. Sajama 1993, 15–20; Gubrium & Holstein 2000b, 3–8; Morgan & Kunkel 2001, 19–24). Kun ihmisen olemassaolon puolia tarkastellaan yhtenä kokonaisuutena, ei ihmistä voida Sven Krohnin (1967, 25–29) mukaan filosofisesti eikä empiirisesti redusoida yksittäisistä ilmiöistä, sillä ihmisen tarkastelussa kohteena on aina jokin osa-alue kehittyneemmästä koko-

naisuudesta, jota ei kyetä tyhjentävästi selittämään sen alkeellisimmilla muodoilla. Ottamalla nämä näkökohdat huomioon vanhusten sosiaalisen olemassaolon ontologinen erittely on tässä tutkimuksessa kapea-alaista, sillä niin filosofisesti kuin empiirisestikään työntekijöiden näkemykset eivät voi olla kuin osia siitä kokonaisuudesta, jota kutsun sosiaalisiksi olomuotoisuudeksi. Kysymykseen ”mitä omissa kodeissaan asuvien vanhusten sosiaalinen olomuotoisuus on?” ei siis voida saada tässä tutkimuksessa kuin osittaisia vastauksia. Kuten Oiva Ketonen (1989, 219) asian kiteyttää, olevaisen, siis ihmisen, salaisuus on pohjaton ja meidän on myönnettävä tämän mysteerin olemassaolo.

Jos filosofiset tarkastelut ihmisen olemassaolon eri muodoista ovat tuottaneet laajan kirjon samansuuntaisia, joskin vastakkaisiakin näkemyksiä, on samantyyppinen tutkimusten ja näkemysten kirjo ollut vallalla myös yhteiskuntatieteissä (esim. Noro 1998; Nordin 1999; Kuusela 2006). 2000-luvulla tilanne etenkin sosiologisessa, yhteiskuntapoliittisessa ja sosiaalipoliittisessa tutkimuksessa on sellainen, että näiden tieteiden väliset rajat ovat osittain hämärtyneet. J.P. Roosin (2006, 336) mukaan sosiaalipolitiikka tieteenä on tullut lähemmäksi sosiologiaa ja sosiologia puolestaan sosiaalipolitiikkaa erityisesti tutkimusaiheiden osalta. Esimerkkinä hän mainitsee muun muassa vanhuuden tutkimisen. Myös tämä tutkimus risteilee osittain eri tieteenalojen välillä siksi, että vanheneminen, vanhana ihmisenä oleminen ja sosiaalinen olomuotoisuus vanhuudessa eivät mielestäni ole yhden tieteenalan puitteissa riittävästi kuvattavissa. Roosin tekemä huomio on tärkeä, koska se vapauttaa tutkijan ainakin osittain tieteiden välisistä rajanvedoista.¹⁴

2.2 Sosiaalisen olomuotoisuuden käsite

Ihmisen olomassaoloa teoreettisena ja empiirisenä kysymyksenä on pohdittu paljon. Esimerkiksi sosiologit ja filosofit ovat pyrkineet ratkaisemaan olemassaolon ontologisia kysymyksiä rakenteiden, ilmiöiden, merkityksellisen toiminnan sekä ymmärtämisen ja tulokinnan näkökulmista. Etenkin eksistentiaalismin edustajat puolestaan ovat halunneet purkaa sitä ontologista ongelmaa, mitä ihmisen olemassaolo merkitsee ja kuinka maailmassa olemisen tapaa ilmaistaan. Esimerkiksi Martin Heidegger (1927/2000) on pohtinut sitä, kuinka ilmaisuihin pyritään käsittämään se, mitä maailmassa olemisessa tapahtuu syntymisen, olemassaolon ja kuoleman ajallisessa jatkumossa (Ahponen 2001, 45). Helge Ukkolan (1973, 45) mukaan Heideggerin eksistentiaalis-ontologinen näkökulma tulee esille eksistenssin määrittelyssä, jossa eksistenssi on itse oleminen. Ihminen suhtautuu siihen aina tietyllä tavalla, ja hän toteuttaa sitä oman olemassaolonsa kautta. Ihmisen olemus on hänen eksistenssissään, ja ihminen on maailmassa aina muiden olevaisten keskellä.

Kuvattu eksistentiaalinen olemassaolo on Oiva Ketosen (1989, 180) mukaan määrätietoisesti individualistinen, koska siinä tarkastelun keskipisteenä on yksityinen ihminen, yksilö subjektina, joskin hänet nähdään samalla yhteisöjen jäsenenä ja suhteessa muihin ihmisiin. Eksistentiaalinen filosofia on myös perussubstanssiltaan pluralistinen, koska

¹⁴ Eklektinen ajattelu mahdollistaa erilaisten lähestymistapojen, lähteiden ja käsitteiden käytön, mutta vaarana voi olla myös käsitteellinen ja ajatuksellinen viidakko, johon tutkija voi eksyä. Olen kuitenkin tietoinen näistä vaaroista ja muistutan itseäni ”väärästä kirjoitustavasta”.

jokainen yksilö on ainutlaatuinen ja tässä mielessä todellinen. Yksilön konkreettisen olemassaolon asettaminen hegeliläisten yleispätevien totuuksien, ideoiden ja ulkokohtaisen akateemisuuden edelle oli etenkin Sören Kierkegaardin (1848/1998) eksistentiaalisen filosofian perusidea. Hänen ajattelussaan ihminen on yksilö, ei abstraktio. Tämän perusteella pragmaattinen kysymys kuuluukin, miten yksilö on olemassa ja miten hän elämässä toimii? (Saarinen 1992, 311–316; 1994, 190–193; myös Suonoja 1990.)¹⁵

Eksistenssifilosofia on ollut humanistista psykologiaa edustavan Lauri Rauhalan (1976; 1989; 2005) ihmiskäsityksen peruslähtökohtana. Hän erittelee ihmisen olemassaolon muotoja kirjoituksissaan nojautumalla erityisesti Martin Heideggeriin. Heideggeriläisessä hengessä Rauhala tarkasteleekin ihmistä eksistentiaalisen syväontologian näkökulmasta (esim. Rauhala 2005, 42–44). Hänen analyysissään tärkeää on ihmisen olemassaolon ymmärtäminen kokonaisuutena, jota hän tarkastelee olemassaolon suhteina elämäntodellisuudessa. Syväontologista problematiikkaa eritellessään Rauhala (1976, 29–30; 1989, 108–112) lähtee liikkeelle ajatuksesta, jonka mukaan ihmistä ei voida käsittää ilman tätä ympäröivän maailman, kehollisuuden eikä tajunnallisuuden komponentteja. Ihmisen suhdetta maailmaan ja todellisuuteen Rauhala kutsuu situationaalisuudeksi, elämäntilanteeksi, joka on muotoutunut ja joka muotoutuu päivittäin yksilöllisesti uudelleen.

Ihmisen situaatio merkitsee yksilön kietoutumista todellisuuteen oman elämäntilanteensa kautta. Siten situaatio tulee nähdä yhtä vahvana ihmisen ontologisen olemassaolon perustana kuin kehollisuus (olemassaolo orgaanisena tapahtumana) ja tajunnallisuus (psykkis-henkinen olemassaolo). Rauhalan (1976, 71–74) mukaan ihmisen olemassaolo on olennaisesti näissä suhteissa olemista, maailmassa oloa. Situaatiossa on yleisinhimillisiä, kaikille ihmisille yhteisiä rakennetekijöitä, olemassaolon komponentteja, mutta tarkkaan ottaen situaatio on aina yksilöllinen, koska ihmiset kohtaavat maailman eri tavoin. Täten yksilön situaatio on ominaisuuksiltaan ja rakennetekijöiltään monitasoinen ja monimuotoinen. Se sulkee sisäänsä loogisesti erilaisia komponentteja ihmisen olemassaolon ehtoina. Siihen kuuluvat konkreettinen ja ideaalinen todellisuus sekä laaja historiallisajallinen ulottuvuus. Ihmisen kehityksen, vanhenemisen ja elämänkulun vaiheiden johdosta situaatio konfiguroituu koko ajan uudelleen. Esimerkiksi vanhuudessa yksilön situaatio rajoittuu yleensä työssä käymisen, aktiivisuuden ja sosiaalisten roolien osalta, mutta se voi toisaalta laajentua muilla inhimillisen elämän komponenteilla.

Situaationalisuuden ymmärtäminen ihmisen olemassaolon yhdeksi ontologiseksi perusmuodoksi on vaikeampaa kuin kehollisuuden ja tajunnallisuuden ymmärtäminen siksi, että situaation rakennetekijät ovat ominaisuuksiltaan monimutkaisia ja omalaatuisia (esim. Buttell, Dickens, Dunlop & Gijswift 2002). Elämän aikana ihminen kietoutuu situaation erilaisiin komponentteihin, ja siksi onkin oleellista tarkastella, miten eri komponentit rakentuvat ja ilmenevät. Osa komponenteista muodostuu ihmisen elämän aikana kohtalomaisesti, toisin sanoen ihminen ei ole voinut itse vaikuttaa siihen, mitä nämä komponentit ovat. Näitä komponentteja ovat muun muassa vanhemmat, rotu, kansalaisuus ja kulttuuri sekä yhteiskunta, johon yksilö on syntynyt. Toisaalta osaa situaation komponent-

¹⁵ Ihmisen olemassaolo eksistentiaalisessa filosofiassa on ihmisen olemassaolon ongelmien filosofiaa, jossa aatteet, elämäntunteet, vapaus, eläminen, huoli, murentuvuus, usko, totuus, etsintä ja kuolema ovat jatkuvasti tarkastelun kohteina. Tässä mielessä se filosofiana on äärimmäisen individualistista (esim. Kierkegaard 1846/1998 erityisesti toinen jakso luku 1; Sartre 1938/1981; Lassila 1987).

teista ihminen voi itse muunnella, osan niistä ihminen voi valita uudelleen. Näitä ovat esimerkiksi sosiaaliset roolit, ystävät, harrastukset, työ, asunto ja ravinto. Oleellista situation rakenteessa on myös jako konkreettisiin ja ideaalisiin komponentteihin. Konkreettisia ovat muun muassa ravinto, maantieteelliset olot, työpaikka, koti, kanssakäyminen ihmisten kanssa ja luonto. Ideaalisia komponentteja ovat puolestaan arvot, normit, henkinen ilmapiiri, uskonto, aatteet ja taiteet. Koska situation kohtalomaiset ja itse valitut sekä konkreettiset että ideaaliset komponentit vaihtelevat yksilöittäin, voidaan situationaalisuuden ymmärtää muodostuvan yksilöittäin ainutlaatuisena. (Rauhala 1989, 35–38; 1990, 40–42; 2005, 40–41.)

Edellisen perusteella en ole tässä tutkimuksessa niinkään kiinnostunut vanhusten kehollisuudesta enkä tajunnallisuudesta, vaikka ne ovatkin oleellinen osa ihmisen olemassaoloa, vaan keskityn situationiin. Korvaan kuitenkin situation käsitteen käsitteellä sosiaalinen olomuotoisuus. Sosiaalinen olomuotoisuus voidaan ymmärtää synonyymina käsitteelle sosiaalinen, joka pääosin kuvaa ihmistä suhteessa muihin ihmisiin ja yhteiskuntaan. Mikään näistä kolmesta käsitteestä ei ole yksiselitteinen, mutta olen halunnut itse painottaa käsitteen valinnassa ihmisen maailmassa oloa suhteineen ja elämänsä elämään. Yhden esimerkin käsitteiden käytön vaikeudesta antaa Tuula Helne (2003, 17–18). Hän erittelee käsitettä sosiaalinen neljästä näkökulmasta. Ensinnäkin sosiaalinen tarkoittaa samaa kuin yhteiskunnallinen, jolloin sosiaalinen käsitteenä viittaa kaikkeen, mikä koskee ihmisten elämää yhteiskunnassa. Toinen näkökulma painottuu arvoperusteisesti siten, että sosiaalinen on toimintaa, joka edistää yksilöiden ja yhteiskunnan etua. Kolmanneksi sosiaalinen viittaa yhteiskunnallisiin ongelmiin ja puutteisiin, joita yksilöiden keskuudessa esiintyy. Neljänneksi edellisiä kapeammin määriteltynä sosiaalinen sisältää sosiaalishallinnon piiriin kuuluvaa toimintaa. Näitä näkökulmia voidaan vielä täydentää sosiologisella ja sosiaalipoliittisella näkökulmalla, joista ensimmäinen viittaa yhteiskunnan instituutioihin, normeihin, yhteisöihin ja ihmisiin, jotka ovat toinen toisistaan riippuvaisia. Sosiaalipoliittinen näkökulma sosiaaliseen tarkoittaa ihmisten tarpeisiin vastaamisesta elämänsä aikana. Kaiken kaikkiaan Helneen mukaan käsitteenä sosiaalinen on haastava ja hankala eriteltäväksi.

Sosiaalisen olomuotoisuuden käsitteellä pyrin erkaantumaan Rauhalan psykologija filosofispuhujaisesta situation käsitteestä Ritva Raatikaisen (1986, 79–80) tapaan, koska Rauhala painottaa kuitenkin ajattelussaan situationaalisuutta (sosiaalinen) teoreettisen erittelyn jälkeen muita olemassaolon muotoja vähemmän ja keskittyy tajunnallisen olemassaolon tarkasteluun (esim. Rauhala 1976; 1989; 1990; 2005).¹⁶ Omassa ajattelussani haluan nähdä sosiaalisen olomuotoisuuden erilaisina olemassaolon suhteina, joita elämän eri komponentit ilmentävät, ylläpitävät ja tuottavat. Ihmisen monenlaiset ja monitasoiset suhteet sosiaalisessa olomuotoisuudessa kuvaavat hänen ominaispiirteitään ja ainutlaatuisuuttaan yhteisöissä ja yhteiskunnassa. Näin ymmärrettynä ihmisen sosiaalinen olomuotoisuus sisältää kaikkia niitä todellisuuden komponentteja, jotka eivät suoraan sellaisenaan

¹⁶ Sosiaalista olemassaoloa hoitotyön tietoperustassa on esitelty esimerkiksi Raatikainen (1986, 60–71). Vanhuutta sosiaalisesta näkökulmasta on käsitelty hoitotieteellisessä tutkimuksessa myös Hanna Hyttinen (1999), joskin siinä yhteiskunnallinen näkökulma, siis sosiaalinen, sisältää vain palvelut, asunnon, toimeentulon, yhteiskunnallisen vaikuttamisen ja normit. Tutkimuksen johtopäätökset ovat tärkeitä, sillä Hyttinen kiinnittää huomiota muun muassa kolmannen iän kehitystehtäviin, vanhusten oikeuksiin, yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen ja omaishoitoon.

ole kehollisuuden tai tajunnallisuuden komponentteja, vaan sosiaalinen olomuotoisuus on ymmärrettävä ajallisesti, paikallisesti, kulttuurisesti, rakenteellisesti ja yksilöllisesti muotoutuneeksi ja muotoutuvaksi elämäkokonaisuudeksi.

Sosiaalista olomuotoisuutta elämäkokonaisuutena voidaan pitää myös empiirisenä kysymyksenä, käytännössä olemisena ja jokapäiväisenä toimintana, joiden määrittämänä ihmiset omaa elämäänsä elävät ja ylläpitävät suhteitaan elämäntodellisuuteen erilaisissa yhteisöissä, ympäristöissä ja yhteiskunnallisissa tilanteissa. Toimintakäytännöt ja suhteet muodostavat yhteiskunnallisia positioita, asemia ja paikkoja, joihin liittyy valtaa ja sääntöjä ja jotka määrittävät noita asemia. Ihmiset, heidän asemansa, valta, säännöt ja itse toiminta muodostavat yhdessä sen sosiaalisen toimintatilan, johon ihmiset ovat suhteessa (Jyrkämä 1998, 183; 2001a, 137–140). Näin myös sosiaalisen toimintatilan käsite on lähellä Rauhalan holistiseen ihmiskäsitykseen kuuluvaa tilanteen käsitettä, elämäntilannetta, jossa ihminen elää ja johon ihminen omalla toiminnallaan kiinnittyy. Rauhala (1989, 117–118) soveltaa tilanteen käsitettä esimerkinomaisesti vanhukseen, jonka turvallisuudentunnetta pitää yllä puhelin, koska sen avulla vanhus voi pitää yhteyttä muihin ihmisiin. Tämä voi vaikuttaa kehollisen toimintakyvyn ylläpitämiseen ja jopa sen kohentamiseen. Siksi toimintatila sosiaalisine olosuhteineen, toisin sanoen sosiaalinen olomuotoisuus, voi suotuisissa olosuhteissa aktivoida ja vahvistaa vanhuksen psyykkistä ja fyysistä toimintakykyä, mutta epäsuotuisissa yhteyksissä se voi heikentää kaikenpuolista toimintakykyä.

3 SOSIAALINEN VANHENEMINEN JA SOSIAALINEN VANHUDESSA

3.1 Sosiaalinen vanheneminen ja sen tasot

Ihmisen olemassaolon muodot vanhuudessa on perinteisesti jaettu kolmeen, toisiaan täydentävään näkökulmaan. Biologinen näkökulma keskittyy ihmisen biofyysisiin mekanismeihin kuten elimistön toiminnallisiin muutoksiin, sairauksiin, lihaksistoon, luustoon ja aisteihin (mm. Ruikka, Sourander & Tilvis 1992). Vanhenemisen biologiaa ilmiönä voidaan tarkastella myös eri teorioiden valossa. Tällaisia teorioita ovat esimerkiksi ohjelmointuneen vanhenemisen teorit sekä stokastiset, evoluutiobiologiset ja ekologiset teorit (Portin 2003, 302–306). Psykkiseen vanhenemiseen luetaan muutokset älyllisissä toiminnissa, oppiminen, muisti, luovuus, persoonallisuus, kokemuksellisuus ja minäkuva sekä mielenterveys (Hughes 1999; Suutama 2004; Staudinger 2005). Sosiaalinen näkökulma vanhuuteen on monimerkityksellinen ja tulkinnallinen. Sen alle voidaan asettaa melkein kaikki inhimillisen elämän osa-alueet aina yksilöä koskevista asioista koko yhteiskuntaa ja sen toimintaa määrittäviin tekijöihin saakka. Sosiaalista vanhenemistä voidaan tarkastella myös suhteessa biologiseen ja psyykkiseen vanhenemiseen, joten määrittely sisältää käsitteen vuorovaikutussuhteista niin yksilön biologisen ja psyykkisen olemisen kuin toiminnan ja yhteiskunnankin välillä.

Jyrki Jyrkämän (2001b, 276–277) mukaan sosiaalisen liittäminen vanhuuteen tarkoittaa sitä tosiasiaa, että ihmiset vanhenevat aina tietyssä yhteiskunnassa, mikä merkitsee vanhenevien ihmisten jäsenyyttä erilaisissa ryhmissä ja yhteisöissä. Nämä puolestaan ovat yhteiskunnallisia toimijoita sekä erilaisten instituutioiden ylläpitäjiä ja uudistajia. Yhteiskunnan osa-alueet luovat puitteita vanhenemiselle ja vanhana olemiselle. Näin vanhenevan yksilön yhteiskunnalliset puitteet ovat erilaisia sen mukaan, millainen yhteiskunnallinen ja historiallinen tilanne kulloinkin vallitsee. Toiseksi vanhenemisen sosiaalinen näkökulma merkitsee sitä, että yksilön sosiaalinen ympäristö ja yhteiskunta ovat jatkuvasti muutoksessa. Sosiaalinen vanheneminen poikkeaaakin biologisesta ja psyykkisestä vanhenemisestä siten, että siihen kiinnittyvät inhimillisen elämän ja yhteiskunnan katkos- ja murroskohdat. Näissä katkos- ja murroskohdissa yksilön asema, tehtävät ja roolit muuttuvat elämänkulun edetessä laadullisesti. (Esim. Bond ym. 1990, 28–36.) Yhteiskunta tosin sanoen jakaa ja vaiheistaa yksilön elämäntulkua sekä luo järjestystä biologisen ja psyykkisen iän etenemiselle. Kolmas näkökulma sosiaaliseen vanhenemiseen on, että yksilö nähdään subjektina ja aktiivisena toimijana, ei tahdottomana ja passiivisena objektina. Edellisten perusteella sosiaalinen vanheneminen onkin nähtävä yksilön ja yhteiskunnan, tarkemmin sanottuna yksilön ja häntä ympäröivän sosiaalisten ryhmien ja yhteisöjen vuorovaikutteisina suhteina, ei vain yhtä yksilöä koskevana ominaispiirteenä.

Sosiaalinen vanheneminen nähdään siis yhteiskunnan eri tasojen ja yksilön välisenä suhteena ja toimintana. Molemmat tarvitsevat toisiaan ollakseen olemassa. Vanheneminen rakentuu tässä suhteessa yhteiskunnallisten tasojen kautta ja niiden välittämänä. Näitä yhteiskunnallisia tasoja ovat Simo Koskisen (1994, 17–18; myös Pohjolainen 1990b, 26–

27; Morgan & Kunkel 2001, 6–10) mukaan makro- ja mikrotasot. Makrotason ilmiöitä ovat yhteiskunnallinen muutos ja vanhusten asema tässä muutoksessa, väestön demografiset tunnuspiirteet sekä vanhenemisen vaikutukset talouteen, palvelujärjestelmiin, sosiaalipolitiikkaan ja siten myös laajemmin yhteiskuntaan (mm. Gubrium & Holstein 2000b, 1–3). Mikro- eli yksilötasolla muutokset ilmenevät muutoksina ihmisten sosiaalisissa rooleissa, elämäntavoissa ja -tyyleissä, osallistumisessa, päivittäisessä toiminnassa, asenteissa ja (itse)tietoisuudessa (esim. Roos 1987, 53–58; Biggs 1996, 51–54; Vuorinen 2004, 280–284).

Sosiaalinen vanheneminen on yhtäältä konkreettinen tapahtuma, toisaalta se sisältää abstrakteja ulottuvuuksia, joissa vanhuuden paikantaminen on vaikeaa. Näin sosiaalinen vanheneminen käsitteenä ei tunnustakaan yhtä kattavaa määritelmää, vaan määrittelyt sisältävät useita teoreettisia luonnehdintoja ja näkökumia (mm. Pohjolainen 1990b, 18–19; Giddens 2004, 164–168). Jyrkämä (1995, 18–19; myös Riley 1988, 33–39) toteaaakin yhteenvedonomaaisesti, että yhteistä erilaisille sosiaalisen vanhenemisen määrittelyille on vanhuuden ymmärtäminen muutosprosessina, vanhenevan ihmisen ja yhteiskunnan, yksilöä ympäröivän sosiaalisen ympäristön välisenä monitasoisena tapahtuma- ja ilmiökokonaisuutena, jossa yhteiskunnan eri tasot ovat keskenään jatkuvasti vuorovaikutuksessa. Tämä vuorovaikutus sisältää niin rakenteellisia näkökulmia kuin yksilökohtaisia merkityksenantoprosessejakin.

Yksilötasolla vanheneminen sisältää tapahtumia, joita sosiaaliset tekijät säätelevät. Sosiaalinen vanheneminen voidaankin nähdä vanhenemistapahtumaa yhdistävänä viitekehyksenä, joka käsitteenä sitoo yhteen biologisen ja psykologisen vanhenemisen. (Hervonen & Ruth 1983, 18–21; Bengtson ym. 2005 6–16.) Jyrkämän (2001b, 279) mukaan sosiaalinen vanheneminen näin ymmärrettynä viittaa siihen, miten erilaiset ajallisesti ja paikallisesti muuttuvat yhteiskunnalliset tekijät määrittelevät ikääntymisprosessia ja ikääntyvän ihmisen elämäntapaa. Tähän määrittelyyn sisältyvät yksilöä koskevien asioiden aikataulutaminen, merkityksenanto ja rakenteellistaminen. Sosiaalisessa vanhenemisessä on kyse myös siitä, miten yhteiskunnalliset tekijät muokkaavat ikääntyvän yksilön elämäntapaa, toimintaa ja kokemusmaailmaa ja toisaalta muokkautuvat osaksi niitä. Lisäksi on kyse siitä, miten ikääntyvä yksilö itse muokkaa yhteiskuntaa.

Sosiaalinen vanheneminen konstruoituu sosiaalisesti, historiallisesti, kulttuurisesti, ajallisesti ja yksilöllisesti yhteiskunnallisissa tilanteissa. Tämä merkitsee vanhuuden rakentumista yksilöllisesti vuorovaikutuksellisen toiminnan kautta. Konstruktivistinen näkökulma sosiaaliseen vanhenemiseen ja vanhana olemiseen perustuu loppujen lopuksi vanhenevan ihmisen yksilöllisiin ja omakohtaisiin kokemuksiin sekä jokapäiväiseen elämään. Nämä yhdessä tuottavat sosiaalista vanhenemistä ja järjestystä. Sosiaalinen vanheneminen on kuitenkin vain yksi sosiaalisen rakenteistumisen muoto, sillä samanlaista rakenteistumista on kaikissa tiedonmuodostuksen piiriin tulevissa asioissa (Ahponen 2001, 17–18)¹⁷.

¹⁷ Sosiaalisen konstruktionismin erilaisista tulkinnoista ja teorioista tarkemmin esimerkiksi Briitta Koskiahon (1990, 62–73) ja Pirkkoliisan Ahponen (2001, 15–18). Tässä tutkimuksessa en halua painottaa erityisesti jotakin sosiaalisen konstruktionismin suuntausta. Konstruktionismin alle luetaan symbolinen interaktionismi, hermeneutiikka, fenomenologia ja etnometodologia, ja siksi konstruktivismiin nojautuva tutkimus on avoin monille subjektiivisille tulkinnoille, merkityksenannoille ja kysymyksille (esim. Campbell 1998, 8–10).

Sosiaalinen vanheneminen tapahtuu rakenteellisesti eri tasoilla. Yhteiskunnallinen taso merkitsee vanhenemisen paikantamista osaksi sosiaalisia, taloudellisia, historiallisia, kulttuurisia ja alueellisia prosesseja, laajasti ymmärrettynä osaksi yhteiskunnan muuttamista ja kehittymistä. Esimerkiksi sosiologinen modernisaatioteoria pyrkii todistamaan, että muun muassa lääketieteen ja terveydenhuollon kehittyminen, talouden ja teknologian edistyminen, yleisen koulutustason nousu ja kaupungistuminen ovat huonontaneet vanhojen ihmisten yhteiskunnallista asemaa ja vähentäneet heidän arvostustaan. Kehitys suosii nuoria ihmisiä ja nuoruutta. Samalla se aliarvioi ikääntymistä ja asettaa ikääntymisen modernisaation vastakohtaksi. (Mm. Achenbaum 1997; Jyrkämä 2001b; vrt. Sankari 2004.) Mutta toisaalta ikääntyvät ihmiset ovat yhä koulutetumpia, heidän taloudellinen tilanteensa on aiempaa parempi, asunto-olot ovat kohentuneet ja heidän roolinsa kuluttajaryhmänä on kasvava. Tulevaisuuden ikäihmiset ovat yhä useammin urbaaneja, hyvän koulutuksen hankkineita kansalaisia, joiden kulttuurista, taloudellista ja poliittista painoarvoa ei voida yhteiskunnallisessa toiminnassa ohittaa (mm. Sonkin, Petäjäkoski-Hult, Rönkä & Södergård 1999, 170–183; Koskinen 2003b; Koskinen 2006). Näin sosiaalinen vanheneminen koskettaa yhteiskunnallisella tasolla konkreettisesti myös muita kansalaisia ja ikäryhmiä, omaisia, vanhuspalvelujen tuottajia, taloutta, kuntia ja valtiota.

Yhteiskuntatason tarkastelussa sosiaalinen vanheneminen sisältää monia abstrakteja elementtejä, yksilön ulottumattomissa ja inhimillisen elämän taustalla olevia tekijöitä. Tässä tutkimuksessa tarkastelun painopiste on kuitenkin yksilötasolla, jossa vanhukset nähdään moniulotteisesti sosiaalisina, biologisina ja psyykkisinä yksilöinä. Yksilötason tarkastelussa vanhuuden sosiaalinen olomuotoisuus kiinnittää muut inhimillisen elämän alueet niihin historiallisiin, kulttuurisiin ja fyysisiin konteksteihin, joissa ihmiset päivittäin elävät ja toimivat. Näin ymmärrettynä sosiaalinen vanheneminen ei sulje pois yksilön biologista eikä psyykkistä vanhenemistä, vaan ne ovat yhteydessä sosiaaliseen vanhenemiseen (esim. Koskinen 1994, 17–18; 2003a; Biggs 1996, 35–43; vrt. Giddens 2004, 144–147). Yksilötasolla sosiaalinen vanheneminen tapahtuu siis tietyssä tilassa, yhteiskunnallisessa tilanteessa ja historiallisessa hetkessä.

Empiirinen tutkimus on tarkentanut sosiaalisen vanhenemisen käsitettä. Esimerkiksi Jyrkämä (1995, 210–220) erottelee empiirisen tutkimuksen perusteella neljä näkökulmaa. Ensimmäinen, sosiaalis-historiallinen näkökulma, painottaa elämää tietyssä yhteiskunnassa sekä paikallisia tapahtumia, jotka yhdistävät sukupolvia ja ikäkohortteja ajallisesti ja kokemuksellisesti elämänsä myötä. Toinen näkökulma sosiaaliseen vanhenemiseen sisältää elämänsä prosessin, jossa muutosta merkitsevät ne elämäntapahtumat, joiden seurauksena ikääntyvien ihmisten suhteet ja vuorovaikutus ympäristön kanssa muuttuvat. Kolmas, elämäntilanteellistoiminnallinen näkökulma, ilmenee ikääntyvien elinoloissa, ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa, toiminnassa, elämänsäisällöissä ja elämän kokemisena. Viimeinen näkökulma muodostuu vanhusten ympäristösuhteista, joihin sisältyvät moraalit, velvollisuudet, vaatimukset ja käsitykset vanhuudesta sekä ikääntyvien ihmisten asema ja integraatio paikallisyhteisöissä.

Myös tämä tutkimus tukeutuu käsitteellisesti edellä mainittuihin sosiaalisen vanhenemisen määritelmiin ja näkökulmiin, koska niissä ilmenevät yksilö-, yhteisö- ja yhteiskuntatasojen vuorovaikutussuhteet. Ne painottavat myös vanhenemisen prosessinomai-

suutta siten, että vanhenemista tarkastellaan liikkeessä ja muuttavana sosiaalisessa tilassa tiettyinä historiallisena hetkenä. Lisäksi näissä määritelmissä ja näkökulmissa vanhus nähdään yksilönä, subjektina ja aktiivisena toimijana, joka on yhteydessä häntä ympäröivään ympäristöön ja elämäntodellisuuteen. Vanhusta ympäröivä elämäntodellisuus liittyy rakenteet, vuorovaikutteiset prosessit ja sosiaaliset toimijat vastavuoroisuuteen, minkä ansiosta vanhuksella on yksilöllisiä toimintamahdollisuuksia ja hän kykenee jokapäiväiseen toimintaan.

3.2 Vanheneminen, toiminta ja toimintakyky

Sosiaalista vanhenemista koskevaa määrittelyä on syytä tarkentaa näkökulmalla, joka liittyy yksilölliseen vanhenemiseen. Näin siksi, että sosiaalinen vanheneminen kuvaa vanhenemista monitasoisena tapahtumana, mutta teoreettisena viitekehyksenä sen käyttö edellyttää tutkimuksellisen kontekstin paikantamista ja näkökulmavalintaa. Tässä tutkimuksessa sosiaalinen vanheneminen nähdään ensisijaisesti vanhana ihmisenä olemisena ja toimintana sekä lähiympäristön välisenä vuorovaikutussuhteena. Tämä näkökulma painottaa mikrotason olemista ja toimintaa, joiden kautta piirtyy kuva kytkennöistä ja suhteista yhteisöihin ja yhteiskunnallisiin tapahtumiin (mm. Gubrium & Holstein 2000b, 4–8; Ahponen 2001, 75–77). Tieteenfilosofisesti tämä näkökulma nojaa aristoteeliseen näkemykseen inhimillisestä toiminnasta. Näkemysten mukaan inhimillistä toimintaa ei voida rinnastaa luonnon toimintaan, koska inhimillisessä toiminnassa ovat mukana subjektiivinen momentti ja päämäärä. (Mm. Hirsjärvi 1985, 65; Berger & Luckmann 1995, 29–37; Raunio 1999, 71–76.)

Koska sosiaalinen vanheneminen jo lähtökohdiltaan määrittelee vanhenevan ihmisen suhteessa sosiaaliseen ympäristöön, voidaan toiminta nähdä tämän suhteen yhtenä ylläpitäjänä. Toiminta sisältää kaikkia niitä biologisia ja psyykkisiä prosesseja, joiden myötä ihmiset ovat osa sosiaalisesta kontekstia (Kuusela 1996, 130–131; Lyman 2000, 351–353). Luonteeltaan toiminta on praktista ja konkreettista, arkipäiväistä ja rutiininomaista, rationaalista, intentionaalista ja eksistentiaalista. Klaus Weckroth (1992, 14–16) tiivistää toiminnan ensinnäkin siten, että ihmisen ja ympäristön vuorovaikutteinen toiminta perustuu erilaisiin biologisiin refleksiin ja reaktioihin, mikä lisää ihmisen mahdollisuuksia jatkaa omaa olemassaoloaan. Toiseksi ihminen on kosketuksissa toisten ihmisten ajatuksiin, tunteisiin, mielipiteisiin, kommunikaatioon ja informaatioon. Kolmanneksi jokainen ihminen on aina osa ympäröivää yhteiskuntaa ja kulttuuria ja jokainen ihminen puhuu tiettyä kieltä, noudattaa kulttuurisia tapoja, sääntöjä, normeja ja rooleja. Ihmisen toiminta muodostuu sosiaalisiksi, yhteiskunnalliset lainalaisuudet ja määreet huomioonottavaksi silloin, kun hän omaksuu oman tehtävänsä. Tätä tehtävää jokaisen on suoritettava tullakseen ihmiseksi, ainutlaatuisiksi olennoksi, joka kykenee kontrolloimaan, vaikuttamaan ja muuttamaan omia elämäntapahtumiaan ja elämänkulkuaan. Näin subjektiivinen, ihmisen ainutkertaisuutta korostava toiminta ja ajattelu kiinnittyvät sosiaaliseen elämäntodellisuuteen. (Weckroth 1992, 78–80; myös Leontjev 1977.)

Sosiaalisen vanhenemisen ontologisen perusmuotoisuuden näkyväksi tuleminen edellyttää vanhana ihmisenä olemista, vanhenemista ja toimintaa. Jyrki Jyrkämän (1998, 75–76) mukaan vanhustenhuoltoa, vanhustyötä tai vanhuksiin kohdistuvaa (hoito)työtä ei ole juuri tarkasteltu toimivan ihmisen näkökulmasta, vaikkakin itse toimintaa sosiaalisena ilmiönä on yhteiskuntatieteissä pohdittu paljon (esim. Campbell 1998; Heiskala 2000; Kuusela & Niiranen 2006). Tutkimus on jättänyt ihmisen toiminnan nimenomaan tavoitteellisena toimintana melko vähälle huomiolle. Yhtä lailla voidaan arvostella sitä, että tutkimus ja teoretisointi on lähinnä kohdennettu joko yhteiskunnan mikro- tai makrotasojen tarkasteluun, jolloin näiden tasojen väliset suhteet ovat jääneet vähemmälle tarkastelulle. Mikrotasolle sijoittuvat muun muassa sosiaaligerontologiset irtaantumis-, aktiivisuus- ja jatkuvuusteorioiden lisäksi makrotasolle puolestaan modernisaatioteoria, kulttuuriantropologiset teorit ja ikästratifikaatioteoria. Yhteiskunnan osajärjestelmiä ja instituutioita kuvaavat teorit sijoittuvat mikro- ja makrotarkastelujen väliin. Näitä teorioita ovat esimerkiksi alakulttuuriteoria, rooliteorit ja ympäristöteorit. (Jyrkämä 2001b, 288–298.) Näiltä teorioilta jäävät kuitenkin osittain tavoittamatta ne vuorovaikutukselliset tapahtumat, näyttämöt ja instituutiot, joissa ihmiset vanhenevat ja joissa vanhuutta vuorovaikutuksellisesti tuotetaan (mm. Gibson 1998; Ryff, Marshall & Clarke 1999).

Mainittua puutetta Jyrkämä (1998; 2001b; 2007) lähestyy sosiaalisen toiminnan käsitteellä, joka liittyy vuorovaikutuksellisiin tilanteisiin sosiaalisilla areenoilla. Toiminta on tällöin luonteeltaan konstruktivistista, sosiaalista todellisuutta ja suhteita ylläpitävää, muuttavaa ja uudistavaa. Tämäntyyppinen inhimillinen toiminta voidaan palauttaa Max Weberin ymmärtävän sosiologian ja sosiaalisen toiminnan teoriaan. Tämä teoria määrittelee sosiaalisen teon sellaiseksi teoksi, jonka merkitys suuntautuu toisten ihmisten käyttäytymiseen (vrt. Schütz 1932/2007, 80–86). Weber esittää myös käsitteellisiä tarkennuksia sosiaalisen toiminnan ajallisen ulottuvuuden, kohteen ja merkityksen rakentumisen osalta. Ajallisesti toiminta voi orientoitua menneisyyteen, nykyisyyteen ja ennakoituun tulevaisuuteen. Kohteen osalta sosiaalinen toiminta voi erota siten, että kohde voi olla toimijan tuntema yksittäinen ihminen tai lukematon määrä tuntemattomia henkilöitä. Olennaista sosiaalisessa toiminnassa on merkitys ja toisiin kohdistuva orientaatio. (Juntunen ja Mehtonen 1982, 92–97; Kuusela 1996, 51.)¹⁸

Sosiaalista toimintaa voidaan edellisen perusteella tarkastella konstruktivisena, rakenteellisena toimintana. Tätä konstruktivistista tarkastelutapaa on kehitelty muun muassa Anthony Giddensin mukaan sosiologisen tutkimuksen kohteena ei ole esineellinen maailma sinänsä vaan jokin, joka on yhteiskunnallisten toimijoiden tuottamaa. Tuottaminen ja uusintaminen ilmenevät yhteiskunnan jäsenten suorituksina, tekoina ja taitoina. Inhimillinen toiminta on kuitenkin rajoittunutta, sillä yhteiskunnan yksilöt ovat historiallisesti määrättyneitä toimijoita olosuhteissa, joita he eivät ole itse valinneet. Tämä

¹⁸ Jukka Gronowin ja Pertti Tötön (1996, 299–305; vrt. Merton 1963, 271–275; Goffman 1971, 81–87; Niiniluoto 1983, 302–306) mukaan Weber (1956) pyrki toiminnan luonteen ymmärtämiseen ja kausaaliseen selittämiseen. Lisäksi häntä kiinnostavat erilaisten yliyksilöllisten sosiaalisten instituutioiden toiminta ja seuraukset. Tärkeää weberiläisessä ajattelussa on sellainen inhimillinen käyttäytyminen, johon yksilö liittyy subjektiivisia merkityksiä, esimerkiksi motiiveja, tarkoituksia ja etuja, ja joka on riippuvainen muiden toimijoiden samalla tavalla ymmärretystä toiminnasta. Tällöin sosiaalinen toiminta voi olla (ideaali)tyypiltään päämäärärationaalista, arvorationaalista, affektiivista tai traditionaalista.

merkitsee sitä, että ihmisen toiminta on tällöin tulkittavissa intentionaaliseksi, mutta erilaisten yhteiskunnan lainalaisuuksien ohjaamaksi käyttäytymiseksi. (Giddens 1984, 19–21; myös Allardt 1971, 1–17.)¹⁹

Jotta oleminen, toiminta ja tietäminen olisivat ylipäätään mahdollisia, täytyy näille olla myös olosuhteet, jotka ovat tunnistettuja. Lisäksi ihmisillä on oltava resursseja, joita he käyttävät hyväkseen ollessaan mukana erilaisissa toimintakäytännöissä. Nämä resurssit ovat välineellisiä, instrumentaalaisia sekä vuorovaikutuksessa ilmeneviä tietoja ja taitoja, jotka määräytyvät yhteiskunnallisten sääntöjen ohjaamina. Sosiaalinen toiminta kirjoitetujen ja kirjoittamattomien sääntöjen vallitessa on toistuvaa, enemmän tai vähemmän rutiininomaista. Aikaa myöten toiminta muotoutuu itsestään selviksi tavoiksi rakentaa yksilötason vuorovaikutuksellista suhdetta ympäristöön, siihen sosiaaliseen todellisuuteen, jossa ihminen elää. (Jyrkämä 1998, 180–184.)

Miksi sitten toiminnan ymmärtäminen on tässä tutkimuksessa tärkeää? Siksi, että vanhenemiseen ja erityisesti ammatilliseen vanhustyöhön liitetään lähes poikkeuksetta toimintakyvyn käsite, joka jaetaan fyysiseen, psyykkiseen ja sosiaaliseen toimintakykyyn (esim. Niinistö 1987; Holma & Virnes 1999; Vaarama 2004; Ikäihmisten toimintakyvyn arviointi ... 2006). Toimintakyvyn tarkastelussa keskeistä on ollut nähdä toimintakyky ikääntyviin ihmisiin liittyvänä itsenäisenä ominaisuutena, jota voidaan arvioida ja mitata vailla toiminnallisia yhteyksiä. Toimintakyky näin ymmärrettynä on luonteeltaan potentiaalinen, mahdollisuus toimia. Toimintakäytännöt, teot, tilat ja olosuhteet yhdistävä näkökulma kiinnittää huomion potentiaalista mahdollisuutta enemmän toimintakyvyn aktuaalisuuteen, käytössä olevaan toimintakykyyn. Näin tulkittuna toimintakyky on aktuaalisesti ensisijaisesti sosiaalista, siis tilanteellista ja kontekstuaalista. Aktuaalista toimintakykyä voidaan tarkastella myös moniulotteisesti. Toimintakyvyn perusulottuvuus on ensinnäkin elämää uusintava (reproduktiivinen). Toinen ulottuvuus liittyy menetyksiin ja niistä selviämiseen, minkä mahdollistaa sopeuttava toimintakyky (kompensatorinen). Muuttava (transformatiivinen) toimintakyky kuvaa puolestaan muutosta, jonka ihminen luo aikaisemman tilalle. (Jyrkämä 1998, 185–188; 2003b, 95–101; 2007, 205–212.)²⁰

¹⁹ Giddensin (1984, 20–21) teorian keskeinen idea on, että inhimillinen toiminta edellyttää toiminnan ja rakenteiden keskinäisen riippuvuuden osoittamista, mikä merkitsee ajan ja paikan suhteiden näkemistä kaiken sosiaalisen vuorovaikutuksen muotoutumisessa. Yhteiskunnallisten ilmiöiden muodostamien järjestelmien ymmärtäminen aikaan ja paikkaan sijoittuneina kokonaisuuksina voidaan parhaiten saavuttaa käsittämällä rakenne ei-ajallisia ja ei-paikallisia ilmiökenttänä, joissa itse rakenne ilmenee ilmiöiden välisten eroavaisuuksien tosiasiallisena järjestäytyneisyytenä. Tämä järjestäytyneisyys syntyy ja uudistuu yhteiskunnallisten vuorovaikutusprosessien välineenä ja tuotoksena. Itse toiminnan Giddens (1984, 96–97; vrt. Leontjev 1977, 91–99; Archer 1996, 85–92; Stichweh 2000) näkee jatkuvana virtana, ei yksittäisinä tekoina, joka yhdistyy toiminnallisiksi kokonaisuuksiksi. Siksi toiminta jatkuvana virtana on ihmisten todellisia tai toteutettavaksi harkittuja kausaalisia toimenpiteitä, joilla ihmiset vaikuttavat maailmassa tapahtuviin prosesseihin.

²⁰ Jyrkämän esittämiä aktuaalisen toimintakyvyn tunnuspiirteitä voi laajentaa edelleen. Tässä esittelen luovan, säilyttävän ja taantuvan toiminnan käsitteen. En siis puhu toimintakyvystä käsitteenä lainkaan. Luova (kreatiivinen) toiminta merkitsee asioiden ymmärtämistä, tekemistä ja uudistamista tavalla, joka poikkeaa huomattavasti aikaisemmista toimintamalleista, tavoista ja ajattelusta. Luovaan toimintaan liittyy myös yksilön psykososiaalinen uudistuminen. Tämä syntyy sitoutumalla muutokseen ja aktiiviseen tapaan hakea sosiaalista ja toiminnallista tilaa, jossa luova toiminta konkretisoituu. Luova toiminta sisältää ymmärrettävän tavan hahmottaa maailmaa ja omaa, arvioivaa suhdetta tähän maailmaan. Vastakohtana tälle voidaan pitää säilyttävää (konservatiivinen) toimintaa, aikaisemmista toimintakäytännöistä tiukasti kiinnipitävää tapaa tehdä asioita (esim. Backman 2001, 43–45). Taantuvaa (regressiivinen) toimintaa kuvaa puolestaan asteittainen tai nopea, kaikenlaisen toiminnan heikkeneminen. Esimerkkinä voidaan maini-

Vanhan ihmisen toimintakyvyn ulottuvuudet ovat monella tavalla jatkuvasti läsnä päivittäisissä toimintakäytännöissä ja sosiaalisissa konteksteissa. Sosiaalisen toimintakyvyn kannalta on kuitenkin tärkeää nähdä ulottuvuuksien merkitys ja painotus sosiaalisessa tilanteessa tietyssä, yksilöä koskevassa historiallisessa ajankohdassa. Erityisesti poikkeamat, murroskohdat ja kriisit aktualisoivat sosiaalisen toimintakyvyn ulottuvuuksia eri tavoin. Esimerkiksi vanhuksen muutto omasta kodista laitokseen on yksilöllinen, ainutkertainen tapahtuma, joka saattaa laukaista yksilöllisesti poikkeavia sosiaalisen toiminnan piirteitä (esim. Ahonen 1989; Viljaranta 1991; Byckling & Tenkanen 1994; Salonen 2002a; Ala-Nikkola 2003). Yksi saattaa nähdä muutossa mahdollisuuden ja toimia käytännön muuttotilanteissa mukautuvasti, toinen voi puolestaan vetäytyä ja sulkea itsensä sosiaalisesta ympäristöstä ja sen tarjoamista mahdollisuuksista. Näissä tapauksissa ammatillisen työn painottaminen esimerkiksi fyysisen toimintakyvyn ylläpitoon (mm. lepo, lääkkeet, ravinto, hygienia, lämpö, elintoiminnot) voi olla riittämätöntä, koska muutto on vaikuttanut vanhuksen ja hänen ympäristönsä väliseen suhteeseen. Nämä vaikutukset ulottuvat siis henkilökohtaiseen merkitysmaailmaan, ajatteluun, kokemuksiin ja tunteisiin saakka, jotka ovat sosiaalisesti ja ajallisesti konstruoituneita. (Esim. Garland 1990; Norman 1999; Salonen 2002a, 106–108.)

Toimintakyvyn ulottuvuuksia tulee tarkastella myös suhteessa sosiaaliseen ja kulttuuriseen elinympäristöön, joiden määrittäminä toiminta aktualisoituu yksilöllisesti. Ympäristöön luetaan vanhuksen aviopuoliso, suku, ystävät, muut ihmiset, ammatillinen henkilöstö ja yhteiskunnalliset tapahtumat, jotka voivat olla paikallisia, alueellisia ja näitä laajempia sosiaalisia prosesseja. Nämä eritasoiset ja -sisältöiset sosiaaliset prosessit ovat tapahtumia, jotka voivat koskettaa vanhusta joko välittömästi tai välillisesti. Kulttuurinen ympäristö muodostuu muun muassa kodin ja lähiympäristön arvoista, puheista, käyttäytymisestä, normeista ja suhtautumistavoista, joiden ympäröimänä ja vaikutuspiirissä vanhus päivittäin elää. Erityisen tärkeä sosiaalisten ja kulttuuristen ympäristöjen kohtauspaikka on vanhuksen koti, koska siihen liittyy tunteita, kuten rakkaus, lapset ja perhe, henkilökohtaiset asiat, esineet, ilmapiiri ja arvot sekä oma rauha vastapainoksi kodin ulkopuoliselle elämälle (esim. Juntto 1996, 223–225; Means ym. 2003, 130–135).

ta sairauden tai vammautumisen tuomat vaikeudet arkipäivässä. Oleellista on se, miten toiminta ilmenee sosiaalisesti, vaikka sen lähtökohdat voivat olla esimerkiksi biofyysis- tai psyykkisperusteisia (esim. Löppönen 2006).

Jyrkämän (2003b, 99–100) esittämää aktiivista (performatiivinen) toimintakykyä voidaan vielä tarkemmin paikantaa toiminnan aktiivisuuden asteella. Tämä merkitsee sitä, miten intensiivisesti vanhus on kiinni sosiaalisessa ympäristössään. Tätä voidaan ilmaista käsitteillä kaventuva ja laajentuva toiminta. Esimerkiksi sosiaalisesti kaventuva toiminta merkitsee jokapäiväisessä elämässä sitä, että vanhuksella on vähän kontakteja ympäristöön, hän ei itse aktiivisesti pidä yllä sosiaalista verkostoa eikä osallistu erilaisiin aktiviteetteihin muiden ihmisten kanssa. Tällöin jokapäiväisen elämän keskeiset toiminnot voivat kaventua pelkästään elintoimintojen ylläpitoon. Sosiaalisena olomuotoisuutena tämä esimerkki on lähellä taantuvaa tai säilyttävää toimintaa. Sosiaalisesti laajeneva toiminta puolestaan sisältää päivittäin toistuvaa ja laajaa vuoropuhelua ympäristön kanssa. Tällöin vanhus seuraa aktiivisesti yhteiskunnallisia asioita sekä pitää yllä suhdetta kodin ulkopuolisiin ihmisiin ja tapahtumiin. Hän pyrkii myös säilyttämään ne sosiaaliset roolit ja aktiviteetit, joita hänellä on ollut aikaisemminkin riippumatta siitä, onko esimerkiksi hänen fyysinen toimintakykynsä heikentynyt.

3.3 Elämänhallinnasta sukupolvisidonnaiseen elämäntavaksi

Sosiaaliseen vanhenemiseen liittyvä toimintakyky käsitteenä tulee lähelle sosiologisissa ja sosiaalipoliittisissa tutkimuksissa käytettyjä elämänhallinnan, elämäntavan ja elämänpoliitiikan käsitteitä.²¹ Näistä elämänhallintakäsite sisältää samoja elementtejä, joita toimintakykyyn yleensä liitetään. Guy Bäckman ja Stefan Söderqvist (1990b, 6–7) ymmärtävät elämänhallinnan kyvyksi käyttää erilaisia voimavaroja tarkoituksenmukaisesti. Näitä voimavaroja ovat muun muassa sosiaaliset ja taloudelliset voimavarat sekä hyvä itsetunto, joita hyväksien käyttämällä ihminen kykenee ohjaamaan elämäänsä tyydyttävällä tavalla. Voimavarat ovat välineitä, joiden avulla ihminen voi kontrolloida ja ohjata tietoisesti omia elinolosuhteitaan. Ihminen, jolla on vahva elämänhallintakyky, kokee turvallisuutta ja elämäntyytyväisyyttä. Tällainen ihminen on myös vakuuttunut siitä, että hän osaa käsitellä ongelmia, jotka syntyvät hänen sosiaalisesta todellisuudestaan. Näin elämänhallinta käsitteenä on olemukseltaan subjektiivinen, ihmisen omakohtainen kokemus ja tunne häntä ympäröivästä todellisuudesta. Mutta kuten Bäckman ja Söderqvist (1990a, 2; myös Koskinen 2005a) toteavat, voidaan subjektiivisia kokemuksia pitää ainoastaan välittöminä tekijöinä, joita objektiiviset, sosiaaliseen todellisuuteen liittyvät tekijät määrittävät. Näin elämänhallinta viittaa sekä subjektiivisiin että objektiivisiin tekijöihin. Elämänhallinnan käsitteessä ongelmallista on kuitenkin se, että käsite ei sisällä jokapäiväistä toimintaa ihmisen olemassaolon muotojen kiinnipitävänä tekijänä, vaan se jakaa olemassaolon muodot mekaanisesti osiin, joiden väliset suhteet ovat tarkastelun kohteina (myös Bäckman 1987, 103–112; Vahtera 1993, 13–17).

Elämänhallintaa voidaan tarkastella myös ulkoisena ja sisäisenä hallinnan muotona. Ulkoisesta elämänhallinnasta on kyse silloin, kun ihminen on pystynyt ohjaamaan omaa elämäntavansa. Ulkoinen elämänhallinta on yksinkertaisemmillaan sitä, että mitään odottamatonta ja ihmisen elämäntavaksi suuresti vaikuttavaa ei ole tapahtunut. Aineellisesti ja henkisesti turvattu asema on juuri ulkoista elämänhallintaa. Sisäinen elämänhallinta on huomattavasti monimutkaisempaa. Lyhyesti se merkitsee sitä, että ihminen riippumatta siitä, mitä hänelle elämäntavansa aikana on tapahtunut, kykenee sopeutumaan muutuviin tilanteisiin. Sisäinen elämänhallinta on jotain, jota on opittu jo lapsuudesta lähtien. On kyse sitten ulkoisesta tai sisäisestä elämänhallinnasta, jommankumman puuttuminen lyö leiman ihmisen elämäntavaksi. Näin ymmärrettynä ihminen on kohtalonomaisesti sosiaalisesti määrätynyt, joskaan ei peruuttamattomasti. (Roos 1988, 206–214.)

²¹ 1990-luvulla laaja-alainen hyvinvointikäsite korvattiin osittain elämänpoliitiikan käsitteellä, jonka voidaan sanoa olevan eräänlainen kokoava periaate muun muassa käsitteille arki, elämäkokemus, elämänhallinta, itsekuri ja tulevaisuussuuntautuneisuus. Ero hyvinvointikäsitteeseen on siinä, että elämänpoliitiikka fokusoi selkeämmin ihmisten jokapäiväiseen elämään. Se kytkee yhteen myös yksilö- ja yhteisösidosten uudelleenmuotoutumisen yhteiskunnan eri tasoilla. Elämänpoliitiikassa korostuukin postmoderni ihmiskäsitys omakohtaisine valintoineen ja vastuineen. Yksilö on pitkälti itse vastuussa omista suunnitelmistaan ja teoistaan vailla sosiaalisen ympäristön tuomaa yhteisöllistä turvaa, mutta myös vailla yhteiskunnan ohjaamia normeja. Yhteisösidosten ohentuminen viittaa siihen, että yksilö on entistä paljaammin yhteiskuntaa vastassa. (Hoikkala & Roos 1998, 9–10; myös Bauman 1996; Hall 1999, 21–26; Haatanen 2000; Jallinoja 2000.) Anthony Giddensin (1991, 223–226) mukaan elämänpoliitiikka on politiikkaa, joka yhdistää minän, identiteetin, itsereflektiivisyyden, elämäntavaksi, elämäntyyliin ja hyvinvoinnin. Elämänpoliitiikka yksinkertaisimmillaan on yksilön omaa elämäänsä koskevien päätösten tekemistä (vrt. Allardt 1998, 38–41).

Elämäntapa on elämänhallintaa laajempi, kulttuurisempi ja sosiologisempi käsite (Karisto 1984, 48–50)²². J. P. Roosin (1988, 12–13; myös Allardt 1986, 12–13) mukaan elämäntapa on ihmisen elämänhistoriallisen ja elinolojen muodostuvan habituksen kautta jäsentynyt, nykyisten elämäntapamuotojen ja asenteiden muodostama kokonaisuus. Tämä elämäntapa on yksilöittäin erilainen, mikäli sitä tarkastellaan yksittäisen ihmisen, perheen, sosiaalisen ryhmän, sukupuolen, sukupolven tai yhteiskuntaluokan näkökulmasta. Elämäntapa ilmentää samalla kulttuurista kontekstia, toisin sanoen elämäntapa on kulttuurin puitteissa mahdollinen elämän jäsentämisen tapa. Elämäntyylit ovat lähellä elämäntavan käsitettä, mutta elämäntapaa sisällöltään ohuempaan käsitteenä se ilmentää enemmän tiettyä toimintatapaa yksittäisen ihmisen kohdalla. Oleellista on, että ihminen ilmentää omaa elämäntyylään sosiaalisissa tilanteissa. Yhdessä elämäntyylit ovat osa tiettyä elämäntapaa, ja nämä elämäntyylit muodostavat kulttuurisesti elämäntapojen järjestelmän. (Roos 1986, 37–42; Roos 1988, 15–17; Pohjolainen 1990a.)

Elämäntapakäsitettä on syytä täydentää muutamilla käsitteillä ja historiallisella tarkastelulla, jotta tämän tutkimuksen kohteena olevat, omissa kodeissaan asuvat vanhukset, tulisivat ymmärretyksi yleisellä tasolla. 1980-luvulla erityisesti Roos tarkasteli tutkimuksissaan suomalaista elämäntapaa ja loi tarkastelukehikon, joka auttaa osaltaan tutkimuksen käsitteellistä jäsentämistä. Roos (1988, 15–19) pitää elämäntavan käsitettä kiehtovana, sillä se asettuu sosiologisten yksilöselitysten, elinolosuhdeselitysten ja kulttuuriselitysten väliin.²³ Käsitteenä se on kuitenkin lähempänä kulttuurisosiologista tarkastelua (esim. Heiskala 2003). Siksi elämäntapa voidaankin nähdä kulttuuristen käytänteiden heijastumana ihmisten arkisessa elämässä. Lisäksi elämäntapa on eräänlainen kompromissi ihmisten keskeisten elämänhistoriallisten vaiheiden ja kulttuuristen määreiden välillä. Tämän jatkuvan, arkielämässä ilmenevän kompromissin suodatin on habitus, ilmiö, jota voidaan pitää kulttuurin ja elämäntavan yhteisenä jäsentäjänä. Jos kulttuuri muodostaa elämäntapojen järjestelmän yhteiskunnassa, on habitus vain osa tätä kulttuuria, tiettyjen osakulttuurien osia. Näin habitus sisältää ne ihmisten henkilökohtaiset toimintataipumukset, joiden kautta havaittavissa oleva elämäntapa muodostuu. Keskeinen habitusta ilmentävä tekijä on yksilön luokka-asema, sillä se määrittää hänen asemansa elämän keskeisillä sosiaalisilla kentillä. (Esim. Bourdieu 1987, 105–110; Jokinen & Saaristo 2002, 165; Sankari 2004, 40–47.)

Edellisen perusteella elämäntapa, habitus, kulttuuri, yhteiskuntaluokka ja sukupolvi ovat merkittäviä ihmisen toimintaa ja elämää jäsentäviä yhteiskunnallisia tekijöitä. Voisi jopa väittää, että nämä koskevat erityisesti nykyvanhuksia, sillä heidän henkilöhistorialliset taustansa ovat rakentuneet pitkälti yhteiskunnallisten tekijöiden mukaisesti. He ovat kokeneet merkittävät yhteiskunnalliset murrokset ja kehityskulut samanaikaisesti, joskin yksilötasolla eri tavoin (esim. Roos 1988, 125; Nikander 1999; 30–34; Hendricks & Hatch

²² Elämäntapakäsitteessä korostuivat 1970-luvulla lähinnä marxilaiseen talousteoriaan nojautuvat taloudelliset määreet ja pakotteet, luokka-asema ja työvoiman uusintamisvaatimukset. 1980-luvulla elämäntapakäsitettä täydennettiin kulttuurisilla ja subjektiivisilla näkökulmilla, mikä merkitsi ihmisten kokemuksellisuuden painottamista aikaisempaa enemmän (mm. Karisto 1984; Achenbaum 1997; Bytheway 1997; Jamieson & Victor 1997; Jylhä 2006). Tämä laajentuminen näkyy myös sosiaaligerontologiassa tarkastelukulmien monipuolisuudessa (Bengtson ym. 2005).

²³ Roos nojaa sukupolvitutkimuksissaan mannheimilaiseen sukupolvikäsitteen, jota kritisoivat esimerkiksi Matti Virtanen (1999; 2003), Timo Toivonen (2003) ja Semi Purhonen (2005).

2006, 303–307; vrt. Ryff 1986, 65–68). Tässä mielessä nykyvanhukset poikkeavat esimerkiksi 1960-luvulla syntyneistä keski-ikäisistä kansalaisista (ns. lähiösukupolvi), joilla useat yhteiskuntasidonnaiset elämäntavan vaiheet ovat vielä läpikäymättä.

Roos (1986, 49–50) jakaa suomalaisen yhteiskunnan sukupolvet neljään tyyppiin²⁴. Nämä ovat sotien ja pulan sukupolvi (vuosina 1910–1930 syntyneet), suuren murroksen sukupolvi (1940–1955), lähiösukupolvi (1955–1965) ja rocksukupolvi (1965–). Tässä tutkimuksessa ensimmäinen sukupolvi on tärkeä, sillä se edustaa niitä vanhuksia, joiden elämän sosiaalisen olomuotoisuuden kuvaaminen on tutkimuksen kohteena. Sotien ja pulan sukupolven edustajat poikkeavat muiden sukupolvien edustajista erityisesti siinä, että heidän elämäntapojensa on mainituista neljästä sukupolvesta karsittuina ja ajallisesti pisin.²⁵

Sotien ja pulan sukupolven edustajia voidaan identifioida erilaisin tunnuspiirtein. Ensinnäkin heidän elämänsä on ollut hyvin kaksijakoinen, ja sotia (1939–1945) voidaan pitää keskeisinä taitekohtina. Elämä ennen sotia sisälsi huolia, traagisia menetyksiä ja pettymyksiä, ja puutetta oli miltei kaikesta. Sodat heikensivät perheiden sosiaalista ja taloudellista tilannetta, mikä toi jokapäiväiseen elämään epävarmuutta ja heilahteluja. Lisäksi tämän sukupolven luokkaerot olivat suuria. Sotien jälkeinen elämä oli Suomessa nousujohteista, sillä monet hankkivat oman kodin tai asunnon, perustivat perheen, sosiaali- ja terveystalot alkoivat kehittyä ja useat yhteiskunnalliset uudistukset saivat alkunsa. (Anttonen & Sipilä 2000, 77–82; Karisto, Takala & Haapola 2003, 288–301). Sodanjälkeisessä Suomessa oli työtä lähes kaikille, mikä merkitsi elintason yleistä nousua, mutta ei suoraan aineellista vaurautta. Tämä tapahtui vasta 1970-luvulla. Vaurastumista ennen monet olivatkin menettäneet terveystensä kovassa työssä ja elinolojen suhteellisessa niukkuudessa. Sodan ja pulan sukupolven edustajista suomenruotsalaiset edustivat toista ääripäätä, sillä heidän elämäntapansa palvelijoihin, juhlineen ja mannermaisine tapoineen oli sotien jälkeen ohi. Näin 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä syntyneille suomenruotsalaisille sodasta tuli taitekohta, josta lähtien oman yhteiskuntaluokan ulkoiset, yhteiskunnalliset tekijät alkoivat vaikuttaa heidän elämäänsä aikaisempaa voimakkaammin. (Roos 1986, 49–50; Roos 1988, 26–27.)

Sotien ja pulan sukupolvea määrittävät yhteiskunnallisten tekijöiden tapaan myös tietyt habitustyytit, jotka kuvaavat yksilöiden perussuhtautumista elämään. Kyse on kokonaisvaltaisesta elämänotteesta. Habituksen kriteeri on pitkälti subjektiivinen, sisään rakentunut mentaliteetti, joka saa ihmisen olemisessa, toiminnassa ja ajattelussa ulkoisia, näkyviä ilmenemismuotoja (esim. Bourdieu 1987, 142–148; Giddens 2004, 512–513). Näin ymmärrettynä habitus subjektiivisena ominaisuutena ei ole puhtaasti sukupolven sidonnainen, vaan se voi vaihdella yksilöittäin, sukupolvittain ja yhteiskuntaluokittain (Roos 1986, 53–70; 1988, 30–31). Sotien ja pulan sukupolven habitukseen kuuluvat hallinta, turvallisuus, kuuliaisuus, konstailemattomuus ja onnellisuusmuurin ylläpito riippumatta siitä, mihin yhteiskuntaluokkaan yksilö kuuluu. Habitusulottuvuuden osalta sotien ja pulan sukupolvi on lähellä työväen kulttuuria ja talonpoikaiskulttuuria, koska ne painot-

²⁴ Roos korvaa tutkimustulosten esittelyssä pulan, sodan ja jälleenrakennuksen sukupolven sotien ja pulan sukupolvella sekä lähiöiden ja koulutuksen sukupuolen lähiösukupolvella ja rocksukupolvella (Roos 1986, 1987; 1988; vrt. Koskinen 2005b).

²⁵ Eri sukupolvien välisistä suhteista Suomessa 2000-luvulla esimerkiksi Simo Koskinen (2005b).

tavat pääsääntöisesti turvallisuutta, kurinalaisuutta ja konstailemattomuutta (mm. Allardt 1989, 13–20; Rautio 1989, 242–247). 1910–1930-luvuilla syntyneiden elämää ovat lisäksi leimanneet maatalousvaltaisen yhteiskunnan tunnuspiirteet, kulttuuri, elämäntapa ja suhtautuminen elämään (esim. Karisto ym. 2003, 171). Tämä on ymmärrettävää, sillä Suomi oli aina 1950-luvulle saakka maatalousvaltainen yhteiskunta.²⁶

3.4 Elämänlaatu ja vanhuus

Elämäntapakäsitteen rinnalla myös elämänlaadun käsitellä on ollut oma paikkansa suomalaisessa hyvinvointitutkimuksessa, vaikka elämänlaatu ei teoreettisena käsitteenä ole saanut vakiintunutta merkitystä. Sitä on käytetty kokoavana käsitteenä kaikille sille, mikä on ihmisille hyväksi. Antti Kariston (1984, 44–45) mukaan elämänlaatu voidaan nähdä yläkäsitteenä aineelliselle elintasolle ja sosiaalisille suhteille. Toisaalta elämänlaatukäsitteelle on annettu pelkästään subjektiivinen sisältö eli elämänlaatua on se, mitä ihmiset elämänlaatuina pitävät. Laajasti ymmärrettynä elämänlaatu tarkoittaa ihmisten, ihmisten ja yhteiskunnan sekä ihmisten ja luonnon välisiä suhteita. Nämä vuorovaikutussuhteet muodostavat ihmisen hyvinvoinnin, joka elementeiksi Erik Allardt (1976, 32–51; Vaarama ym. 2006) erottaa elintason, yhteisyysuhteet ja itsensä toteuttamisen muodot. Nämä elementit sisältävät sekä objektiivisia että subjektiivisia hyvinvoinnin tekijöitä. Objektiivista hyvinvointia kuvaavat tekijät liittyvät ihmisten tilaan ja toimintaan, esimerkiksi hyvinvoinnin aineelliset resurssit ja yhteiskunnalliset olosuhteet, subjektiiviset tekijät puolestaan ihmisten kokemuksiin omasta hyvinvoinnistaan. Oleellista tässä on, että ihmisten hyvinvointia tutkitaan kokonaisuutena (esim. Raunio 1983, 2–3; Simpura 1996, 14–18; Walker & Hennessy 2005, 3–10; George 2006, 322–323).

1990-luvulla vanhuutta ja vanhusten hoivaa tutkineet paljastivatkin jokapäiväiseen elämään kiinnittyviä, yksilön hyvinvoinnin ylläpitämisen kannalta keskeisiä inhimillisiä elämäalueita (esim. Nores 1993; Jyrkämä 1995; Tedre 1999; Tenkanen 2003; Hyppönen 2004; Walker & Hennessy 2005; Seppänen ym. 2007). Tämä oli merkki siirtymisestä makrotason tarkasteluista lähelle mikrotasoa, mikä osaltaan liittyy tieteenfilosofiseen muutokseen ja tutkimusparadigman muutokseen. Perinteisen, lähinnä kvantitatiivisen tutkimusotteen rinnalle nousivat yksilötason tapahtumiin, tekoihin, suhteisiin ja arkisiin asioihin pureutuvat tutkimusotteet omine tutkimustyypeineen ja -strategioineen (mm. Ragin 1994, 47–52; Silverman 1994, 20–23; Juhila & Suoninen 1999, 234–252; Raunio 1999, 221–226; vrt. Töttö 1997; Alasuutari 2000, 151–154).²⁷

²⁶ Maataloudesta sai elantonsa vuosina 1910–1930 yli 70 % työssä käyvästä väestöstä. Esimerkiksi vielä vuonna 1940 suurimpiin yhteiskuntaluokkiin, talonpoikiin ja työväestöön, kuului 76 % väestöstä (Waris 1948, 183–184; Alapuro 1985, 78–79). Elinkeinorakenteen muutos, kaupungistuminen sekä teollisuuden ja palvelualojen nopea kasvu ajoituivat vasta sotien jälkeen 1950- ja 1960-luvuille (Alestalo 1985, 102–107). Elämäntapamurroksesta tarkemmin esimerkiksi Matti Kortteinen (1982, 156–166).

²⁷ Sosiaaligerontologinen tutkimus on tieteelliseltä lähtökohdiltaan sosiologista ja sosiaalipoliittista, eikä se näin ollen ole irrallaan paradigmapiinopisteen muutoksesta. Vielä 1980-luvulla Suomessa sosiaaligerontologinen tutkimus virittäytyi makrososiologisesti siten, että vanhuutta tarkasteltiin useimmiten osana yhteiskuntaa (esim. Ruth & Heikinen 1983; Vanhuus ja vanhuksen tukeminen 1983; Karjalainen P. 1984; 1987; Salminen 1988; Pohjolainen & Jylhä 1990). Myös tutkimusmenetelmät olivat sen kaltaisia, että niissä mitattiin keskimääräisyyksiä ja korrelaatioita sekä haettiin yleistettävyyttä. On kuitenkin todettava, että 1970- ja 1980-luvuilla positivistisen tutkimusparadigman suojoissa

Nykyinen hyvinvointikäsitys painottaa subjektiivista hyvinvointia kokemuksena ja asioiden merkityksellistymisenä eri tavoin kuin 1970- ja 1980-luvuilla. Esimerkiksi vanhustutkimuksen osalta Marjatta Marin (2004, 271–273) toteaa, että vanhenemista voidaan tarkastella hyvinvoinnin näkökulmasta sen kautta, mitkä asiat vanhukset kokevat tärkeiksi ja mielekkäiksi. Hyvinvointi elämänlaatuna kattaa inhimillisen elämän materiaaliset, sosiaaliset, olemukselliset ja toiminnalliset alueet, jotka ovat samalla osa vanhusten sosiaalista minää (esim. Tenkanen 2007, 184–190). Esimerkiksi omistamisen sisällöt voivat muodostua omasta asunnosta, pihasta ja luonnosta, rakastamisen kohteet lapsista ja ystäväistä, olemisen sisällöt itsekunnioituksesta, itsetunnosta sekä siitä, että pitää elämää tärkeänä. Toiminnalliset sisällöt riippuvat pitkälti muista hyvinvoinnin osa-alueista. Oleellista toiminnassa on, että sillä vanhukset liittävätkin itsensä elinympäristöön ja tulevat tällä tavoin näkyviksi. Tässä ympäristössä vanhuksia ja vanhuutta voidaan katsoa kahdesta suunnasta: representaatio voi laadultaan olla myönteinen, arvostava ja aktiivinen tai negatiivinen, stereotyyppinen ja syrjivä (mm. Townsend 1986; Featherstone & Wernick 1995; Pohjolainen 1998; Bytheway 2005). Elämänlaatu on vanhuudessa siis ympäröivään, jokapäiväiseen elämään ja yhteiskuntaan sosiaalisesti ja kulttuurisesti kiinnittyvä ja siinä toistuvasti konstruoituva henkilökohtainen kokemus. Vaikka näkemys elämänlaadusta painottaakin subjektiivisesti merkityksellistävää kokemusta, on se yhtä lailla nähtävä vastavuoroisena suhteena vanhusten elämäntilanteiden, omien hyvinvointikokemusten ja yhteiskunnan välillä (mm. Hughes 1999; Daatland 2005).

Vanhusten sisäistämät arvot kuvastavat ja ohjaavat heidän toimintaansa, tyytyväisyyttään elämään ja suhtautumistaan ympäröivään yhteiskuntaan. Sotien ja pulan sukupolven arvoja, asenteita ja ajankuvia tutkineen Martti Puohiniemen (2002, 70–72) mukaan siirryttäessä 15 vuoden iästä aikuisuuteen ja vanhuuteen oman mielihyvän tavoittelu menettää merkitystään yksilön elämää ohjaavana periaatteena. Ikäihmisten ajattelua ohjaavia arvoja ovat hyväntahtoisuus, turvallisuus, yhdenmukaisuus ja perinteet. Arvokehitys on ollut viimeisten parin vuosikymmenen aikana suomalaisten keskuudessa maltillista riippumatta iästä, sukupuolesta ja koulutuksesta, joten tämän perusteella suomalaiset ikäihmiset ovat arvojen suhteen toistaiseksi melko homogeeninen ryhmä. Puohiniemi (2002, 100–105) toteaa, että ennen sotia syntyneiden ihmisten arvoissa korostuvat yleinen

luotiin sosiaaligerontologian tietoperustaa, joka vielä tänään on relevanttia tutkimustietoa ja joka antaa suuntaa monelle ikätutkimukselle.

Myös tämä tutkimus nojaa paradigmanmuutokseen: keskimääräisen, koko vanhusväestöä koskevan gerontologisen tiedon rinnalla on kuljetettava toisenlaista, täydentävää näkökulmaa vanhuudesta, koska muuttuva yhteiskunta ja vanhuus vaativat sosiaalisten ja kulttuuristen näkökulmien avaamista sekä näiden ontologian erittelyä aikaisempaa enemmän. Yhtä lailla on kyse vanhuuden uudenaikaisesta ymmärtämisestä yhteiskunnallisissa konteksteissa, jossa korostetaan yksilöllisyyttä, postmodernia subjektiviteettia, ja joka pyrkii Pirkkoliisa Ahposen (1993, 18–19) sanoin irtautumaan modernisaation synnyttämistä yhteiskuntarakenteista. Tällainen subjektiviteettien vapautuminen merkitsee minuuden etäisyyden säätelyä vapauden ja sosiaalisten pakotteiden välillä tavalla, josta meillä ei vielä ole paljon tietoa. Kuva postmodernista vanhuudesta ja vanhana ihmisenä olemisesta täydentyy, kun asetumme lähelle tapahtumia, toimintaa ja sosiokulttuurisia tiloja (mm. Gubrium & Holstein 2000b; Morgan & Kunkel 2001; Bauman 2002, 120–127). Zygmunt Baumanin ajatuksiin tukeutuen voidaan todeta, että esimerkiksi postmodernia vanhuutta ei tule nähdä ”kriisitapauksena” vaan sitä tulee tähdentää osana ihmisen elämäntulkua erityisine ja yksilöllisine tunnuspiirteineen sosiaalisissa tilanteissa. Sosiologisesti ajateltuna vanhuus on nyky-yhteiskunnassa murroksessa, sillä suuri osa tämän päivän vanhuksista (75 vuotta täyttäneet) on elänyt teollisessa yhteiskunnassa mutta on silti osa 2000-luvun jälkiteollista yhteiskuntaa. Nämä vanhukset ovat eläneet myös yhteiskunnassa, jossa diskursiivisiin sopimuskäytäntöihin ovat kuuluneet universaalisuus, tasapaino, auktoriteetti, vastuu, sosialisointi ja kontrolli. Postmodernissa vanhuudessa tullaankin kysymään sitä, kuka minä olen ja miten minä tulen mahdolliseksi?

suvaitsevaisuus, yhdenmukaisuus, toisaalta opportunistisuus, läheisten hyvinvointi ja oman turvallisuuden ajattelu. Lisäksi heidän arvonsa ovat muuttuneet vain vähän. Esimerkiksi valta, virikkeellisyys, suoriutuminen ja hedonismi ovat heidän arvoasteikkonsa alapäässä, ja ne kuvaavatkin enemmän nuorempien sukupolvien arvomaailmaa. Vaikka sukupolvien välisiä suhteita on tutkittu Suomessa vähän, voidaan eri dokumenttien valossa Simo Koskisen (2005b, 14) mukaan kuitenkin päätellä, että sukupolvien välillä ei esiinny suuria arvoristiriitoja. Pikemminkin vanhus- ja nuorisobarometrien mukaan eri sukupolvien välillä esiintyy solidaarisuutta. Nuoret esimerkiksi ajattelevat, että iäkkäät ihmiset ovat eläkkeensä ansainneet. Lisäksi perheiden vastuunottoa ikääntyvistä omaisista voidaan pitää vahvana (esimerkiksi omaishoito, apu kotiin). Tässä mielessä suomalaiset ovat arvoiltaan suhteellisen homogeenisia (mm. Torvi & Kiljunen 2005, 61–68).

4 VANHUUDEN YMPÄRISTÖT

4.1 Koti ja sen erityisyys

Sosiaaligerontologisessa tutkimuksessa on pohdittu melko vähän kodin merkitystä elämänpolitiikan, elämäntavan ja jokapäiväisen toiminnan sosiaalisena tilana ja näiden mahdollistajana (kuitenkin Rowles 1980; Lawton 1980; Golant 1984; Vilkkö 1997; 2000; Daatland 2000; Sainio 2004; Nykänen 2007). Näyttääkin siltä, että kotia jokapäiväisenä ympäristönä pidetään gerontologisessa tutkimuksessa perusidealtaan ikään kuin itsestään selvänä. Kodin merkitystä on tutkittu jonkin verran ammatillisen työn (esim. Salonen 2002a; Salonen & Uusitalo 2004), ruumiillisuuden ylläpidon (esim. Tedre 1998; 1999; Kuronen 2007) ja yksityisen tilan näkökulmista (esim. Törrönen 2000). Koti onkin tutkimuskohteena haastava, sillä sana koti on latautunut monin merkityksin. Etenkin vanhustyössä koti käsitteenä on hieman epäselvä, mikä saa sen antamaan tilaa muille käsitteille (esim. asunto, huoneisto, talo; laitos kotina, kotihoito, kotisairaala, osasto).

Kotien merkityksen ymmärtäminen osana vanhusten elämää on kuitenkin ensiarvoisen tärkeää, sillä kodit ovat arkisten askareiden, ajankäytön, ystävyysuhteiden ylläpidon, harrastusten ja monisisältöisen toiminnan tärkeitä mahdollistajia. Koteja voidaan pitää myös ajallisuuden, kokemuksen ja ruumiillisuuden yksityisinä paikkoina, joissa vanhukset voivat olla sitä, joiksi he ovat elämän aikana tulleet. Tämän mukaan koteihin sisältyviä subjektiivisia merkityksiä hyvinvoinnissa, elämäntavassa ja yksilöllisissä valinnoissa ei tule aliarvioida (esim. Kontos 2000, 255–256; Holland ym. 2005 51–55). Esimerkiksi vanhusten aktiivisuus ja ajankäyttö painottuvat paljolti juuri koteihin, joskin kotien ulkopuoliset aktiviteetitkin ovat lisääntyneet (Vanhusbarometri 1999, 17; Vaarama ym. 2006, 115–116; Riihiaho 2007).

Koti ylläpitää ja rajaa yksilöiden sosiaalisia suhteita ja sidoksia ulkomaailmaan.²⁸ Koti ymmärretään myös asuntona, joka voidaan määritellä ympäristötekijöillä sekä teknologisilla, arkkitehtuurisilla ja funktionalisilla ratkaisuilla. Koti asuntona antaa asujalle suojaa, lämpöä ja turvaa. Anneli Junton (1996, 209) mukaan asunto luo asujalle ontologista turvaa, joka käsitteenä tulee lähelle elämäntavallisuuden ja koherenssin käsitteitä. Lisäksi asuminen ja kodin omistus toimivat sosiaalista minäidentiteettiä rakentavina eksistentiaalisina perusmuuttujina. Koti ilmentää myös valtaa, riippumattomuutta, itsenäisyyttä sekä toimii itsemääräämisoikeuden tyssijana ja lähteenä. Kun esimerkiksi 1940-luvulta lähtien aina 1980-luvulle saakka asuntoviranomaiset pyrkivät ohjaamaan ja normittamaan ideologises-

²⁸ Myöhäismodernissa yhteiskunnassa voidaan kodin ulko-ovi nähdä rajana minun ja toisten ihmisten välillä selvemmin kuin esimerkiksi teollisuusyhteiskunnassa. Ulko-ovi jakaa yksityisen (minä, me) ja julkisen (toiset, he) elämän kahteen, toisistaan erottuvaan sosiaaliseen ja kulttuuriseen maailmaan. Aikaisemmin nämä maailmat erotettiin toisistaan aidoin, muurein, portein ja pihoin. Näiden välittämänä ja erottelemisnä ihmiset olivat toistensa kanssa vuorovaikutuksessa. Modernin yhteiskunnan kehityksen ja kaupungistumisen myötä myös koti paikkana ja tilana on aikaisempaa selkeämmin jakanut ja erottanut sisä- ja ulkopuoliset, me ja muut, tutut ja vieraat toisistaan. Etnologi Pekka Junkalan (2000, 96–97) mukaan tilojen rajaaminen liittyy universaaliseen territoriaalisuuden tarpeeseen, mikä ilmentää ihmisten itsemääräämistä ja koskemattomuutta. Esimerkiksi Suomessa 1950-luvulla koti rinnastettiin symbolisesti sodan jälkeiseen isänmaahan. Erilaisten tilojen sosiaalista rakenteista tarkemmin esimerkiksi Liisa Horelli (1982; 1988) ja Raimondo Strassoldo (1993).

ti suomalaista kotia, voidaan todeta, että tällainen ”vallan mikrofysiikka” ei ole entisessä muodossa 2000-luvun kodeissa enää suoraan läsnä. Ihmiset päättävät pitkälti itse omasta asumisestaan vailla virallista kontrollia. (Esim. Summa 1989.)

Koti on ennen kaikkea arjen näyttämö, mikä merkitsee jokapäiväistä olemista ja toimintaa. Koti arjen näyttämönä tulee näkyväksi erityisesti elämän murroskohdissa (mm. Vilkkonen & Karisto 2000). Myös vanhuutta voidaan pitää eräällä tavalla elämänkulun murroskohtana etenkin silloin, kun arkeen ja päivittäisen toimintaan syntyy säröjä.²⁹ Kotiin liittyvät subjektiiviset merkityksenannot herkistyvät ja aktualisoituvat murtumakohdissa uudella tavalla. Sosiaalisten siteiden jatkuvuuteen ja kotona asumiseen syntyy epävarmuutta, ja näin ikääntyvä ihminen joutuu tahtomattaankin miettimään elämän peruskysymyksiä (mm. Nore 1993, 29–44). Murtumakohtien subjektiivinen merkityksellisyys on lähellä Eero Tarastin (2000, 144–146) eksistentiaalisemioottista ajattelutapaa, jossa subjektiivinen merkityksenanto kiinnittyy ajallisiin prosesseihin yksilöllisen ”matkan” aikana. Tällä matkalla yksilö tajuaa oman elämänsä transsendentaalisen luonteen, ja hän kokee maailman merkitysten täyttämänä. Näin yksilö käy sisäistä dialogia itsensä, maailman ja maailmassa olon välillä (mm. Tornstam 1994, 78–80; Berger & Luckmann 1995, 103). Kotia voidaan pitää yhtenä tärkeimmistä merkityksenantopaikoista ihmisen yksilöllisen ”matkan” aikana, koska kotiin kiinnittyy voimakkaasti maailmassa olon kokemus, mutta myös kokemus niistä maailmoista, jotka eivät ole enää suoraan havaittavissa tai läsnä (esim. Unruh 1983, 48–52).

Anni Vilkon (2000, 213–215) mukaan kodin merkityksiin paneutunut tutkimus on tuottanut erinomaisia kodin tilan ja siihen liittyvien merkitysten erottelun välineitä. Kotia voidaan pitää ihmisen ja hänen elinympäristönsä välisenä suhteena, jonka merkityksellisyttä voidaan tarkastella fyysisen, sosiaalisen, henkilökohtaisen ja emotionaalisen kodin tasoilla. Näin koti on konkreettinen, rakennettu tila, ihmisten välisen kanssakäymisen tapahtumapaikka ja ”mielen kodin” tyyssija. Koti tilana yhdistää ihmiset ja paikan tunnestruktuurin, jolloin kodissa ovat yhtäaikaaisesti läsnä tutuksi tunnistaminen ja mieleen painuminen (esim. esineet paikkoineen ympäristössä, toimivuus, tilat), emotionaalispainotteinen tuttuus ja turva (fyysiset puitteet, ihmissuhteet, yksinolo, tuoksut), toiminnallinen vapaus (kodin ylläpito, jokapäiväiset askareet, arkirutiinit) ja ajallinen kokemus (tapahtumat, tunnesiteet, muutokset, henkilökohtaiset tapahtumat). Arjessa toimivan ihmisen on vaikea irrottaa kotia itsestä ja ruumiillisuudesta itsestäänselvyyksien, rutiinien ja jatkuvuuksien päivittäisessä kulussa. Siksi koti eritasoisine merkityksineen tulee näkyväksi elämänkulullisissa siirtymissä, murroksissa ja ylipäätään silloin, kun arjen perusta kyseenalaistuu. Vilkon (2000, 214) mukaan vanhenemiseen ja arjessa selviytymiseen sisältyy ikä- ja elämänvaiheherkkiä tekijöitä, joiden valossa kodin tunnun perusteet kyseenalaistuvat. M. Powell Lawtonin (1980, 178–183) mukaan vanhuudessa ympäristön vaihdoksen myötä aikaisemmassa ympäristösuhteessa merkityksellistyneet asiat tulevat uudelleen arvioitaviksi. Siksi esimerkiksi pitkään samassa kodissa asunut vanhus saattaa olla muuton yhtey-

²⁹ Väitän tällä niihin murroskohtiin, joissa elämänkulun kannalta tärkeät, henkilökohtaiset, itsestään selvät ja rutiinimaisesti toistuvat asiat ovat vaarassa muuttua äkillisesti vastoin omaa tahtoa tai vaikutusmahdollisuuksia. Yhtenä murtumakohtana vanhuudessa voidaan pitää toimintakyvyn ja elämänhallinnan heikkenemistä, jolloin koti saattaa menettää yksityisen luonteen ja muuttua puolijulkiseksi, työntekijöiden ja eri auttajatahojen fyysiseksi kohtaamis- ja tietojenvaihtopaikaksi (esim. Salonen 2002a, 72–80; Tenkanen 2003, 44–49).

dessä passiivinen ja regressiivinen sivustakatsoja etenkin tilanteessa, jossa ympäristöt ovat uusia ja vieraita (myös Schooler 1976; Koskinen 2003b; Tedre 2007).

Kodit integroivat tärkeällä tavalla inhimillistä elämää ja sen tapahtumia. Maritta Törrönen (2000, 266–267) puhuu kodista elämistilana, joka liittyy rakennetun ympäristön sekä ihmisten fyysiset, psyykkiset ja sosiaaliset tekijät toisiinsa. Omissa kodeissaan ihmiset elävät arkea eri tavoin, ja he joutuvat jatkuvasti sovittamaan tilaa ja ajan käyttöä toistensa kanssa. Yksilöllistä elämäntilaa voidaan tarkastella kuin ”elämyspaikkoja ajassa ja tilassa”, jolloin kiinnostavaa on juuri toiminta jokapäiväisissä rutiineissa. Elämistilassa sykliset toiminnot (aamiainen, töihin lähtö, TV:n katselu, juhlat, merkkipäivien viettäminen) tuovat arkeen ennustettavuutta ja turvallisuutta.³⁰ Yksilöllisten kokemusten tasolla tunteet, muistot, hetket ja tapahtumat vaihtelevat siten, että yksilöt kokevat nämä elämistilaan sidotut asiat eri tavoin ja antavat näille erilaisia merkityksiä. Näin esimerkiksi koti mielletään läheiseksi, tapahtumiin sidotuksi ja tunnepohjaiseksi elämistilaksi, jolla on oma merkityksensä ihmisen minäidentiteetille ja subjektiivisille kokemuksille. Johonkin kuuluminen ja jossakin asuminen synnyttävät yksilössä myönteistä sisäpuolisuutta ja tunteen siitä, että hän on osa jotakin, johon muutkin liittyvät. Näin ymmärrettynä koti fyysisenä tilana saa eksistentiaalisia merkityksenantoja (esim. Sixsmith 1999).

Koti merkitsee erilaisia asioita ihmisen elämänsä eri vaiheissa. Kodilla on aikuistuvien nuorten elämässä vielä välineellinen tehtävä, joka tarkoittaa kodin olemista asuin-, nukkumis- ja lastenkasvatuspaikkana. Kuitenkin koti on yhtä lailla myös tärkeä osa nuorten kulkua kohti aikuisuutta (esim. Bourdieu 1998, 117–119; Raitanen 2001, 203–206). Nuorten elämää leimaavat asunnonvaihdot, ja kotikin on usein puolittain pankin omistuksessa. Aikuistuvilla nuorilla koti painottuu usein ikävaiheeseen sidottuun elämän uusintamiseen (esim. työssäkäynti, lastenkasvatus, päivittäiset huolehtimistoiminnot), mikä erottaa heidät iäkkäistä ihmisistä. Iäkkäille ihmisille koti on enemmän eksistentiaalinen voimavara, joka liittyy elettyyn elämään ja ilmentää sitä.³¹ Koti ympäristöineen on neliöiden, mukavuuksien, arjen sujuvuuden ja turvan lisäksi ikääntyvien ihmisten minäidentiteetin ja merkityksellisten kokemusten lähde. Paikkana ja tilana koti voidaan ymmärtää myös tunteiden ja muistojen varastona, joka voimaannuttaa elämää. Se yhdistää iäkkäät ihmiset lisäksi erilaisiin yhteisöihin ja mahdollistaa tuen saannin niin, että he voivat jatkaa

³⁰ Minna Salmi (1991a, 239–241; 1991b, 24–26) jakaa arjen kolmeen eri näkökulmaan. Ensimmäinen näkökulma korostaa yleisestä näkemyksestä poiketen sitä, että arki ei ole vastakohta epätavallisille tilanteille, kuten juhlille tai ainutkertaisille asioille tai tapahtumille, vaan arkeen kuuluvat tavallisten asioiden lisäksi kaikki epätavalliset tai poikkeavat asiat. Arkea voidaan lähestyä myös uusintamisen näkökulmasta, jossa korostuu elämää ylläpitävä toiminta. Kolmanneksi arki voidaan nähdä toistojen ja rutiinien maailmana, joihin meidät pakotetaan ja joista emme pääse pois. Arkinen elämä on täten tavallisten ihmisten ulottuvissa ja saavutettavissa oleva välitön maailma. Arkielämä kattaa ihmisen toiminnan kokonaisuuden ja sillä on toistuva, syklinen rakenne. Merkille pantavaa edellä kuvatuissa näkökulmissa on se, että ne eivät tunnista ikää, mikä merkitsee arjen ymmärtämistä toisin. Toki naistutkijat ovat pohtineet nuorten ja keski-ikäisten elämää esimerkiksi uusintamisen, sukupuoliroolien, perheen, työelämän ja kasvatuksen näkökulmista, mutta ikäihmiset ovat jääneet lähes kokonaan arjen tarkastelujen ulkopuolelle (vrt. kuitenkin Julkunen 2003; Tedre 2004; Jokinen 2005; Salmi 2005). Voidaankin kysyä, liittyykö suomalaisen arjen tutkimus pitkälti vain yhteiskunnan uusintamis-, tuotanto- ja modernisoitumisprosessien tarkasteluun, jossa ikäihmisten arkielämä näyttää tavallista latteammalta, ei-produktiiviselta ja luopumispainotteiselta.

³¹ Tällä en tarkoita sitä, että aikuisten jokapäiväinen elämä olisi vähemmän merkitysten täyttämä. Tarkoitan tällä sitä, että aikuisten elämä etenkin lasten asuessa vielä kotona painottuu arkisten asioiden hoitamiseen päivästä päivään niin, että toiminnan kohde on usein itsen ulkopuolella. Tällöin jokapäiväisen elämän merkityshorisontti on enemmän toiminnallinen kuin eksistentiaalinen (vrt. Marin 2001a; Raitanen 2001).

toimintaansa kodeissa ja lähiympäristöissä. (Vilkko 1997, 170–173; Marin 2003a, 39–40; Salminen, Suomi & Hakonen 2004, 34–35.) Omissa kodeissaan iäkkäät ihmiset voivat hiljentyä ja elää vailla elämänkulun muihin ikävaiheisiin liittyviä velvollisuuksia ja jatkuvaa vastuuntuntoa.

4.2 Vanhuspalvelut osana kotona asumista

Suomen 2000-luvun vanhuspoliittisissa linjauksissa kodin asemaa vanhuudessa on pohdittu melko paljon, ja koti onkin saanut tärkeän tehtävän osana palvelujärjestelmää. Kodin tärkeyttä on perusteltu demografisin, taloudellisin, hallinnollisin, ideologisin, teknologisin, kuntastrategisin ja tulevaisuuspainotteisin syin (mm. Vaarama & Hurskainen 1993a; 1993b; Vaarama 1995; Vuosiin elämää 1998; Mäensivu 2000; 2001; Vaarama ym. 2001). Vaikka vanhusten koteja ei ole suoraan nostettu vanhuspoliittisissa tarkasteluissa keskiöön, näyttäytyvät ne erityisinä tiloina, jotka yhdistävät edellä mainittuja näkökulmia ja joiden kautta vanhuspolitiikkaa paljolti 2000-luvulla linjataan. Palvelujärjestelmä korostaakin kotia yhteistyöfoorumina julkisen sektorin, kansalaistoiminnan, yksityisten palvelutuottajien, yhteisöllisen hoivan ja itseavun välillä. Näin koti saa hieman toisenlaisen merkityksen kuin 1970- ja 1980-luvuilla (mm. Rissanen 1999; Lukkaroinen 2002). Uudenlaisen yhteistyöasetelman, vastuunjaon ja useiden tuottajatahojen keskeisiksi määrittäjiksi ovat tulleet aikaisempaa selkeämmin uudistunut vanhuskäsitys, palvelujen priorisointi, laaja-alainen toimintakykykäsitys, voimavaralähtöinen ajattelu vanhustyössä ja koti (mm. Koskinen 2003a). Ikääntyvät haluavat myös itse asua omissa kodeissaan entistä pidempään huolimatta siitä, millaisia heidän elämäntilanteensa ja toimintakykynsä ovat.

Vanhuspolitiikan yksi tavoite on sovittaa yhteen kuntien asunto-, ympäristö- ja yhdyskuntapolitiikat ikääntyneiden kuntalaisten fyysisen ja sosiaalisen ympäristön kanssa. Asuin- ja elinympäristön toimivuus on vanhuspalvelurakenteen uudistamisen ja kotona asumisen mahdollistamisen edellytys. Oleellista tässä on, että hyvässä ja toimivassa asuin- ja elinympäristössä rakenteelliset ratkaisut ja eri tilojen käyttömahdollisuudet sopivat myös ikääntyneille ihmisille (Vuosiin elämää 1998, 71–72). Ikääntyneiden elinympäristön ja kodin merkitykset ovat toiminnan ja yhteisöihin integroitumisen kannalta tärkeitä. Kyse on yksinkertaisesti ikääntyvien ihmisten jokapäiväisen toiminnan mahdollistamisesta ja sujumisesta.

Gerontologisissa tutkimuksissa koti sai uudenlaisen merkityksen selvemmin vasta 1990-luvulla (esim. Tedre 1999; Vilkko 1997; Özer-Kemppainen 2006; Kuronen 2007). Aikaisemmin vanhusten koteja tarkasteltiin suoraviivaisesti palvelujärjestelmän näkökulmasta (esim. Karjalainen 1987; Horelli 1988; Isohanni 1989). Esimerkiksi Timo Karjalaisen (1984) vanhusten asumis- ja palveluvaihtoehtojen kustannuksia käsittelevä tutkimus edustaa tyypillistä 1980-luvun ajattelua, jossa koti kaventuu kustannuspaikaksi³². Vanhusten ympäristösuhde ja heikko toimintakyky miellettiin 1980-luvulla ongelmiksi, ja näille

³² Timo Karjalainen (1984, 4-8) käy läpi myös 1960- ja 1970-luvuilla tehtyjä tutkimuksia vanhusten avo- ja laitoshoitokustannuksista. Näiden tutkimusten lähtökohdat ovat suunnittelu-, hallinto-, virkamies- ja kustannuskeskeisiä, jotka diskurssina merkitsevät karrikoidusti asuntoa ilman iäkistä asujaa.

viranomaiset suunnittelivat ratkaisuja, joilla tuettaisiin päivittäistä selviytymistä ja viihtyvyyttä. Vaikka tuolloin ajattelutapa suunnittelussa ja palveluissa oli järjestelmäkeskeistä, kuljetettiin tämän rinnalla myös toisenlaista ajattelua, jossa vanhusten elämäntavat tyyleineen, elämänvaiheet, ajatukset, toiveet ja odotukset sekä vaikuttamismahdollisuudet tunnustettiin tärkeiksi (Karjalainen P. 1984; Rintala 2003, 141–143; vrt. Hyppönen 2004, 32–35). Jo tuolloin kuitenkin toivottiin tietoa siitä, mitä vanhusväestö itse ajattelee omasta asuin- ja elinympäristöstään. Esimerkiksi vanhusten sosiaalisia suhteita painotettiin siinä määrin, että niiden ajateltiin olevan ratkaisevassa asemassa vanhusten jokapäiväisen selviytymisen kannalta (esim. Kukkonen, Pilkama & Lievonon 1985, 5–6). Samantyyppistä uutta ajattelua edustivat myös pääkaupunkiseudulla kaavaillut asumisen vaihtoehtosuunnitelmat, joissa pyrittiin kytkemään yhteen niin naapuriapu, korttelitoiminta, asunnon korjaustarpeet kuin erilaiset asumisen rakenteelliset vaihtoehtomallitkin (esim. Sneck & Mäntylä 1987, 89–93). Valtakunnan virallinen vanhuspolitiikka ei kuitenkaan ollut ottanut omissa linjauksissaan vielä näin selkeää kantaa kodin paikasta osana vanhuutta ja vanhuspalveluja (Vanhusten palvelujen kehittäminen 1984, 187–196).

Kuvattu järjestelmäkeskeinen ajattelutapa väestön vanhenemisesta, asumisesta, kodeista, palvelutarpeista ja toimintakyvystä on edelleen nähtävissä, mikä diskurssina merkitsee kotien merkityksen kaventumista fyysisiksi tiloiksi, joissa vanhukset päivittäin ”selviävät” (mm. Lehtola 2002; Kyllönen & Kurenniemi 2003, 19–27; Ruonakoski 2004, 71–75). Näyttääkin siltä, että vanhusten kodit kaikkine merkityksenantoineen ovat edelleen pitkälti asuntopoliittisia, taloudellishallinnollisia ja rakennusteknisiä ratkaisuja koskeva kysymys, eivät elämänkulkuun eivätkä ikääntyvien ihmisten sosiaaliseen olomuotoisuuteen kiinnittyviä tapahtumapaikkoja (esim. Gibson 1998, 58–62). 1980-luvulla asiaan kiinnitettiin huomiota esittämällä erilaisia asumisvaihtoehtoja, joissa yhteisöllisyys ja sosiaalisuus saivat vallitsevasta ajattelutavasta poikkeavia painotuksia, mutta nämä edustivat enemmän kokeilutyyppejä ja ulkomailta tuotuja asunusratkaisuja (esim. Cronberg & Vepsä 1983).

4.3 Vanhuuden asuin- ja elinympäristöt

Kotia ja yksilön vanhenemista on tarkasteltu kodin ja ympäristön välisestä suhteesta käsin. Tätä on usein täydennetty vanhuksille suunnatuilla palveluilla ja päivittäisellä liikkumisella. Mutta se, mitä asuin- ja elinympäristöt ovat osana vanhusten omaa merkity maailmaa ja identiteettiä, on jäänyt tarkasteluissa marginaaliin (vrt. Golant 1984; Daatland 2000, Lemponen 2001; Lähteenmäki 2003). Jukka-Pekka Sarolan (1994, 122–123) mukaan vasta 1980-luvulta lähtien alettiin ympäristötutkimuksissa kiinnittää huomiota vanhan ihmisen ympäristön tunnetekijöihin ja niiden persoonallisuutta säilyttäviin merkityksiin. Ensin huomiota saivat vanhusten omat kodit ja vasta myöhemmin laajemmat asuin- ja elinympäristöt, joita olivat kaupunkien ja maaseutukuntien asuinalueet. Esimerkiksi Graham D. Rowles (1980, 159–162) kuvaa maaseutututkimuksessa haastateltujen vanhusten kokemuksia ”olemisenä paikan sisällä”. Hän jakaa tämän olemisen kolmeen ulottuvuuteen. Ensimmäinen, fyysinen sisäisyys, liittyy paikan fyysisiin tunnuspiirteisiin ja ym-

päristössä toimimiseen.³³ Toinen sisäisyyden ulottuvuus on sosiaalinen, joka sisältää sosiaaliset suhteet, ihmisten välisen kanssakäymisen, ystävät sekä halun säilyttää yhtenäisen normisto ja sosiaalinen pääoma. Sisäisyyden kolmas ulottuvuus on omaelämäkerrallinen. Tämän mukaan ikääntyneet ihmiset ovat osa paikkoja, ympäristöä ja näiden muutosta, ja samalla ympäristösuhde muutoksineen on muodostunut osaksi vanhojen ihmisten sosiaalista minäidentiteettiä.

Sirpa Pietikäisen (1997, 68) mukaan kaupungissa asuville vanhuksille kaupungin kasvat kaikkine merkkeineen toimivat peleinä, joista he voivat katsella omaa menneisyytään ja jota vasten he voivat luoda omaa minäidentiteettiään. Historialliset rakennukset, korttelit, kadut ja kulkureitit luovat kehyksen vanhusten omalle olemassaololle. Sinikka Vakimo (1999, 122) näkee puolestaan maaseudun kotipaikkana, joka hahmottuu vanhojen ihmisten elämässä kokemuksina, elettyinä sijainteina ja paikkaan kuulumisen tunteina. Maaseutu muodostaa sosiokulttuurisen elämisen kontekstin, jossa vanhusten omakohtaiset kokemukset ovat tärkeitä.³⁴ Oleellista on se, että koti kiinnittyy vanhuudessa asuin- ja elinympäristöihin tavalla, joka yksilön näkökulmasta on henkilökohtainen, tunnesidonnainen, kokemuksellinen ja jokapäiväistä elämää jäsentävä.

Vanhusten asuinalueet ja elinympäristöt on paljolti nähty gerontologisessa kirjallisuudessa palvelujärjestelmä- ja vanhustyöpainotteisesti. Vanhusten oma ääni ei erilaisissa tutkimuksissa ja kehittämishankkeissa aina kuulu (esim. Kyllönen & Kurenniemi 2003). Poikkeuksiakin on. Liisa Horelli (1988) erittelee vanhuuden ympäristöjen mahdollisuuksia, Raija Hurskainen (1988) tarkastelee vanhusväestön toiminnallista ja sosiaalista integraatiota kaupunkimaisessa ja maaseutumaisessa yhteisössä. Maija Hakanen (1993) kuvaa hyvän asuinympäristön tunnuspiirteitä muun muassa asukkaiden ja arkielämän näkökulmasta. Sanna Järvelä ja Marianna Siponen (2001) nostavat tutkimukselliseen keskiöön vanhusten puheen omasta asuinympäristöstään elämäkertahaastatteluisissa, joiden keskeisiksi teemoiksi muodostuivat rakennettu ympäristö, luonto ja maisema, sosiaaliset suhteet, yksilöllinen kokeminen, harrastukset ja osallistuminen, asunnon ja palvelujen välitön yhteys sekä asuinympäristön vaihdos (myös Steinfeld 1982, 198–202; Golant 1984, 6–9; Rappe 2006; Tuppurainen 2006; Özer-Kempainen 2006, 77–85). Uudenlaisille tarkasteleuille on tunnusomaista se, että niissä koti fyysisenä elämistilana laajenee ulkopuoliseen maailmaan, paikalliseen yhteisöllisyyteen, alueelliseen identiteettiin ja kollektiiviseen tietoisuuteen. Koti on osa näiden paikkojen ajallista, kulttuurista ja historiallista merkityshorisonttia (esim. Nykänen 2007). Ihminen elää, toimii ja ajattelee sosiaalisesti, tilallisesti, paikallisesti, historiallisesti ja kulttuurillisesti sekä asettaa itsensä osaksi näitä ulottuvuuksia. Siksi nimenomaan ikääntyvien ihmisten merkityshorisontit ovat edellä kuvatuissa ulottuvuuksissa erilaisia kuin esimerkiksi nuoruuttaan elävien ihmisten merkityshorisontit, koska iäkkäille on kertynyt elämäkokemusta pitkältä ajalta.

³³ Sisäisyys (insideness) voidaan käsittää myös osallisuutena johonkin. Tämän vastakohtana on sivullisuus (outsideness). Esimerkiksi Sirpa Wegelius (1996, 25–27) mainitsee neljä osallisuuden muotoa, jotka ovat epäsuora, behavioraalinen, empaattinen ja eksistentiaalinen osallisuus.

³⁴ Näkemys on lähellä humanistista ja strukturalistista maantiedettä, jonka keskeisiin käsitteisiin kuuluu sosiaalisesti tuotettu, eletty ja koettu tila (esim. kirkonkylä maaseudulla, työläiskortteli puutaloineen kaupungissa). Eletty ja koettu tila on osa yhdys- ja yhteiskuntaa, ei vain fyysinen rakenne etäisyyksineen, sijainteineen ja maisemoineen (esim. Te-linkangas 2005, 51–59).

Koti saa siis ikääntyvän ihmisen merkityshorisontissa sosiaalisia, eksistentiaalisia, emotionaalisia, fyysisiä, ympäristöllisiä ja historiallisia sisältöjä. Mikäli jokapäiväinen elämä muuttuu oleellisesti, sillä voi olla ratkaiseva vaikutus iäkkään ihmisen sosiaaliseen, fyysiseen tai psyykkiseen olomuotoisuuteen. Marja Holmila (2001, 136–138) toteaa, että ihmiset pitävät uhkaavana vaihtoehtona sitä, että he katoavat maailmasta jättämättä itsestään mitään jälkeä. Koti on täten eräs osoitin tästä moniulotteisesta maailmasuhteesta. Ihminen voi varustautua tätä pelkoa vastaan kahdella eri tavalla. Vertikaalinen jatkuvuus maailmassa syntyy siten, että ihminen tekee tekoja, jotka jättävät pysyvän jäljen. Koti ja sen lähiympäristö ovat yleensä täynnä näitä pysyviä jälkiä (esim. lapset, valokuvat, esineet, pihat, rakennukset). Horisontaalinen jatkuvuus syntyy taas tunteesta, että ihminen on tehnyt jotain itseään suurempaa; enemmän kuin se yksilö, joka on tässä ja nyt. Horisontaalisen jatkuvuuden tunnetta ihminen voi saada yhteisöistä ja erilaisista ryhmistä, joilla on toimissaan esimerkiksi pyyteettömiä päämääriä. Näiden tunteiden ei välttämättä tarvitse liittyä suoraan omiin tekoihin tai saavutuksiin. Tärkeää on, että niin vertikaalinen kuin horisontaalinenkin jatkuvuus syntyy vuorovaikutuksessa ihmisten ja ympäristön kanssa. Kun vanhuutta ajatellaan tästä näkökulmasta, tämän jatkuvuuden merkityksen ymmärtäminen on holistisesti tärkeää etenkin avopalvelutyössä.

5 VANHUSTYÖN ERITYISPIIRTEITÄ

5.1 Vanhusspesifisyys ja vanhusasiakkuus

Nykyään vanhuus ymmärretään spesifinä elämänsä vaiheena. Simo Koskisen (1994, 45; myös Vuorinen 2004, 289–298) mukaan vanhusspesifisyys muodostuu siitä, että vanhuus omine kehitystehtävineen ymmärretään yhdeksi uniikiksi elämänvaiheeksi muiden elämänvaiheiden tapaan. Toinen tärkeä vanhusspesifisyyden ymmärtämisen edellytys on, että vanheneminen muodostuu biologisista, psyykkisistä ja sosiaalista prosesseista siten, että kaikki nämä prosessit ovat vanhenemisessä yhtäaikaista läsnä. Vanhustyössä vanhusspesifisyys konkretisoituu vanhusasiakkuutena. Vaikka vanhusasiakkuudesta on kirjoitettu viime vuosina muun muassa gerontologisen sosiaalityön ja hoitotyön tietoperustan, hoitotyön laadun ja jatkuvuuden, vanhuspalvelujen saatavuuden ja tason sekä alueellisten erojen näkökulmista, ei näissä kirjoituksissa ole tarkkaan pohdittu sitä, onko vanhusasiakkuudessa jotain erityistä ja omaleimaista verrattuna sosiaali- ja terveydenhuollon muihin asiakasryhmiin.³⁵

Edellä mainittu seikka saattaa juontaa juurensa julkisen sektorin tavasta tuottaa palveluja universaalisesti, tasapuolisesti ja standardinomaisesti³⁶. Toisena syynä voi olla yksinkertaisesti se, että vanhuudesta ei ole riittävästi tietoa. Sosiaali- ja terveydenhuollon eri asiakasryhmiä on nostettu yksittäisissä tutkimuksissa tarkastelun keskiöön, mutta näkökulmat ovat olleet usein ammattilähtöisiä (esim. lastensuojelu, päihdetyö, päivähoito, sairaanhoito). Vanhustyön osalta poikkeuksena voidaan mainita Kaisa Backmanin (2001) tutkimus, jossa hän loi typologian kotona asuvien vanhusten itsensä huolehtimisesta. Monet tutkimukset lähestyvätkin vanhuksia ammatillisen työn näkökulmasta, ja tällöin asiakkuuden oletettu erityisyys on purettu perinteisellä tavalla inhimillisen olemassaolon perusmuotoihin (mm. Heikkinen & Rantanen 2003). Näin käsitys vanhenemisestä ja vanhuksista on ikään kuin etukäteen annettu.

Onko vanhusasiakkuus sittenkään erityinen asiakkuus? Simo Koskisen (1993; 1994; 1997; 2003b) mukaan on. Vanhusasiakkuuden erityisyyden erittelyssä Koskisen (1997, 37–42) lähtökohta on, että vanhuus määriteltiin pitkään sosiaalisesti ongelmaksi, jossa se yhdistettiin sosiaalipoliittisesti köyhyyteen, lääketieteellisesti taas raihnaisuuteen, sairaaloihin ja työkyvyttömyyteen. Lääketieteellinen painotus merkitsi vanhuuden medika-

³⁵ Ikäihmisille ei ole yhtenä sosiaali- ja terveyspalvelujen suurena käyttäjäryhmänä kirjoitettu omaa erityislainsäädäntöä. Tämä merkitsee sitä, että heidän tarpeitaan ei ole myöskään tunnustettu erityisinä tarpeina, joihin vastaaminen pitäisi turvata omalla lainsäädännöllä esimerkiksi lastensuojelun, päihdetyön, mielenterveyden ja kehitysvammahuollon tapaan.

³⁶ 1990-luvun alkupuolella julkisen hallinnon palvelustrategiat ja tuotantotavat saivatkin osakseen kiperää kritiikkiä. Esimerkiksi Antti Hautamäki ym. (1990, 48–62) esittivät vaihtoehdoisen palvelumatriisimallin, jossa palvelujen monimutkaisuus ja asiakassuhteen kiinteys yhdistyvät asiakaskohtaiseen palveluun. Malli poikkesi melkoisesti tuolloin vallalla olevasta ajattelutavasta tuottaa julkisia palveluja etenkin asiakastason näkökulmasta (myös Ketola 1996, 172–178; Rauhala 1996, 139–143; Ala-Nikkola 2000). Hautamäki ym. (emt.) asettivat matriisimallissa sosiaali- ja terveyspalvelut lähelle asiakaskohtaisista, ei-standardisoitua palvelua, mutta ne eivät analyysissään erotelleet erityyppisiä asiakasryhmiä, joita sosiaali- ja terveyspalvelujen käyttäjissä on paljon. 1990-luvulla eri asiakasryhmien tarkempi analyysi kiinnosti muitakin kirjoittajia (mm. Mäntysaari 1991; Jalava & Virtanen 1996; Sarala & Sarala 1996; Åhlberg 1997; Vaso 1998).

lisointia, patologisointia ja diagnosointia (esim. Pohjolainen 1998, 142–144; Rintala 2003, 162–168).³⁷ Vanhusten näkeminen ammatillisessa työssä kielteisesti juontaa myös työskentelyn teoreettisesta tietoperustasta, joka nojasi oppimis- ja psykoanalyttiseen näkemykseen ihmisestä. Vanhuskäsitys oli sisällöltään pessimistinen. Vanhuus nähtiin näissä teorioissa elämänvaiheena, jolloin vanhenevan ihmisen tulee luopua aktiivisen (työelämän) elämänvaiheen asioista ja elämänsisällöistä. Vanhukset eivät myöskään opi enää uusia asioita nuorten tavoin (vrt. Sankari 2004, 19–23; Vuorinen 2004, 282–284). Vasta 1970- ja 1980-luvuilla vanhustyötä alettiin tarkastella kokonaisuutena elämänkulun näkökulmasta. Silloin hieman yllättäen havaittiin, että vanhuksilla esiintyy samanlaisia yksilöllisiä ja erityisiä avuntarpeita elämäntilanteissa kuin muillakin ikäryhmillä. Tämä merkitsi aikaisempaa selvemmin vanhusten erityisyyden tunnustamista. (Koskinen 1997, 43.)³⁸

Vanhusasiakkuuteen kulminoituvat palvelujärjestelmä, ammatillinen tieto- ja taitoperusta sekä toiminnalliset ympäristöt. Vanhusspesifisyyttä ja -asiakkuutta edeltää ajallisesti pitkä elämänkulku omine tapahtumineen ja muutoksineen, jotka saavat vanhuudessa yksilöllisiä piirteitä. Tämän käsityksen mukaan vanhusspesifisyys on henkilöhistoriallisesti kehittynyt ja yksilöllisesti asiakkuudessa ilmenevä ominaispiirre (mm. Koskinen 1994, 44–46). Samalla asiakkuus aktualisoi etenkin mikrotason toiminnan (vanhus - työntekijä), vaikka työskentelyssä on oleellista ymmärtää koko se sosiokulttuurinen konteksti, jossa vanhusspesifisyys ilmenee. Siksi myös yksittäisen vanhuksen elämäntapa, tarpeet ja ympäristö nousevat asiakkuutta kuvaaviksi piirteiksi (mm. Thompson 1995, 23–42; Tedre 2007, 117–119).

Vanhusasiakkuudessa korostuvat arkisten ja jokapäiväisten asioiden merkitysten ymmärtäminen, koska työn yhtenä keskeisenä tavoitteena on vanhusten arjen sujuvuuden turvaaminen ilman suuria katkoksia. Tätä seikkaa korostavat erityisesti vanhusten hoivatyötä näkyväksi kirjoittaneet naistutkijat, joiden mukaan ruumiillisuudesta huolehtiminen, inhimillinen läsnäolo, välittäminen ja arkipäiväisten asioiden toisto rakentavat inhimillisen olemassaolon ydinaluetta ja pitävät sitä yllä (mm. Rauhala 1991; Tedre 1999; myös Salonen 2002a, 121–122). Vanhustyön ydin on siis vanhusasiakkuudesta lähtevässä, hyvinvointia tukevassa ja yksilöllisesti painottuvassa hoivassa, ei esimerkiksi toistuvasti esillä olevassa, vanhustyön tärkeyttä ja perusideologiaa korostavassa julistustyössä (mm. Biggs 1996, 99–123). Näin ajateltuna työ sisältää arkisista asioista huolehtimista ja erilaisten

³⁷ Vanhustenhoidon keskeinen kysymys oli pitkään köyhien, pitkäaikaisesti sairaiden hoito. 1980-luvulla vanhusväestö nähtiin huoltorasituksena, hoitotaakkana, kustannuseränä ja eläkepommina. Vastaus näihin haasteisiin oli eläkkeiden ja palvelujen standardisointi homogeeniselle vanhusryhmälle. Vasta 1990-luvulla gerontologisen tutkimustiedon lisääntyessä ja asennemuutoksen myötä alettiin ymmärtää, että vanhuksilla on paljon kriittistä sanottavaa palvelujen tasosta, sisällöstä ja laadusta. Lisäksi he ovat taitavia itse arvioimaan omia palvelutarpeitaan. Mutta 1990-luvun laman aikana osa vanhuksista jätettiin palvelujen ulkopuolelle juuri, kun vanhuuden erityisyys alkoi saada näkyvyyttä ja yleistä hyväksyntää (mm. Vaarama, Voutilainen & Kauppinen 2002, 76–77; 2004, 54–57; Salmi 2005, 8–9; vrt. Hautamäki 1993, 144–149). Mutta uudenlaiseen vanhusasiakkuuteen on syytä kiinnittää huomiota, sillä postmoderni yksilökäsitys saavuttaa nopeasti myös tämän ryhmän, jonka juuret eivät enää ole tiukasti maassa, metsissä eikä tehdasyhteisöissä (mm. Giddens 1996; Jallinoja 2000; Bauman 2002).

³⁸ Eriarvoistuminen, elämäntyöliien ennakoimattomuus, monikulttuurisuus, uudentyyppiset sosiaaliset ongelmat eritoten kaupungeissa ja ylikysilöllisesti rakentuvat elämäntilanteet perheissä ovat muodostumassa osaksi vanhustyötä. Työskentely vanhusten parissa kiinnittyy aikaisempaa selvemmin osaksi jälkimodernia yhteiskuntaa ja vanhusten omaa elämäntulkua (mm. Karisto 1997; Walker & Alber 1999; Vilko 2000; Walker 2005). Näin ymmärrettyinä vanhusasiakkuus on tiukasti yhteiskuntasidonnaista niin sosiaalisesti, taloudellisesti, historiallisesti kuin kulttuurisesti, joten vanhuuden sosiaalinen olomuotoisuus tulee olemaan erityisessä muutoksessa.

muutosten turvaamista yksilöllisesti. Mutta tilanteet vaihtelevat vanhuksittain eikä työskentely toistu aina samanlaisena. Jokaisen vanhuksen kohdalla ammatilliset ratkaisut on tehtävä erikseen.

Vaikka työntekijät eivät päivittäin työskentele samojen vanhusten kanssa, on asiakkuus jatkuvasti läsnä kaikessa työssä. Tässä piilee myös vanhustyöntekijöiden paradoksaalinen tilanne ja asema suhteessa muihin (erityis)ammattiryhmiin (esim. geriatrit). Miten tehdä omaa työtään tunnetuksi ja arvostetuksi, koska se on lähtökohdiltaan arjen sujuvuuden turvaamista ja pienten muutosten aikaansaamista elämässä? Pienten asioiden merkitys voi olla vanhusten näkökulmasta tärkeä suotuisan lopputuloksen aikaansaamisessa. Asiakkuus siis edellyttää työntekijöiltä vanhusspesifisyyden ymmärtämistä ja samanaikaisesti yksittäisten asioiden näkemistä osana vanhusten kokonaistilanteita.

Edellä sanotun perusteella voidaan tiivistäen todeta, että vanhusasiakkuuden erityisyys kiinnittyy ensinnäkin vanhuuden ymmärtämiseen ainutkertaisena elämänvaiheena omine kehitystehtävineen, voimavaroineen, avuntarpeineen, tapahtumineen ja kriiseineen. Toiseksi monimutkaiset sosiaaliset, biologiset ja psyykkiset vanhenemisprosessit määrittävät asiakkuutta erityisellä tavalla. Kolmanneksi vanhuksilla on kosolti elämäkokemusta, ja pitkä, eletty elämä merkitsee vanhusten kykyä nähdä, arvioida, ymmärtää ja jäsentää elämää eri tavoin kuin nuoremmat ikäryhmät. Neljänneksi vanhusasiakkuus syntyy, rakentuu ja päättyy aina tietyssä sosiaalisessa ja kulttuurisessa kontekstissa, tilassa ja ajassa, jonka merkityksellisyyden voi vain vanhus itse kokea ja ymmärtää. (Koskinen 1997, 44–45; Salminen ym. 2004, 77–81.) Erityisen tärkeä tässä kontekstissa on vanhuksen oma koti ja sen lähiympäristö tapahtumineen ja ihmisineen.

5.2 Avopalvelutyö kotona asuvien vanhusten parissa

2000-luvulla omissa kodeissaan asuvat vanhukset ovat vanhustyön näkökulmasta muuttuneet toisistaan erottautuviksi ryhmiksi. Näitä ryhmiä ovat muun muassa pitkälle demen-toituneet vanhukset, joita lähinnä omat puoliset hoitavat (mm. Kirsi 2004). Muiksi ryhmiksi ovat alkaneet muodostua mielenterveysongelmaiset, monisairaant, päihdeongelmaiset, omaishoidon turvin kotona asuvat ja omissa kodeissaan kuolevat vanhukset (mm. Phillipson 1998, 160–162; Vaarama ym. 2001). Vaatimustason nousu, vanhusten ja omaisten heterogeenisuus, palvelujen laatutaso ja maksukyky asettavat työlle erityisosaimisen vaatimuksia (Virnes 1999, 7–12). Vaikka lähtökohtana työssä on vanhus tietyssä elämäntilanteessa, eivät työntekijöiden tiedot voi jäädä pelkästään tilanteista tietämiseen vaan he joutuvat suunnittelemaan ja tekemään työnsä ajallisesti, kerroksellisesti ja prosessinomaisesti ristikkäisten vaatimusten puristuksessa.

Vanhustyön ammatilliset juuret ovat vanhat, mutta vasta 1980-luvulla tutkimuksen, koulutuksen ja ammattikunnan kasvun myötä gerontologinen sosiaalityö, sosiaalipalvelutyö ja hoitotyö muodostuivat omiksi erityisalueiksi. Akateemisina käsitteinä gerontologinen sosiaalityö, sosiaalipalvelutyö ja hoitotyö vakiintuivat Suomeen 1980-luvulla. Simo Koskisen (2003a, 352) mukaan esimerkiksi 1970-luvulla gerontologinen sosiaalityö kehittyi osana modernisoituvaa vanhustyötä, joka alkoi vakiintua perinteisen vanhustyön rin-

nalla (myös Paasivaara 2002). Gerontologinen hoitotyö kehittyi omaksi hoitotyön erityisalueeksi niin ikään vasta 1980-luvulla, vaikka sen kehittämistarpeet tunnistettiin jo 1900-luvun alussa (Heikkinen 2003a, 363). Gerontologisen sosiaalityön, sosiaalipalvelutyön ja hoitotyön lähikäsitteitä ovat vanhustyö, vanhusten palvelut ja vanhustenhuolto sen mukaan, mistä näkökulmasta työskentelyä lähestytään (Hyttinen 1999, 18–19). Marja Vaaran (1995, 28–32) mukaan on oleellista erottaa vanhustyö ja vanhuspalvelut toisistaan, sillä vanhustyö käsitteenä kuvaa enemmän työn ydintä, vanhusten parissa tehtävää hoivatyötä, jossa yhdistyvät tekeminen, tunteet ja mukana eläminen. Vanhuspalvelut käsitteenä kuvaa toiminnan muotoja, laajuutta ja resursseja ilman toimintaa ja elämyksellistä ulottuvuutta (myös Koskinen 1994, 28–29; vrt. Marshall 1990; Tedre 2004).

Vanhusten parissa tehtävästä sosiaalihuoltolain mukaisesta työstä voidaan käyttää käsitettä gerontologinen sosiaalityö ja gerontologinen sosiaalipalvelutyö (mm. Koskinen ym. 1998, 168–172). Sosiaalipalvelutyöhön kuuluu perustyö, joka koostuu erilaisista tehtäväkokonaisuuksista (mm. kodinhoito, ruumiillinen hoiva, läsnäolo, sosiaalisen tuen antaminen, neuvonta, avustavat työt). Gerontologista sosiaalipalvelutyötä suorittavia ammattiryhmiä ovat kotipalvelu- tai kotihoitohenkilöstö ja avopalveluohjaajat. Nämä työskentelevät pääasiassa kunnallisessa kotipalvelussa, päivä- ja toimintakeskuksissa, palveluasunnoissa, laitoksissa ja vanhusten kodeissa. Gerontologinen sosiaalityö (vanhussosiaalityö) tarkoittaa sosiaalityötä vanhusten parissa, ja sitä tekevät gerontologiaan erikoistuneet sosiaalityöntekijät (Koskinen 1994; Nathanson & Tirrito 1998; Salonen 2002a; Seppänen 2006; Liikanen ym. 2007). Tehtäväjaon mukaisesti sosiaalipalvelutyö ja sosiaalityö eroavat siten, että sosiaalipalvelutyöhön kuuluvat oleellisesti kasvokkainkontaktit ja konkreettinen hoivatyö vanhusten arkisissa toimintaympäristöissä, sosiaalityöhön toimentulo, asuminen, vanhusten elämäntilannemuutosten hallinta sekä vanhustyön johtaminen ja kehittämistyö (mm. Salonen 2002b; Koskinen 2003a)³⁹. Käytännön vanhustyössä ne täydentävät toisiaan siten, että vanhusten tilanteet ja tarpeet ohjaavat työskentelytapoja ja työnjakoa. Viime kädessä sosiaalityössä on kyse erilaisista interventioista ja intensiteetistä verrattuna sosiaalipalvelutyöhön.

Gerontologisen sosiaalityön ja sosiaalipalvelutyön tavoin gerontologinen hoitotyö muodostuu integroidusta kokonaisuudesta, johon kuuluvat Riitta-Liisa Heikkisen (2003a, 363–366) mukaan hoitotyön yleiset mallit, arvot ja osaaminen, gerontologinen tieto ja moniammatillisuus. Gerontologinen hoitotyö nähdään vanhan ihmisen hyvinvoinnin saavuttamiseen ja ylläpitämiseen pyrkivänä hoitotyön erityisalueena. Työssä työntekijät soveltavat vanhenemiseen liittyvää hoitotieteellistä, psykologista, yhteiskuntatieteellistä ja geriatriasta tietoa. Gerontologinen hoitotyö tulee myös erottaa suppeammasta geriatrisen hoitotyön käsitteestä (kliininen hoitotyö, sairaiden hoito; mm. Hyttinen 1999, 20). Gerontologisen hoitotyön ydin on gerontologisen sosiaalipalvelutyön tapaan asiakastyössä, ihmillisessä kohtaamisessa eri elämäntilanteissa. Lisäksi gerontologisen hoitotyön ydintä voidaan kuvata hoitavalla läsnäololla ja auttavalla vuorovaikutussuhteella (mm. Routasalo 1998, 50–59; Hyttinen 1999, 20–21; Heikkinen 2003a, 365–366).

³⁹ Laki sosiaalihuollon ammatillisen henkilöstön kelpoisuusvaatimuksista hyväksyttiin huhtikuussa 2005 eduskunnassa (L 272/2005; A 608/2005). Matti Vanhasen hallituksen esitys (HE 26/2004) legitimoii kuvatun työnjaon siten, että siinä asiakastyö sekä hallinto- ja johtamistyö erottiin toisistaan. (Saarinen 2005, 24–25.)

Gerontologinen sosiaalityö, sosiaalipalvelutyö ja hoitotyö kiinnittyvät vanhusten elämäntilanteisiin ja katkeamakohtiin. Tällä työn mikrorakenteella on Simo Koskisen (1994, 50–53) mukaan oma kaksinaisuutensa, joka ilmenee suhteina yksilön ja yhteiskunnan välillä sekä näiden tasojen vuorovaikutteisina suhteina (mikro- ja makrorakenne). Jokapäiväisessä elämässä mikrorakenne vuorovaikutusprosesseineen on tärkeä, koska siinä turvataan vanhusten arkielämän jatkuvuus, vahvistetaan itsenäisyyttä, minäidentiteettiä ja sosiaalista toimintakykyä, järjestetään palveluita, ollaan kanssakäymisissä ihmisten kesken sekä toteutetaan käytännössä hyvinvointivaltion ideaa ja sosiaalipolitiikkaa. Tämän mukaan työn lähtökohtana on vanha ihminen ja hänen päivittäinen toiminnallinen ympäristönsä (mikrostrukturi), palvelujen järjestäminen ja käyttö (mesostrukturi) sekä vanhuspolitiikan muotoutumiseen vaikuttaminen (makrostrukturi). (Vrt. Achenbaum 1997; Jamieson & Victor 1997; Vuosiin elämää 1998.) Vaikka työn ydin on inhimillisessä kohtaamisessa ja työskentely muotoutuu yksilöllisesti eteneväksi, se konstruoituu perimmiltään yhteiskunnallisesti ja on näin erilaisten sosiaalisten, kulttuuristen, taloudellisten ja ajallisten prosessien läpäisemä.

Yhteenvedonomaaisesti voidaan todeta, että nykyisen käsityksen mukaan vanhustyö avopalvelu- ja laitostyönä rakentuu teoreettisesti gerontologisen sosiaalityön, sosiaalipalvelutyön ja hoitotyön yleisen viitekehysten, vanhuutta koskevan tieteellisen tiedon, uudenlaisen vanhuspalvelujen tuotanto- ja järjestämisajattelun sekä vanhuspolitiikan ja konkreettisen asiakastyön kontekstiin. Tähän kytkeytyvät myös vanhan ihmisen ja työntekijän välinen suhde sekä yhteistyö. Työtä ohjaavia käsitteitä ovat vanhusspesifisyys ja vanhusasiakkuus, joiden määrittäminä työntekijät työtään tekevät. Vanhusspesifisyys muodostuu siitä, että vanhuus nähdään ainutlaatuisena elämänvaiheena omine yksilöllisen kehitystehtävineen. Näin rakentuu vanhustyön yksilötaso, joka sisältää vanhenemiseen liittyviä biofyysisiä, psyykkisiä ja sosiaalisia prosesseja. Kokonaisuudessaan vanhusspesifisyys ilmenee yksilöllisenä, ryhmäkohtaisena ja yhteisötasoisena vanhusasiakkuutena. Työntekijät joutuvat samalla kertaa tarkastelemaan vanhuksia yksilönä, yhteisöjen ja yhteiskunnan jäsenenä sekä kansalaisena. Varsinainen työnteko perustuu työn arvoihin, taitoihin ja taitoihin, jotka sisältävät tietoa vanhuudesta, vanhenemiseen liittyvistä prosesseista ja yksilöllisistä erityiskysymyksistä. Nämä yhdistyvät työssä vaadittavaksi gerontologiseksi tiedoksi. Lisäksi työ tulee tehdä hyväksytyin vanhuspolitiikan, vanhuskäsityksen ja sosiaali- ja terveystalvelujen järjestämistä koskevien periaatteiden mukaisesti. (Koskinen 1994, 45–46; Hyttinen 1999, 135–138; Rintala 2003, 199–208; Grönroos & Perälä 2006, 488–494; vrt. Wrede & Henriksson 2004.) Nämä yhdessä muodostavat gerontologisen työn spesifin ytimen.

OSA 2: SOSIAALISEN OLOMUOTOISUUDEN EMPIIRINEN RATKAISUYRITYS – TUTKIMUKSEN SUORITTAMINEN

6 TUTKIMUKSEN KULKU

6.1 Tutkimuksen tavoite

Vanhustyötä ammatillisena työnä tutkitaan nykyään useista näkökulmista. Tutkimukset ovat keskittyneet vanhuspalveluihin, hoitoon ja huolenpitoon, vanhusten ja työntekijän välisen vuorovaikutuksen kuvaamiseen, dementiaan, toimintakyvyn mittaamiseen ja asumiseen. Palvelujen tuottamisen ja palvelujärjestelmien tutkiminen on jäänyt osittain yksilötason tutkimuksen varjoon, joskin niitäkin on tutkittu lähinnä talouden ja tuloksellisuuden näkökulmista (Melin 1995; Vaarama 1992; 1995; Mäensivu 2000; Kauppinen ym. 2003). Ammatillisesta näkökulmasta vanhustyötä on tutkittu lähinnä kvalifikaatioina ja ammattitaitona, ja tutkimuskohteena ovat olleet pääasiassa hoitotyöntekijät. Kaiken kaikkiaan Suomessa terveydenhuollossa työskentelevien työntekijöiden ammatillista työtä on tutkittu sosiaalihuollon työntekijöitä enemmän (esim. Liukkonen 1990; Pelttari 1997; Hilden 1999; Hyttinen 1999; Linden 1999).

Parin viimeisen vuosikymmenen aikana yhteiskuntatieteissä vanhuus on haluttu nostaa sosiaalisena ilmiönä aikaisempaa selvemmin tutkimuskohteeksi (mm. Koskinen 1983; 1984; Koskiahho 1988; Jyrkämä 1995; Rintala 2003; Seppänen ym. 2007). Lisäksi tutkimuksen tieteenfilosofisessa painotuksessa on tapahtunut osittainen paradigmanmuutos, mikä on merkinnyt vanhuuden tutkimuksen monipuolistumista. Sosiaaliset kysymykset, yksilöllistyminen ja elämäntapa, arkipäivä toimintoihin, elämän merkityksellisyys ja kokemuksellisuus ovat saaneet jalansijaa laajojen, makrososiologisten ja sosiaalipoliittisten, koko vanhusväestöä koskevien tutkimusten rinnalla (esim. Featherstone & Wernick 1995; Vilkkö 1997; Johnson & Slater 1999; Molander 1999; Tedre 1999; Ala-Nikkola 2003; Liikanen 2003; Marin & Hakonen 2003; Walker 2005).⁴⁰

Tutkimukseni tavoite on tuoda esille vanhuuden sosiaalinen olomuotoisuus eri tunnuspiirteineen vastapainoksi vanhuutta medikalisoivalle diskurssille sekä täsmentää kuvaa siitä, jota kutsutaan ”sosiaaliseksi”. (esim. Karisto 1984, 79–80; Latimer 1997; Lyman 2000; Rintala 2003, 162–168). Medikalisaatiodiskurssilla viitataan puhutapaan ja puheen sisältöihin tapauksissa, joissa vanhuudesta puhutaan sairauksina, hoitoina, lääkityksenä ja

⁴⁰ Mainittuun muutokseen on olemassa useitakin syitä, joista mainitsen tässä yhteydessä muutamia. Ensinnäkin perinteiset tieteelliset paradigmat ovat joutuneet antamaan tilaa mikrososiologisille ja kulttuurisille lähestymistavoille (vrt. Bauman 1996, 114–125; Beck 1996, 19–20; Giddens 1996, 252–253; Lash 1996, 201–202; Habermas 2004, 350–353). Suurten kertomusten, laajojen tutkimusaiheiden ja rakenteellisten näkökulmien rinnalle ovat tulleet muun muassa yksilö, kokemus, arkipäiväiset asiat ja identiteetti. Karrikoidusti voidaan väittää, että moderni tutkimusperinne sivuutti nämä ja pyrki antamaan vastauksia koko yhteiskuntaa koskeviin kysymyksiin. Tässä mielessä tieteen tutkimuskenttä on nykyisin aikaisempaa heterogeenisempi, mikä antaa tilaa erilaisille lähestymistavoille ilman erityisiä arvolatauksia lähestymistapojen epistemologisesta paremmuudesta.

fyysisinä prosesseina (Tuomainen, Myllykangas & Elo 1999; Paasivaara 2002; Rintala 1995; 2003; Vincent 2003; Salonen 2006). Tässä diskurssissa vanhuus redusoidaan puutteiksi ja oireiksi, joiden taustalla ovat vanhuuden ruumiilliset merkit ja fysiologiset mekanismit. Näitä merkkejä ja mekanismeja voidaan hallita, niiden ilmaantumisen voidaan estää tai ne voidaan jopa poistaa (esim. Beauvoir 1992; Featherstone & Hepworth 1995).⁴¹ Tämänkaltainen diskurssi on kehityshistorialtaan vanha. Selvää on kuitenkin se, että ikääntymisen prosessit ovat nykyisin monelta osin tuotteistettuja, hinnoiteltuja, kontrolloituja ja markkinoistettuja. Näin vanhuus on alistettu ulkopuoliseen tarkkailuun kokemuksellisuuden kustannuksella (vrt. Liikanen 2003, 158–160).

Tutkimuksessa nojaudun avopalvelutyöntekijöiden näkemyksiin sosiaalisesta olomuotoisuudesta vanhuudessa. Olen kuitenkin tietoinen siitä, että pystyn antamaan empiirisen aineiston perusteella vain osittaisia vastauksia käsitteelle "sosiaalinen" (sosiaalinen olomuotoisuus). Yhtä lailla olen tietoinen siitä, että työntekijöiden on vaikea löytää sanoja, käsitteitä ja vastauksia, kun esitän heille kysymyksiä sosiaalisesta ja sen paikasta osana vanhuutta sekä ammatillista työtä.⁴²

Yleisellä tasolla tutkimukseni liittyy vanhuuden, vanhenemisen ja vanhana ihmisenä olemisen ymmärtämiseen osana yhteiskunnan sosiaalista, taloudellista ja kulttuurista muutosta (vrt. Lash 1996, 215–229). Tutkimuksellisesti haaste on suuri. Etenkin vanhustyön toimintaympäristöissä tapahtuvat muutokset synnyttävät sellaisia haasteita, joihin kukaan ei yksin kykene vastaamaan. Vanhuus on nyt vapaampi useammalle tulkinnalle. Näissä muutoksissa sosiaalisen olomuotoisuuden tarkastelulla on nähtävä omat mahdollisuutensa. Tarkoitan tällä sitä, että vanhuuden kapeahkon tulkinnan rinnalle sopivat sosiaaliset ja kulttuuriset näkökulmat siinä kuin perinteisemmätkin. Vanhuuden biolääketieteellistäminen ja patologisointi riippuvuudeksi, luopumiseksi ja lopulta irtautumiseksi tulevat jo lähitulevaisuudessa saamaan rinnalleen täydentäviä näkökulmia (mm. Himanen 2004, 2–3). On esimerkkejä siitä, että 2000-luvulla vanhuus ymmärretään uudella tavalla yksilölliseksi ja merkitykselliseksi. Lisäksi vanhuudella on oma sosiaalinen, kulttuurinen ja transsendentaalinen tehtävänsä huolimatta siitä, että vanhuksilla on monenlaisia puutteita toimintaedellytyksissä (mm. Saarenheimo 1997; 2004). Vanhuus nähdäänkin mahdollisuutena elää rikasta ja ihmisarvoista elämää loppuun saakka. Näin ymmärrettynä vanhuus on yhtäaikaaisesti sekä tutkimuksellinen haaste että mahdollisuus, tarkastellaan sitä siten biofyysisestä, psyykkisestä, kulttuurisesta tai sosiaalisesta näkökulmasta.

⁴¹ Kyse on ruumiillisten prosessien hallinnasta ja kontrolloimisesta, ja samalla luodaan rakennusaineita uudelleenlaiselle yksilölliselle identiteetille. Ruumista muokkaamalla luodaan myös yksilöiden identiteettiä haluttuun suuntaan. Tässä muokkaamisessa korostuvat asiantuntijavalta, tieto, valvonta, järjestys ja ruumis (mm. Foucault 1980; Helen 1995). Mielenkiintoisia hetkiä kokee lukemalla 1950- ja 1960-luvuilla kirjoitettuja kertomuksista, joissa opetetaan hallitsemaan vanhenemista. Esimerkiksi sveitsiläinen professori Heinrich Hanselmann (1959/1962) vertaa opetuksellisessa sävyssä vanhenevaa ruumista koneeseen. Toisenlaisen näkemyksen vanhuuteen tarjoaa Pauli Myllymäki (1967) matkaraportissa kaukasialaisista vanhuksista, jotka vielä yli 120-vuotiaina osallistuvat täysillä kaikkiin arkielämän askareisiin, muun muassa kovaan työntekoon!

⁴² Esimerkkinä voin mainita palvelu- tai hoitosuunnitelmat, SAS-kokoukset ja elämäntilanteelliset kysymykset (Salonen 2002a; Koskinen 2003a; Uusitalo, Salonen, Havula & Holm-Rantala 2004). Esimerkiksi vanhusten hoito- ja palvelusuunnitelmissa sosiaalinen (olomuotoisuus) on usein eritelty niukasti siten, että niissä sosiaalinen merkitsee samaa kuin vanhuksille läheiset ihmiset, osoitteet ja puhelinnumerot (vrt. Päivärinta & Haverinen 2002; Voutilainen ym. 2002).

6.2 Tutkimustehtävät ja haastatteluteemat

Tutkimuksessa tarkastelen kolmesta näkökulmasta avopalveluissa työskentelevien työntekijöiden näkemyksiä sosiaalisesta olomuotoisuudesta vanhusten elämässä. Tarkastelun kohteena eivät ole siis konkreettiset vuorovaikutustilanteet eivätkä keskustelut vanhusten, heidän omaistensa eikä työntekijöiden välillä. Tämän perusteella kysyn ensimmäisessä tutkimustehtävässä sitä, millaisia sosiaalista olomuotoisuutta kuvaavia tunnuspiirteitä työntekijät tunnistavat. Toisessa tutkimustehtävässä tarkastelen sitä, mitä omissa kodeissaan asuvat vanhuset päivittäin tekevät. Kolmannessa tutkimustehtävässä työntekijät paikantavat mahdollisuuksia ja muutosvaateita sosiaalisessa olomuotoisuudessa. Kysyn sitä, miltä kotona asumisen tulevaisuus näyttää sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta.

Lähestyn sosiaalista olomuotoisuutta vanhusten elämässä viiden tarkennetun haastatteluteeman kautta (liite 1). Keskeistä näissä teemoissa on sosiaalisen olomuotoisuuden purkaminen ymmärrettäviin osiin siten, että sen ontologinen rakenne ja sisältö hahmottuisivat mahdollisimman kattavasti. Teemojen ja haastattelukysymysten sisältöjä ohjaavat tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat (esim. Alasuutari 1993, 61–64; Strauss 1995, 17–20; Kuzel 1999, 38–42; Tuomi & Sarajärvi 2002, 17–22). Teemoja yhdistävänä ajatuksena on kotona asuminen, sosiaalisen olomuotoisuuden rakentuminen toimintana, ammatillinen työ sekä näitä tukevat palvelulliset ja käytännölliset ratkaisut. On kuitenkin huomautettava, että valitsemani rajaus ei välttämättä tee oikeutusta sosiaalisen olomuotoisuuden laajalle erittelylle ja ymmärtämiselle etenkin, kun vanhusten oma ääni ei tässä tutkimuksessa suoraan kuulu.

Ensimmäisen haastatteluteeman tehtävä on johdattaa työntekijät aiheeseen ja avata keskustelu sosiaalisesta olomuotoisuudesta yleisellä tasolla. Tämä toimii samalla johdantona muihin teemoihin. Toisessa teemassa työntekijät erittelevät sosiaalisen olomuotoisuuden rakentumista, ylläpitoa ja merkityksellisyyttä jokapäiväisenä toimintana. Kolmannessa teemassa työntekijät tarkastelevat sosiaalisen olomuotoisuuden paikkaa ja merkityksuhteita erilaisten ympäristöjen näkökulmasta. Näillä ympäristöillä tarkoitan kotia, asuin-alueita, palveluja, muita ihmisiä, kodin ulkopuolista elämää ja tapahtumia sekä luontoa.

Neljännessä teemassa työntekijät pohtivat tarkemmin ammatillista vanhustyötä suhteessa sosiaaliseen olomuotoisuuteen. Kiinnitän huomiota ammattitaitoa kuvaaviin tekijöihin, jotka mahdollistavat vanhusten toiminnan ja erilaisten ympäristöjen välisen vuorovaikutussuhteen. Lisäksi työntekijät tarkentavat sosiaalisen olomuotoisuuden erityisyyttä suhteessa fyysiseen, psyykkiseen, kulttuuriseen ja hengelliseen olemassaolon muotoihin. Tarkoitukseni on löytää näitä yhdistäviä ja erottavia tunnuspiirteitä. Tällä pyrin vielä täsmentämään kuvaa sosiaalisesta olomuotoisuudesta. Neljäs haastatteluteema on kokonaisuudessaan haastava, koska siinä työntekijät joutuvat asettamaan itsensä osaksi eri olemassaolon muotoja. Ymmärrän tämän teeman haastattelukysymykset kohtuullisen vaikeiksi vastattaviksi, sillä vastaaminen edellyttää asioiden tarkkaa pohdintaa ja käsitteellistämistä.

Viides teema käsittelee kotona asumisen tulevaisuutta. Tässä teemassa työntekijät keskittyvät vanhusten kotiin, asuinympäristöön sekä palvelullisiin ja teknisiin ratkaisuihin.

Lisäksi viides teema katsoo tulevaisuuteen ammatillisen osaamisen näkökulmasta siten, että siinä työntekijät nostavat esille niitä ammatillisia kvalifikaatio- ja kompetenssivaatimuksia vanhustyössä, jotka mahdollistavat nykyistä paremmin toimivan ja turvallisen kotona asumisen. Edellisten perusteella haastatteluteemat muodostuivat seuraavanlaisiksi:

- Teema 1: Sosiaalisen olomuotoisuuden alustava hahmottaminen.
- Teema 2: Sosiaalinen olomuotoisuus jokapäiväisenä toimintana.
- Teema 3: Vanhusten ja ympäristöjen välinen vuorovaikutus.
- Teema 4: Sosiaalinen olomuotoisuus näkökulmana vanhustyössä.
- Teema 5: Kotona asuminen ja tulevaisuudenkuvat.

6.3 Metodologiset ratkaisut ja tutkimustyyppin valinta

1990-luvulta lähtien on tehty runsaasti sosiaali- ja terveydenhuollon tutkimuksia, joissa on käytetty laadullista lähestymistapaa. Näin perinteinen kyselyyn perustuva survey-tyyppinen tutkimus sai rinnalleen metodologisilta lähtökohdiltaan toisentyypisiä tutkimuksia. Myös metodikirjallisuuden määrä on lisääntynyt, ja laadullisen tutkimuksen tieteenfilosofisia, metodologisia ja menetelmällisiä lähtökohtia on selkeytetty (mm. Koskiahho 1990; Mäkelä 1990; Varto 1992; Alasuutari 1993; Miles & Huberman 1994; Dey 1996; Tainio 1997; Denzin & Lincoln 1998; Jokinen, Juhila & Suoninen 1999; Johnstone 2002; Niikko 2003; Tuomi 2007). Samanaikaisesti on käyty metodologista keskustelua kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen lähestymistavan paremmuudesta ja käyttökelpoisuudesta. Vaikka laadullisia tutkimuksia on tehty paljon yhteiskunta-, kasvatus- ja hoitotieteessä, alettiin 1990-luvun lopulla laadullisen tutkimukseen suhtautua aikaisempaa kriittisemmin ja samalla epäiltiin sen kaikkivoipaisuutta (mm. Töttö 1997; 1999; Bryman 2001, 282–284). Kyösti Raunion (1999, 24–39) mukaan näillä kahdella lähestymistavalla on pitkä historia ja syvät juuret länsimaisessa tieteellisessä ajattelussa, mutta jyrkkää kahtiajakoa on syytä kyseenalaistaa. 2000-luvun taitteessa ilmestyikin metodikirjoja, joissa tätä eroa pyrittiin tietoisesti laventamaan (mm. Eskola & Suoranta 1999; Toivonen 1999; Hirsjärvi & Hurme 2000; Tuomi & Sarajärvi 2002).

Tämä tutkimus nojautuu metodologisesti fenomenologis-hermeneuttiseen tieteenperinteeseen (mm. Niiniluoto 1984, 55–57; Saarinen 1994, 255–260; Soininen 1995, 30–33; Uusitalo 1995, 99–110). Koska perustan tutkimukseni työntekijöiden näkemyksiin ja siihen toimintaympäristöön, jossa he työtään tekevät, voidaan heidän näkemyksensä käsittää osaksi sitä kontekstia, josta Juha Varto (1992, 24–30; myös Habermas 2004, 392–393; Schütz 1932/2007, 147–148) puhuu ihmisten elämismaailmana. Hänen mukaansa tätä elämismaailmaa tarkastellaan laadullisessa tutkimuksessa merkitysten maailmana, jossa merkitykset ilmenevät ihmisten tekoina, päämäärien asettamisena, suunnitelmina, hallinnollisina rakenteina sekä ihmisestä lähtevinä ja heihin päättyvinä tapahtumina. Nämä merkitykset syntyvät vain ihmisten vuorovaikutuksen kautta, ja siksi Varron mukaan positivistis-empiristiseen perinteeseen nojautuvat tutkimusotteet eivät sovi elämismaailman tutkimiseen. Laadullisessa tutkimuksessa tutkittavan kohteen erityislaadun tunnistaminen

edellyttääkin tutkijalta usein fyysistä läsnäoloa ja emotionaalista herkkyyttä (Tuomi 2007, 92–93). Näin ajatellaan paljastuvan asioita, joita positivistis-empiristiseen perinteeseen perustuva tutkimus ei löydä (mm. Rauhala 1989; Silverman 1989; Turunen 1990; Atkinson 1994; vrt. Töttö 2004).

Juha Varto (1992) painottaa siis ihmisen elämismaailman merkityksiä ja merkityssuhteita, joissa ihminen kokee ja ymmärtää itsensä osana sosiaalista, toiminnallista ja kulttuurista ympäristöä sekä maailmaa. Yleensä ihminen on tietoinen ympäröivästä maailmasta, hänellä on siitä omakohtaisia kokemuksia ja hänellä on myös kieli, jolla hän ympäristöön ja maailmaan kiinnittyy (mm. Brofenbrenner 1981; Suoninen 1997; Schütz 1932/2007). Tässä tavassa hahmottaa ihminen osana erilaisia ympäristöjä ilmenee samalla laadullisen tutkimustavan spesifisyys (Varto 1992, 56–57; Alasuutari 1993, 41–46; Berger & Luckmann 1995, 47–55). Näin laadullinen tutkimus pyrkii erottautumaan määrällisestä tutkimuksesta jo lähtökohtaisesti siten, että on olemassa tutkimuksellisia kohteita, joita määrällisillä tutkimusotteella on vaikea tavoittaa. Esitetty ajatus toimii tämän tutkimuksen metodologisen ohjenuorana.

Vanhustyöntekijöiden näkemyksiä olisi mahdollista tutkia myös survey-tyyppisellä menetelmällä. Tieteellisen lähestymistavan ja tutkimustyyppin valintaa määrittävät kuitenkin tutkimustehtävien luonne ja empiirisen aineiston saatavuus, eivät pelkästään tieteenfilosofiset lähtökohdat (mm. Ragin 1994, 83–86; Raunio 1999, 39). Tämän perusteella lähtökohtani oli, että kertomalla melko vapaamuotoisesti omasta työstään työntekijät avaisivat minulle sitä todellisuutta, jossa he päivittäin työskentelevät. Ajatuksenani oli, että puhuminen antaa työntekijöille mahdollisuuden tuoda esille vanhustyössä syntyneitä kokemuksia ja että nämä kokemukset olisivat osia laajemmista merkityskokonaisuuksista, joilla työntekijät vanhustyön todellisuutta kuvaavat (mm. Simonen 1990, 33–35; Berger & Luckmann 1995, 49–50; Heiskala 2000, 86–90; Laine 2001, 35–38). Lisäksi päätin olla antamatta työntekijöille etukäteen määrittelyjä ja ideoita siitä, miten sosiaalista olomuotoisuutta tulisi lähestyä (mm. Silverman 1989). Tämä toinen lähtökohtani kiinnittyi tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen käyttöön siten, että viitekehys oli mukana haastatteluteemojen muotoilussa ja jäseni haastattelukysymyksiä sisällöllisesti.

Kvalitatiivisen tutkimuksen metodikirjat esittelevät Sirkka Hirsjärven ja Helena Hurmeen (2000, 152–153) mukaan lukuisia erilaisia tutkimustyyppisiä, joilla on yhteneväisten tunnuspiirteiden lisäksi tosistaan poikkeavia tunnuspiirteitä. Oleellista näissä tutkimustyypeissä on se, mitä tutkija empiirisessä aineistossa tarkastelee. Tätä pidetään tutkimustyyppinä erottavana kriteerinä. Tutkimustyyppi voidaan ymmärtää myös erityiseksi tutkimusstrategiaksi, jonka avulla tutkija aineistoa lähestyy ja lukee. Niinpä esimerkiksi fenomenografia tutkimustyyppinä kiinnittää huomion ihmisten käsityksiin ympäröivästä maailmasta, diskurssianalyysi puolestaan pureutuu kulttuurisiin puhekäytänteisiin ja kielenkäyttöön (mm. Suoninen 1999, 18–19; Johnstone 2002, 2–3). Kaiken kaikkiaan laadullisen tutkimuksessa eri tutkimustyyppien välille ei voida vetää selvää rajaa vaan kyse on Arja Jokisen (1999, 37–38) mukaan erilaisista tulkintatavoista.

Tutkimustehtäviin, metodisiin lähtökohtiin ja tutkimusaineiston luonteeseen perustuen päädyin käyttämään tutkimustyyppinä fenomenografiaa, jonka ohjaamana haastatteluaineistoa luin (Uljens 1989). Fenomenografia on yksi laadullisen tutkimuksen tyyppi

muun muassa etnografian, diskurssianalyysin, grounded theoryn ja analyttisen sosiologian rinnalla (mm. Fields & Morse 1985; Atkinson 1994; Hirsjärvi & Hurme 2000, 155–169; Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2000, 178–179). Ritta Simoilan (1993, 21–22) mukaan fenomenografisen tutkimuksen kohteena ovat ihmisten erilaiset käsitykset heitä ympäröivästä maailmasta ja sen ilmiöistä. Yrjö Engeström ym. (1989, 32–33) korostavat, että oleellista fenomenografiassa on erilaisten käsitysten, ajattelu- ja toimintatapojen kuvaaminen, ei niinkään yksittäisten haasteltavien persoonallisten piirteiden kuvailu tai luokittelu. Tutkimustyyppinä se painottaa sitä, että henkilöiden tuottamat vastaukset ovat sidonnaisia erilaisiin tilanteisiin ja toiminnallisiin konteksteihin, kysymysten muotoiluun, jopa haasteltavien senhetkisiin mielentiloihin ja elämäntilanteisiin.⁴³

Sirkka Ahosen (1996, 114–117; Uljens 1989, 7; Niikko 2003, 12–16) mukaan fenomenografia tulee sanoista "ilmiö" ja "kuvata". Fenomenografia tutkii sitä, miten ympäröivä maailma ilmenee ja rakentuu yksilön tietoisuudessa. Samaa ilmiötä kuvaavat näkemykset ja käsitteelliset ilmaukset kuitenkin poikkeavat yksilöstä toiseen. Käsitykset ilmiöistä ovat sisällöllisesti eli laadullisesti erilaisia siksi, että niiden viitetaustat vaihtelevat yksilöittäin. Käsitteet ja ilmiöt ovat fenomenografiassa saman asian kaksi puolta. Ilmiöt ovat yksilön ulkoisista ja sisäisistä maailmasta saamia kokemuksia, joista hän aktiivisesti rakentaa omia käsityksiään. Nämä kokemukset nähdään suhteina, joilla on aina sekä subjektiivinen että objektiivinen dimensio (Järvinen & Karttunen 1997, 165–166). Yksilön käsitykset ovat dynaamisia, joten hän voi muuttaa käsityksiään useastikin lyhyessä ajassa. Käsitykset ovat yleensä kuitenkin suhteellisen pysyviä toisin kuin esimerkiksi mielipiteet. Käsitykset muodostuvat yksilön ajattelu- ja orientaatioperustan, jonka varassa hän tulkitsee, jäsentää ja ymmärtää ympäröivää maailmaa ja sitä koskevaa informaatiota. Fenomenografisen tutkimustyyppin taustalla oleva ihmiskäsitys on rationaalinen, aktiivinen, vuorovaikutteinen ja kontekstisidonnainen (mm. Kvale 1996).

6.4 Tutkimusjoukko, -menetelmä ja aineiston kerääminen

Rajasin tutkimusjoukon etukäteen neljällä kriteerillä. Ensinnäkin tutkimusjoukkoon kuuluvien työntekijöiden oli osallistuttava henkilökohtaiseen haastatteluun vapaaehtoisesti, ei esimerkiksi johdon määräyksestä. Toiseksi suljin laitoksissa työskentelevät työntekijät pois tutkimusjoukosta, koska kohdistin tutkimustehtäväni nimenomaan kotona asuvien vanhusten sosiaalisen olomuotoisuuden kuvaamiseen. Kolmanneksi rajasin etukäteen tutkimusekonomisista syistä tutkimusjoukon kooksi 30–40 henkilöä, jotka työskentelevät sekä asiakastyössä että esimiehinä. Kiinnitin myös haastateltavien peruskoulutukseen huomiota siten, että joukkoon sisältyisi sekä toisen asteen (lähihoitaja, perushoitaja, kodinhoitaja), opistoasteen (sairaanhoitaja, sosiaaliohjaaja) että korkeakoulututkinnon suorittaneita henkilöitä (sosiaalityöntekijä, sairaanhoitaja AMK, sosionomi AMK). Varmistin näin etukäteen, että haastateltava joukko olisi suuri. Vaikka laadullisessa metodikirjallisuudessa ei haastattelijoukon eikä aineiston koolle ole annettu yleispätevää ohjetta, kat-

⁴³ Suomessa fenomenografista tutkimustyyppiä on käytetty hoito-, kasvatusta, opetus- ja sosiaalityön tutkimuksissa (esim. Engeström ym. 1991; Simoila 1994; Peltari 1997; Hilden 1999; Salonen 2002a; Rouvinen 2007).

soin tällä haastattelumäärällä saavuttavani saturaation eli aineiston kylläntymisen⁴⁴. (Esim. Eskola & Suoranta 1999, 60–65; Hirsjärvi & Hurme 2000, 58–60; vrt. Virtanen 2001.) Neljänneksi valitsin tutkimusalueekseni Varsinais-Suomen siten, että tutkimusjoukon työntekijät työskentelevät asukasluvultaan erikokoisissa kaupungeissa ja maaseutukunnissa.

Näiden sitoumusten perusteella valitsin tutkimusjoukkoon kuuluvat avopalvelutyöntekijät alustavien tiedustelujen perusteella 10 kunnasta, joista kaupunkeja edustivat Kaarina, Paimio, Naantali, Raisio, Salo ja Turku sekä maaseutukuntia Halikko, Lieto, Masku ja Piikkiö. Lähetin tutkimuslupa-anomukset kunkin kunnan lupa-asiasta vastaavalle taholle alkuvuonna 2005 (liite 2). Lupien myöntämisen jälkeen otin yhteyttä vanhusten sosiaali- ja terveystalvueluista vastaaviin esimiehiin. Pyysin heitä miettimään tutkimusjoukkoon vapaaehtoisesti mukaan haluavia työntekijöitä. Halukkaita löytyi helposti noin 40, joista tutkimusjoukkoon valitsin 36. Kaikki tutkimukseen osallistuneet olivat naisia, joiden keski-ikä oli haastatteluhetkellä 43 vuotta, ja työkokemusta avopalveluissa heillä oli keskimäärin 14,5 vuotta (liite 3)⁴⁵.

Tutkimusaineiston hankintamenetelmänä fenomenografiassa käytetään tavallisimmin teemahaastattelua. Teemahaastattelussa eli puolistrukturoidussa haastattelussa teema-alueet ovat kaikille haastateltaville samat, mutta yksittäisten kysymysten kohdalla haastateltaja voi tehdä joustoja ja poikkeamia tilanteiden mukaan. Keskeistä teemahaastattelussa on kuitenkin se, että se etenee haastattelijan johdolla tutkimustehtäviin perustuvien teemojen varassa. (Hirsjärvi & Hurme 2000, 47–48.) Tutkimusaihe ja omat kokemukseni teemahaastattelussa huomioon ottaen päätin käyttää tässä tutkimuksessa teemahaastattelua aineistonhankintamenetelmänä. Aikaisempien kokemusteni perusteella se oli osoittautunut käyttökelpoiseksi menetelmäksi, koska se antaa liikkumatilaa itse haastattelussa. Lisäksi haastateltavilla on aikaa pohtia omia vastauksiaan useammasta näkökulmasta.

Haastattelut suoritin vuoden 2005 kevään, kesän ja syksyn välisenä aikana. Sovin henkilökohtaisesti haastatteluajankohdan puhelimitse kunkin työntekijän kanssa. Lisäksi selvitin heille tutkimukseni tarkoituksen ja eettiset sitoumukseni sekä lähetin heille etukäteen haastatteluteemat kysymyksineen (liitteet 1 & 4). Varsinaiset haastattelut tein niissä paikoissa, jotka työntekijöiden mielestä soveltuivat heille parhaiten. Suoritin haastattelut pääasiassa kuitenkin heidän omissa työyksiköissään ja työhuoneissaan.

Vaikka olen keskustellut vuosien varrella monen avopalvelutyöntekijän kanssa vanhustyöstä, oli itselleni hienoinen yllätys se, että haastattelutilanteet muodostuivat lähes luonnollisiksi keskusteluiksi vailla virallisuuden tuntua (myös Simonen 1990, 102–104). Kysyin myös usealta työntekijältä haastattelujen jälkeen sitä, miksi he olivat halunneet mukaan tutkimukseen ja miltä itse haastattelutilanne oli tuntunut. Saamieni vastausten perusteella työntekijät pitivät tutkimusaihetta tärkeänä, ajankohtaisena ja haasteellisena.

⁴⁴ Tein tämän päätöksen etukäteen. Haastattelujen aikana huomasin, että työntekijöiden vastauksissa monet asiat toistuvat jotakuinkin samansisältöisinä, joten en katsonut aiheelliseksi lisätä haastateltavien määrää. Tosin haastattelujen aikana nousi esille useita uusia kysymyksiä, jotka antoivat aihetta jatkopohdintoihin mutta jotka eivät lisänneet tarvetta empiirisen aineiston kasvattamiselle eivätkä tutkimustehtävien tarkentamiselle.

⁴⁵ Vanhusten avopalveluissa ei työskentele juurikaan miehiä. Haastatteluja tehdessäni tapasin ainoastaan yhden mies-sairaanhoitajan Raision kotihoidossa. Avopalvelujohtaja Taina Kailan (23.11.2006, henkilökohtainen tiedonanto) mukaan vakituksista avopalveluhenkilöstöstä miehiä on vain 1–2 %, mutta kesäisin luku voi nousta lomasijauksien myötä lähelle 10:tä %.

Heillä oli myös tarve puhua sosiaaliseen olomuotoisuuteen liittyvistä asioista, sillä työkiireiden keskellä nämä asiat tahtovat unohtua. Oman tulkintani mukaan työntekijöillä näytti oleva aiheen kiinnostavuuden lisäksi niin paljon vanhuksiin ja työhön liittyvää kokemustietoa, että he halusivat kertoa näistä jollekin. On kuitenkin mietittävä, oliko haastatteluihin valikoitunut osa niistä avopalvelutyöntekijöistä, jotka ovat työstään ja vanhuksista keskimääräistä kiinnostuneempia. Tähän on vaikea löytää vastausta, mutta haastattelujen aikana minun oli rehellisesti tunnustettava itselleni se tosiasia, miten ihailtavan tarkasti ja laaja-alaisesti työntekijät osasivat kysymyksiini vastata vailla ammatillista itsekorostusta.

Ennen haastattelujen aloittamista pyysin työntekijöitä tutustumaan lähettämiini kysymyksiin. Valtaosa heistä oli näin tehnytkin. Monet olivat tehneet lisäksi itselleen kirjallisia muistiinpanoja, joiden perusteella he täydensivät ja tarkensivat vastauksiaan. Haastattelut kestivät keskimäärin 1 tuntia 25 minuuttia (1 t 10 min – 1 t 50 min). Ilmapiiiri kaikkien haastattelujen aikana oli erittäin myönteinen. Kiinnostusta tutkimusaihetta kohtaan kuvastaa myös se, että työntekijät varasivat osan kesäkiireiden täyttämästä työpäivästä haastatteluun, muutaman tapasin jopa heidän vapaapäivänään. Ennen haastattelun aloittamista kävimme vielä yhdessä läpi haastatteluteemojen ja kysymysten logiikan. Samalla kysyin uudelleen lupaa haastattelun nauhoittamiseen ja omien muistiinpanojeni tekemiseen.

Seuraavassa lyhyt ote esimerkkinä haastattelun etenemisestä (teema 1, kysymys 3):

Haastattelija

Aivan. Onko muuta vielä? Joo ... mut sä voit sitten vaikka mennä tohon ... onko miesten ja naisten välillä sitten eroja?

Kotipalvelu/kaupunki (12)⁴⁶

On. Mun mielestä miehet on edelleen ... mitä meillä on muutama miesasiakas, meillähän on hirveesti naisia suurimmaksi osaksi, koska naiset elää kauemmin ... niin tota ... kyllä ne miehet on vähän jurompia, eikä tota ... mä luulen, että niillä on ... kuvittelisin, että ei ne sosiaaliset suhteet ehkä ole niin ... naisilla voi säilyä sellaiset tietyt jutut, mutta mä luulen, että miehet jos ne sairastuu, niin ne voi hävetä sitä tai tulee jotain niin mä luulen, että se jollain tapaa kapeenee enemmän kuin naisilla se sosiaalinen ympäristö.

Haastattelija

Mutta eikö se ole jotenkin hassua, kun miehet on käyneet paljon töissä ja luulisi, että niillä on näitä verkostoja?

Kotipalvelu/kaupunki (12)

Mutta kun ne on just niitä työkontakteja, sitten kun monet jää eläkkeelle, niin kyllä mä ainakin meidän miehistä näen, mitä me nyt käydään, niin ei ne sitten kuiteskaan ... ne periaatteessa monet jää sinne työelämään, että ne ei ole siinä, kun ne lähtee siitä työelämästä. Harvemmin niille tulee niin hyvää frendejä, koska naisilla voi olla tosi hyviä ystäviä ollut aina, ja ne on niin kuin ystäviä, mutta miehellä ne voi olla sellai, että miehillä on sekin, että mies häpeää hirveesti, jos se on avuton tai sillä on jotain ...

⁴⁶ Työntekijän identifointinumero (liite 3). Olen varmistanut haastatteluotteiden käytössä tutkimuseettisten periaatteiden mukaisesti sen, ettei työntekijöistä, työyksiköistä eikä vanhuksista löydy suoria tunnistetietoja (esim. Kuula 2006, 108–111).

Haastattelija
Onko miehet sellaisia?

Kotipalvelu/kaupunki (12)
On.

Haastattelujen aikana työntekijät saattoivat palata aikaisemmin esittämiinsä näkökulmiin, ja joustava haastattelu-aika antoi tilaa työntekijöiden omille ajatuksille. Haastatteluteemojen toisiaan täydentävät näkökulmat toivat mielestäni syvyyttä vastuksiin, mikä ilmeni puheiden pohtivana sävynä. Vaikka yksittäisen työntekijän vastauksissa ilmeni päällekkäisyyttä jonkin verran, olivat vastausten näkökulmat kysymyksittäin toisentyypisiä. Näkökulmia vaihtamalla kuorimme sosiaalista olomuotoisuutta kerros kerrokselta, ja näin haastattelujen aikana paljastui käsitteen laaja-alaisuus ja tulkinnallisuus. Monesti työntekijät oivalsivat itse haastattelun aikana, että avopalvelutyössä sosiaalinen olomuotoisuus on monella tavalla jatkuvasti läsnä, ja siksi asiaa oli työntekijöiden mielestä syytä miettiä haastatteluissa tarkasti.

On syytä tarkentaa erästä seikkaa, joka liittyy työntekijöiden näkemyksiin sosiaalisesta olomuotoisuudesta. Ensinnäkin pyysin työntekijöitä keskittymään vain niihin omissa kodeissaan asuviin vanhuksiin, joita he ovat työssään kohdanneet. Oletin etukäteen hie-man huolestuneena, että asettamani rajaus kuitenkin sulkisi pois työntekijöiden näkemyksistä sosiaalisen olomuotoisuuden laaja-alaisen erittelyn, ja näin heidän puheensa saattaisi värittyä liiaksi jokapäiväisessä työssä käytettävällä ammattikielellä. Pelkoni oli turhaa, sillä jo muutaman haastattelun jälkeen havaitsin, että työntekijät keskittyivät näkemyksissään vanhoihin ihmisiin, eivät ammatilliseen työhön. Ammatillisesti näkemykset painottuivat selvimminkin ainoastaan silloin, kun puheet koskivat vanhusten asemaa palvelujen priorisoinnissa ja työnkuvien muutoksia. Tällöin työntekijöiden puheet kääntyivät vanhuksia puolustaviksi ja yhteiskuntakriittisiksi. Mielestäni muutoin näkemykset edustivat pitkän työkokemuksen omaavien työntekijöiden asiantuntijapuhetta.

6.5 Aineiston analyysi

Fenomenografisen tutkimustyyppin primääriaineisto koostuu yleensä nauhoitetuista puheista eli haastatteluteksteistä. Kvalitatiivisen tutkimuksen metodikirjat kiinnittävät kuitenkin yllättävän vähän huomiota tarkkoihin analyysi- ja lukutapoihin (mm. Silverman 1994, 94–98; Tuomi & Sarajärvi 2002, 102–109; Niikko 2003, 32–33). Yleisenä ongelmana laadullisten aineistojen analyysitapojen esittelyssä on se, että ne ovat hajallaan eri tieteenalojen tutkimuksissa, joten yksiselitteistä analyysitapaa ohjeineen ei ole. Jari Eskola ja Juha Suoranta (1999, 161; myös Hirsjärvi & Hurme 2000, 172–180) esittävät kuitenkin kuusi laadullisen aineiston analyysitapaa, joista tämän tutkimuksen kannalta tärkeä on sisällönanalyysi (sisällönerittely).

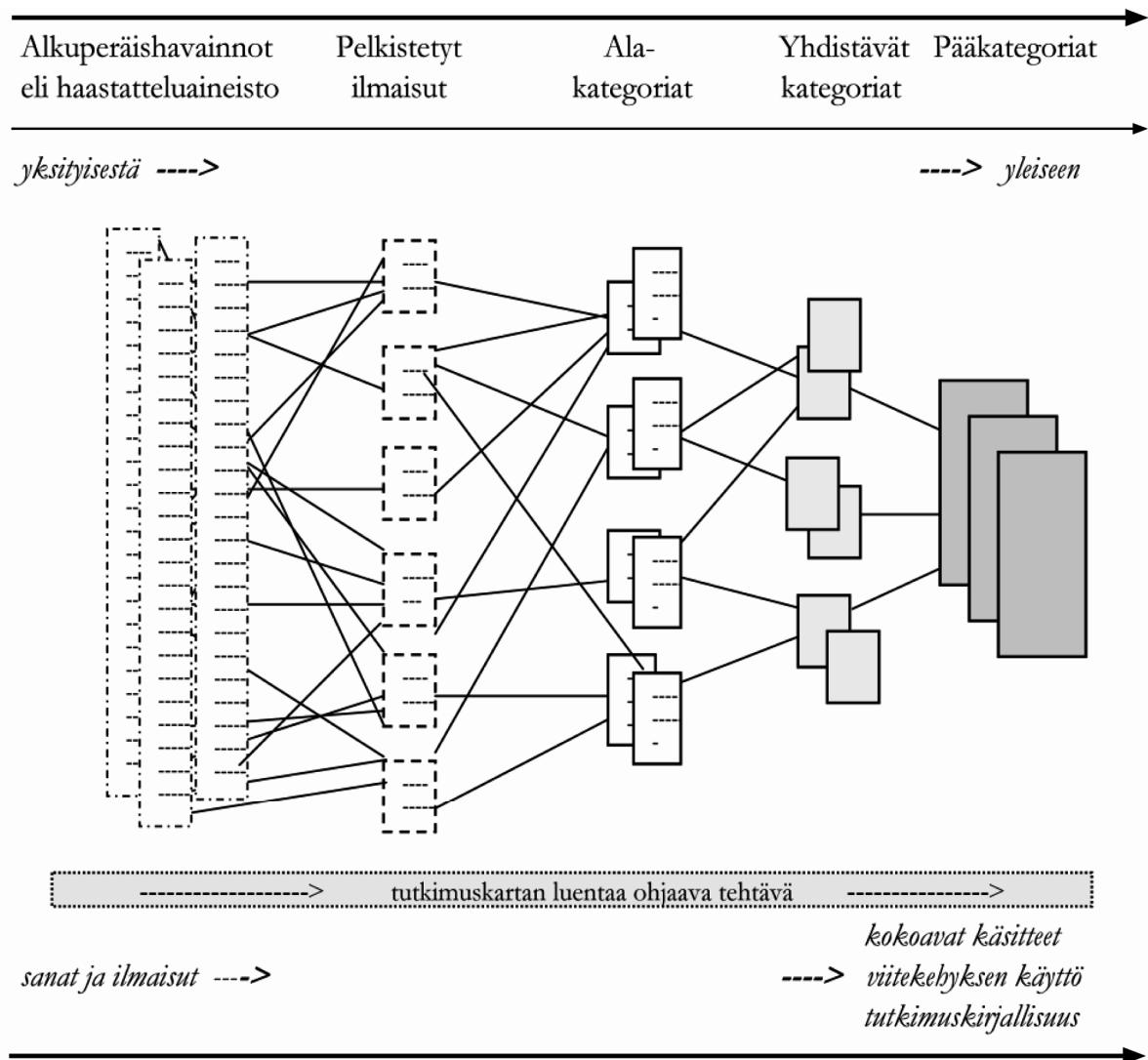
Sisällönerittelyllä (Eskola 1971, 118–128; Pietilä 1973) voidaan laajassa mielessä ymmärtää erilaisia tapoja luokitella ja järjestää empiirinen aineisto. Tässä tutkimuksessa sisällönerittelyn sijasta puhun kuitenkin laadullisesta sisällönanalyysistä, johon ei sisälly

aineiston kvantifiointia (esim. Grönfors 1985, 160–161; Mäkelä 1990, 53–55). Rajaankin Jouni Tuomeen ja Anneli Sarajärveen (2002, 107–108) nojautuen sisällönanalyysin sanalliseen kuvailuun. Näin ymmärrettynä sisällönanalyysi ei ole pelkkä tekninen luokittelun ja erittelyn väline, vaan siinä on tarkoitus erottaa aineistosta tutkimustehtävien ja -kysymysten kannalta merkitykselliset ja eri asiayhteyksissä ilmenevät sanat, lauseet ja ilmaisut, joilla työntekijät sosiaalista olomuotoisuutta vanhuudessa kuvaavat ja jollaisiksi he ymmärtävät sosiaalisen olomuotoisuuden osana vanhuutta (esim. Latvala & Vanhanen-Nuutinen 2001, 23). Prosessina sisällönanalyysi etenee aineiston pelkistämisen, luokittelun ja abstrahoinnin kautta tutkimustulosten esittämiseen (esim. Strauss 1995, 27–32; Dey 1996, 30–54; Tuomi & Sarajärvi 2002, 111–118).

Fenomenografiassa tutkijan tarkoitus ei ole haastatteluaineiston perusteella rakentaa uutta teoriaa, joten fenomenografia on lähtökohtaisesti teoriaohjautuva. Tässä se poikkeaa esimerkiksi grounded theorysta eli aineistolähtöistä tutkimustyyppistä (mm. Strauss 1995, 5–6). Tavoitteeni ei ollut grounded theoryn tapaan rakentaa sosiaalisen olomuotoisuuden teoriaa⁴⁷ vanhustyön näkökulmasta, vaan luoda teoreettisten sitoumusten ja haastatteluaineiston perusteella relevantteja kuvauskategorioita (mm. Marshall & Rossman 1995, 114–115). Nämä kuvauskategoriat perustuvat työntekijöiden omiin näkemyksiin ja ymmärtämiseen (mm. Simoila 1994, 82–83; Eskola & Suoranta 1999, 19–20; Niikko 2003, 36–37). Muodostetut kuvauskategoriat tekevät ymmärrettäväksi eli sisällöllisessä mielessä "selittävät" tutkimushenkilöiden ilmaisuja ja niiden merkityksiä. Tutkijan tehtävänä on etsiä vastausten moninaisten yksityiskohtien takaa käsitysten oleellisia ulottuvuuksia, joiden avulla voidaan kuvata vaihtoehtoisia käsityksiä ja sijoittaa yksittäisiä vastauksia kategorioihin. Kuvauskategoriat voidaan lisäksi yhdistää ylemmän tason kategorioiksi, jotka muodostavat kuvausmallin tutkittaville asioille (mm. Uljens 1989, 47–51; Ahonen 1996, 127–128; Hirsjärvi & Hurme 2000, 169–183).

Fenomenografisessa tutkimustyyppissä voidaan erottaa kolme kategorisoinnin käsittelytapaa. Horisontaalisella kategorisoinnilla tarkoitetaan sitä, että eri kategoriat (luokat) ovat samanarvoisia, mutta ne ilmaisevat mahdollisimman monipuolisesti erilaisia käsityksiä tutkittavasta asiasta. Vertikaalinen kategoriointi merkitsee puolestaan sitä, että tutkija asettaa eri kategoriat jonkun aineistosta nousevan kriteerin mukaisesti ajalliseen järjestykseen. Tällaisena kriteerinä voi olla esimerkiksi jonkin sanan tai ilmaisun esiintymismäärä empiirisessä aineistossa valittuna ajanjaksona. Hierarkkinen kategoriointi tuo esille käsitteiden väliset suhteet siten, että jokin käsite on toista kattavampi. (Uljens 1989, 45–51; Niikko 2003, 38–39; Rouvinen 2007, 67–70.)

⁴⁷ On syytä todeta, että laadulliseen tutkimusotteeseen perustuvissa tutkimuksissa on luotu käyttökelpoisia teoreettisia malleja ja kuvauksia, joilla voidaan ymmärtää ja jäsentää tutkittavaa kohdetta, mutta ei selitä sitä positivistis-empiristisen tutkimusperinteen tarkoittamalla tavalla (esim. Raunio 1999, 207–211).

Kuvio 2: Kategorioiden muodostamisprosessi

Käytin tässä tutkimuksessa empiirisen aineiston luokittelussa sekä horisontaalista että hierarkkista kategorisointia mutta en vertikaalista, koska en hakenut aineistosta erilaisten näkemysten ja käsitteiden ajallisia muutoksia vaan rikkaita ja toisiaan täydentäviä ilmaisuja (kuvio 2). Haastatteluaineiston tarkemman analyysin suoritin seuraavasti. Ensiksi litteroin kaikki haastattelut tietokoneelle omiksi tiedostoiksi teemoittain ja tulostin ne paperille. Tekstimassaa tuli yhteensä 809 sivua. Luin tulostetut sivut läpi useaan kertaan kunnes minulle alkoi hahmottua laadullisesti sekä samanlaisia että erilaisia näkemyksiä sosiaalisesta olomuotoisuudesta. Tämän jälkeen pelkistin relevantit ilmaisut (286 sivua; kuvio 3, vaihe 1.) ja ryhmitin ne haastattelukysymysten alle kuvauslistoiksi (25 sivua; kuvio 3, vaihe 2.), jotka kuvaisivat mahdollisimman tarkasti ja kattavasti kutakin haastatteluteemaa kysymyksineen. Aineiston pelkistämisen ja ryhmittelyn perusteella yhdistin kuvauslistat alakategorioiksi, nämä yhdistäviksi kategorioiksi ja lopulta pääkategorioiksi (kuvio 3, vaiheet

3.–5.). Työskentelytavan esitän tiivistettynä kuviossa 3 käyttämällä esimerkkinä päivittäistä toimintaa. (Mm. Strauss 1995, 58–74; Kyngäs & Vanhanen 1999, 6–7; Bryman 2001, 398–402.) Aineiston kategorisointia ohjasi kaikissa käsittelyvaiheissa tutkimuksen teoreettinen viitekehys, Layderin (1993, 72) tutkimuskartta ja tutkimustehtävät.

1. VAIHE aineiston tarkka lähiluku tutkittavien näkemysten hahmottami- nen merkityksellisten ilmaisujen etsiminen haastattelukysymyksittäin yht. 809 s.; pelkistettynä 286 s.	2. VAIHE samankaltaisuuksien ja erilaisuuksien etsintä näkemysten pelkistys näkemysten ryhmittely ja vertailu (kuvauslistat) yht. 25 s.	3. VAIHE kategorioiden rakentaminen käsitteellinen abstrahointi yht. 412 kpl	4. VAIHE alaluokkien kategori- sointi yhdis- täviin kate- gorioi-hin yht.199 kpl	5. VAIHE TULOSLUVUT
HAASTATTELUESIMERKKEJÄ Kotipalvelu/maaseutu (3) Tavallisia asioita tietenkin ... sitten on iban nämä tavalliset kodin askareet, siivouk- set [...]. Sitten on tämä joku osa van- huksista, jotka käyvät kodin ulkopuolella kerhossa ja ... palvelukeskuksen avoi- nessa palvelutarjonnassa, sillä on <i>jump- paa ja lauluhetkiä</i> ja ketkä sitten sinne itse pääsee. (s. 8) Kotihoito/kaupunki (8) Hän on hyvin aktiivinen, hänellä käy naapuri siinä, hän pukeutuu nätisti, vaikka huusholli on kuin lento-onläh- dössä, hieno koti. (s. 26) Kotipalvelu/kaupunki (11) [...] yli 70 vuotta, mutta heillä on kans- sa ... hän on sillä tavalla jännä poikke- us, kun hän menee niin paljon. (s. 34) Kotisairaanhoido/kaupunki (20) No aamusta alkaen joko itsenäisesti tai avustetusti niin pienet pikkupestut, kasvot, hampaat, tämmöiset peseytymiset, pukeminen, vuoteenpetaus on hyvin tärkeä asia ja kaikki nämä päivän ruokailut, aamupalat, päivällinen, iltapala [...] Roskanviemiset on yksi tärkeä osa päivää, ja samalla saate- taan tehdä joku pieni kaupparjuttu tai käydään apteekissa tai pankissa käydään maksamassa laskut tai jotakin. (s. 69) Kotipalvelu/maaseutu (23) [...] hakee postin, postinhaku on sellai- nen tärkeä ... mutta se kauppareissu enää harvalle onnistuu, mutta sitten jos sinne mennään, niin mennään päivällä [...] se on yleensä almanakassa ylhäällä ja siihen on merkitty koska auto tulee hakemaan ja koska on se lähtö. (s. 80) Kotipalvelu/maaseutu (31) Aktiivinen ... että hoitaa tai tekee ja haluaa tehdä nämä perusasiat mitä heille kuuluu, ja sitten jaksaa vielä pitää yllä ihmissuhteita tai voi tulla uusia ihmissuh- teita, käydään kokemassa konsertteja tai kirkossa tai sitten kylässä vaan ... tai ... on kiinnostunut myös yhteiskunnallisista asioista. (s. 113)	PELKISTETYT ILMAISUT tavalliset kodin askareet siivoukset käyvät kodin ulkopuolel- la jumpsaa ja lauluhetkiä itse pääsee hyvin aktiivinen käy naapuri hän menee niin paljon itsenäisesti tai avustetusti pikkupesut, kasvot, hampaat, tämmöiset peseytymiset pukeminen vuoteenpetaus päivän ruokailut, aamu- palat, päivällinen, iltapala roskanviemiset kaupparjuttu käydään apteekissa tai pankissa käydään maksamassa laskut postinhaku kauppareissu almanakassa ylhäällä merkitty koska auto tulee hakemaan ja koska on lähtö haluaa tehdä nämä pe- rusasiat mitä heille kuu- luu pitää yllä ihmissuhteita uusia ihmissuhteita konsertteja tai kirkossa kylässä kiinnostunut yhteiskun- nallisista asioista jne. jatkuen	ALA- KATEGO- RIAT itsestä huo- lenpito kotityöt ihmisten ta- paaminen asioiden toi- mittaminen jne. jatkuen	YHDIS- TÄVÄT KATEGO- RIAT päivittäi- nen toi- mintaa rutiinei- neen jne. jatkuen	TULOSOSAN AUKIKIRJOITTAMINEN (pääkategoriat) PÄÄ- JA ALALUVUT 7-12

Kuvio 3: Aineiston analyysin toteuttaminen (esimerkkinä sosiaalisen olomuotoisuuden ylläpito toimintana; soveltaen Niiikko 2003, liite).

Induktiivinen työskentely edellytti aineiston abstrahointia eli käsitteellistämistä horisontaalisesti ja hierarkkisesti tutkimuksen tutkimuskartan elementaaristen tasojen ja teoreettisen osan ohjaamina, mikä käytännössä merkitsi eri kategorioiden ymmärrettävää ja käsitteellistä nimeämistä (mm. Hirsjärvi & Hurme 2000, 136–150). Nimeäminen tuotti samalla sosiaalista olomuotoisuutta kuvaavia osa-alueita. Nimeäminen oli kuitenkin joissakin tapauksissa vaikeaa, koska kategorioille ei ollut yksinkertaista löytää mahdollisimman kuvaavia ja yleisen tason käsitteitä. Näin nimeäminen jättikin minulle mahdollisuuden tulkintaan ja antoi luvan käyttää omaa mielikuvitustani, koska kuvauskategoriat eivät sellaisinaan esiinny tutkimuksen teoreettisessa viitekehyksessä.

Fenomenografisessa tutkimustyyppissä haastatteluaineiston perusteella rakennetut kuvauskategoriat ovat tutkimustuloksia (5. vaihe, pää- ja alaluvut 7-12). Nämä ovat kuitenkin kontekstisidonnaisia, joten tulokset tulee ankkuroida siihen teoreettiseen kehykseen, josta tutkimuksessa alun perin lähdettiin liikkeelle (Uljens 1989, 27–29; Simoila 1993, 21–30; vrt. Strauss 1995, 241–248; Kvale 1996, 188–196; Räsänen 2006, 169–173). Toiseksi on huomioitava se, että työntekijöiden näkemysten perusteella tehdyt kuvauskategoriat tulee ymmärtää heidän ja heidän toimintaympäristönsä välisinä merkityssuhteina, ei pelkkinä kielellisinä kuvauksina. Työntekijöiden näkemykset ovat syntyneet, muovautuneet ja muuttuneet ajallisesti ja kulttuurisesti ihmisten välisissä vuorovaikutustilanteissa. Kolmanneksi on muistettava, että työntekijöiden näkemykset ovat epäsuoria näkemyksiä sosiaalisesta olomuotoisuudesta. Fenomenografisessa tutkimustyyppissä tutkija ei pyri lopulliseen totuuteen, vaan kuvaamaan tutkittavaa asiaa epäsuorasta, toisen asteen perspektiivistä sellaisena kuin tutkimukseen osallistuneet henkilöt sen ymmärtävät (esim. Niikko 2003, 24–29).⁴⁸

⁴⁸ Perinteisesti laadullisessa tutkimuksessa ei ole tarkoituksena etsiä eikä selittää erilaisia kausaalisuhteita tutkittavien ilmiöiden välillä. Pertti Moilanen ja Pekka Räihä (2000, 154–156; myös Huberman & Miles 1998, 191–193) kuitenkin tarkentavat, että myös laadullisessa tutkimuksessa voidaan esittää kysymyksiä, jotka koskevat kausaalista selittämistä (ns. miksi-kysymykset; myös Ahonen 1996, 126). Laadullisen tutkimuksen kausaalisuhteet liittyvät erilaisten merkityssuhteiden löytämiseen. Kysymällä miksi-kysymyksiä päästään tutkittavassa asiassa pintaa syvemmälle, ilmiöiden taakse. Tällaiset kausaalisuhteet eivät edellytä yleispäteviä lainalaisuuksia, eikä niiden selville saaminen perustu tietoon asioiden välisistä korrelaatioista (vrt. Töttö 1999; 2004). Tässä tutkimuksessa voidaan ajatella kuvauskategorioiden ja haastatteluaineiston välillä vallitsevan kausaalisuhteita. Nämä suhteet tulee kuitenkin ymmärtää kiinnittyneinä haasteltavien toiminnallisiin konteksteihin ja elämismaailmoihin eikä siihen, että pyrkisin niillä selittämään näkemyksiin vaikuttavia syy-seuraussuhteita ja eroavaisuuksia haastateltavien välillä.

OSA 3: SOSIAALINEN OLOMUOTOISUUS AVOPALVELU- TYÖNTEKIJÖIDEN KUVAAMANA – TUTKIMUSTULOSTEN ESITTELY

7 SOSIAALINEN MINÄ VANHUUDESSA

7.1 Sosiaalista minää kuvaavat tunnuspiirteet

Sosiaalisella minällä tarkoitetaan yksilön omaa identiteettiä, persoonallisuutta ja tapaa ymmärtää häntä ympäröivää sosiaalista maailmaa.⁴⁹ Marjatta Marinin (2004, 271–274; Allardt 1976, 32–36) mukaan sosiaalisen minän voidaan ajatella muodostuneen materiaalistien ja sosiaalisten olosuhteiden sekä maailmassa olon ja toiminnan kautta. Näiden avulla yksilö kiinnittyy toisiin ihmisiin ja elämäntodellisuuteen. Yksilö syntyy, elää ja kuolee aina tiettyjen olosuhteiden ohjaamina, mutta ei kuitenkaan yksioikoisen deterministisesti. Sosiaalisen minän muodostumisen kannalta tärkeitä ovat yksilön henkilökohtaiset kokemukset ja elämän merkityksellisyyden ymmärtäminen (esim. Tornstam 1986, 34–37; George 1999, 43–47).

Vanhuuden ja vanhenemisen näkökulmista elämäkokemuksilla ja elämän merkityksellisyydellä on keskeinen asema vanhuksen sosiaalisen minän ymmärtämisessä. Sosiaalinen minä kertoo muille ihmisille sen, kuka vanhus on ja millaiseksi hän on oman elämänsä aikana tullut (esim. Koskinen ym. 1998, 108–109; Vuorinen 2004, 55–58). Vanhuksen sosiaaliseen minään liittyvät kokemukset ja merkityksenannot ilmentävät aikaa, tapahtumia, ihmisiä sekä fyysisiä ja sosiaalisia ympäristöjä, joissa hän on elänyt. Sosiaalinen minä ei ole syntynyt tyhjiössä, vaan se on konstruoitunut sosiaalisesti ja ajallisesti. Sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta vanhusten sosiaalisen minän tunnuspiirteet ovat niitä, jotka määrittävät myös vanhusspesifisyyttä. (Mm. Ryff ym. 1999, 15–17; Rantamaa 2001, 58–64).

Sosiaalinen maailma, ympäröivä elämäntodellisuus, synnyttää vanhusten sosiaalisessa minässä subjektiivisia merkityksenantoja. Merkityksenannot voidaan nähdä osana eletyn elämän myötä syntynyttä yksilöllistä kokemushorisonttia, jonka kautta ja jonka viitoittamana vanhukset maailmaa tarkastelevat. Kokemushorisontti on muodostunut elämänkulun ja ympäristön välisestä todellisuussuhteesta, joka sisältää eksistentiaalisen elämäkokemisen, elämän ymmärtämisen, elämään kiinnittymisen, itseymmärryksen ja minäkuvan. Nämä ovat myös osa vanhusten sisäistä elämänhallintaa. (Esim. Heikkinen 2003b, 193–195; Saarenheimo 2004, 142–144.)

⁴⁹ Sosiaalinen minä voidaan ymmärtää synonyymiksi käsitteelle (minä)identiteetti (itseys, minuus; eksistenssi), joka merkitsee yksilön kokemusta minuuden samuudesta ja yhtenäisyydestä (esim. Vuorinen 2004, 48–53). Se on yksilön tietoisuutta siitä, kuka hän on huolimatta muuttuvista sosiaalisista rooleista elämän eri vaiheista. Identiteettiä ei voi erottaa sosiaalisista rooleista, sillä yhteiskunta muodostaa identiteettiämme määrittelemällä roolit ja käyttäytymisodotukset jokaiselle roolille (Rauhala 1989, 113; myös Goffman 1971, 25–26.).

Mutta miten edellä kuvatut asiat ilmenivät työntekijöiden puheissa? Haastatteluisia työntekijät kuvasivat sosiaalisen olomuotoisuuden merkityksellisuutta vanhuksille moniulotteisesti ja monipuolisesti. Puheet kiteytyivät paljolti sosiaalisen minän tarkasteluun osana todellisuussuhdetta. Yhteisinä nimittäjinä näille tarkasteluille olivat vanhusten tyytyväisyys elettyyn elämään, koettu turvallisuus sekä vanhusten arvostaminen yksilöinä ja ihmisinä. Ihmisarvoinen elämä, elämän ennustettavuus ja elämän mielekkääksi kokeminen sisältävät omien voimavarojen käyttöä päivittäin niin kodeissa kuin kotien ulkopuolisissa tapahtumisissa ja ihmisten välisessä kanssakäymisessä. Kokemus ja tunne ihmisarvoisesta elämästä merkitsevät työntekijöiden mukaan myös sitä, että vanhus pystyy itse päättämään yhteisöjen ja yhteiskunnan tasavertaisina jäsenenä omista asioistaan mahdollisimman pitkään. Tämä tarkoittaa täysvaltaisuutta, myönteistä riippuvuutta ympäristöstä, aktiivista elämään kiinnittymistä ja jokapäiväistä toimintaa. Nämä edesauttavat elämän kokemista elämisen arvoiseksi. Arvokas elämä ja elämän mielekkääksi kokeminen sisältävät vanhusten oman ymmärryksen siitä, että he pystyvät vielä itse ohjamaan elämänsä kulkuaan. Työntekijöiden näkemykset ovat näin lähellä onnistuneen vanhenemisen ja subjektiivisen hyvinvointikokemuksen käsitteitä, joihin sisältyvät muun muassa elämänsä halu, merkityksellinen tekeminen erilaisten resurssien puitteissa, positiivinen elämänsänsä ja luottamus tulevaisuuteen (esim. Frieswijk 2004, 9–10).

Vanhusten kokemukset elämästä avautuvat työntekijöille hyvänä olona, tyytyväisyytenä, sisäisenä rauhana, itsenäisyytenä ja lupana olla omana itsenä vailla sosiaalisia paineita ja rooli-odotuksia. Arkisessa elämässä vanhus elävät kuitenkin erilaisten sosiaalisten vaateiden puristuksessa muiden ihmisten tavoin. Kun nämä vaatteet kasvavat liian suuriksi, voivat vanhus murtua henkisesti, mikä puolestaan näkyy sosiaalisesti kaventuneena sisäisenä elämänsä hallintana. Tietyissä kriittisissä elämäntilanteissa, joita ovat esimerkiksi muutto kodista laitokseen tai aviopuolison kuolema, vanhus voivat olla henkisesti haavoittuvaisia, koska he työskentelevät samanaikaisesti itsensä kohdistuvia odotuksia, toisaalta omaan vanhenemiseen liittyviä identiteettikysymyksiä sekä elämänsä jatkuvuuden ja muutuvuuden problematiikkaa (myös Takkinen 2003, 212–214; Hurme & Metsäpelto 2004, 515–516). Kyse on myös minäkäsityksestä ja ontologisesta turvallisuudentunteesta tietyssä elämäntilanteessa.

Kotisairaanhoidon/kaupunki (20)

Mun mielestä se kertoo siitä, että hyvinkin paljon vaikuttaa tähän vanhuksen mielialaan ja tyytyväisyyteen elämään, että jos tällaiset asiat toteutuu tai pystytään auttamaan toteutumaan elikä hänen tarpeensa tyydyttyä niin hän on tyytyväinen itseensä, oloonsa kotona, hänellä on turvallinen olla ... niin se mieliala on ihan erilainen kuin semmoinen, kun ei ole hyvä olla ... helposti silloin sitten ... koetaan, että jos ei ole hyvä olla, niin se näkyy jossakin muussa sitten ... unettomuudessa ihan tällaisissa depressiivisissä oireissa [...] ja sitten tietysti se, että pärjätään kotona, se suurin on se turvallisuudentunne että pärjätään kotona ... niin ja tiedetään, että ei olla yksin siellä kotona eikä maailmassa ja on aina sellainen, johon voi ottaa yhteyttä tai kysyä apua. Kaikista huolista ja vaikka on monta krämpää niin tota ... se ei ole mahdotonta se eläminen ja oleminen [...].

Vanhusten sosiaalisen minän ulkoiset ilmentymät näyttäytyvät työntekijöille ja muille ihmisille omana tahtona ja elämähaluna, jotka merkitsevät elämässä kiinnipysymistä ja oman elämän jatkuvuutta niin kodeissa kuin niiden ulkopuolellakin. Kokemukset elämän jatkuvuudesta, turvallisuudentunteesta ja itsenäisyydestä ovat työntekijöiden mukaan vanhuksille erittäin tärkeitä. Mikäli näihin tulee murtumia, on myös vanhusten sosiaalinen minä uhattuna. Erityisesti tämä näkyy työntekijöiden näkemysten mukaan sellaisissa tilanteissa, joissa vanhukset ovat jääneet tai on jätetty yksin, vanhusten yksilöllistä olemassaoloa on loukattu tai vanhusten terveydessä ja toimintakyvyssä on tapahtunut selvää heikkenemistä.

Menetykset, ristiriidat ihmisten kanssa ja erilaiset pelkotilat merkitsevät sosiaalisen minän kaventumista itsekeskeiseksi. Tällöin minää ylläpitävät siteet eivät enää ulotu kodin ulkopuolella oleviin ihmisiin, sosiaaliseen verkostoon ja maailman tapahtumiin, vaan vanhukset kohdistavat katseen itseen. Työntekijöiden mukaan tämä näkyy sosiaalisesti muun muassa riippuvuutena, jatkuvana odottamisena, luopumisena, suremisena, yksinäisyytenä ja väsymisenä. Ne merkitsevät samalla asteittaista luopumista omasta elämästä. Näiden tilalle voivat tulla somaattiset oireet ja kuoleman odotus. Vanhusten puheet siitä, että ”tämä on turhaa” ja ”miksi minua rangaistaan?”, ilmentävät työntekijöiden näkemysten mukaan konkreettisesti tätä tunnetilaa silloin, kun vanhukset odottavat omaa kuolemaansa⁵⁰. Sisäisen elämänhallinnan heikkeneminen sekä ajattelun ja elämän täytyminen pelkätään kotona odottamisesta ja elämästä luopumisesta voidaan ymmärtää psykologisesti tilintekona suhteessa menneeseen, nykyisyyteen ja tulevaisuuteen. Kyse on sen tosiasian ymmärtämisestä, että elämä on tullut tiensä päähän (vrt. Jylhä 1990, 119–120). Sosiaalisen minän, hyvinvointikokemusten ja elämäntodellisuuden suhde voi olla monimutkainen vyyhti yhteen kietoutuneita asioita.

Kotihoito/kaupunki (7)

Se on siis yhtä tärkeä kuin muu hyvinvointiin liittyvä asia, tämmöiseen psyykkiseen ja ... somaattiseen puoleen liittyvää, fyysiseen liittyvää, sosiaalisuus on semmoinen ... monesti pärjää vähän huonommillaikin krämpillä ja somaattisilla vaivoilla, jos sulla on mukavaa muuten ihmisten kanssa ... sä koet voitasi paremmin, hyvä sosiaalinen elämä vaikuttaa myös psyykkeeseen, niin että se, mikä on fyysisesti kipeä ei tunnu niin pahalta. Ja voi olla niin, että jos sä kaipaat ihmisiä ympärille eikä niitä ole missään, mieskin on just kuollut taikka sulla on lapset kaukana eikä sulla olis mitään somaattista vaivaa todettu, niin sä reagoit kaikkiin kipuihin vaikka sulla ei olis mitään selkeätä [...] se vaikuttaa niin, että osa reagoi ihan somaattisesti niihin, että niitä ei voi sillai erottaa keskenään toisistaan varsinkin, kun se on vähän ihmisen psyykkisestä rakenteestakin kiinni, että miten sä reagoit näihin asioihin, ei se mene ihan yksi yhteen, se on se kokonaisuus.

⁵⁰ Tämä kuvastaa osaltaan nykyistä asiakaskuntaa vanhuspalveluissa. Kysyessäni työntekijöiltä sitä, minkä kuntoisia kotona asuvat vanhukset yleisesti ottaen ovat, sain vastauksiksi ”hyvin huonokuntoisia”, ”melkein saattohoidossa olevia” tai ”yhtä huonokuntoisia kuin laitoksissa asuvat vanhukset, jopa huonompia”. Käsitusten voidaan ajatella heijastavan sitä, että kotona asuvien vanhusten joukossa on niitä, jotka ovat valmiita luopumaan elämästään. (Vrt. Vaarama ym. 2004, 54–55.) Vanhusten puheet elämästä luopumisesta eivät ole kuitenkaan puhtaasti ikäsidonnaisia siten, että vain vanhat ihmiset ajattelisivat näin.

Monet työntekijät painottivat vanhusten psyykkisten tekijöiden merkitystä ja vaikutusta työssä. Ne ilmenevät vanhusten suhteina muihin ihmisiin, luonteenpiirteinä, käsityksinä eletystä elämästä ja itsestä sekä henkisenä tasapainoisuutena, mutta myös psyykkisinä mielialaongelmina, mielen sairauksina sekä elämästä syrjäytymisenä ja vetäytymisenä. Psyykkisten tekijöiden sosiaaliset kytkennät näkyvät yksinkertaisesti siinä, että vanhukset ovat itsessään sitä, miksi he ovat elämänsä aikana tulleet ja mikä heidän suhteensa elämäntodellisuuteen on nyt. Suhde muihin ihmisiin ja elämään näkyy työntekijöiden mukaan vuorovaikutustilanteissa luonteenpiirteinä, joiksi työntekijät mainitsivat muun muassa iloisuuden, aktiivisuuden, kohteliaisuuden, huumorintajun ja puheliaisuuden. Vanhukset voivat myös olla luonteeltaan vetäytyviä, takertuvia, pelokkaita, ahdistuneita ja sosiaalisesti rajoittuneita tai ylisosiaalisia. Vanhusten sosiaalista minää kuvaavat yksilölliset luonteenpiirteet aktualisoituvat sosiaalisissa tilanteissa, puheissa ja kanssakäymisessä muiden ihmisten kanssa, asenteissa, ennakkoluuloissa ja käytöksessä.⁵¹

Persoonallisuus- ja luonteenpiirteet ovat sosiaalisen minän rakenneosia (esim. Kitwood 1997, 14–17; Koskinen ym. 1998, 107–108; Staudinger 2005). Työntekijöiden mainitsemia muita persoonallisuus- ja luonteenpiirteinä olivat huomaavaisuus, virkeys, ystävällisyys, tasapainoisuus, ulospäin suuntautuneisuus ja seurallisuus, toisaalta myös sisäänpäin suuntautuneisuus, jurous, puhumattomuus ja aggressiivisuus. Piirteet kuvaavat vanhusten yksilöllistä omalaatuisuutta siten, että työntekijät eivät voi työssään niihin paljoa vaikuttaa. Persoonallisuus- ja luonteenpiirteet muuttuvat tai korvautuvat uudenaikaisilla, ikään kuin piilossa olleilla piirteillä yleensä vasta silloin, kun vanhukset alkavat dementoitua (esim. Silverstein, Flaherty & Tobin 2002, 10–11). Työntekijät eivät haastatteluissa kuitenkaan kiinnittäneet huomiota näihin muutoksiin paljon, ehkä sen tosiasian vuoksi, että ”suurimalla osalla asiakaskunnastamme on jonkinasteinen dementia”, kuten muuttamat asian ilmaisivat.

Kun työntekijät puhuivat sosiaalisesta olomuotoisuudesta persoonallisuus- ja luonteenpiirteiden näkyvinä ilmentyminä, kiinnittivät he huomion siihen, että monella vanhuksella on olemassa tietty raja kestää muita ihmisiä. Tämä tarkoittaa sitä, että on olemassa vain muutamia ihmisiä, joiden kanssa vanhukset jaksavat tai haluavat olla tekemisissä (esim. Klason 1995, 179–183; Palkeinen 2007, 111–112). Eräs työntekijä puhui sosiaalisesta kiintiöstä, jolla hän tarkoitti sitä, että osalla vanhuksista on tarve tavata muita ihmisiä, mutta se rajoittuu tiettyihin ihmisiin. Sosiaalisen kiintiön ylitys kuormittaisi heitä psyykkisesti liikaa, ja toisaalta tarve sosiaaliseen kanssakäymiseen on tullut jo tyydytettävä.

Kotipalvelu/kaupunki (28)

[...] mä koen ton sosiaalisuuden myös sellaisena, että ihmisellä on määrätty sosiaalinen kiintiö ja se on hyvin eriaasteista [...]. Sosiaalisella kiintiöllä tarkoitan sitä, että ... on niin kuin nuoremmilla niin vanhemmillakin on semmoinen ... on määrätty raja, että sä voit sietää vähemmän ... että nuorempainikin voi toisella olla ihmissietokyky erilainen ... esimerkiksi mullekin on sanottu, että mun sosiaalinen kiintiö on 10 henkilöä ... [...] samalla on myös vanhuksilla, mä ainakin uskoisin, että vanhuksilla on myös se, että kun ne on siellä kotona, toi-

⁵¹ Kuvatunlaiset luonteenpiirteet ovat osa vanhusten ”psykologista kartastoa”, minuutta, jonka ohjaamana työntekijät vanhuksia lähestyvät. Yksilöllisten luonteenpiirteiden huomioon ottaminen työssä on siksi tärkeää, että työntekijät lähestyvät vanhuksia etenkin asiakassuhteiden alkuvaiheissa juuri psyykkisen kanavan kautta, ei kehollisen (laajemmin aiheesta mm. Lindqvist 1992).

saalta heilläkin on se määrätty tarve, mutta sitten se voi olla hyvin monesta asiasta kiinni, että tuleeko se tarve tyydytettyä ... että sä saat sen oman kiintiösi täyteen.

Työntekijöiden mukaan vanhusten puheissa ilmenevät käsitykset omasta elämästä ja elämäkulun hyväksymisestä näyttäytyvät tunteina, ajatuksina, tyytyväisyytenä, henkisenä tasapainona ja elämänilona, mutta myös mielialavaihteluina, tyytymättömyytenä, jopa henkisenä luhistumisena. Oman elämän ymmärtäminen ja ikääntymisen hyväksyminen, tyytyväisyys ja vähäinen valittaminen, itsestä huolenpito, riippumattomuus ja hienoinen itseironia näkyvät sosiaalisesti siten, että vanhukset eivät eristäydy. He haluavat tavata muita ihmisiä ja keskustella heidän kanssaan. Lisäksi näiden vanhusten puheenaiheita eivät väritä työntekijöiden luettelemat katkeruus, häpeä, ahdistuneisuus, aggressiivisuus, hyödyttömyys, vaivaksi oleminen, epäluuloisuus, alakuloisuus, kuolemanpelko, tarvitsevuus, riippuvuus, itkuisuus eikä luottamuksen puute. He tulevat toimeen muiden ihmisten kanssa ja ovat seurallisia omalla tavallaan, ja kykenevät näin paikantamaan itsensä muiden ihmisten joukossa. Kaiken kaikkiaan sosiaalista minää kuvaavien psyykkisten tekijöiden ymmärtäminen vanhustyössä on tärkeää, koska psyykkiset tekijät ovat kiinnipitäviä siteitä vanhusten todellisuussuhteen, kokemusmaailman ja sosiaalisen minän välillä. Ei siis ole ihme, että monet työntekijät pitivät juuri psyykkisten tekijöiden ymmärtämistä vanhustyössä keskeisenä ammattitaitoa määrittävänä tekijänä.

7.2 Sosiaaliset tarpeet ja elämänhallinta

Vanhukset ylläpitävät sosiaalista minää tyydyttämällä sosiaalisia tarpeita, jotka liittyvät ihmisten tapaamiseen ja toimintaan heidän kanssaan. Muita ihmisiä voidaan pitää myös vanhusten hyvinvoinnin kannalta sosiaalisina resursseina, jotka ovat merkityksellisiä sisäisen elämänhallinnan kannalta (esim. Tuominen 1994, 70–72). Avopalvelujen piirissä olevat vanhukset tapaavat muita vanhuksia ja ihmisiä omissa kodeissaan ja vanhuksille järjestetyissä tapahtumissa. On kyse sitten vapaamuotoisista tapaamisista tai organisoiduista ryhmistä, poikkeavat näissä sosiaalisten suhteiden säätely, laajuus ja intensiteetti vanhuksettain. Kotona asuvien vanhusten sosiaaliset tarpeet, esimerkiksi keskustelut ja tapaamiset muiden ihmisten kanssa, rakentuvat viime kädessä yksilöllisesti. Työntekijöiden näkemysten mukaan vanhuksilla on tarve ylläpitää yhteyksiä omaisiin, ystäviin, naapureihin ja puolittuihin ihmisiin, mutta osa vanhuksista tyytyy omasta tahdostaan etäisiin ihmissuhteisiin tai ei kaipaa muita ihmisiä lainkaan, vaan viihtyy kotona yksin omissa oloissaan.

Sosiaalisten suhteiden ylläpitoa määrittää vanhusten elämäkulun myötä tullut kokemuksellinen aikaperspektiivi. Eri-ikäisenä luodut ihmissuhteet korostuvat toisia enemmän, joista esimerkkeinä työntekijät mainitsivat lapsuudenaikaiset ystävät, naapurit ja entiset työkaverit. Nämä suhteet vanhukset kokevat itselleen merkityksellisiksi, mutta yhtä lailla he ymmärtävät sosiaalisten suhteiden muutoksen logiikan. Haastattelussa työntekijät näkivät asian niin, että vanhukset ovat itse voineet vaikuttaa ihmissuhteisiin ja sosiaaliseen verkostoon, joten ihmissuhteiden määrä ja luonne ovat myös vanhuudessa paljolti

henkilökohtaisen ylläpidon varassa (esim. Wellman & Hall 1986, 212–213; Ruth & Öberg 1996, 176–177). Siten sosiaalisen verkoston ylläpito on nähtävä yhdenlaisena valintana – yksi valitsee ihmiset, toinen yksinäisyyden.

Elämönhallinnan näkökulmasta sosiaalisiin suhteisiin liittyy käsitys, jonka mukaan tärkeää vanhuudessa on ihmissuhteiden laatu, ei niinkään niiden määrä. Marja Vaaraman ja Tuula Kaitsaaren (2002, 134) mukaan ikääntymisen myötä vanhusten sosiaalinen verkosto yleensä harvenee, joten muutamat, hyvät ihmissuhteet ovat laadullisesti tärkeitä. Mainittuun seikkaan kiinnittivät huomiota myös osa työntekijöistä, koska kotona asuvien vanhusten sosiaaliset verkostot yleensä ohenevat heikentyneen toimintakyvyn myötä. Tällöin muutamat, tärkeät ihmissuhteet voivat korvata joukon muita. Sosiaalisten tarpeiden ja elämönhallinnan näkökulmasta erityisessä asemassa ovat lapset ja läheiset omaiset (esim. Kuvaja 1992, 146–148; Rajaniemi 2006, 177–178).

Haastattelija

Eli toi sosiaalisuus sun mielestä liittyy jotenkin elämänlaatuun?

Kotipalvelu/kaupunki (12)

Kyllä ja vahvasti.

Haastattelija

Joo, osaatko sä vielä konkretisoida sitä?

Kotipalvelu/kaupunki (12)

Jos sulla ei ole mitään kontakteja, sulla ei ole siis mitään, sä olet jatkuvasti periaatteessa yksin, eikä sulla ketään kenen kanssa sä puhut, niin kyllähän ihminen siitä niin kuin masentuu ja sille voi tulla itsesyytöksiä [...] totta kai se vaikuttaa. Jos sulla on ihmissuhteita niin sä voit puhua ja ehkä tehdäkin jotain, kävellä tai jutella tai ... halauskin tai joku tällainen niin se voi olla, kaikki tällainen kohentaa kuin se, että sä olet vaan jatkuvasti yksin, aina vaan siellä kotona, niin ei se kyllä elämänlaatua kohenna. [...] Ja sitten sellainen läheisyys niin kuin ... ja myöskin sekin vaikuttaa, että onko leski vai onko puoliso, se vaikuttaa muuten tosi paljon, tuli nyt vasta mieleen, koska se läheisyshän on niin kuin ... silloin ihminen ei ole niin yksin, kun sillä on se puoliso sinä.

Sisäinen elämönhallinnan tunne, johon sisältyvät itsemääräämisoikeus, itsenäiset valinnat ja päätöksentekomahdollisuudet sekä niiden hyväksyminen ja kunnioittaminen, on osa vanhusten sosiaalista minää. Sisäisessä elämönhallinnassa tai ”sisäisessä sosiaalisuudessa”, joksi eräs työntekijä sen määritti, elämän ymmärrettävyys, oman vanhenemisen hyväksyminen ja oman elämän asettaminen osaksi yhteiskunnallista muutosta ovat merkittävä osa vanhusten sosiaalista minäidentiteettiä (esim. Biggs 1996, 60–63). Sisäinen elämönhallinta ilmenee elämän kokemisena mielekkäänä, ymmärrettävänä ja merkityksellisenä, joka näytetään vanhusten puheissa ja sosiaalisissa tilanteissa.

Vanhusten sosiaalisen olomuotoisuuden erittelyssä työntekijät korostivat normaalisuutta ja jokapäiväistä elämää turvallisine rutiineineen, eikä niissä ole ainakaan haastatelluaineiston perusteella helposti löydettävissä eroja esimerkiksi keski-ikäisten ihmisten jo-

kapäiväiseen elämään.⁵² Joitain eroja on kuitenkin nähtävissä. Ne liittyvät elämän riskitekijöihin ja tätä kautta etenkin sisäisen elämänhallinnan vajeisiin. Sosiaaliset riskit ovat vanhusten elämässä monitasoisia, ja ne osaltaan aiheuttavat katkeamia heidän sosiaalisessa olomuotoisuudessaan. Riskeiksi voidaan työntekijöiden näkemysten perusteella nimetä aviopuolison kuolema, pitkäaikainen sairaus, yksin jääminen, avuttomuus, toimintakyvyn nopea lasku, taloudellisen tilanteen heikkeneminen ja kodin menettäminen. Nämä kaikki määrittävät myös sosiaalista minää. Vanhusten elämässä ne ovat jopa niin merkittäviä, että murtuma jossakin näistä voi laukaista näkyviä elämänhallinnan vajeita myös kehollisessa ja tajunnallisessa olomuotoisuudessa. Esimerkiksi dementoituminen, syöpään sairastuminen, masentuneisuus, aviopuolison kuolema, muutto vanhainkotiin, pelko yksinjämisestä, avuttomuudentunne ja kodin heikko kunto voivat ilmetä vanhusten puheissa sisäisenä elämänhallinnan vajeina. Työntekijöiden näkemysten mukaan edellä kuvattuihin asioihin vaikuttaminen vaatii riittävää ihmisten läsnäoloa ja ajanantoa. Niitä ei myöskään ratkaista yksinomaan hoidollisesti eikä lisäämällä palveluja.

Sosiaalisilla riskeillä voidaan olettaa olevan vaikutusta vanhusten käsitykseen itsestä ja elämäkulusta. Luonteeltaan riskit ovat sentyyppisiä, että ne eivät ole ennustettavissa samalla tavoin kuin jokapäiväinen toiminta omine rutiineineen ja tapoineen. Nämä riskit aiheuttavat katkeamia sosiaalisessa olomuotoisuudessa ja kyseenalaistavat elämän jatkuvuuden omassa kodissaan. Katkeamat liittyvät erityisesti vanhusten sosiaalisiin suhteisiin, jotka ilmenevät pelkoina, epäluuloina, suhteiden tietoisina rajoittamisina tai niistä luopumisina sekä ystävien ja läheisten vierailujen vähäisyytenä. Lisäksi ne vähentävät vanhusten ja heidän ympäristönsä välistä kanssakäymistä, ja tämä voi johtaa eristäytymiseen (myös Palkeinen 2007, 107–109). Tässä mielessä ne ovat verrattavissa esimerkiksi fyysisen toimintakyvyn selvään alenemiseen. Vakaviksi tilanteet voivat kehittyä silloin, kun vanhukset jäävät kokonaan yksin. Avopalveluissa tällaisia sosiaalisten riskien aiheuttamia katkeamia tapahtuu usein, ja ne saattavat lyhyessä ajassa kasaantua tietyille vanhusryhmille.

Työntekijöiden mukaan erityisen vaikea tilanne on sellaisella vanhuksella, joka on perheetön, hänellä on vähän ystäviä, sosiaalinen tukiverkosto on pieni, hänen taloudellinen tilanteensa pienine eläkkeineen ei ole hyvä, eikä hän halua tai jaksa hoitaa päivittäisiä asioita enää itse (esim. Tuominen 1994, 371–376; Pynnönen, Sakari-Rantala & Lyyra 2007, 30–33). Tällaisen vanhuksen kohdalla on yleensä kyse monimutkaisesta ja laaja-alaisesta avutarpeesta. Olennaista näissä tilanteissa on, että ne ilmentävät sekä vanhusten sisäistä ajattelu- ja tunnemaailmaa että sosiaalisesti ulospäin näkyviä katkeamia yksinäisyytenä, syrjäytymisenä, elämänhaluttomuutena ja elämästä luopumisena. Omaisille ja vanhustyöntekijöille tämänkaltaiset tilanteet ovat vaikeita ja haastavia. Uusia ihmissuhteita tai uutta sosiaalista verkostoa ei ole löydettävissä helposti. Osa vanhuksista murehtii työntekijöiden mukaan ääneen sitä, että koska kaikki läheiset ystävät ovat jo kuolleet, ei heillä

⁵² Tarkoiton tällä sitä, että esimerkiksi työssä käyvien ihmisten jokapäiväinen elämä rakentuu tietyllä tavalla ajallisesti aamusta iltaan ja noudattaa usein samaa rytmiä. Peruslogiikalta sosiaalinen olomuotoisuus sisältää samoja rakenteellisia, päivän aikataulutukseen ja koossapitämiseen liittyviä elementtejä, joten keskeiset erot vanhuksiin ilmenevät lähinnä työssäkäynnissä, perheeseen liittyvissä asioissa ja päivittäisen toiminnan spesifeissä sisällöissä (esim. Heller 1984, 47–48; Jokinen 2005, 27–33).

itselläkään ole enää halua elää. Työntekijöiden näkemysten mukaan tällaiset tilanteet eivät ole nykyään avopalvelutyössä harvinaisia.⁵³

Laaja-alainen toimintakyky on tärkeä osa vanhusten elämänhallintaa ja hyvinvointia. Toimintakyky määrittää myös osaltaan vanhusten sosiaalista minää, joskin ei kategorisesti. Kohtuullinen psyykkinen ja fyysinen toimintakyky luovat edellytyksiä sosiaalisen olomuotoisuuden jatkuvuudelle. Samalla ne ylläpitävät sosiaalista minää ja hyvää itsetuntoa. Kyytä, jaksaa, pystyä, osata ja haluta sosiaalisissa tilanteissa ovat osa vanhusten aktuaalista toimintakykyä, mutta tämä edellyttää heiltä tiettyä toimintakyvyn tasoa ja aktiivista toimintakyvyn käyttöä erilaisissa toimintaympäristöissä (esim. Wiman 1989; Jyrkämä 1998, 185–188). Mutta kun sosiaalista minää tarkastellaan toimintakyvyn näkökulmasta, ilmenevät myös yksilölliset erot siten, että esimerkiksi fyysisesti heikkokuntoinen vanhus voi olla psyykkiseltä toimintakyvyltään ja minäidentiteetiltään vahva.

Avopalvelujen piirissä olevien vanhusten toimintakyky vaihtelee yksilöllisesti paljon, mutta keskimäärin heidän fyysinen ja psyykkinen toimintakykynsä on melko huono, etenkin fyysinen toimintakyky. Tätä seikkaa työntekijät korostivat useaan otteeseen (esim. Nikkilä ym. 2000). Lisäksi vanhusten keski-ikä on lähes yhtä korkea kuin laitoksissa asuvilla vanhuksilla eli noin 85 vuotta. Toimintakyvyssä tapahtuneet muutokset heikentävät vanhusten mahdollisuuksia jatkaa itsenäistä elämää omissa kodeissaan. Ratkaiseva tällaisissa tilanteissa ei ole yleensä kuitenkaan vanhusten korkea ikä, vaan toimintakyvyn taso. Haastatteluissa työntekijät nimesivät useita tekijöitä, jotka heikentävät vanhusten toimintakykyä ja jotka merkitsevät sosiaalisen olomuotoisuuden kaventumista. Näitä ovat muun muassa sairaudet, lääkkeiden käyttö, kivut, käsien värinä, fyysinen voimattomuus, jalkojen toimimattomuus, vaikeudet liikkumisessa, heikko näkö ja kuulo, huimaus, afasia, depressio, suru sekä dementoitumisesta johtuvat sekavuus ja muistamattomuus. Nämä heikentävät vanhusten suoriutumista rutiininomaisista toiminnoista, esimerkiksi itsestä huolehtimisesta, peseytymisestä, kaupassakäynnistä, ruokailusta ja kodin siivouksesta (mm. Laukkanen 2001, 99–102).

Mutta miten edellä kuvatut muutokset toimintakyvyssä näkyvät sosiaalisesti? Kun vanhusten toimintaa ja toimintakykyä tarkastellaan aktuaalisena tilanteellisesti ja paikallisesti, tarkoittaa tämä siitä, miten heidän toimintakykynsä todentuu erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa (esim. Mäkitalo 2001, 67–70; Jyrkämä 2007). Juuri tästä on kyse silloin, kun työntekijät puhuivat vanhusten toimintakyvystä sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta. Toimintakykyä ohjaa ja määrittää paljolti se sosiaalinen konteksti, jossa toiminta tapahtuu. Haastatteluissa työntekijät totesivat, että fyysiseltä toimintakyvyltä heikkokuntoinen vanhus voi olla sosiaalisesti aktiivinen, paljon aktiivisempi kuin sellainen vanhus, jolla olisi fyysisiä voimia ja edellytyksiä tehdä erilaisia asioita. Yhden tällaisen esimerkin tarjoaa pitkään maaseutukunnan kotipalvelussa työskennellyt työntekijä, joka asettaa vanhuksen toimintakyvyn osaksi elämäntilannetta, elämäntyytyväisyyttä, kotia ja sosiaalisia suhteita:

⁵³ Eräs työntekijä konkretisoi yksinäisyydenkokemusta toteamalla, että vanhuksella on vuorokaudessa kaksi tuntia ihmiskontakteja, mikäli hänellä sellaisia ylipäättään on. Loput 22 tuntia vanhus on yksin omassa kodissaan neljän seinän sisällä (myös Jylhä, Salonen, Mäki & Hervonen 1996).

Kotipalvelu/maaseutu (6)

[...] sellainen vanhus meillä oli, mikä oli 90-vuotias, asui yksin ja liikuntakyky oli niin huono, että hän oli ihan sängyssä ja me käytiin päivittäin useamman kerran hänen luonaan ja tota ... hän ei päässyt edes, että hänellä oli astia sängyn vieressä ja siihen hän just pääsi, me käytiin laittamassa kahvit ja ruuat ja kaikki laitettiin siihen eteen ja hän oli aina tyytyväinen, aina tyytyväinen, vaikka olosuhteet oli hyvin vaatimattomat ja kunto oli erittäin huono, hän oli kuitenkin niin kuin ... pää oli ihan kunnossa. [...] hänellä kävi ystäväpalvelu, lähiomaisia ja hänellä oli suuri verkosto siinä, mikä pyöri, hänellä oli turvapuhelin.

Työntekijöiden puheissa ei toimintakyky kuitenkaan korostunut siten, että ainoastaan toimintakyky olisi merkittävä sosiaalisia tarpeita tyydyttävä ja elämänhallintaa ylläpitävä tekijä. Ammatillisessa vanhustyössä se on kuitenkin niin tärkeä käsite, että työntekijät miettivät tarkkaan sen paikkaa ja tehtävää osana sosiaalista olomuotoisuutta. Muutamat työntekijät kiteyttivät näkemyksensä niin, että ”ei ole muutakaan, jos ei ole toimintakykyinen”.

7.3 Elämäkulun myötä merkityksellistynyt sosiaalinen

Sosiaalista olomuotoisuutta voidaan tarkentaa myös niiden asioiden kautta, jotka ovat erityisen merkityksellisiä vanhuksille.⁵⁴ Työntekijöiden näkemysten perusteella merkityksiltään tärkeiksi asioiksi muodostui neljä elämän aluetta, jotka liittyvät vanhusten sosiaaliseen minään.⁵⁵ Ensimmäisenä on vanhusten ymmärrys oman elämän jatkumisesta, toiseksi vanhusten käsitys omista voimavaroistaan, kolmanneksi ajallisuus eli oman elämän asettaminen suhteessa menneeseen, nykyiseen ja tulevaan sekä neljänneksi oman elämäkulun hyväksyminen. Kyse on siis vanhusten sosiaalisesti muotoutuneen minän paikantamisesta osaksi omaa elämäntulkua sekä oman elämäntulkon kokonaisuuden ymmärtämistä ja hyväksymisestä. Tällä on yhtymäkohtia sosiaaligerontologisessa kirjallisuudessa esitettyyn jatkuvuusteoriaan, jossa keskeisiä elementtejä ovat yksilön sisäinen rakenne arvoineen, mielipiteineen, uskomuksineen ja tietoineen, yksilön ulkoinen rakenne rooleineen ja sosiaalisine suhteineen, omien päämäärien asettaminen ja elämään sopeutuminen (esim. Atchley 1999, 100–103). Kun palvelujen piirissä olevilla iäkkäillä vanhuksilla on ajallista

⁵⁴ Pyysin haastatteluissa työntekijöitä yksilöimään niitä merkityksellisiksi miellettyjä asioita, jotka eivät heidän mielestään liity suoraan vanhusten psyykkiseen, fyysiseen eivätkä hengelliseen olemassaolon muotoihin. Mikäli työntekijät näitä vastauksissaan yksilöivät, heidän tuli tarkastella niitä suhteessa sosiaaliseen olomuotoisuuteen. Tällä pyrin tarkentamaan sitä, että työntekijöiden merkityksellisiksi näkemät asiat tulivat vielä kertaalleen täsmennettyä. Haastatteluja tehdessäni huomasin kuitenkin, että työntekijöillä ei ollut vaikeuksia niiden yksilöinnissä. Näyttääkin siltä, että työntekijät joutuvat päivittäin miettimään näitä tilanne-, vanhus- ja avuntarvekohtaisesti. Samalla tarkentui yhdeltä osalta kuva siitä ajattelutavasta, jolla työntekijät omaa työtään ja vanhusten elämää jäsentävät. Ensinnäkin työntekijöiden on jatkuvasti otettava huomioon se sosiaalinen todellisuus, jossa kukin vanhus elää. Toiseksi avuntarpeet ja asiakastilanteet ovat historiallisesti muotoutuneita ja kulttuurisesti kontekstualisoituneita. Ei ole yhtä samanlaista vanhusta samoin elämäntilanteoin ja avuntarpein. Näin sekä vanhusspesifisyys että tätä ilmentävä vanhusasiakkuus ovat työssä jatkuvasti läsnä.

⁵⁵ Ilene Nathanson ja Terry Tiritto (1998, 14–21) esittävät yleisemmän tason luettelon tarpeista, joita palvelujen piirissä olevilla vanhuksilla on. Nämä tarpeet ovat perhe, ystävät, henkinen hyvinvointi, sosiaali- ja terveyspalvelut, oikeuspalvelut, uskonto, yhteisöt ja työn tekeminen.

elämää yleensä vähän jäljellä, ei työntekijöiden mukaan ole lainkaan harvinaista, että vanhukset työntekijöitä kohdatessaan palaavat heille merkityksellisten asioiden ääreen.

Vanhuksille oman elämän jatkuvuus on tärkeää. Elämän jatkuvuus näyttäytyy erityisesti turvallisuudenkaipuuna ja läheisten ihmissuhteiden korostamisena, mutta myös riippumattomuutena ja itsenäisyyden säilyttämisenä. Turvallisuudentunteet kertovat siitä, että vanhukset eivät ole yksin eikä heitä ole hylätty, riippumattomuus ja itsenäisyys puolestaan vapautta elää elämäänsä niin kuin he ovat tähänkin asti eläneet. Etenkin iäkkäille naisille on tärkeää saada puhua omista tunteistaan ja elämäntilanteestaan. Miehet ovat näistä asioista vaitonaisempia. Työntekijöiden mukaan on yleistä kuitenkin se, että monelle vanhukselle on tärkeää saada puhua päivittäin edes muutama sana heille tärkeistä asioista muiden ihmisten kanssa.

Kotihoito/kaupunki (14)

[...] mun mielestä se on mielenterveyden kannalta tosi tärkeitä nämä sosiaaliset kontaktit ja muutenkin elämänhalua ja elämänmyönteisyys ja kaikki tämä on paremmalla kantilla. Jollekin ne meidän käynnit ovat maailman tärkeimpiä mitä voi olla, ja toisella on sitten taas omaisten käynnit ... ja joillekin taas ystävät ovat ihan henkireikä. Ehkä puhelukin ystävältä tai omaiselta saattaa olla sellainen, mikä on pelastanut sitten koko päivän. Ja sitten meillä on sellaisia asiakkaita, jotka rakastaa yli kaiken noita vanhanaikaisia kirjeitä ja postikortteja kunhan vaan joku jaksaisi niitä lähettää, ne on tosi tärkeitä. Ne on simmoisia, joita voi joka päivä lukea vaikka ne on vanhoja, saa ajan hyvin kulumaan kun niitä katselee ja muistelee. Ja valokuvat on meidän vanhuksille tosi tärkeitä. Me niitä katsotaan silloin, kun meillä on aikaa ja kysellään paljon.

Vanhusten fyysiset ja psyykkiset voimavarat ovat keskeisiä sosiaalisen olomuotoisuuden ylläpidossa. Oma elämänhalu, muiden ihmisten tapaaminen sekä osallistuminen kodin ulkopuolisiin tapahtumiin edellyttävät vanhuksilta voimavarojen käyttöä. Vanhusten henkinen vireystaso, persoonalliset tunnuspiirteet, käytöstavat, fyysinen kunto ja oma tahto, mutta myös sosiaalinen verkosto ihmissuhteineen aktivoituvat sosiaalisesti ihmisten keskuudessa kirkoissa, kaupoissa, ryhmissä, illanvietoissa ja tapahtumissa. Vanhusten omien voimavarojen käyttö sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta näyttäytyy erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa päivittäin, mutta myös vailla kasvokkain tapahtuvia ihmiskontakteja. Kotona monenlaisella tekemisellä ja toiminnalla, esimerkiksi radion seuraamisella, television katselulla ja lehtien lukemisella, on tärkeä tehtävä elämässä kiinnipysymisessä.

Myös vanhusten taloudellisella tilanteella on työntekijöiden mukaan fyysisiä ja psyykkisiä voimavaroja täydentävä tehtävä, koska se edesauttaa muiden voimavarojen käyttöä, heikko merkitsee omien tarpeiden priorisointia rahankäytössä välttämättömään eli laskuihin, ruokaan, lääkkeisiin ja kotonaoloon.⁵⁶ Heikko taloudellinen tilanne on sosiaalinen riski vanhuudessa, koska se kaventaa sosiaalista liikkumatilaa (esim. Salonen

⁵⁶ Rahankäytön priorisoinnissa on toki yksilöllisiä eroja. Kun haastatteluissa puhuimme rahankäytöstä, oli työntekijöiden käsitys sensuuntainen, että suurin osa asiakaskunnasta on iäkkäitä, työläistäustaisia naisleskiä, joiden nykyinen pieni eläke riittää vain välttämättömään. Heidän elämäntyyliinsä on kuulunut aina tarkka rahankäyttö, nuukuus ja aikoinaan muiden perheenjäsenten tarpeiden huomioonottaminen ennen omia tarpeita. Tämä on merkinnyt samalla kodin ulkopuolisen toiminnan tietoisista rajoittamista, koska kodin ulkopuolella lähes kaikki maksaa. Työntekijät nimesivät sellaisiksi muun muassa matkustamisen, erilaiset harrastukset, vaateostokset ja kahviloissa käynnit.

2002a, 140–142). Fyysiset ja psyykkiset voimavarat, taloudellinen tilanne ja jokapäiväinen toiminta yhdessä mahdollistavat elämän ylläpitoa ja jatkuvuutta. Ne merkityksellistyvät kokemuksina ja tunteina, ja ovat näin osa sosiaalista minäidentiteettiä.

Kolmanneksi työntekijät pitivät erityisen tärkeänä asiana sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta vanhusten henkilöhistoriaa ja elämäkokemusta. Nämä tuovat vanhuksille ajallista ja kokemuksellista perspektiiviä, ja näin he pystyvät tarkastelemaan elettyä elämää sekä mikro- että makrotasoisien tapahtumien kautta. Yksilötason asioista työntekijät korostivat vanhusten omaa lapsuutta, lapsuudenkotia, kotikasvatusta, avioliiton solmimista, perheen perustamista ja henkilökohtaisia tapahtumia, jotka vahvistavat oman elämän ymmärtämistä. Työntekijöiden mukaan myös sodat, maaltamuutto, työelämä, kaupungistunut elämäntapa ja hyvinvoinnin lisääntyminen ovat suomalaista yhteiskuntaa kuvaavia piirteitä, jotka ovat osaltaan merkityksellistäneet nykyvanhusten elämäntapaa (myös Karisto ym. 2003, 164–180).

Vanhusten elämänhistoria ja elämäntapaa on usein näkyvästi esillä kotona olevissa valokuvissa, esineissä ja huonekaluissa. Nämä ovat vanhuksille tavattoman tärkeitä, koska niissä tiivistyy eletty elämä konkreettisesti.⁵⁷ Ne kertovat muille, kuka minä olen, ja ne toimivat siltoina menneisyyteen (mm. Unruh 1983, 176–181). Esineiden kautta vanhukselle liittyvät itsensä myös sukupolveen, ne järjestävät minuutta ja niiden avulla vanhukselle pitävät tästä maailmasta kiinni (esim. Kiuru 2000, 275; Leppänen 2006, 76–82). Työntekijöiden näkemysten mukaan näiden esineiden merkitykset aktualisoituvat eritoten tilanteissa, joissa vanhukselle joutuvat muuttamaan pois itse rakennetuista, vanhoista omakotitaloista. Muuttojen yhteydessä vanhukselle on yleensä pakotettuja luopumaan lähinnä tilanpuutteen takia heille rakkaista esineistä ja huonekaluista.

Kotisairaanhoidon/kaupunki (29)

[...] mä käytän aika paljon, jos mulla on vähänkin aika ja jos on yksinäinen ja masentunutkin potilas, niin mä haluan katsoa niiden kanssa valokuvia, ja sitten jos on semmoinen asunto, jossa on asuttu vuosikymmenet ... ”tässä tämä taulu on ihan samassa paikassa kun se on ollut silloinkin” ... ja siitä taulusta voi tulla vaikka kuinka pitkä juttu ja tarina, se ihminen taas jotenkin ... tulee hirveän hyvä mieli, kun siellä kotona on niitä muistoja, mistä voi puhua [...].

Neljäs sosiaalista olomuotoisuutta ilmentävä asia on vanhusten ymmärrys elämäntavasta ja sen hyväksymisestä. Psykkisellä tasolla he työskentelevät omia elämäntavojensa monella tavalla, joista onnistuneen vanhenemisen kannalta ulospäin näkyvimpiä ovat hyvät ja lämpimät suhteet läheisiin, avunsaanti muilta ihmisiltä sekä yhteydenpitomahdollisuudet kodin ulkopuolisiin ihmisiin, asioihin ja tapahtumiin. Tärkeä on myös vanhusten suhde kuolemaan ja sen ymmärtäminen osana ihmisten elämää. Työntekijöiden näkemysten mukaan osalla kuoleman läheisyyden tunnistaminen korostuu tarpeena puhua siitä (myös Vuorinen 2004, 289–295). Monet iäkkäät vanhukselle ovat myös kohdanneet elämänsä

⁵⁷ Valokuvat ja pienet esineet ovat pääsääntöisesti niitä, joita vanhukselle voivat ottaa mukaansa kotoa poismuuton yhteydessä uuteen asuntoon. Huonekaluja he voivat tuoda mukanaan uusien tilojen sallimissa puitteissa. Vanhuksilla on kirjahyllyssään hääkuvan lisäksi yleensä kuvia omista lapsistaan sekä lapsenlapsistaan, joten kirjahyllyt voidaan nähdä paikkoina, joissa tiivistyvät elämään kuuluvat tärkeät ihmiset ja tapahtumat.

aikana kuoleman aviopuolison, sukulaisten ja ystävien poismenoina sekä sotakokemuksina, joten kuolemaan liittyvät asiat ovat heille tuttuja (esim. Palomäki 2004, 98–100). Tilin-teko eletyn elämä kanssa, anteeksianto, luopuminen, kiitollisuus, suru, tunnustus, usko Jumalaan ja ikuiseen elämään ovat asioita, joita vanhukset käyvät työntekijöiden kanssa läpi. Pian päättyvä elämä tiivistyy tarinaksi, jossa korostuvat vanhusten omassa kokemusmaailmassa merkityksellisinä ilmenevät ihmiset, asiat, tapahtumat ja paikat.⁵⁸

Työntekijöiden haastatteluissa kuolema ei kuitenkaan noussut sellaisenaan merkittäväksi asiaksi, toisin kuin se, miten vanhukset siihen suhtautuvat elämänsä kautta. Suhtautumisen ääripäitä ovat kuoleman kieltäminen kokonaan ja kuoleman hyväksyminen osana omaa elämää. Oman kuoleman kieltäminen on työntekijöiden mukaan vanhusten keskuudessa harvinaista, mutta siihen liittyvät pelot ovat tavallisia (myös Molander 1999, 224–231). Näyttää siltä, että avopalvelujen piirissä olevat vanhukset suhtautuvat kuolemaan luonnollisena osana elämää, sillä työntekijöiden mukaan puheet tiivistyvät yleensä oman kuoleman hyväksymiseen ja ennakkointiin. Puhe kuolemasta sisältää myös uskon Jumalaan ja turvautumisen ajatukseen kuoleman jälkeisestä elämästä. Työntekijät kertoivat tämän ilmenevän siten, että monet toivovat Jumalalta omaa kuolemaansa. Toisaalta jotkut vanhukset puhuvat myös hylkäämistä ja kokevat Jumalan unohtaneen heidät maailmaan oman onnensa nojaan.

7.4 Minää tukeva hengellinen elämä

Vanhusten suhtautumisessa kuolemaan on yhtymäkohtia heidän uskonnolliseen elämäänsä ja hengellisyyden tarpeisiinsa. Ne eivät kuitenkaan ole avopalvelutyössä sellaisia asioita, jotka näyttäytyisivät sosiaalisesti erityisinä kysymyksinä. Mutta kun näiden asioiden pintaa raaputtaa, paljastuu sen alta joukko piirteitä, joiden merkitys niin psyykkisinä kuin sosiaalisina kysymyksinä ovat työntekijöiden näkemysten mukaan joillekin niin tärkeitä, että vanhusten elämänsä ikään kuin lepää ”Korkeimman kädessä ja Jumalan armossa”⁵⁹. Osalle vanhuksista uskonnollinen elämä ja hengellisyys eivät taas merkitse juuri mitään. Näiden asioiden esille nostaminen työntekijöiden ja vanhusten välisissä puheissa on aika harvinaista, sillä työntekijät sanoivat välttävänsä uskonnollisia aiheita ammatillisen neutraaliuden vuoksi. Mikäli vanhuksilla on tarve keskustella hengellisistä asioista, ovat työntekijät varautuneet keskustelemaan näistä, mutta käytännössä näitä asioita hoitavat papit, seurakuntasisaret, diakonit ja diakonissat. Eräs työntekijä viittasikin työnjakokysymyksiin ja totesi, että hengelliset asiat on parempi jättää seurakunnan hoidettaviksi, koska avopalvelutyössä sielunhoidollinen osaaminen ei ole tärkein ammatillisen osaamisen alue.

⁵⁸ Risto Vuorisen (2004, 291) mukaan vanhuusiän integraation ydin on oman elämän hyväksyminen: tämä ja yksi ainoa elämä oli minun elämäni. Jotta tämä oivallus syntyisi, vaaditaan vanhukselta samaa nöyryytymistä kuin minän kehityksen muissakin kriiseissä. Jos vanhus on pettynyt elämäänsä eikä kykene työstämään näitä pettymyksiä, voi edessä olla minän katkeroituminen. Siksi integraation epäonnistuminen voi johtaa epätoivoon kuoleman edessä.

⁵⁹ Hengellisyydestä ja uskonnollisuudesta tajunnallisen (sielullis-henkinen) olemassaolon tuonpuolisen transsendentteinä ilmiöinä on kirjoittanut esimerkiksi Rauhala (1989, 63–68).

Uskonto ja hengellisyys ovat avopalvelutyössä kuitenkin läsnä monella tavalla. Sosiaalisesti vanhusten uskonnollisuus ilmenee uskonnollisena käyttäytymisenä ja tapoina sekä hengellisenä puheena. Hengellisyyden elementit ovat elämänhistoriallisesti ja eksistentiaalisesti muotoutuneita, ja ne ovat osa yksilön sosiaalista minäidentiteettiä (mm. Sarvimäki & Stenbock-Hult 1990, 42–44). Työntekijöiden mukaan uskonnollisuus näyttäytyy vanhusten hengellisinä kokemuksina, jotka ohjaavat heidän ajatteluaan ja toimintaansa sosiaalisesti niin kodeissa kuin niiden ulkopuolellakin. Sosiaalisesti näkyvä uskonnollinen elämä ja hengellisyys sisältävät kirkossa ja seurakunnan tilaisuuksissa käynnit, sunnuntaijumalanpalvelukset, virsienveisuun, aktiivisen rukouselämän, raamatun lukemisen, toisten uskovaisten vanhusten tapaamiset omissa hengellisissä ryhmissä, pappien vierailut vanhusten kodeissa syntymäpäivinä ja vanhuksille järjestetyt hartaustilaisuudet. Näin monet kirkolliset ja uskonnolliset tapahtumat rakentuvat sosiaalisesti yhdessäololle ja yhdessä kokemiselle. Hengellisyyden eri ilmenemismuotoja erittelee kotipalvelutyöntekijä niin kehityopsykologisen, kirkollisten toimitusten, kulttuuristen arvojen kuin elämän päättymisen näkökulmasta:

Kotipalvelu/maaseutu (3)

Kun se vanhuudessa on sellainen tärkeä juttu, koska silloin tehdään sitä analyysiä elämästä ... vanhuuden kehitystehtävät ... suuri analyttikko, kuka se nyt olikaan ... oliko se Erikson vissiin ... niin kyllä tämä hengellinen puoli on tärkeä.

Haastattelija

Mikä siitä tekee tärkeän?

Kotipalvelu/maaseutu (3)

Se on varmaan kulttuurikysymys kun suomalaisetkin on tavallaan ... ollaan lutherilaisia suurimmaksi osaksi ja se tuo semmoista turvaa ... se on koti ja isänmaa ja semmoiset, mitkä on perustaa ... hengelliset tapahtumat, vaikka ei olisikaan sitä uskoa niin kauheasti ... semmoiset riitit on kuitenkin kauhean tärkeitä [...] kaste, ripille pääsy ja avioliitto ... ei he jaksaa kaikki vielä oikein avoliittoa hyväksyä ... ja olisikin niin vanhuudessa, että ei ole kuulunut kirkkoon ... niin kyllä he saattavat ruveta ajattelemaan, että kyllä mut pitäisi saada siunattua maahan ... ainakin omaisille se on tärkeää. Hengellisyyteen tavallaan liittyy semmoinen luottamus elämään ja ... päivä menee eteenpäin ja päivä kerrallaan. Meilläkin tänään yksi mies, joka on ensi kertaa enkä mä tunne häntä niin hyvin ... niin hän on sellainen vitsiveikka ja taputtelee naisia ja halailee ja muuta ... yhtä äkkiä, kun asia meni siihen, niin hän tosi painokkaasti sanoi, että jokainen hetki on määrätty ja lähdönkin heti on määrätty, me emme voi sille mitään, että kaikki on ennalta määrätty. Se tsunami tuli taas kerran esillä täällä ... Sirkesalosta se tuli ... se helpottaa heidän elämään ja lievittää kuolemanpelkoa ja tulevaisuuden pelkoa ... siinä on hengellisyydellä paljon tekemistä.

Hengelliset tapahtumat poikkeavat sosiaalisesti eri uskontokunnittain toisistaan siten, että esimerkiksi Jehovan todistajat pitävät työntekijöiden mukaan omista jäsenistään hieman parempaa huolta kuin evankelisluterilaiset. Jehovan todistajien hengellinen side on kiinteä, yhteisöllinen ja huolehtiva, mikä käytännössä näkyy muun muassa vanhusten hakemisenä säännöllisesti kotoa tilaisuuksiin ja vanhusten pyrkimyksinä käännyttää vääräuskoi-

sia. Seurakunnat, uskonto, hengellinen elämä ja kirkolliset tilaisuudet luovat institutionalisoituneita puitteita uskontunnustukselle, hengelliselle toiminnalle ja vanhusten yhdessäololle.

Vanhusten uskonnollinen elämä ja hengelliset juuret ovat työntekijöiden näkemysten mukaan lähtöisin heidän lapsuudenkodeistaan ja kotien kasvatusperiaatteista. Siten uskonnollisuus, näkyy se sitten vanhusten kodeissa Jeesuksen kuvina, risteinä seinillä tai raamattujen esilläolona pöydillä, on ollut vanhusten elämänkulkua ohjaava vakaumus, joka antaa henkistä suojaa, olemassaolon turvaa ja tuo tasapainoa heidän elämäänsä. Hengellisyys ilmenee vanhusten levollisuutena ja rauhana silloinkin, kun he eivät uskonasioista erikseen puhu. Osa työntekijöistä totesikin, että uskovaiset vanhukset ovat keskimäärin muita vanhuksia luottavaisempia ja pelottomampia oman elämänsä suhteen.

Työntekijät näyttävät tunnistavan vanhusten hengellisyydessä samoja piirteitä, joita muun muassa Alfons Marcoen (2005, 363–366) mainitsee. Hänen mukaansa vanhuudessa hengellinen elämä sisältää kognitiivisia, emotionaalisia ja motivaatiotekijöitä, jotka ovat osa yksilön eksistenssiä. Jumalan kohtaamisessa vanhukset tuntevat iloa, toivoa, luottamusta, rakkautta ja kiintymistä, ja nämä auttavat elämän ymmärtämisessä. Kyse on myös minän transsendentaalisesta siirtymisestä ajasta ikuisuuteen, kosmiseen yhteyteen (Tornstam 1994, 77–79). Usko Jumalaan ja tuonpuoleiseen elämään nousevat esille erityisesti ennen lähestyvää kuolemaa. Oma kuolemaansa miettiessään vanhukset saavat Jumalalta uskoa, toivoa ja sisäistä rauhaa. Työntekijät esittivät tämän siten, että rauha, toivo ja luottamus ovat osa oman kuoleman hyväksymistä ja sisäistä puhetta, ja on näin osa vanhuuden psykologista kehitystehtävää. Muutamien työntekijöiden mukaan osa vanhuksista puhuu omasta kuolemastaan ”määrättyä hetkenä”, jonka läpikäyminen etukäteen omaisten ja työntekijöiden kanssa tuo vanhuksille henkistä vahvistusta.

Kaiken kaikkiaan työntekijöiden näkemysten mukaan vanhenemisen ja lähestyvän kuoleman myötä vanhusten tarve keskustella hengellisistä asioista lisääntyy, jopa niidenkin, jotka ovat aikaisemmin kieltäneet Jumalan olemassaolon. Samanlainen jyrkähköjen mielipiteiden ja asenteiden pyöristyminen näkyy työntekijöiden mukaan myös vanhusten poliittisissa mielipiteissä ja niiden julkituomisessa. Esimerkiksi jyrkän linjan kommunisti voi oman kuolemansa äärellä löytää hengellisyyden uudella tavalla, ja hän saattaa haluta puhua tästä kokemuksesta työntekijän kanssa kahden kesken.

8 SOSIAALISTA OLOMUOTOISUUTTA YLLÄPITÄVÄ TOIMINTA

8.1 Toiminnan sisältö, jokapäiväisyys ja rytmi

Vanhusten toiminta⁶⁰ osana sosiaalista olomuotoisuutta sisältää joukon useimmille kotona asuville vanhuksille yhteisiä tunnuspiirteitä⁶¹. Ensinnäkin jokapäiväinen toiminta sisältää paljon yksittäisiä tekoja ja toimintokokonaisuuksia, jotka toistuvat päivittäin samalla tavalla. Ne rytmittävät omalakisesti päivän toiminnallisen rakenteen ja aikataulut. Toiminnan keskeiset sisällöt tekoina muodostuvat arkiaskareista, jotka lähtevät liikkeelle vanhusten heräämisestä, aamupesusta ja aamiaisesta päättyen illalla nukkumaanmenoon. Ajallisesti tähän väliin sisältyvät tavallisesti ruuanlaitto tai sen tuonti kotiin, kevyt siivous, kodin ulkopuolisten asioiden toimittaminen, ihmisten tapaaminen, mahdolliset harrastukset ja televisionkatselu.⁶² Vanhukset voivat olla kodeissaan myös tekemättä yhtään mitään, ”viettää hiljaista ja normaalia elämää”, kuten muutamat työntekijät asian ilmaisivat. Kaiken kaikkiaan vanhusten arki rakentuu tavallisesti rutiininomaisten perustoimintojen varaan niin sisällöllisesti kuin määrällisesti. Haastatteluesimerkissä työntekijä kiinnittää huomiota muutamiin tunnuspiirteisiin, jotka kuvaavat yleisemminkin kotona asuvien vanhusten toimintaa. Nämä ovat mielekäs, itselle sopiva tekeminen, toiminnan rytmittäminen ja rutiininomaisuus.

Sosiaalityö/kaupunki (2)

[...] sitten on niitä, jotka hakevat sen jonkun kivan elämänsisällön mun mielestä sillä tavalla, että se voi olla telkkari tai ne jotka pystyvät lukemaan ... se voi olla aika sellainen tärkeä asia ... jollekin se voi olla käsitöiden tekeminen tai avun lahjoittaminen seurakunnan kautta eteenpäin jollekin taikka jotain sellaista, josta tulee sellainen, että on paikka tässä elämässä... ja joku rytmi päivässä ... sekin on sellainen, että joku on hionut siitä oikein taidetta siitä päivärytmistä, mistä ei parane kauheasti poiketa ... voi tulla ristiriita omaisten ja työntekijöiden kanssa.

⁶⁰ Omissa kodeissaan asuvien vanhusten toiminnan ymmärtäminen osana sosiaalista olomuotoisuutta ei ole ongelmattonta, puhutaan sitten toiminnan sisällöistä, toimintakyvystä, toimintatavoista tai toiminnasta teoreettisella tasolla. Käsitteenä toiminta on haastava, ja siksi käytännön vanhustyössä toiminnan ymmärtäminen kaventuu yleensä fyysisessä ja psyykkisessä toimintakykyä mittaaviin ja etukäteen luokiteltuihin osa-alueisiin. Toiminnan tarkastelu sosiaalisena toimintakykynä on harvinaista vanhustyössä. Käsitteen sisällöstä ei ole tutkijoiden piirissä päästy fyysisen tai psyykkisen toimintakykykäsitteen tavoin yksimielisyyteen. Voisikin väittää, että toiminta käsitteenä pakenee määrittelijäänsä, vaikka esimerkiksi yhteiskuntatieteissä toimintaa sosiaalisena ilmiönä ja toiminnan sosiaalista luonnetta on pohdittu runsaasti (esim. Kuusela 1996; Heiskala 2000; Kuusela & Niiranen 2006; Layder 2006).

⁶¹ Haastatteluaineistossa toimintaa kuvaavia tunnuspiirteitä esiintyi sosiaalisen minän tavoin kaikissa haastatteluteemoissa, vaikka keskityimme toimintaan haastatteluteemassa kaksi.

⁶² Seuraavassa on luettelo vanhusten päivittäin toistuvista toimintoista, joita työntekijät haastatteluissa muun muassa mainitsivat: vanhukset nukkuvat, heräävät, peseytyvät, syövät, ottavat lääkkeitä, lukevat lehtiä ja kirjoja, katsovat TV:tä, käyvät ulkona, lepäävät, odottavat, istuvat, oleilevat, katselevat ulos ikkunasta, kuuntelevat radiota, tekevät aamutoimia, päivätoimia ja iltatoimia, laittavat ruokaa, pesevät pyykkiä, käyvät hautausmaalla, matkustelevat, kuuntelevat aamuhartauksia, harrastavat liikuntaa, lenkkeilevät, sauvakävelevät, jumppaavat, itkevät, nauravat, riitelevät, flirttailevat, käyvät kauppoissa, aptekeissa, pankeissa ja posteissa, hoitavat asioitaan, siistivät pihaa, siivoavat, laittavat kukkapenkkiä, tekevät käsitöitä, käyvät teatterissa, harrastuksissa, kerhoissa, järjestöissä ja kirkossa, askartelevat, bingoavat, tanssivat, merkitsevät asioita muistikirjoihin, kokoontuvat muiden kanssa, viettävät yhdessä aikaa ja retkeilevät. Haastatteluissa työntekijät toivat esille myös sen, että tekeminen voi olla kovin pientä. Toiminta voi poiketa jonkin verran sen mukaan, asuvatko vanhukset kaupungissa vai maaseudulla. Maaseudulla asuvat vanhukset tekevät enemmän esimerkiksi piha- ja puutarhatöitä, ja osa heistä voi viettää kesäisin paljon aikaa ulkona pihalla.

Työntekijöiden näkemysten perusteella vanhusten toiminta keskittyy lähiympäristöön, jossa kodit ovat keskeisessä asemassa. Toiminta sisältää omien asioiden hoitamista ja kanssakäymistä muiden ihmisten kanssa. Kun ensiksi mainitussa toiminta kohdistuu pääasiassa asioihin, kohdistuu jälkimmäisessä toiminta laajasti ymmärrettynä vanhusten sosiaalisiin verkostoihin. Sosiaalisiin verkostoihin kuuluvat muun muassa naapurit, työntekijät, puolittut ihmiset eri paikoissa ja tapahtumissa, ja ylipäätään sellaiset ihmiset, joita vanhukset tapaavat. Tärkeimmässä asemassa ovat yleensä omaiset ja työntekijät, ja nämä ihmiset muodostavat vanhusten sosiaalisen verkoston sisimmän kehän. Vanhukset saavat lisäksi näiltä ihmisiltä eniten sosiaalista tukea työapuna, lohtuna ja turvana (esim. Kumpusalo 1988; Gothoni 1990; 1991; Vahtera 1993; Rajaniemi 2006).

Mikäli sosiaalisten verkostojen sisimmät kehät ohenevat selvästi, vähenee samalla myös vanhusten toiminta lähiympäristöissä. Työntekijöiden näkemysten mukaan erityisen hankala tilanne jokapäiväisen toiminnan näkökulmasta on silloin, jos vanhuksella ei ole omia lapsia, aviopuoliso on kuollut tai hän on elänyt elämänsä yksin. Tämä voi laukaista monenlaisia hyvinvointivajeita, erityisesti yksinäisyyden- ja turvattomuudentunteita. Yksin jääminen ja yksin eläminen tarkoittavat sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta myös sosiaalisten voimavarojen vähentymistä, mikä voi johtaa ongelmiin kotona pärjäämisessä, tuen saannissa ja elämänhallinnan tunteessa. Tutkimusten mukaan yksin jääminen onkin yksi merkittävä riski kotona asumisen jatkuvuudelle (esim. Hokkanen, Häggman-Laitila & Eriksson 2006, 16–18; Tiikkainen 2006, 99).

Kotona asuvien vanhusten toiminnan yhtenä oleellisena tunnuspiirteenä on hitaus, joten monien asioiden tekeminen vie oman aikansa. Tähän seikkaan kiinnittivät useat työntekijät huomiota. Siksi vanhusten päivät eivät nuorempien ikäluokkien tapaan täyty erilaisista toiminnoista kiireeksi asti, vaan monet pitäytyvät tutuissa toiminnoissa omine aikatauluineen. Toiminta aikatauluineen rakentuu paljon myös työntekijöiden käyntien mukaisesti. Tämä koskee erityisesti heikkokuntoisia, paljon hoitoa ja huolenpitoa sekä eri palveluja tarvitsevia vanhuksia. Vähiten sosiaalista toimintaa on vuoteissa hoidattavilla vanhuksilla, joiden luona saattaa päivittäin käydä aamusta iltaan pelkästään avopalvelutyöntekijöitä. Muutamat työntekijät huomauttivat, että näiden vanhusten jokapäiväinen elämä on usein kaventunut sängyn ja keittiön väliin.

Sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta edellä kuvatut ”pienet kuolemat” voivat merkitä aktiivisen otteen kirpoamista toiminnasta ja osittaista elämästä irtautumista, mutta eri tavoin kuin esimerkiksi irtautumisteoriassa asia esitetään (Jyrkämä 2005, 357). Elämänsä aikana erilaisissa sosiaalisissa maailmoissa olo ei pääty yhtäaikaisesti aktiivisen toiminnan hiipumisen myötä, vaan vanhusten ”näkyvässä olevat elämät” sisältävät myös kokemuksellisia ja emotionaalisesti värittyviä elementtejä (esim. Unruh 1983). Vanhuudessa näkyvä kehollinen toiminta ja kokemus toiminnasta eivät ole arvioitavissa samanlaisin tavoin, koska näkyvä toiminta on erilaisten roolien, odotusten, olosuhteiden, tilanteiden ja kulttuuristen tapojen normittama, ja on tässä mielessä ulkopuolisten tekijöiden säätelemä. Mielen tasolla, ”toisissa maailmoissa”, toimintaa on mahdollista jatkaa, mikä tarkoittaa eletyn elämän muistelua sekä ajassa ja paikassa toisaalle siirtymistä. Yksi esimerkki näistä ”toisista maailmoista” on menneiden muisteleminen, jossa vanhus palauttaa omaa elämäänsä ajassa liikkuvina tapahtumina mieleen (esim. Coleman 2005, 304–

307). Tällainen ”maailmoissa” liikkuminen voi tapahtua selektiivisesti siten, että kaikki toiminta ja tapahtumat eivät ole olleet yhtä tärkeitä vaan sellaiset, jotka sisältävät voimakkaita emotionaalisia latauksia (mm. Kennedy, Fung & Carstensen 2006). Mainittuihin seikkoihin kiinnittivät huomiota myös työntekijät. Hyvänä esimerkkinä menneiden muistelusta on työntekijöiden mukaan vanhojen valokuvien katselu yhdessä vanhusten kanssa.

Toiminnan sosiaalisen luonteeseen sisältyvät vanhusten elin- ja asuinympäristössä olevat arkipäiväiset asiat ja tapahtumat, joita seuraamalla ja joihin osallistumalla vanhukset kiinnittyvät sosiaaliseen todellisuuteen. Vaikka asiat ja maailmantapahtumat ovat vanhuk- sille osittain etäisiä ja vieraita eivätkä ne sellaisinaan suoraan vaikuta heidän elämäänsä, syntyy niiden aktiivisesta seuraamisesta yksi osa vanhusten henkilökohtaisesta todellisuus- suhteesta. Työntekijöiden mukaan tärkeitä tämän suhteen ylläpidossa ovat puhelimet, televisio, radio ja lehdet. Vanhusten elämään liittyvien asioiden, tapahtumien ja ihmisten seuraaminen merkitsevät vanhuksille elämänhallinnan tunnetta ja sosiaalista jatkuvuutta ympäristösuhteessa. Yhtä lailla kyse on henkilökohtaisesta elämänasenteesta ja -tyylistä, joiden ohjaamina vanhukset maailmanmenoa seuraavat ja ovat osa maailmaa.

Kotipalvelu/maaseutu (5)

Suhteessa sosiaalisuuteen ... kyllä he jollakin tavalla pyrkii seuraamaan sitä ar- kea, on se sitten tiedotusvälineet, lehdet ja niiden avulla hän jäsentää maail- mantilannetta ja suhteuttaa sitä tietyllä tavalla omaan arvokkuuteensa.

Sosiaalityö/kaupunki (1)

Mutta kyllähän tämä on ihan selkeästi siitä toimintakyvystä kiinni, että jos on tosiaan sairas ja liikuntaesteinen ... kyllä se vähille jää ... on näkö niin huono että ei pysty lukemaan ... jos on suurennuslasi niin ehkä nyt jotain vähän ot- sakkeita ... harva lukee suurennuslasilla esimerkiksi kirjaa ... ja televisio saat- taa vilistä silmissä ... radio on sitten aika yleinen että radiota kuunnellaan, van- hat ihmiset ovat siihen tottuneet ... se on tuttu väline.

Työntekijät painottivat vanhusten elämänrytmin säilyttämistä ja kunnioittamista (myös Banks 1995, 79–80). Elämänrytmi luo ymmärrettävän ja toiminnallisen rakenteen päiville. Elämänrytmi onkin siten nähtävä osana elämäntapaa ja -tyyliä, joiden viitoittamana van- hukset keskittyvät heille tärkeisiin asioihin ja toimintoihin. Lisäksi vanhukset pyrkivät huolehtimaan päivittäisistä asioista pääosin oma-aloitteisesti. Työntekijät korostivat sitä, että kukin vanhus toimii yksilöllisesti omien tarpeittensa mukaisesti, eikä poikkeaminen päivärytmistä, omista tavoista ja toiminnan sisällöistä ole suotavaa. Kun vanhukset toimi- vat kukin omalla tavallaan, odottavat he myös työntekijöiden noudattavan ja kunnioitta- van näitä tapoja. Tämän takia vanhukset kohdistavat etenkin uusiin työntekijöihin amma- tillisia osaamisvaateita, koska heidän kotonaan ”on aina toimittu näin”. Toiminnan näkö- kulmasta tämä voidaan tulkita niin, että kyse on ontologisesta turvallisuudentunteesta ja itsemääräämisestä, jotka syntyvät kotona tehtävien toimintojen toistettavuudesta, jatku- vuudesta, samuudesta ja pysyvyydestä, mutta myös henkilökohtaisesta integriteetistä, ar- vokkuudesta ja jakamattomuudesta.

8.2 Sosiaalisten suhteiden ylläpitäminen

Vanhusten sosiaalinen olomuotoisuus aktualisoituu ihmisten välisessä kanssakäymisessä. Tämä ilmenee ensisijaisesti vanhusten suhteissa omiin lapsiin, lastenlapsiin, sukulaisiin, naapureihin ja ystäviin sekä työntekijöihin. Vanhukset tapaavat näitä ihmisiä erilaisissa ympäristöissä, joista tärkein on oma koti. Työntekijöiden mukaan kodin merkitys korostuu siksi, että ympäristönä se mahdollistaa ihmisten kohtaamisen ja sosiaalisten suhteiden ylläpidon. Se on paikka, jossa päätösvalta asioista on vanhuksella. Muita tapaamis- ja kohtaamispaikkoja ovat puolijulkiset ja julkiset tilat, joita ovat järjestöjen ja seurakuntien kerhohuoneet, palvelukeskukset ja vanhainkodit. Näiden lisäksi vanhusten käytössä on yksityisluonteisia tiloja, joita pitävät yllä erilaiset seurat, yhdistykset ja järjestöt. Vanhukset tapaavat ihmisiä myös kaupoissa, pankeissa, posteissa ja apteekeissa. Nämä tapaamiset ylläpitävät sosiaalisia siteitä, joilla vanhukset päivittäin kiinnittyvät omaan elinympäristöönsä ja muihin ihmisiin.

Haastatteluissa työntekijät toivat esille sosiaalisten suhteiden ylläpidossa vanhusten keskinäiset välit ja ilmapiirin etenkin sellaisissa paikoissa, joissa käyminen edellyttää vanhusten omaa aktiivisuutta. Mikäli ilmapiiri on suotuista, se luo osaltaan aktiivista toimintaa vanhusten välille. Yhden tällaisen esimerkin tarjoaa palvelukeskus, jossa aktiivisen toiminnan, esimerkiksi seurustelun, tanssin ja pelien pelaamisen lisäksi on ”tuttua, mukavaa ja samanhenkistä seuraa”.

Haastattelija

Onko nämä yhdistykset tai harrastukset sellaisia, että ne mahdollistaa kontakteja vai onko niillä jotakin muuta merkitystä tässä sosiaalisuudessa?

Kotihoito/kaupunki (16)

Ne mahdollistaa kontaktit plus se, että kun ihminen osallistuu aktiivisesti niin sen on pakko lähteä liikenteeseen ja olla toisten kanssa [...]. Niin, sä tavallaan joudut panostamaan siihen, että sä ... miten mä sen nyt sanoisin hienosti ... en mä yritäkään sanoa sitä hienosti ... eli laittaa itsensä peliin eli sä joudut ottamaan sen kontaktin toiseen ihmiseen, sekin on jollekin vanhalle ihmiselle tosi iso kynnyks ... ainakin jos ne on vieraampia. Monihan vanhus ei osallistu mihinkään kerho- tai yhdistystoimintaan, jollei sillä ole joku tuttu siellä niin sitten se lähtee, ja moni jää ... ajatellaan vaikka seurakunnan kerhoa, sulla on vaikka naapurin rouva, jonka kanssa sä olet käynyt siellä vuosikausia, naapurin rouva sairastuu tai joutuu sairaalaan, niin silloin nämä molemmat jää hyvin helposti ulkopuolelle ... että harva lähtee yksin liikenteeseen.

Haastattelija

Eikö tällainen sosiaalisuus ole sitten aika tavalla kuluttavaa?

Kotihoito/kaupunki (16)

On ... mutta se on palkitsevaakin. Kyllä mä käsittäisin, että se on palkitsevaakin ... kyllähän sen jälkeen, kun ne pääsee ryhmään kiinni, ryhmäytyminen vie aina oman aikansa ja se, että sä menet uutena ihmisenä uuteen ryhmään. Tässä sen huomaa muuten hyvin tässä päiväkeskuksessa, kun meillä on pitkälti samat ryhmät eri päivinä ja sitten kun tulee joku uusi asiakas, niin kyllä se kestää aina oman aikansa, jos ei ole ketään tuttua. Siinä vaaditaan henkilökunnalta tosi paljon niinä ensimmäisinä käyntikertoina, että ne saa tutustuttua niinä ensimmäisinä kertoina.

Vanhuksille läheiset ihmiset voivat asettaa jokapäiväiselle toiminnalle erilaisia rajoitteita ja vaateita. Erityisesti tämä näkyy työntekijöiden mukaan silloin, kun vanhusten toimintakyky ja terveydentila ovat heikentyneet. Tällaisissa tilanteissa lähiverkosto usein aktivoituu, ja tämä aktiivisuus näyttäytyy sosiaalisesti tietyllä tavalla. Ensinnäkin vanhuksille näitä rajoitteita ja vaateita asettavat yleensä omaiset, harvoin työntekijät, ystävät tai naapurit. Toiseksi ne kohdistuvat lähinnä vanhusten kotona selviämiseen, poismuuttoon kotoa tai sen toistuvaan harkintaan. Lähiverkoston aktiivisuus on ymmärrettävää, koska omaisten huoli läheisestä vanhuksesta on suuri.

Kotona asuvien vanhusten toimintakyvyn tasolla ja terveydentilalla on vaikutusta siihen, miten pitkään he pystyvät kotona asumaan (esim. Vaarama ym. 2004; Hokkanen ym. 2006; Palkeinen 2007; Pynnönen ym. 2007). Koska vanhuspolitiikka ja kunnat painottavat iäkkäiden ihmisten kotona asumista mahdollisimman pitkään, voivat tilanteet työntekijöiden näkemysten mukaan kehittyä kuitenkin vaikeiksi. Osa vanhuksista ei uskalla vastustaa omaisten toiveita ja odotuksia, koska suhde omaisiin on voinut olla jo pitkään alistainen esimerkiksi sairauden, toimintakyvyn tai muun elämäntilanteessa tapahtuneen asian seurauksena. Nämä vanhukset ovat tottuneet siihen, että omaiset tai muut ihmiset tietävät heidän asiansa paremmin. Samalla he rajoittavat vanhusten itsemääräämisoikeutta, mikä voi vähentää vanhusten omanarvontunnetta. Omaiset voivat lisäksi kieltää asioiden hoitamisen kodin ulkopuolella, ulko-oven aukaisemisen, hellan päälle laittamisen, rahankäytön tai ulkona liikkumisen. He voivat kohdistaa vanhuksiin ja työntekijöihin hyvää tarkoittaen myös liian suuria odotuksia esimerkiksi kotona asumiselle ymmärtämättä lainkaan vanhusten senhetkisiä avutarpeita ja kokonaistilannetta. Työntekijöiden mukaan vanhukset eivät halua olla näissä tilanteissa hankalia tai vaivaksi muille, vaan he ikään kuin alistuvat omaan kohtaloonsa.⁶³

Omaisten rooli ja tehtävät ovat kuitenkin yleensä sensisältöisiä, että ne tukevat vanhusten sosiaalisen olomuotoisuuden ylläpitoa. Tietynlainen ylihuolehtiminen kertoo pikemminkin omaisten suuresta huolesta ja siitä, että vanhukset saattavat aiheuttaa itselle ja ympäristölle todellista vahinkoa. Omaisten antama tuki on monessa tilanteessa ratkaiseva, sillä ilman sitä useat vanhukset olisivat käytännössä oman onnensa nojassa tai jopa heitteillä. Työntekijöiden mukaan vanhuspalvelut eivät yksin pysty vastamaan kaikkiin avuntarpeisiin, eivät etenkin pienimuotoisiin kotiaputehtäviin, jotka ovat tärkeitä jokapäiväisen elämän ja hyvinvoinnin kannalta (myös Kuronen 2007).

Vanhusten päivittäiseen elämänrytmiin sisältyvä yhteydenpito muihin ihmisiin voidaan jakaa haastattelujen perusteella yhteydenpitomuotoihin ja yhteydenpitovälineisiin. Ensiksi mainittuun lukeutuvat muun muassa tapaamiset ryhmissä, tapahtumat, kerhot, tanssit, liikunta- ja jumppatuokiot, pelien pelaaminen, seuratoiminta ja kirkossakäynnit. Yhteydenpitomuotoihin voidaan lukea myös aamuiset käynnit ja kokoontumiset toreilla

⁶³ Haastatteluissa työntekijät kiinnittivät tähän seikkaan usein huomiota. Osa vanhuksen omaisista asuu toisella paikkakunnalla pitkien matkojen päässä, eivätkä osapuolet ole nähneet toisiaan ehkä pitkään aikaan. Vanhus voi puhelin keskusteluissa omaisten kanssa kaunistella tilannetta ja vähätellä avuntarpeitaan, koska tämä saattaisi lisätä omaisten huolta. Vasta yhteisillä kotikäynneillä työntekijöiden kanssa vanhuksen todellinen tilanne selviää, ja omaiset saattavat olla hämmentyneitä, koska puhelimesta ”kaikki oli ihan hyvin”.

sekä tapaamiset ostoskeskusten kahviloissa.⁶⁴ Näissä paikoissa vanhuksat seurustelevat muiden kanssa tai vain istuvat ja seuraavat elämänmenoa tutuissa, pienissä ryhmissä. Vanhuksat käyvät toistensa luona myös kylässä, joskin heikentyneen liikuntakyvyn myötä kyläilyt ja vierailut vähenevät. Mikäli toinen aviopuolisosta kuolee tai hänestä tulee esimerkiksi liikuntakyvytön, vähenevät myös kylässä käynnit, koska iäkkäät avioparit ovat työntekijöiden mukaan tottuneet käymään tuttavien luona aviopareina, eivät juuri yksinään. Näin heikentyntä liikuntakykyä ja yksinjäämistä voidaan pitää riskeinä, jotka ka-ventavat vanhusten sosiaalista olomuotoisuutta suhteiden ylläpitämisen näkökulmasta.

Monet vanhuksat haluavat pitää yllä ihmssuhteita esimerkiksi lähtemällä ulos, vaikka uloslähteminen olisikin hankalaa ja voimia vaativaa. Työntekijöiden mukaan tärkein yhteydenpitoväline on kuitenkin puhelin⁶⁵, harvoin nykypäivänä itse kirjoitetut kortit tai kirjeet. Puhelimet toimivat lisäksi vanhuksille turvavälineinä, koska he voivat avuntarpeissa ottaa yhteyttä omaisiin, ystäviin tai työntekijöihin. Kaiken kaikkiaan puhelin on sosiaalisen olomuotoisuuden ylläpidossa usein ratkaiseva, sillä se on monelle vanhukselle ainoa yhteydenpitoväline kodin ulkopuolisiin ihmisiin ja välttämätön päivittäisten asioiden hoitamisessa. Näitä seikkoja työntekijät korostivat puhelimeen käyttöön liittyvien turvallisuusnäkökohtien rinnalla.

Vanhuksat saavat televisiosta, radiosta ja lehdistä ajankohtaista tietoa maailman tapahtumista. Avopalvelujen piirissä olevat vanhuksat katsovat televisiota melko paljon, ja radiokin on työntekijöiden kokemusten mukaan kodeissa monesti taustalla auki. Televisiota voidaankin pitää keskeisenä tiedonvälityksen välineenä, jota vanhuksat saattavat katsoa yömyöhään. Työntekijöiden mukaan seuratuimmat ohjelmat ovat uutiset ja erilaiset ihmssuhdesarjat, miehet seuraavat jonkin verran myös urheilua. Television ja radion merkitys on tärkeä vanhuksille, koska ne kertovat päivittäin kodin ulkopuolista asioista ja tapahtumista. Lisäksi ne tarjoavat vanhuksille erilaisia keskusteluaiheita.

Koska omissa kodeissaan asuvilla vanhuksilla on paljon vapaa-aikaa, he voivat katella televisiota ja kuunnella radiota aamusta iltaan, ja osa näistä ohjelmista rytmittää heidän päivittäistä toimintaansa (vrt. Koskinen ym. 2005). Esimerkiksi tiettyjen ohjelmien lähetysaikana eivät työntekijöiden käynnit tai omaisten vierailut ole suotavia, vaan ne on sovittava toiseen ajankohtaan. Osa työntekijöistä toi esille myös sen, että muutamien ihmssuhdesarjojen seuraaminen on vanhuksista helppoa ja mukavaa, jopa jännittävää, koska ”ne etenevät hitaasti ja niissä esitetään sellaista elämää, jota heillä ei enää ole”.

Haastattelija

[...] mutta joku sanoi ”Kauniiden ja rohkeiden” seuraamisesta, se oli varmaan yksi kotisairaanhoidaja, että he seuraa sitä siksi, että siinä on semmoista, mitä heillä ei enää ole.

⁶⁴ Sosiaalityöntekijä kertoi, että Turun kauppatorilla on jo vuosikymmeniä kokoontunut miesryhmiä aamupäivisin keskustelemaan päivän asioista ja tapaamaan toisiaan. Nämä ovat entisiä työporukoita ja ammattimiehiä Turun telakoilta ja rakennustyömailta, jotka jatkavat yhteisiä keskusteluja maailman menosta eläkkeellesiirtymisen jälkeen. Kaupungin kotisairaanhoidaja painotti puolestaan sitä, että iäkkäät naiset eivät kokoontu miesten tavoin yhtä näkyvästi julkisilla paikoilla, vaan he tapaavat toisiaan esimerkiksi kodeissa, ostoskeskuksissa ja kahviloissa.

⁶⁵ Työntekijöiden mukaan jotkin vanhuksat käyttävät puhelinta jopa niin paljon, että omaiset puuttuvat sen käyttöön suurten puhelinlaskujen takia.

Kotipalvelu/kaupunki (31)

Nimenomaan, ja sitten siinä on yksi pointti kanssa mun mielestä, miksi ”Kauniita ja rohkeita” seurataan niin siinä mukana, kun se etenee niin hitaasti.

Kotipalvelu/kaupunki (30)

Se (”Kauniita ja rohkeat”) varmaan ... se tulee samaan aikaan, ja luo jonkinlaisia turvallisuutta ihan samalla tavalla, kun odotetaan hoitajia ... se on tärkeää, että he tietää, mihin aikaan ne tulee ... joka ilta sama ohjelma [...]. Siinä on kuitenkin ... mutta tota ... se on ainakin helppoa, siinä ei tarvi ajatella mitään kun katsoo, siinä pysyy kärryillä, jos jää joskus vaikka vähän näkemättäkin ... ja se on ... kyllä näiden vanhusten kanssa jutellaan, mitä siinä tapahtuu ja hyvin pysyy kärryillä, vaikka en itse katsokaan sitä [...] ja sitten siinä sellaista, että voi seurata jonkun muun ihmisen asioita.

Television ja radion lisäksi kolmas tärkeä yhteydenpitoväline on sanomalehti, jonka avulla vanhuksset seuraavat maailman tapahtumia. Osa vanhuksista lukee sanomalehtiä päivittäin, mikäli heidän näkönsä sen sallii. Sanomalehtiä voivat vanhuksille lukea myös omaiset ja työntekijät.

Vanhusten taloudellinen tilanne vaikuttaa sosiaalisen kanssakäymisen aktiivisuuteen. Niukka taloudellinen tilanne ja pieni eläke eivät edesauta sosiaalisen verkoston ylläpitoa silloin, kun vanhuksset tarvitsevat liikkumiseen ja kotoa poislähtemiseen ulkopuolisen avun tai kuljetuksen.⁶⁶ Matkustaminen linja-autolla ja taksilla maksaa, ja tämä rajoittaa ystävien ja omaisten tapaamista kodin ulkopuolella. Esimerkiksi heikentynyt liikuntakyky ei ole samanlainen este ihmisten tapaamiselle kuin heikko taloudellinen tilanne, sillä rahalla voi ostaa liikkumiseen tarvittavan avun. Työntekijät painottivatkin sitä, että monet vanhuksset priorisoivat omaa kulutustaan yleensä välttämättömiin asioihin kuten ruokaan ja vuokraan.

8.3 Toiminnan sukupuolispesifejä tunnuspiirteitä

Työntekijöiden näkemysten perusteella sukupuolispesifisyys vanhusten elämässä näyttäytyy jokapäiväisessä toiminnassa, työnjaossa iäkkään avioparin kotona, rooleissa, suhtautumisessa vanhuspalveluihin, perheeseen, omiin lapsiin ja muihin ihmisiin, itseilmaisussa, tunteiden näyttämässä ja itsestä huolehtimisessa. Toiminnan näkökulmasta erot sukupuolten välillä ovat kuitenkin yksilöllisiä kysymyksiä. Haastattelussa tämä ilmeni siten, että työntekijöiden näkemykset sukupuolten välisistä eroista menivät osittain ristiin. Joi-

⁶⁶ Työntekijöiden mukaan harvalla säännöllisesti avopalveluja käyttävällä vanhuksella on oma auto, ja jos sellainen on, kuuluu ajaminen lähinnä aviomiehen tehtäviin (myös Siren 2003, 122). Iäkkäillä (leski)naisilla ajaminen on harvinaista, koska ajokortti on ollut perheessä yleensä aviomiehellä. Jotkut iäkkäät miehet saattavat toimia myös tuttuja naisten kuskina esimerkiksi kauppa- ja pankkiasioissa. Ajokortin menetys tarkoittaa iäkkäälle miehelle usein sosiaalisen elämän kaventumista, koska kodin ulkopuolisten asioiden hoitaminen ja kyläily ystävien luona on tavallisesti tehty autolla. Etenkin maaseudulla auton merkitys osana vanhusten liikkumista ja asioiden hoitamista on tärkeä.

denkin mielestä iäkkäillä miehillä ja naisilla eroja ei ole lainkaan, toisten mielestä erot on selvästi tunnistettavissa.⁶⁷

Sukupuolispesifisyys ilmenee työntekijöiden mukaan jokapäiväisessä toiminnassa siten, että naiset muun muassa hääriävät ja touhuavat kotona miehiä enemmän, he käyvät kerhoissa ja seuroissa sekä istuvat miehiä enemmän kesäisin pihalla keskustelemassa toisten naisten kanssa. Iäkkäät miehet puolestaan kokoontuvat miesporukoissa (työntekijän ilmaisu) toreilla tai pelaavat pelejä keskenään, harrastavat sotaveteraanitoimintaa ja ylipäättään kokoontuvat kodin ulkopuolella naisia useammin. Toisaalta miehet voivat olla kotona omissa oloissaan tekemättä mitään. He eivät kaipaa muiden ihmisten juttuseuraa eikä heillä ole tarvetta tavata muita ihmisiä. Monet työntekijät kuvasivat miehiä jopa ujoiksi, aroiksi, yksitotisiksi ja juroiksi. Iäkkäitä naisia ei kukaan kuvannut haastatteluissa näillä luonteenpiirteillä. Miehillä myös taakse jäänyt työelämä ystävyysuhteineen on edelleen tärkeä, ja usein porukkoina kokoontuvat iäkkäät miehet ovat olleet toisilleen tuttuja jo vuosia. Naiset tapaavat toisiaan enemmän erilaisissa tilaisuuksissa ja tapahtumissa. Heidän on myös miehiä helpompi solmia uusia ystävyysuhteita ja tuttavuuksia toisiin naisiin. Lisäksi naisten kynnys poistua kodista muiden ihmisten keskuuteen on miehiä matalampi, joskin nämä kaikki erot on nähtävä yksilökohtaisesti.

Kotisairaanhoido/kaupunki (25)

[...] se on enemmän se persoonakysymys niin kuin koko elämänvarrella on erakkomiehiä ja valtavan sosiaalisia miehiä, että kyllä ne samat piirteet varmaan aika pitkälle vanhuuteen kantaa. Mutta toisaalta se, että meillä on miehiä ylipäättensä hirveän paljon vähemmän, että ei ole sitä vertailupohjaa, tai sitten, jos on miehiä niin he asuu puolison kanssa, että sillä tavalla on vaikea verrata. Mutta jos nyt tarkkaan ajattelee, niin ehkä naiset helpommin kuitenkin lähtee kaikkiin kerhoihin ja tällaisiin mitä sitten vanhuksille järjestetään, iltoja ja tapahtumia varmaan sen takia, koska siellä on suurin osa naisia ... miehillä on kynnys lähteä. [...] tai sitten jos miehet lähtee, niin heillä on tuttuja ja oma miesporukka, niin he sitten lähtee helpommin, mutta alunperin naisilla on valtava enemmistö tällaisissa järjestetyissä. [...] Enemmän se on varmaan persoonakysymys, miehet lähtee ennemmin sitten saunareissulle tai johonkin tällaiseen.

Iäkkäiden naisten sosiaalisen kanssakäymisen helppous ilmenee myös puheenaiheissa toisten naisten kanssa eri tavoin kuin miesten välisissä keskusteluissa. Työntekijöiden yhteisesti jaettu näkemys oli, että naiset ovat miehiä avoimempia, miehet puhuvat puolestaan asioista muodollisemmin ja toteavasti. Tämä ero näkyy eritoten asiakastilanteissa. Mutta tutuissa ryhmissä miesten puheenaiheet voivat olla melkein mitä vaan maailmanpolitiikasta henkilökohtaisiin asioihin saakka. Heidän puheitaan voivat värittää lisäksi huumori, leikinlasku, jopa lievä kevytmielisyys. Miesten puheenaiheet poikkeavat naisten pu-

⁶⁷ Gerontologinen tutkimus on kiinnittänyt Suomessa jonkin verran huomiota vanhuuden sukupuolispesifisiin tunnuspiirteisiin, joskin esimerkiksi Eino Heikkisen ja Taina Rantasen (2003) toimittamassa, yli 40 gerontologin artikkelit sisältävässä perusteoksessa sukupuolispesifisyys ei nouse merkittäväksi näkökulmaksi vanhuuden tarkastelussa. Keräämäni haastatteluaineiston perusteella asiaan olisi syytä kiinnittää enemmän huomiota, koska sukupuoli kategoriana ilmentää vanhusspesifisyyttä erityisellä tavalla (esim. Hänninen 2006). Työntekijät painottivat vastauksissaan kuitenkin sitä, että valtaosa vanhuksista on iäkkäitä, yksinasuvia naisia, joten harvoista miehistä saattoi syntyä liian yksipuolinen kuva. Tämän takia he epäröivät miettiessään miesten ja naisten välisiä eroja.

heenaiheista siten, että naiset puhuvat herkemmin itsestä koskevista asioista, joita ovat muun muassa terveydentila, ihmissuhteet, menetykset, ilot ja surut sekä televisiossa pyörivät ihmissuhdedraamat. Työntekijöiden mukaan miehet eivät puhu heitä itseään koskevista asioista avoimesti muille ihmisille. He eivät päästä keskusteluissa esimerkiksi työntekijöitä kovin lähelle toisin kuin iäkkäät naiset, joilla on selvä tarve puhua työntekijöiden kanssa henkilökohtaisista iloista ja huolista. Miehet eivät myöskään puhu naisten tavoin juuri omista lapsistaan eivätkä perheistään.

Eräs selitys tälle on oletettavasti se, että miehet olivat aktiivisessa aikuisiässä paljon poissa kotoa työnteossa, joten lapset, lastenkasvatus ja perheistä huolehtiminen jäivät yleensä vaimojen harteille. Näin miesten sosiaalinen maailma rakentui pääasiassa kotien ulkopuolelle fyysisesti raskaan työnteon varaan, naisten taas koteihin omien lasten pariin ja arjesta huolehtimiseen (esim. Hänninen 2006, 69–70). Muutamat työntekijät tulkitsivat asian samansuuntaisesti. Sukupuolispesifisyys näkyy myös siinä, että miesten puheenaiheet käsittelevät itsen ulkopuolisia asioita, naisten puhetta värittävät taas tunteet, kokemukset ja läheiset ihmissuhteet. Lisäksi naisilla on tarve keskustella ihmisistä ja ihmisiin liittyvistä asioista miehiä enemmän.⁶⁸

Haastatteluesimerkissä työntekijä kiinnittää huomionsa miesten ja naisten erilaisiin, elämänkulun myötä muotoutuneisiin maailmoihin, jotka vaikuttavat edelleen rooleissa ja henkilökohtaisten asioiden esilletuomisessa:⁶⁹

Kotipalvelu/kaupunki (19)

Niin ... mä en tiedä, että liittykö se roolieroihin ..naiset mielletään sellaisiksi, että sun pitää jaksaa ja sun pitää tehdä ja vastata ja muuta ... niin sitten kun sä fyysisesti huomaat, että sä et pystykään tekemään niitä, niin se heijastuu siihen ja sitä kautta sosiaalisuuteen ... niin kyllä mä ajattelen, että siinä onkin tämän-tyyppinen juttu, mikä ylläpitää sitä myöskin. Mutta kyllä sitten taas miehet, niin kyllä ehkä monet miehet, ketkä mielletään vanhusikään kuuluviksi niin kyllähän he on eläneet sentyyppisessä maailmassa, että miehet on olleet hiljaisia ja vastaavat vain silloin kuin heitä kysytään, eivät ehkä pidä itsestään sellaista ääntä. Mutta varmasti vuorovaikutus monen kohdalla niin ... on semmoisia, että he pysyvät itse ihan skarppina ja ovat sellaisia sosiaalisia toimijoita, että osallistuvat silloin kuin itse haluavat.

Miesten ja naisten erot ilmenevät hieman yksinkertaistaen miesten asiapuheena ja naisten tunnepuheena. Tämä näyttäytyy avuntarpeiden kertomisena omaisille tai työntekijöille sekä kokemusmaailman ja tunteiden jakamisena muiden ihmisten kanssa. Miehet eivät

⁶⁸ Toinen arvauksenvarainen selitys voisi olla se, että naisten on helpompi puhua toisille naisille, esimerkiksi nais-työntekijöille, omista asioistaan. Haastattelujen aikana työntekijät eivät tuoneet esille kertaakaan sitä, mistä asioista iäkkäät naiset puhuvat niille harvoille miestyöntekijöille, jotka avopalveluissa työskentelevät. Itse en myöskään asiaa hoksannut kysyä.

⁶⁹ Janet Giele ja Glen Elder (1998a, 8–11) erottavat iäkkäiden ihmisten elämänkulussa neljä elementtiä. Yksilö on ensinnäkin sosiokulttuuriselta taustaltaan sijoittunut aikaan ja paikkaan, jota hän elämänkulun aikana sisällään kantaa. Toiseksi yksilö linkittyy toiminnan ja ihmisten välisen keskinäisen vuorovaikutuksen kautta elämään. Kolmanneksi yksilön on oman elämänsä aikana päämääräorientoitunut, tavoitteellinen, ja neljänneksi yksilö käyttää hyväkseen elämänkulun aikana yhteiskunnan resursseja tyydyttääkseen erilaisia tarpeita. Nämä kaikki yhdessä muodostavat yksilöllisiä elämänkulkua, polkuja, joita ihmiset elämänsä aika seuraavat. Kun haastatteluja tarkastelee edellä esitettyjen valossa, löytyy näistä erityisesti kaksi ensimmäistä, joskin myös kolmas ja neljä elementti ovat haastatteluista tunnistettavissa.

tuo helposti julki omia tarpeitaan, eivätkä he juuri pyydä apua vaan haluavat sinnitellä kotona itsenäisesti viimeiseen asti. Tyypillistä miehille on, että he kertovat omista tarpeistaan vasta silloin, kun työntekijät heiltä näistä erikseen kysyvät. Miehet eivät myöskään valita eivätkä surkuttele heikentyntä tilannettaan. He tyytyvät usein vain yhteen palveluun, apuun tai hoitoon, esimerkiksi siivousapuun, ruokapalveluun tai lääkehoitoon. Naiset ottavat avun ja palvelut miehiä paremmin vastaan. Heillä ei ole myöskään miesten tapaan henkistä eikä sosiaalista kynnystä lähteä vähemmän tuttujen tai jopa vieraiden ihmisten seuraan. Miehistä poiketen naiset voivat surkutella omaa elämäntilannettaan ja itkeä avoimesti työntekijöiden nähden. Miehille tämä on työntekijöiden näkemysten mukaan poikkeuksellista, enemmänkin miehiä kuvattiin ”jörnöttäjiksi”.

Kotisairaanhoito/kaupunki (27)

On ... on sillä tavalla eroa... poikkeus vahvistaa säännön, että on miehiä, jotka on hirnu semmoisia kauheita juttelemaan ja jos ne valittaa yksinäisyyttä ja aika tulee pitkäksi, niin me sanotaan, että ”meillä on tällainen ja tällainen kerho että lähtisitkö sinne, ja siellä olisi hyvää ruokaa ja juttuseuraa” niin sitten se tyssääkin, että ”en mä semmoista halua” ja sama on naisillekin. Mulla on sellainen muttu-tuntuma, että naiset on enemmän tällaisia puhua pulputtajiä ja jotka haluaa tällaisista juttukaveria ja miehet olla jörnöttäjä.

Työntekijöiden näkemysten mukaan kotona asuvat iäkkäät miehet ovat paljolti tottuneet siihen, että aviovaimot ovat hoitaneet kotiaskareet, jopa passanneet heitä. Vähäinen osallistuminen kotitöihin on tehnyt osan miehistä avuttomaksi esimerkiksi ruuanlaitossa, kauppa-asioissa ja itsestä huolehtimisessa. Vaimon kuoltua tällaisen miehen elämäntilanne kaventuu sosiaalisesti. Arkiset asiat eivät tahdo sujua, mikä tuottaa avuttomuuden- ja häpeätunnetta, mutta mies ei tästä juuri muille puhu. Lisäksi vaimot ovat olleet niitä, jotka ovat pitäneet yllä kodin ulkopuolisia ihmissuhteita pyytämällä esimerkiksi naapureita, ystäviä, sukulaisia tai omaisia kylään. He ovat myös huolehtineet syntymäpäivä- ja joulukorttien lähettämisestä läheisille ihmisille. Leskeys lisää yleensä yksinäisyyden kokemusta, joka voi johtaa miehillä esimerkiksi lisääntyvään alkoholinkäyttöön. Tästäkään miehet eivät puhu, vaikka asia olisikin työntekijöiden tiedossa. Haastatteluesimerkki avioparin sisäisestä työnjaosta on maaseudulta, joskin samantapaista avuttomuutta esiintyy myös kaupungeissa asuvilla miehillä:

Kotipalvelu/maaseutu (9)

No ehkä miehet eivät ole niin itsenäisiä. Suurin osa miehistä, jos on leskiä niin tämä ikäpolven ihmiset on tottuneet siihen, että vaimo on tehnyt kaikki ... monet jää ihan tyhjän päälle, kun vaimo kuolee tai sitten, jos vaimo sairastuu, niin he joutuu opettelemaan alusta kaikki, pyykinpesusta ruuanlaittoon.

Aviopuolisojen roolit ja työnjaot ovat pitkälti sukupuolisidonnaisia, ja ne ovat muotoutuneet ja vakiintuneet työntekijöiden mukaan vuosikymmenten yhdessäolon seurauksena. Mies on ollut perheen pää ja kantanut pääasiallisen vastuun kodin ulkopuolisten asioiden hoidosta. Näitä ovat esimerkiksi raha- ja pankkiasiat, taloudelliset päätökset ja autoiluun liittyvät asiat, vaimot ovat keskittyneet puolestaan kodeissa vaatehuoltoon, siivoukseen ja

ruoanlaittoon. Työntekijät kuvasivat haastatteluissa avioparien työnjakoa siten, että miehillä on ollut yleensä kodin ulkopuolella hankittu sosiaalinen asema, mikä sellaisenaan on edellyttänyt sovittujen roolien ja tehtävien hoitamista. Tämä työnjako rooleineen on historiallisesti muotoutunut, tiettyyn sukupolveen sidottu ja sitä ilmentävä. Siitä ei poiketa vaan tietyt toimintatavat säilyvät parisuhteen loppuun saakka. Kyse on rooliodotuksista ja sen edellyttämistä toimintatavoista, jotka ovat sosiaalisesti hyväksytyjä ja tunnustettuja aviopuolisoiden välisessä kanssakäymisessä.

1910–1930-luvuilla syntyneet naiset ovat perinteisesti olleet enemmän kotiin sidottuja. He ovat tottuneet tekemään miehiä enemmän kotitöitä ja huolehtimaan itsestään, mikä näkyy kodin siisteydessä, ruoanlaitossa, kauppa-asioiden hoitamisessa ja itsestä huolehtimisessa miehiä paremmin. Lisäksi naisten sosiaalinen verkosto on laajempi. Nämä yhdessä auttavat heitä selviytymään miehiä pidempään omissa kodeissaan. Toisaalta naiset ovat vanhuspalvelujen suhteen tarkempia, ja he huomauttavat työntekijöille palveluissa ilmenneistä puutteista tai poikkeamista miehiä herkemmin.⁷⁰ Työntekijöiden mukaan naiset ovatkin miehiä vaativampia, koska he tuovat mielipiteitään helpommin julki ja ovat myös kiinnostuneita palvelujen sisällöistä.⁷¹ Monet vaimot toimivat myös miestensä omaishoitajina, mikä osaltaan madaltaa naisten kynnystä käyttää erilaisia palveluja.

Työntekijöiden näkemysten perusteella miesten ja naisten toiminnan yhtäläisyyttä osoittavia piirteitä ovat elämänkulkuun liittyneet tapahtumat, oma kodin arvostaminen, lapsuudenkodin kasvatustavat ja käyttäytyminen sosiaalisissa tilanteissa. Elämänkulkua kuvaavia tunnuspiirteitä ovat sotakokemukset lapsuudessa tai nuoruudessa ja muutot synnyinseudulta evakkoon perheen kanssa. Itse hankittu tai rakennettu koti on yksityinen paikka, jossa vanhuksat tekevät itselleen mieluisia asioita. Sekä miehet että naiset arvostavat lapsuudenkodin kasvatuseriaatteita, johon kuuluvat muun muassa vähään tyytyminen, niukkuuteen tottuminen, säästäväisyys, omasta taloudesta huolehtiminen sekä selvä jako miesten ja naisten töiden välillä. Lisäksi he arvostavat viranomaisia, ammattitaitoa ja koulutuksen tuomaa statusta. (Myös Puohiniemi 2002, 100–105; Karisto ym. 2003, 171). Nämä näkyvät työntekijöiden mukaan vanhusten käyttämisessä, toiminnassa ja puheissa. Voidaan siis olettaa, että aikaisemmin kuvattujen sukupuolispesifisten erojen rinnalla on jokapäiväisen toiminnan näkökulmasta nähtävissä sukupolvisidonnaisia piirteitä, jotka yhdistävät sekä miehiä että naisia. Ehkä juuri tästä syystä monen työntekijän oli vaikea nähdä eroja miesten ja naisten toiminnassa.

⁷⁰ Osa työntekijöistä toi esille sen, että jotkut naiset ovat niin tarkkoja esimerkiksi kotikäyntien kellonajoista, että jos muutaman minuutin myöhästymisestä saa moitteita. Näin ei ole asia miesten kanssa, koska ”he eivät ole niin kellon-tarkkoja vaan joustavat”, kuten muutamat työntekijät asian ilmaisivat.

⁷¹ Muutamat työntekijät pitivät ”papparaisia” todellisina helminä laajan naisasiakaskunnan joukossa, koska miehet ovat yleensä konstailemattomia. Heille riittää, että joku tulee käymään ja tekee sovitut asiat. Toisaalta miehet voivat käyttäytyä avoimen seksuaalisesti esimerkiksi käpälöimällä työntekijöitä tai loukkaamalla heitä rivoilla puheilla, joskin tällainen käytös on harvinaista. Myös naiset saattavat puheissaan olla loukkaavia, mutta työntekijöiden mukaan tautalla on tällöin usein dementia, joka muuttaa persoonallisuuspiirteitä ja heikentää kontrollia sosiaalisessa kanssakäymisessä. Dementiasta johtuvista käytösmuutoksista esimerkiksi Silverstein, Flaherty & Tobin (2002, 18–20) ja Löppönen (2006).

9 VANHUSTEN JOKAPÄIVÄISET ASUIN- JA ELINYMPÄRISTÖT

9.1 Ympäristösuhteen rakenne ja tunnuspiirteet

Vanhusten ympäristösuhde muodostuu vuorovaikutuksen tuloksena, mutta sitä voidaan pitää myös vuorovaikutuksen edellytyksenä. Yhteiskuntatieteissä, käyttäytymistieteissä ja terveystieteissä on pohdittu paljon yksilön ympäristösuhdetta ja sen muotoutumista, mutta vanhojen ihmisten tai vanhenemisen näkökulmasta ei niinkään. Monissa gerontologisissa tutkimuksissa vanhusten ympäristösuhteet kaventuvat fyysisen toimintakyvyn tarkasteluun, jota selitetään pitkälti liikkumisella. Tällöin ympäristösuhteen tarkastelu sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta jää kapea-alaiseksi (vrt. Jyrkämä 2001b, 289–303; Fried 2005).

Gerontologisessa kirjallisuudessa vanhuuden ympäristöjä ovat ennen muuta kodit ja sen lähiympäristöt. Nämä ympäristöt voidaan jakaa vanhusten päivittäisen toiminnan mukaan rakenteellisesti kolmeen tasoon. Vanhusten liikkumisen ja päivittäisen toiminnan kannalta keskeisiä ovat heidän kotinsa ja pihapiirinsä, toisena ovat ihmisten tapaamiseen ja arkipäiväisten asioiden toimittamiseen liittyvät ympäristöt (esim. kaupungit, kyläpaikat, tapahtumapaikat), ja kolmanneksi edellisten ympäristöjen ulkopuolella tapahtuva satunnainen liikkuminen ja matkustaminen (esim. Horelli 1988; Sarola 1994; Holland ym. 2005). Miten vanhuksat eri ympäristöissä päivittäin tai tietyin väliajoin toimivat, riippuu paljolti siitä, missä he asuvat, mikä on heidän toimintakykynsä taso, millaisia asioita he haluavat tehdä, mitkä ovat ympäristön rajoitukset ja mitkä ovat vanhusten omat kokemukset eri ympäristöistä (esim. Golant 1984; Phillipson 1998; Kontos 2000).

Haastatteluissa en jakanut kysymyksiä edellä esitettyyn kolmeen tasoon, vaan lähes tyin sosiaalista olomuotoisuutta ympäristösuhteen näkökulmasta kysymällä työntekijöiltä vanhusten ja ympäristön välisestä vuorovaikutuksesta, suhteen tunnuspiirteistä ja näihin sisältyvistä konkreettisista asioista. Lisäksi kysyin ympäristösuhteen merkityksestä vanhuksille, ympäristössä olevista mahdollisuuksista ja esteistä, ja lopuksi vielä erikseen vanhusten sosiaalisista suhteista. Näiden kysymysten taustalla oli ajatus, että vanhuksat ovat monella tavoin ja eri tasoilla vuorovaikutuksessa ympäristöjen kanssa. Lisäksi ymmärsin, että eri ympäristöt asettavat vanhusten jokapäiväiselle elämälle ja toiminnalle omat ehtonsa, mutta tarjoavat myös erilaisia mahdollisuuksia osallistumiseen ja toimintaan.

Haastattelujen perusteella yleinen havainto on, että työntekijät joutuvat tietoisesti päivittäin työssään ottamaan huomioon kotona asuvien vanhusten ja heidän ympäristönsä välisen suhteen. Tässä ympäristösuhteessa työntekijät erittelivät tarkemmin osatekijöitä, jotka ilmentävät jokapäiväisessä elämässä vanhusten sosiaalista olomuotoisuutta. Näitä ovat perhesuhteet, vanhusten toimintakyky, ympäristökokemus, itsenäisyyden- ja turvallisuudentunteet, vanhusten elämäntyyli ja sukupolvi, vanhuksiin kohdistuvat sosiaaliset paineet, erilaiset palvelut sekä asuin- ja elinympäristöt resursseina. Ympäristösuhteen ymmärtäminen laajentuvana, kehämäisenä ja monitasoisena vanhusten toiminnassa, ko-

kemuksissa ja tunteissa kuvastaa suhteen muuttuvuutta, ajallisuutta ja yksilöllisyyttä sekä aktivoitumista sosiaalisesti ja mentaalisesti päivittäin.⁷²

Ympäristösuhteen näkökulmasta vanhusten omat perheet ja sukulaiset ovat tärkeimpiä sosiaalista olomuotoisuutta ilmentäviä osatekijöitä. Tätä voidaan pitää myös sisimpänä ympäristösuhteeseen kuuluvana kehänä. Vaikka ystävät merkitsevät vanhuksille paljon, eivät he työntekijöiden mukaan yleensä korvaa vanhusten omia perheitä, joskin ystävätkin voidaan ymmärtää osana sisintä kehää. Perheen ja ystävien lisäksi vanhusten jokapäiväiseen elämään liittyy joukko ihmisiä, joita ovat naapurit, vanhustyöntekijät ja muut ihmiset, esimerkiksi puolittut vanhukset kerrostaloissa tai maaseututajajamissa. Näitä sisimmän kehän ulkopuolella olevia ihmisiä vanhukset tapaavat erilaisissa tapahtumissa ja paikoissa.⁷³ Jos suhteita aviopuolisoon, lapsiin ja muihin omaisiin luonnehtivat välittäminen, huolenpito, tunne, rakkaus ja yhteinen tapahtumahistoria, voi suhteita laajemman sosiaalisen verkoston kanssa luonnehtia päivittäin toistuviksi, rutiininomaisiksi, ennustettaviksi ja arkisiksi asiointisuhteiksi. Ne ovat kuitenkin tärkeitä ympäristösuhteen ylläpidossa ja jatkuvuudessa, mutta myös työntekijöiden työskentelyssä siksi, että ne kertovat työntekijöille, millä tavoin vanhukset kiinnittyvät kodin ulkopuoliseen maailmaan, sen tapahtumiin ja ihmisiin.

Työntekijöiden näkemysten perusteella voidaan yksiselitteisesti todeta, että vanhusten asuinympäristöt ovat tärkeä osa sosiaalista olomuotoisuutta. Ensinnäkin asuinympäristöt ovat resursseja vanhuksille, koska ne mahdollistavat liikkumisen, ihmisten tapaamisen ja päivittäisten asioiden toimittamisen. Resurssiksi voidaan laskea erityisesti ympäristöjen fyysiset etäisyydet, esteettömyys ja liikkumisen mahdollisuudet. Ympäristöihin kuuluvat myös palvelut ja luonto tapahtumineen. Keskeisiä resursseja ympäristösuhteen ylläpidossa ovat vanhusten omat kodit, kotien välittömät lähiympäristöt ja kotien maantieteellinen sijainti.⁷⁴ Työntekijät korostivat erityisesti sitä, että kotien kunto, varustelutaso, toimivuus, tuttuus sekä vuosien varrella hankitut esineet ja huonekalut ovat vanhuksille tärkeitä. Kodeilla on fyysisten ja funktionaalisten ominaisuuksien lisäksi esteettisiä ja emotionaalisia tunnuspiirteitä. Nämä ovat tunnusmerkkejä eletystä elämästä ja kuulumisesta johonkin.

⁷² Avopalvelutyön yksi haasteellinen työvaihe on uuden vanhuksen elämäntilanteen kartoitus silloin, kun vanhus ei ole henkilöstölle entuudestaan tuttu. Tällöin työntekijöiden on huomioitava somaattisen hoidon ja fyysisen toimintakyvyn lisäksi vanhuksen ympäristösuhde. Tähän suhteeseen voidaan esimerkiksi sisällyttää koti, ihmissuhteet sekä vanhuksen käyttämät ja tarvitsemat palvelut. Lisäksi työntekijät kiinnittävät huomiota vanhuksen kodin kuntoon, varustetasoon ja toimivuuteen, jotka osaltaan mahdollistavat vanhuksen asumisen kotona (esim. Voutilainen ym. 2002; Ala-Nikkola 2003, 47–50; Tenkanen 2003, 183–188). Vaikka ympäristösuhteen arviointi painottuu alkuvaiheessa pääasiassa mikrotason asioiden tarkasteluun, on arvioinnin yksi tavoite kuitenkin sosiaalista olomuotoisuutta ylläpitävä, sillä siinä työntekijät asettavat vanhukset osaksi asuin- ja elinympäristöjä sekä elämänsuhteita. Yleensä nämä suhteet konkretisoituvat kirjallisessa hoito- ja palvelusuunnitelmassa.

⁷³ Vanhuksille järjestettäviä tai heidän itsensä järjestämiä tapahtumia toteutetaan yleensä pihalla, puistoissa, toreilla, kahviloissa sekä palvelu- ja toimintakeskusten auloissa. Työntekijöiden luettelemia tapahtumia ovat muun muassa ruokailuhetket, kirkkopyhät, seurakuntien tilaisuudet, kuntien kulttuuritapahtumat, retket, muistikerhot, saunareissut, urheilukilpailut, SPR:n järjestämät tempaukset ja vierailut kulttuurihistoriallisissa kohteissa.

⁷⁴ Seuraavassa luettelo ympäristön fyysisistä ominaisuuksista, jotka vaikuttavat työntekijöiden mukaan vanhusten poistumiseen kotoa ja liikkumiseen lähiympäristössä: hissit, portaat, liukuportaat, kaiteet, rappuset, pihat, jalkakäytävät, kivetysket, pihojen ja katujen hiekoitus, valo ja valaistus, raskaat ulko-ovet, talvella liukkaus, lumi ja sohjo sekä jyrkät mäet (myös Holland ym. 2005; Tuppurainen 2006). On syytä huomata, että samat ominaisuudet voivat olla esteinä myös muille alueella liikkuville ihmisille, esimerkkeinä pyörätuolilla liikkuvat vammaiset tai lastenrattaiden kanssa liikkuvat vanhemmat (mm. Manninen 2000).

Kotisairaanhoido/kaupunki (20)

[...] se on olennainen osa ihmisen elämää ... se kertoo siitä, että koti on aina tietysti koti ja se on tuttu, siinä on elänyt ja sen on tehnyt mieleisekseen, mutta jos se muuttuu, niin siinä menettää sen oman tutun ympäristön, mutta myös jonkinlaisen hallinnan tunteen, että jos muutetaan omasta kodista esimerkiksi vanhainkotiin, niin siellä voi olla se oma yksiö tai näin, mutta siellä käy koko ajan joku, ja sinne ei saa läheskään kaikkia tuttuja tavaroita ... se on niin kuin erilainen, vieras ... ja se että, monesti niin ... ehkä se vaivaskotiasia ei enää niin korostu, että sinne nyt joudutaan, ennenhän se oli häpeäasia, ei se enää ole ... mutta se on kuitenkin semmoinen, vaikka toiset toki toivoo ja helpottuu siitä, että pääsevät vanhainkotiin, kun ei enää pärjää, mutta monelle se on kuitenkin iso iso asia.

Muutammat työntekijät kiinnittivät huomiota omakotitaloasumiseen siitä syystä, että moni vanhus on asunut erityisesti maaseudulla omakotitalossa. Omakotitalo asumisympäristönä poikkeaa kerrostaloasumisesta siinä, että se pitää vanhuksen toiminnallista aktiiviteettia yllä. Asumismuotona se edellyttää tiettyjen toimintojen suorittamista eri tavoin kuin asuttaessa kerrostalossa.

Kotipalvelu/kaupunki (26)

Vanhuksen ja ympäristön ... mä näen sen asunnon sillä tavalla, en mä tiedä kuuluko se tähän kohtaan, mutta omakotitalossa asuvat vanhukset pysyvät vireämpinä pitkempään kuin kerrostaloasukkaat, koska heidän on pakko mennä ulos viemään roskansa tai hakemaan lehtensä tai jotain tämmöistä, postilaatikolla käynti [...]. Heillä on pikku puuhaa siinä omakotitalossa, pientä kupsuttamista ... mun mielestä he pysyvät virkeämpinä. [...] Vaikka siinä on ... paljon hommiakin ja sillain, mutta kyllä se pitää vanhuksen virkeämpänä, ja en mä tiedä, joillekin sopii sekini, täällä on joitakin kun on muuttanut maaseudulta ja pantu kaikki hienot huonekalut ja tultu ihan eri ympäristöön, niin joillekin se sopii, mutta ei se kaikille, toiset näivetty sinne neljän seinän sisälle. Mutta tämmöisen havainnon mä olen tehnyt jo aikaisemmin, että se omakotitalo olisi kuitenkin semmoinen, jos siellä on asunut, niin pitää se virkeänä ihmisen.

Gerontologisessa kirjallisuudessa on jonkin verran kiinnitetty huomiota siihen, että iäkkäiden ihmisten liikkuminen jalkaisin pitkiä matkoja ei ole yleistä. Esimerkiksi Timo Sneek ja Kari Mäntylä (1987, 49–50; myös Kukkonen ym. 1985, 7–8; Holland ym. 2005, 107–111; Sorri 2006, 80–81) toteavat, että selvitysten mukaan vanhusten liikkumisen säde kodin lähiympäristössä on alle 500 metriä. Siksi on ymmärrettävää, että erityisesti kotien pihat, asuvat vanhukset sitten omakoti-, rivi-, kerros- tai vanhustentaloissa, ovat fyysisesti tärkeitä paikkoja ja niillä on oma sosiaalinen tehtävänsä (esim. Özer-Kemppainen 2006, 183–184). Pihat toimivat lisäksi eräänlaisina portteina ja tiloina, jotka jakavat sosiaalisesti ja kulttuurisesti ihmiset omaan reviiiriin kuuluviin ja toisiin (esim. Horelli 1982, 154–167; Strassoldo 1993).

Haastatteluissa työntekijät kuvasivat pihojen sosiaalista yhteydenpitotehtävää. Piholla vanhukset tapaavat toisiaan sekä istuvat keinuissa ja penkeillä keskustelemassa jokapäiväisistä asioista. Kesäisin rivi- ja kerrostaloissa asuvilla vanhuksilla nämä tapaamiset on etukäteen sovittu, ja ne ovat yleensä tiettyinä kellonaikoina päivisin, ei iltaisin. Vanhukset hoitavat kesäisin myös pihojaan ja kukkia, koska ne ovat omia ja omista on pi-

deittävä huolta. Pihojen estetiikka ilmaisee ulkopuolisille ympäristösuhteen tärkeyttä. Talvisin pihossa ei näy asukkaita, ja tällöin vanhukset voivat kokoontua esimerkiksi ostoskeskusten auloissa, kahviloissa ja palvelukeskuksissa. Työntekijöiden yleinen käsitys oli, että vanhuksille kesä on toiminnallisesti talvea vilkkaampi vuodenaika, koska talvella liikuminen kodin ulkopuolella on vaarallista liukkauden ja pimeyden takia (myös Elo 2006, 38–40). Merkille pantavaa on myös se, että vanhuudessa ympäristö on vähemmän suorituskaskeinen tila. Muutamat työntekijät kiinnittivät lisäksi huomiota eri ympäristöissä vaadittavaan tekniseen osaamiseen ja sen tuomiin toimintarajoituksiin (mm. liikenne, pankit, postit, apteekit, kirjastot).⁷⁵

Työntekijät puhuivat siitä, että erilaiset ympäristökokemukset ovat vanhuksille tärkeitä. Vanhenemisen ymmärtäminen ympäristösuhteen näkökulmasta sisältää ajatuksen, että vanhenemista ei nähdä pelkästään biologisena tapahtumana, vaan se on omalla erityisellä tavallaan ensisijaisesti sosiaalinen ja henkinen tapahtuma (mm. Riley, Foner & Waring 1988; Vakimo 1999; Tuppurainen 2006). Haastatteluissa työntekijät kiinnittivät huomion ihmisten väliseen vuorovaikutukseen siten, että vanhuksilla on ensinnäkin muiden ihmisten tavoin tarve kuulua johonkin ryhmään ja olla tässä ryhmässä sosiaalisesti hyväksytyt. Toiseksi ihmisten puheissa sanotut asiat tai piilossa olevat viestit, jotka koskevat vanhenemista tai vanhuksia, rekisteröityvät vanhusten mieliin suhtautumistapoina heihin. Vanhuksista voidaan puhua kunnioittavasti ja arvostavasti, he voivat päättää omista asioistaan mahdollisimman pitkään ja heille voidaan huolenpidolla osoittaa välittämistä ja inhimillisyyttä, mutta nämä kaikki ovat helposti otettavissa pois tai mitätöitävissä. Eriytyisen haavoittuva tilanne on silloin, kun vanhuksen toimintakyky on oleellisesti heikentynyt ja muut keskustelevat hänen muuttamisestaan pois omasta kodistaan.⁷⁶

Työntekijöiden näkemyksiä täydentää ympäristön eettinen näkökulma. Tämä tarkoittaa sitä, että ympäristösuhteen ylläpitoa edesauttavat vanhenemisen yleisen ymmärtämisen lisäksi yksittäisen vanhuksen arvostaminen, kunnioitus ja myönteinen suhtautuminen häneen ihmisenä, ei yksioikoisesti vanhuksena. Se, miten vanhuksiin suhtaudutaan yksilöinä, näkyy osittain myös vanhusten suhtautumisessa muihin ihmisiin ja asioihin. Positiivisuus, kohteliaisuus, kannustavuus, iloisuus, huumori ja hyvän mielen tuottaminen ovat viestejä vanhuksille siitä sosiaalisesta ympäristöstä, jossa he elävät. Monesti juuri näissä asioissa vanhusten suhde ympäristöön saa myönteisiä merkityksiä, ja tätä myönteisyyttä työntekijät pitivät erittäin tärkeänä. Työntekijöillä oli sellainen näkemys, että vanhukset reagoivat ympäristöstä tulevaan palautteeseen voimakkaasti, mikä merkitsee vahvaa, emotionaalista ympäristökokemusta.

Asuin- ja elinympäristön viihtyvyys ja toimivuus ovat ihmisen hyvinvoinnin ja selviytymisen tärkeitä edellytyksiä. Erityisesti asuinympäristön toimivuus korostuu Tuomo Siitosen (2003, 426) mukaan silloin, kun kyseessä ovat vanhukset, lapset ja eri tavoin toi-

⁷⁵ Hieman kriittisesti voidaan todeta, että (geron)tekniikan käyttöön liittyvät osaamisvaateet eivät ole kehittämishankkeissa keskiössä ainakaan toistaiseksi, vaan huomio näyttää kiinnittyvän itse tekniikkaan (esim. Kuusi 2001; Hyppönen 2004; Magnusson 2005).

⁷⁶ Suhtautumistapa sisältää ageistisia tunnuspiirteitä (esim. Thompson 1995, 5–9; Bytheway 2005). Muutamat työntekijät olivat selvästi huolissaan siitä, että vanhuksia ei kohdella arvokkaasti. Esimerkiksi poliittiset päätökset vanhushuolista painottuvat taloudellisiin näkökohtiin, eikä niissä oteta riittävästi huomioon ikäihmisten tarpeita (myös Salonen 2002a, 213–218).

mintarajoitteiset ihmiset. Fyysiset asuin- ja elinympäristöt tapahtumiseen ja ihmisineen voidaan nähdä lisäksi resursseina ja inhimillisen elämän julkisina näyttämöinä. Myös vanhustyössä edellä mainitut tunnuspiirteet ovat jatkuvasti esillä, sillä työntekijät kiinnittivät paljon huomiota ympäristöllisiin tunnuspiirteisiin. Ympäristön tuttuus, liikkumisen helpous, esteetön asuinympäristö, asuinalueen palvelut, alueen historia ja imago sekä pihasuunnittelu toimivine ratkaisuineen ovat työntekijöiden luettelemia asioita, jotka mahdollistavat vanhusten liikkumisen ja toimimisen kotien ulkopuolella.⁷⁷ Kaikki sellaiset asiat, jotka tekevät vanhusten lähiympäristöt helposti saavutettaviksi, pitävät myönteisellä tavalla yllä vanhusten jokapäiväistä ympäristösuhdetta. Ympäristön merkitys korostuu erityisesti silloin, kun vanhusten fyysinen tai psyykinen toimintakyky on heikentynyt, sillä toimivat ympäristöt kompensoivat puutteita toimintakyvyssä. Työntekijöiden mukaan niinkin yksinkertaisten asioiden tekeminen, kuten uloslähteminen tai kesäisin kerrostalon pihalla istuminen, voivat vaikeutua siitä syystä, että taloyhtiön huoltohenkilökunta ei ole hiekoittanut pihaa tai tuonut kesäisin pihalle penkkejä. Nämä asiat on hoidettu hyvin vanhusten palvelutaloissa ja rivitaloissa, mutta tavallisissa kerros- ja rivitaloissa vanhusten tarpeiden erityisyys voidaan ohittaa.

9.2 Vanhusten kiinnittyminen lähiympäristöön

Sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta fyysinen ympäristö, on se sitten oma koti ja asuinympäristö tai muu ympäristö, yhdistää ihmisiä, toimintaa ja tapahtumia sosiaalisesti, paikallisesti, ajallisesti, kulttuurisesti ja mentaalisesti. Tämä osaltaan selittää sen, miksi vanhuksat mieltävät tiettyyn asuinympäristöön.

Kotipalvelu/kaupunki (24)

Joo kyllä näitä on, se on ongelma monessakin paikassa eli ei ole hissiä. Monella on juuri niin, että se on totta, että pelkää muita ihmisiä ja jos varsinkin on niin, että on muuttanut muualta eikä ole tutustunut muihin ihmisiin ... just tällaiset on helppoja, että on samaan kerrostaloon muutettu 1950-luvulla kaikki ja asutaan siellä edelleen, niin semmoisessa on helppo tulla ulos, kun on muutettu sinne kun lapset on olleet pieniä ... semmoiset asuma-alueet ja kerrostalot on aivan ihanteellisia, ja ne ei pelkää toisiaan, vaikka olisi vähän erakkoihminenkin, niin kun se elämä on ollut siinä ja haluaa tulla ulos istumaan ja näkemään [...].

Esimerkissä kotipalveluyöntekijä kiinnittää huomiota ympäristösuhteeseen tavalla, joka tuli esille monessa haastattelussa. Hissittömyyden lisäksi hän mainitsee vanhusten pelot toisia ihmisiä kohtaan. Pelko, arkuus ja etäisyyden säätely näyttää olevan tunnusomaisempaa kaupungeissa asuville vanhuksille kuin maaseudulla asuville. Pelot eivät kuitenkaan

⁷⁷ Vanhustyössä on tärkeää ymmärtää tietyn asuinalueen historia ja imago siksi, että ne kertovat ympäristössä tapahtuneista ja tapahtuvista asioista. Eräiden kaupunkilähiöiden maine on sellainen, että se selkeästi rajoittaa vanhusten liikkumista yksin ja erityisesti iltaisin. Työntekijöiden mukaan iäkkäät naiset pelkäävät miehiä enemmän ryöstöjä ja väkivaltaa, vaikka he eivät olisikaan joutuneet itse näiden kohteiksi. Vanhuksat keskustelevat näistä tapauksista keskenään, ja erilaiset ”jutut ja kertomukset” mietityttävät heitä pitkään, kuten eräs kotisairaanhoidtaja totesi.

kohdistu yksinomaan ihmisiin vaan myös vilkkaaseen liikenteeseen, joka rajoittaa liikku-
mista kaupunkiympäristössä (mm. Holland 2005, 52). Edellisessä haastatteluesimerkissä
kotipalvelutyöntekijä mainitsee myös sen, että elämäkulun aikana samanlaiset kokemuk-
set yhdistävät vanhojen talojen pitkäaikaisia asukkaita, ja tämä luo osaltaan luottamusta ja
sosiaalista kanssakäymistä (esim. Alanen 2001, 99–100). Asiaan kiinnitti huomiota muu-
tama muukin työntekijä.⁷⁸

Ikääntyvien ihmisten asuinympäristöön ja niiden toimivuuteen on alettu viime
vuosina kiinnittää aikaisempaa enemmän huomiota gerontologisen tutkimuksen rinnalla
myös ympäristöjen rakennusteknisessä suunnittelussa ja ratkaisuissa (Kyllönen & Kuren-
niemi 2003; Tuppurainen 2006; vrt. Kukkonen ym. 1985; Horelli 1988). Mariikka Manni-
sen (2000) mukaan sosiaalisesti hyvässä ympäristössä voi asua kuka tahansa. Sinne on
rakennettu erilaisia talotyyppejä, se mahdollistaa monenlaisia elämäntapoja ja se on esteet-
tön ja toimiva asuinympäristö. Hyvä asuinympäristö edesauttaa sosiaalisten kontaktien
syntymistä, mutta se turvaa myös yksityisyyden. Siellä on tiloja yhteistoiminnalle, sinne
juurtuminen on mahdollista ja siellä vallitsee tasapaino luonnon, ihmisten, palveluiden ja
asumisen kesken. Nämä tunnuspiirteet tekevät asuin- ja elinympäristöstä sosiaalisesti kes-
tävän ja mielekkään, eikä se näin ollen ole ikäsidonainen (myös Ruonakoski 2004, 19–
26). Mainittuihin asioihin kiinnittivät huomiota myös monet työntekijät.

Vanhusten asuinympäristöjen merkitystä ei tule aliarvioida. Ikääntymisen myötä
ihmiset kiinnittyvät sosiaalisesti, mentaalisesti ja toiminnallisesti ympäristöön voimakkaas-
ti (esim. Vilko 1997; Balchin & Rhoden 1998). Ympäristön sosiaaliset, kulttuuriset, his-
torialliset ja fyysiset tunnuspiirteet korostuvat silloin, kun vanhukset ovat asuneet pitkään
samoilla paikkakunnilla ja samoissa asunnoissa. Ikääntymisen myötä ympäristösiteet vah-
vistuvat ja merkityksellistyvät eri tavalla kuin nuoruudessa. Tämä voidaan ymmärtää niin,
että vanhukset tuntevat olevansa osa ympäristöä. (Esim. Steinfeld 1982; Koskinen 2003b;
Elo 2006.)

Haastattelujen perusteella ei ole helppo löytää eroja vanhusten ympäristösuhteissa,
asuvat he sitten suurissa kaupungeissa, maaseutukaupungeissa, maaseudun taajamissa tai
haja-asutusalueilla. Näin ymmärrettynä fyysiset asuin- ja elinympäristöt rakennuksina,
asuntoina, teinä ja luontona mahdollistavat vanhusten sosiaalisen kanssakäymisen muiden
ihmisten kanssa ja omien asioiden hoitamisen päivittäin riippumatta asuinpaikasta. Mutta
kun ympäristösuhteen pintaa raaputtaa, liittyy siihen myös historiallisia, kulttuurisia ja
esteettisiä arvoja, jotka täydentävät eri ympäristöjen sosiaalisia ja fyysisiä tunnuspiirteitä.
Ympäristöjen ja asuinpaikkakuntien eroavaisuuksia enemmän työntekijät painottivatkin
samankaltaisuuksia siinä määrin, että he palasivat näihin tämän tästä. Työntekijöiden mu-
kaan luonnon tapahtumien seuraaminen, vuodenaikojen vaihtelut, ympäristön esteettisyys
ja viihtyvyys ovat tärkeä osa kotona asuvien vanhusten ympäristösuhdetta (myös Rappe
2006). Lisäksi kaupungeissa muun muassa siistit, talvisin lumettomat ja hiekoitetut kadut,
turvallinen liikkuminen liikenteessä, lyhyet etäisyydet ja tuttujen ihmisten tapaaminen päi-

⁷⁸ En kysynyt työntekijöiltä suoraan sitä, miksi 1950-luvulla rakennetuissa kerrostaloissa asuu edelleen paljon alkupe-
räisasukkaita. Yksi selitys tälle voivat olla asuin- ja lähiympäristöjen esteettiset ja toiminnalliset piirteet. Esimerkiksi
Turussa näitä kerrostaloalueita (mm. Patterihaka, Vasaramäki, Mäntymäki, Kupittaa, Martinmäki) sijaitsee 2–3 kilo-
metrin säteellä kaupungin keskustasta hyvien liikenneyhteyksien varrella, ne ovat melko väljästi rakennettuja, aluei-
den palvelutaso on hyvä ja niitä ympäröivä luonto on säilytetty vehreänä ja puuvaltaisena.

vittään tutuissa paikoissa ovat ympäristöjä kuvaavia ominaisuuksia (myös Elo 2006, 122–125). Maaseudulla pitkään asuneet vanhukset yhdistävät luonnon ja vuodenaikojen tapahtumat ilmoineen sykliseen, vuosittain samalla tavalla tehtyyn maataloustyöhön. He tuntevat myös asuinympäristön monet historialliset tapahtumat, perheet ja niiden vaiheet ihmiskohtaloinen. Ympäristöillä on tietyt ”sosiaaliset kasvot”, asuvat vanhukset sitten kaupungeissa tai maaseudulla. Erityisesti maaseudulla asuville vanhuksille luonto, pellot ja työnteko ovat olleet tärkeä osa elämän syklistä kiertokulkua.

Kotipalvelu/maaseutu (34)

[...] maanviljelysasioita muuten moni seuraa, vaikka asuisi täällä kirkonkyläsäkkin, että muistaa että on kun näin paljon sataa, niin mahtaako ne saada viljan puitua, vaikka omaa viljaa ei ole enää ollut pitkään aikaan ... kyllä se on mielessä, että kohta rupeaa tulee olemaan juurikkaan nosto aika ja kohta pitää viljellä perunoita [...] niin silti se tietää tasan tarkkaan, mikä aika on ja mitä kuuluisi tehdä ja nyt on hyvä heinäkelit ... seuraa ilmaa ja säätä, että onko nyt maatalouden kannalta hyvä ilma.

Kaikkien vanhusten kohdalla tilanne ei ole kuitenkaan kuvattunkaltainen. Erityisen hankalaa näiden ”sosiaalisten kasvojen” tunnistaminen on niillä vanhuksilla, jotka ovat muuttaneet joskus jopa toiselta puolelta Suomea omien lastensa perään lasten nykyiselle asuinpaikkakunnalle. Muuttojen yhteydessä vanhukset eivät osaa lukea eri ympäristön sosiaalisia, historiallisia ja kulttuurisia tunnuspiirteitä, vaikka uusi asuinympäristö olisi esimerkiksi fyysisiltä ominaisuuksiltaan toimiva ja viihtyisä. Taakse jäänyt asuinympäristö erityispiirteinen ja tunnesiteinen ei siirry muuton mukana. Vanhuksille uuteen ympäristöön tutustuminen ja kotiutuminen vievät oman aikansa. Kaikki vanhukset eivät onnistu näissä lainkaan, vaan jäävät ikään kuin sosiaaliseen, historialliseen ja kulttuuriseen tyhjiöön. Ympäristöjen vaihdokset ja muutot lasten lähelle eivät korvaa entisiin ympäristöihin sisältyneitä ihmissuhteita, elämänarvoja ja kokemuksia.

Kotipalvelu/kaupunki (13)

Täälläkin on toiselta paikkakunnalta muuttaneita vanhuksia tai on jostain kauempaa kotoisin, niin se kaipuu sinne synnyinseudulle on monelle aika vaikuttavaa. Toisaalta ne, jotka ovat tulleet tänne hyvien palvelujen piiriin ja jäänyt se piiri, missä on sen elämänsä viettänyt, niin he ei enää kotiudu tänne, että on ollut virhe omaisilta ottaa vanhuksensa tänne heitä lähelle. Vanhukselle on jäänyt se muu elämä sinne muualle.

Haastattelija

Mitähän siihen muuhun elämään on kuulunut?

Kotipalvelu/kaupunki (13)

Siihen on kuulunut entiset työkaverit ja naapurit, että täällä ei ketään, joka pitäisi sitten yhteyttä, kun itse ei enää pysty ja halua luoda uusia kontakteja. Se on kyllä tullut monta kertaa vastaan se ajatus, kun häntä ei olisi tänne muutettu niin hän voisi paljon paremmin siellä. Ja sitten se on ollut semmoinen sekoittavakin tekijä, että se on edistänyt tätä muistamattomuuden kehittymistä.

Vanhusten ympäristösuhteita ja kiinnittymistä voidaan tarkastella lisäksi sosiaalisten roolien ja reviirien näkökulmista. Vaikka työntekijät eivät haastatteluissa painottaneet roolieroja miesten ja naisten välillä, tiettyjä eroja näyttää kuitenkin esiintyvän. Näillä rooleilla on omat reviiirsä niin kodeissa kuin niiden ulkopuolella. Kotona vaimon reviiiriin kuuluu erityisesti keittiö, mies osallistuu keittiö- ja taloustöihin useimmiten melko vähän. Työntekijöiden mukaan miehet edustavat sellaista sukupolvea, jonka miesten ja naisten työt on selkeästi erotettu toisistaan. Toinen sosiaalinen reviiiri muodostuu niistä ihmisryhmistä, joita vanhukset tapaavat päivittäin tai säännöllisin väliajoin. Näyttää siltä, että vanhuksilla on omat ryhmänsä, joiden kanssa he ovat tekemisissä. Naisilla on omat ”naisporukkan-sa”, joita voivat olla lähetykseurojen kerhot ja ompeluseurat. Miehillä on omat ”ukkokerk-honsa” esimerkiksi kortinpelussa ja biljardissa, joissa he pelaamisen lisäksi voivat vaihtaa mielipiteitä päivän ajankohtaisista uutisista. Aivan kategorista jako miehiin ja naisiin ei kuitenkaan ole, sillä on sellaisiakin vanhusryhmiä, joissa sekä miehet että naiset tapaavat toisiaan. Näitä ovat esimerkiksi seurakuntakerhot, tanssit, juhlat, illanvietot ja erilaiset harrastusryhmät. Nämä ryhmät poikkeavat kuitenkin jokapäiväistä, vapaamuotoisesti ko-koontuvista ryhmistä siten, että ne toimivat yleensä tiettyä asiaa tai tehtävää varten.

Kotipalvelu/kaupunki (31)

Joo ... no miehillä on omat tapansa, missä tavataan ja nähdään, että miehet jos ajattelee näitä eläkeläispapparaisia, niin nehän jossain kauppakeskuksissa istuu ja jossakin baarissa ... sehän alkaa jo tässä työikäisenä, että nykyään on määrättyt tilat tai määrätty kahvibaari, jossa tavataan, ketäänhän ei tule kotiin ja sehän alkaa jo tässä mun ikäpolvessa [...] ... tiedän, että miehet kokoontuu määrättyissä paikoissa jo työikäisetkin ... ne istuu kahvibaareissa, telakalle niin sinne kokoonnutaan ja sitten kun tulee eläkeläiseksi, niin sinne ne kokoontuu niihin määrättyihin paikkoihin.

Naiset on mun mielestä erilaisia ... ne jossain tämmöisissä jutuissa on mukana, ja naiset muuten kokoontuu enemmän varmaan kotona ja piholla kerrostaloissa ... tässäkin kaupungissa niillä on piholla ja istuu aina ... ja nyt kun tulee syksy jo, niin ihmetellään, missäs nyt ... että olisi kiva kokoontua ulkona yhdessä enemmänkin. Ei kerrostaloissa kaikki tule sinne ... se väki, mikä tulee sinne pihalle istumaan niin ne ei tule kenenkään kotiin ... tämmöiset vanhat ihmiset.

Ympäristöjen sosiaalinen rakenne tiloineen ja reviiireineen tulee esille erityisesti työntekijöiden puhuessa vanhusten jokapäiväisestä, arkisesta lähiympäristöstä, jossa vanhukset kohtaavat toisia ihmisiä. Lähiympäristö toimii myös ihmissuhteiden säätelijänä ja rajojen määrittelynä ”omiin” ja ”toisiin”. Esimerkiksi talojen pihat toimivat sosiaalisen havainnoinnin ja tarkkailun tapahtumapaikkoina. Työntekijöiden mukaan samantyyppisiä sosiaalisia tapahtuma-, kohtaamis- ja tarkkailupaikkoja ovat tavaratalot, ostoskeskukset, palvelukeskusten aulat ja kahvilat. Omakotitalojen ja taloyhtiöiden pihat sekä monet julkiset paikat voidaan nähdä myös territoriaalisesti siten, että iäkkäät ihmiset tarvitsevat muiden tavoin ympärilleen reviiirejä ja tiloja, jotka ovat sosiaalisesti tuotettuja ja jotka ovat tunnistettavissa (esim. Junkala 2000, 96–97). Näitä reviiirejä ja tiloja voidaan tarkastella ikäspesifisesti siten, että vanhukset kokoontuvat vain tiettyinä aikoina tapaamaan toisiaan sovituissa paikoissa. Työntekijät korostivat nimenomaan lähiympäristöissä asuvien tuttu-

jen ihmisten tärkeyttä. Tutut ihmiset ylläpitävät yhdessä fyysisen ympäristön kanssa jatkuvuuden- ja turvallisuudentunnetta, tunteen siitä, että vanhuksset eivät ole yksin eivätkä he elä eristäytyneinä. Päivittäinen tapaaminen tietynä kellonaikana sovitussa paikassa on tervehtimisen ohella yksi tärkeä sosiaalisen kanssakäymisen muoto. Lisäksi asuinympäristön fyysiset ratkaisut pitävät yllä vanhusten itsenäisyyttä ja vapautta. Ne eivätkä synnytä riippuvuutta muista ihmisistä siinä määrin kuin rakennusteknisiltä ratkaisuilta vanhuksille huonosti sopivat asuinympäristöt. Tekniikan osalta tärkeiksi asioiksi työntekijät mainitsivat erityisesti hissit, portaat, ovet, kulkureitit, valaistuksen ja liikenneratkaisut. Näihin seikkoihin työntekijät joutuvat kiinnittämään huomiota kunkin vanhuksen kohdalla erityisesti silloin, kun tämän pitäisi lähteä ulos kodista.

Työntekijät painottivat sitä, että vanhuksset seuraavat lähiympäristön ihmisiä ja tapahtumia tarkasti ja että he ammentavat itselleen ympäristöstä puheenaiheita päivittäin. Puheenaiheet ulottuvat aina arkisista, kuten päivän säästä ja kaupan tarjouksista, henkilökohtaisiin ja maailmanpoliittisiin asioihin saakka. Lisäksi vanhuksset valitsevat tarkkaan ympäristön ja ajankohdan, jolloin he kodin ulkopuolella liikkuvat ja asioitaan toimittavat. Kyse on ensisijaisesti turvallisuudesta ja tuttuudesta, mutta myös siitä, että vanhuksset ovat tavallisesti tottuneet toimittamaan asioitaan aamupäivisin tai päivällä, eivät iltaisin. Illat he ovat varanneet kotona olemiseen, television katseluun ja mahdollisiin harrastuksiin.

Kotipalvelu/maaseutu (23)

Mä voin ihan kertoa tämmöisen esimerkin, että hän soittelee ja aamulla voidaan ilmoja katsella siinä, ja soittaa aamulla naapuriin, että onko nyt talven huippu, kun mittarissa on 22 astetta (naurua) ... aloitetaan siitä joo ... ja sitten katsotaan, että patterit on lämpimiä ja sitten aletaan tällai, että ”voi voi mitenkä mahtaa se Matti mennä kouluun nyt sitten kun on näin pakkasta”, täytyy vielä sekin tarkistaa ja vähän soitella sinne ja tänne. Eli tällainen, joka ei pääse itse kämpästä pois niin tarkistus käy ja sitä nauretaan sitten ... menetkö sä mopolla, kun on näin kylmä aamu. Päivä voi jatkua ja sitten pitää kytätä, että posti tulee, kun se on ennen tullut ajoissa ja nyt on kello jo viittä vaille eikä se ole vielä tulla ja onkohan se mahtanut jo mennä, ja nyt meni sitten väärä auto peräkylään, että pitää tarkistaa minne se meni ja kuka se oli ... ja voi olla, että naapuri soittaa, että ”nyt tuli paloauto sinne että katso nyt meneekö ne ohi teidän”. Siellä on samanlainen sitten kaksi kilometrin päässä, ja kun naapuri on parempijalkainen niin se tulee sitten kiireen kanssa käymään kylässä ja tulee päiväkahveille sinne. Tämä on sitä sosiaalisutta parhaimmillaan, siellä on vähän lättyjä paistettu tai sitten on tehty rapsua uuniin tai sitten on tehty ohraleipään niin naapureille, että hänelle ei jää kuin yksi leipä, kun siinä kävi Osku ja Yrjö on käynyt ja toi postin, niin hän antoi sitten niillekin leivät.

Esimerkissä vanhuksen sosiaalinen olomuotoisuus ympäristöön kiinnittymisen näkökulmasta ilmenee päivittäin toistuvina toimintoina kotona ja lähiympäristössä, sosiaalisten suhteiden ylläpitona, asioiden hoitamisena sekä toisten auttamisena ja huolenpitona. Esimerkistä löytyy niin ympäristön fyysisiä elementtejä (ilma, lämpötila, vuodenaika, etäisyydet), sosiaalisen verkoston toimijoita (posti, naapurit, mopopojat), toimintaa ja palveluita (posti, kouluunmeno, paistaminen, kahvinjuonti), ajankohta (”viittä vaille”, aamu, päivä), toimintakyvyn aste ympäristösuhteen yhtenä määrittäjänä (”parempijalkainen”) kuin toisten ihmisten huomioonottaminen (tuki, apu, antaminen).

9.3 Koti, kotona asuminen ja lähitulevaisuus

Kotia voidaan pitää yhtenä tärkeimmistä vanhuuden sosiaalista olomuotoisuutta kuvaavana paikkana (mm. Sarola 1994; Vilkko 1997; Daatland 2000; Kontos 2000; Marin 2003b; Özer-Kemppainen 2006). Asia tulikin esille useasti työntekijöiden vastauksissa. Työntekijät kiinnittivät huomiota varsin monentyyppisiin asioihin, kun he pohtivat kotien merkitystä sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta. Heidän näkemystensä mukaan kodit on ymmärrettävä osana vanhusten elämänkulua ja nykyistä elämää, joten ne ilmentävät vanhuksia aina yksilöllisesti. Yhteistä työntekijöiden käsityksille on, että valtaosalle vanhuksista kodit ovat edelleen elämän kiintopisteitä ja toiminnallisia keskuksia. Lisäksi kodilla on vanhuksille erityinen merkitys: vanhusten elämä ikään kuin tiivistyy kodissa tilaan, aikaan, kokemuksiin, tapahtumiin ja ihmisiin (myös Golant 1984, 334–337).

Mutta miksi sitten kodit merkityksellistyvät vanhuudessa niin, että niistä tulee tärkeä osa vanhusten sosiaalista olomuotoisuutta? Työntekijöiden näkemysten perusteella tämä voidaan kiteyttää kahteen asiaan. Ensinnäkin vanhusten subjektiiviset kokemukset omista kodeista ovat tärkeitä. Kodin kokemus sisältää omakohtaisen tunteen itsenäisyydestä, riippumattomuudesta, turvallisuudesta ja yksilöllisyydestä. Toiseksi kodit ovat vanhusten jokapäiväisten toimintojen ympäristöjä ja näiden toimintojen mahdollistajia yksilöllisesti. Työntekijät pitivät koteja vanhuksille tärkeinä, koska ne osaltaan kertovat muille ihmiselle, keitä vanhukset ovat. Kodit ovat osa vanhusten persoonallisuutta, ajatusmaailmaa ja ne edustavat heitä niin yksilöinä kuin ihmisinä. Omissa kodeissaan vanhukset saavat olla elämäntyyleiltään sellaisia, joiksi he ovat elämänsä aikana tulleet, eikä heidän ei tarvitse kysyä lupaa tekemisiinsä muilta ihmisiltä. Omissa kodeissaan vanhuksilla on lisäksi oikeus tehdä päätöksiä heitä koskevissa asioissa. Tämä oikeus mahdollistaa itsemääräämisen, oman vapauden ja vallan säilymisen itsellä mahdollisimman pitkään. Kaikki nämä pitävät yllä omanarvontunnetta ja autonomiaa suhteessa muihin ihmisiin. ”Oma päätösvalta omassa kodissa omissa asioissa” korostivat monet työntekijät.

Kotisairaanhoido/kaupunki (35)

Tämä on meidän paikka, ja koti on heidän ... sehän on joskus omaistenkin vaikea ymmärtää sitä, että kun ne soittaa tänne, ja sanoo, että ”menkää nyt katsomaan Huldaa, että se on tosi kipeä ja se tarvii lääkärin” ... sitten me menään sinne, ja todetaan, että kipeä se on ja sen pitäisi mennä lääkärille, mutta Hulda sanoo, että ”hänhän ei täältä mihinkään lähde” ... niin hänellä on oikeus sanoa se, ja hän on omassa kodissaan ja jos hänellä on järki päässä niin hän voi sen sanoa.

Kotipalvelu/maaseutu (4)

[...] sitten kodissa on mun mielestä semmoinen, että ne on rakkaita asioita sille vanhuksille, niin siellä on kauhean vaikea tehdä niitä muutostöistä ... siellä on esteitä siinä mielessä, että he ei halua muuttaa kotiaan ja antaa sieltä pois jotain semmoista ... pariskunnilla on oma sänky ja he on tottunut nukkumaan vierekkäin ja toinen haluisikin, että tarvis olla erilainen sänkysysteemi, niin vaikea mennä siihen sanomaan, että nyt te nukuttekin eri sängyissä ja sillä selvä. Se on tosi hankalaa saada siellä kodissakin tehty sellai hienovaraisesti ja hellästi ja saada heidän itte näkemään sen, että tämä olis mulle paras.

Sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta vanhusten kotien merkityksellisyyttä ilmentävät lisäksi emotionaalinen kiintymys kotiin, elämänmielekkyys ja elämänarvontunteet. Kodit ovat vanhuksille ylpeydenaiheita, ”itse rakennettuja”, kuten muutamat työntekijät asian ilmaisivat. Näin ymmärrettynä vanhusten kodit ovat itsessään arvokkaita, ja samalla ne ovat merkkejä siitä, että omalla työllään voi saavuttaa jotakin vain itselle kuuluvaa.

Kotipalvelu/kaupunki (24)

Monella tämä ympäristö ... on voitu asua tietyn perheen kanssa 60 vuotta omakotitalossa, itse rakennetussa ja ihanassa luonnossa, ja sitten kun jompikumpi on kuollut tai sitten kerta kaikkiaan olot on niin huonot, että ei ole lämpöä eikä vettä sisällä ... se on kanssa itse sen ymmärtänyt tai lapset on saaneet pakosta ostettua osakkeen kerrostalosta, niin sen kyllä huomaa, että ihmiset hirveästi masentuu tuommoisista asioista. Se on kova pala, että ihminen sopeutuisi siihen uuteen kotiin, monet tulee ihan hirveän masentuneiksi. [...] Vanhat ihmiset on niin jotenkin ... että en tiedä ... tämä on meidän koti ja me ollaan tämä itse rakennettu, ja vaikka kuinka olisi kerrostalossa lämmintä, on suihkut ja saunat, niin monet ihan täysin vaan masentuu ... että joutuu jopa ihan lääkäriapuja pyytämään tällaisiin, lääkityksen [...].

Kotien tärkeyttä kuvastaa se, vanhuksset pitävät omista kodeistaan huolta siivoamalla ja järjestelemällä niiden esineistöä niin, että kaikki heille tärkeä on lähellä ja saatavilla. Vanhuksset laittavat kodit käytännöllisiksi ja toimiviksi tavoilla, jotka mahdollistavat pitkään kotona asumisen. Tämä lisää samalla vanhusten elämönhallinnan tunnetta ja elämäntyytyväisyyttä sekä pitää yllä toimintakykyä. Jokapäiväinen toiminta ja koti fyysisenä tilana, vaikkakin apuvälinein varustettuna, edesauttavat vanhusten omatoimisuuden ja aktiivisuuden säilymistä. Kodit toimivat lisäksi turvapaikkoina, jotka antavat suojaa, rauhaa ja mahdollistavat integriteetin ja intimitteen säilymisen.

Työntekijät painottivat sitä, että vanhuksille aviopuoliso ja oma perhe lapsineen ovat erityisen tärkeitä. Nämä näkyvät vanhusten kodeissa muun muassa entisten aikojen ja tapahtumien muisteluna, valokuvina ja esineinä. Eletty avioliitto, perheestä huolenpito, lasten kasvattaminen sekä vuosikymmeniä samassa talossa ja alueella asuminen ilmenevät sosiaalisesti elämänkulun tapahtumina, jotka ovat rakentaneet ja ylläpitäneet vanhusten minäidentiteettiä suhteessa muihin ihmisiin. Sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta juuri oma koti on ollut vuosikymmeniä monelle vanhukselle se näyttämö, jossa he ovat viettäneet keskeisimmän osan elämästään. Siksi eletyn elämän näkyvät ja näkymättömät asiat ovat sosiaalisesti jatkuvasti läsnä (esim. Unruh 1983).⁷⁹

⁷⁹ Haastatteluissa työntekijät puhuivat vanhusten kodeista tavalla, jota Marjatta Marin (2003b, 63–64) kuvaa käsitteellä itse luotu koti erotuksena asunnosta, lapsuuden kodista ja omien lasten kodeista. Marinin (emt., 64) mukaan esimerkiksi muutto itse luodusta kodista merkitsee sitä, että vanhus tuo mukanaan uuteen asuntoon vain osan niistä elämän muistoista, ihmissuhteista ja esineistä, jotka aikoinaan loivat oikean kodin tunteen. Itse luotuun kotiin sisältyy lisäksi voimakas perheyhteisyyden tunne, joka voi muuton yhteydessä kadota. Siksi ympäristösuhteen näkökulmasta muutot ja paikanvaihdokset voivat olla vanhuksille raskaita kokemuksia, koska tällöin suhteeseen tulee murtumia ja epävarmuuden tunteita.

Työntekijät kertoivat vanhuksista, joilla on kaksi asuntoa. Se asunto, missä elämänkulun keskeiset asiat ovat tapahtuneet, on vanhuksen koti. Tätä kotia vanhuksen on vaikea myydä pois tunnesyistä. Maaseudulla kerrostaloihin muuttavat vanhuksset jättävät usein entisen kodin mökiksi, jossa he ja lapset voivat käydä etenkin kesäisin. Ne vanhuksset, joilla on vielä oma auto käytössä, pitävät maalla sijaitsevaa kotia usein vielä itsellään. He saattavat viettää siellä kesäisin pitkiä aikoja hoitaen kasveja sekä keräillen lähimetsistä sieniä ja marjoja.

Kodit mahdollistavat erilaisten elämäntyylien ylläpitämisen. Vaikka haastatteluissa emme elämäntyyliin syvällisesti menneetkään, näkivät työntekijät vanhusten elämäntyyliin eroja siten, että esimerkiksi varsinaissuomalaiset ja karjalaiset käyttäytyvät kodeissa sosiaalisesti toisistaan poikkeavalla tavalla. Näitä elämäntyylieroja ovat muun muassa sotien jälkeen Karjalasta muuttaneiden ihmisten vieraanvaraisuus sekä entisten kotien ja koti-seutujen muisteleminen. Myös ulkomailta kaupunkeihin muuttaneet etniset ryhmät noudattavat omia kulttuurisia tapojaan, jotka ilmenevät kodeissa kulttuurisidonnaisina käyttäytymismalleina, tapoina, asenteina ja puheina.

Seikka, joka kodin näkökulmasta ansaitsee huomion, on nykyisten kolmasikäisten astuminen lähitulevaisuudessa vanhuspalvelujen piiriin. Jos nykyisillä vanhuksilla on yksi, korkeintaan kaksi kotia tai asuntoa (koti, jossa nyt asutaan sekä kesämökki tai entinen koti kesäpaikkana), voi lähitulevaisuudessa ikäihmisillä olla toisenlainen käsitys kodista ja sen käytöstä. Vanhuuden uudenlainen elämäntapa sisältää matkustelua, hotelleissa asumista ja paikkakuntien vaihdoksia, ja nämä tekevät ikäihmisistä eräänlaisia kosmopoliittisia turisteja, joiden minäidentiteetti ei ole yhteen kotiin eikä paikkakuntaan kiinnittyvä eikä näistä riippuvainen (myös Karisto & Kontinen 2004; Juntto & Vilkkonen 2005).

Kotipalvelu/maaseutu (3)

Koti on aina merkittävä, että oma identiteetti ja semmoista, mutta ehkä se tulee tietyllä tavalla väljenemään ihan semmoinen tietty se oman kodin juttu, koska nykyään meidän polven ihmiset on paljon matkustellut, ne on asunut hotelleissa ja muuttanut paikkakuntaa ja asuntoja ja myyneet yhtä sun toista, eikä enää niin juurruta ja kiinnitytä tarkkaan, että se on just nimenomaan se oma asuintalo ... Ehkä se tulee helpommaksi ja ihmiset alkavat suunnittelemaan toivottavasti sitä vanhuuttaan, että ei olla kynsin hampain kiinni siellä syrjäkulmilla. Se olis ihan suotavaakin, että vanhuksat muuttaisivat pienempiin asuntoihin ja niissä olisi suunniteltu paremmiksi hygieniatilat ja palvelut olisi lähellä.

Koti fyysisenä toimintaympäristönä muodostaa reviirin, joka työntekijöiden näkemysten mukaan mahdollistaa laitosasumista paremmin vanhusten jokapäiväisen toiminnan omien voimavarojen, tapojen ja päivärytmien mukaisesti. Vanhusten kotona voivat käydä myös omaiset, ystävät ja tutut, jotka vanhuksat ovat koteihinsa kutsuneet. Laitoksissa asuville vanhuksille kylään kutsuminen on yleensä hankalampaa. Jollekin vanhuksille vieraiden kotiin kutsuminen on tärkeää vielä silloinkin, kun heidän toimintakykynsä on heikentynyt niin paljon, että he eivät enää itse kykene pitämään huolta vieraistaan samalla tavalla kuin aikaisemmin.

Kotona asuminen, olkoonkin kodit vaikka kuinka merkityksellisiä vanhusten elämässä, on nykyisin problemaattinen kysymys ammatillisen työn näkökulmasta. Kyse on siitä, että kuinka pitkään vanhusten koteja ja kotona asumista itseisarvoina kunnioitetaan. Erityisesti kriisiytyneet elämäntilanteet, alentunut toimintakyky ja eri palvelujen yhteensovittaminen saavat aikaan haastavia tilanteita, joita monet työntekijät pohtivat haastatteluajan aikana. Heidän puheissaan voidaan nähdä myös huoli siitä, miten pitkälle vanhuksia nykyisten vanhuspoliittisten linjausten mukaisesti voidaan palvella kotiin.

Sosiaalityö/kaupunki (2)

Se on mun mielestä vähän sellainen ristiriitainen asia [...]. Kun tämä ajatus on näillä tai on ihan tutkittu juttu, että vanhukset haluaa asua omassa kodissaan minkä ne on terveenä ollessaan hankkineet ja laittaneet ja näin ... sitä vähän mieltii, että missähän vaiheessa on kysytty, että jos nyt kysyttäisiin, missä sä haluaisit asua vanhuuden niin ihan varmaan kotona ... mutta en mä tiedä sitten, että jos mulla on riittävä määrä vaikeuksia ja mulla vielä tää hankaluus, että nämä palvelut tulevat hirveän monen tahon kautta, että pitää hallita tavaltaan ... palveluverkosto on ... ihan yksinään ja opeteltava asia, että miten se toimii.... Niin se on sillä tavalla ristiriitainen, että kun koti on tommoinen henkilökohtainen ja intiimi asia, että sitten kun alkaa vieraat käydä, ja jos se vaan on joku konkreettisen asian tekeminen, että tuli ateriat ja käytiin katsomassa, onko lääkkeet otettu ... siitä puuttuu se henkinen kontakti niin ... se alkaa koti muuttua vaan seiniksi [...]. Kyllä se kauhean tärkeä on näitten kotikäyntien perusteella, kun mä ajattelen ... ja kun mä kuulen vanhuksilta ja omaisilta ... Tänäänkin niin koskettavan puhelun puhuin omaisen kanssa, missä sai mennä ihan itseensäkin, että huonokin koti on koti vailla mukavuuksia oleva koti ... että se koti on niin kuin tämä omainen sanoi ...niin se koti ei ole vain asunto vaan se on elämä, niin pakko sen on uskoa, että se on niin vanhuksellekin, vaikkakin meidän mielestä asiat näyttäisi olevan heitteillä, niin sillä kodilla on arvo sinänsä ... sillä on se elämänarvo, sillä on kiinnittymisen merkitys.

Vanhusten poismuuttoja omista kodeistaan voidaan haastattelujen perusteella tarkastella kolmesta näkökulmasta. Ensinnäkin muutot kodeista voivat tapahtua vapaaehtoisesti, toiseksi pakon sanelemana ja kolmanneksi vanhukset voivat olla niin dementoituneita, että he eivät itse ymmärrä, missä asuvat. Vapaaehtoiset muutot esimerkiksi palvelutaloihin, vanhusten vuokra-asuntoihin tai vanhainkoteihin, tulevat ajankohtaisiksi silloin, kun vanhukset eivät tule enää toimeen kodeissaan omin avun eivätkä palvelujen turvin. Lisäksi he voivat tuntea itsensä yksinäisiksi ja turvattomiksi. Tällöin vanhukset ymmärtävät yleensä itse tilanteensa ja hyväksyvät muuton. Työntekijät toivat esille sen seikan, että yksinäiset vanhukset muuttavat vapaaehtoisesti silloin, kun heidän ajatuksiaan alkanut hallita kuolemanpelko. He näkivät asian niin, että muutto ihmisten pariin lisää sosiaalista ja henkistä turvallisuudentunnetta, koska vanhukset voivat puhua omista tunteistaan muille ihmisille.

Osalle vanhuksista muutto tapahtuu kuitenkin vanhusten, omaisten ja työntekijöiden yhteisellä päätöksellä. Muutot pitkäaikaisesta kodeista eivät tapahdu kuitenkaan kitkattomasti. Työntekijöiden mukaan tällaisissa tapauksissa muutot näkyvät sosiaalisesti kaventuneena minuutena, juurettomuutena, historiattomuutena, pelkoina uusia tilanteita ja ihmisiä kohtaan sekä monista tutuista asioista ja esineistä luopumisena. Kuten Alison Norman (1999, 138–139) toteaa, menettää vanhus muuton yhteydessä kodin sosiaalisena tilana, jota hän ei voi saada enää takaisin. Sosiaalisen tilan menetys merkitsee usein myös vanhuksen asettumista uuteen rooliin (esim. asukas, potilas, vuokralainen; esim. Goffman 1971). Ei ole siis yllättävää, että muutot ovat vanhuksille sosiaalisesti ja henkisesti raskaita kokemuksia. Siksi onkin ymmärrettävää, miksi he vastustavat muuttoja viimeiseen asti ja suostuvat niihin vasta silloin, kun heidän tilanteensa ovat niin hankalia, että inhimillisesti

katsoen muita vaihtoehtoja ei ole.⁸⁰ Näiden tilanteiden dramaattisuutta kuvastaa muutamien työntekijöiden mukaan se, että kodista poismuutto voi vanhuksen kohdalla johtaa jopa masennukseen ja mielialalääkityksen lisäämiseen.

Kaikki haastavat tilanteet eivät kuitenkaan kehity yhtä dramaattisiksi kuin edellä kuvatut. Osa työntekijöistä kiinnittikin huomiota siihen, että dementoituneille vanhuksille kodista irtautuminen ja muutto eivät aiheuta kriisitilanteita, sillä heille kodit eivät ole olleet pitkään aikaan turvallisia ja inhimillisesti katsottuna sopivia asuinpaikkoja. Työntekijät totesivat, että kun vanhuksen dementia on edennyt tarpeeksi pitkälle, ei koti ole hänelle enää samanlainen paikka, joka se oli ennen hänen sairastumistaan. Sairastuessa kodin merkitys on lähinnä turvaa ja suojaa antava, mutta sairauden edetessä vanhus ei ole turvassa edes omassa kodissaan. Dementoitunut vanhus voi aiheuttaa myös tilanteita, joista on haittaa hänelle itselleen, naapureille ja omaisille. Tällaisia tilanteita ovat muun muassa yöllä uloslähteminen, jatkuva veden laskeminen asunnon hanoista, sähköhellan päälle jättäminen, öinen kolistelu, kävely rappukäytävissä, naapurien ovikellojen soittaminen ja väärin hälytysten tekeminen turvarannekkeilla. Sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta tällainen käytös aiheuttaa lähiympäristölle haittaa, huolta ja vaivaa, koska vanhus käyttäytymisellään poikkeaa sosiaalisista normeista. Yleensä omaiset tai vanhustyöntekijät puuttuvat näihin tilanteisiin ennen kuin ne etenevät liian pitkälle. Erityisen hankalia tilanteita syntyy tiheästi rakennetuilla kerrostaloalueilla, joissa poikkeava käytös näkyy ja kuuluu välittömästi naapurustoon.

Kotipalvelu/kaupunki (28)

[...] Meilläkin viime vuonna oli semmoinen asiakas, joka hälytti noin 80 kertaa turvapuhelimen kautta, ja siinä vaiheessa meillä ei ollut vielä yöhoitoa ja siinä vaiheessa alkoi toi yksityinen palvelujentuottaja reagoimaan siihen, että ei he pysty vastaamaan, kun heillä on useita paikkoja pitkin kaupunkia, niin yhtä äkkiä tulee tästä talosta kahden tunnin sisällä noin 80 hälytystä ... että on niin suuri se tarve saada kontaktia. Ja semmoista turvallisuutta haetaan [...] nämä on yksittäistapauksia ... mutta se voi ilmetä jopa tuollaisena ... silloin täytyy tosissaan lähteä miettimään, mikä on tarkoituksenmukaisin olinpaikka tai asuinpaikka.

Vanhusten kotona asuminen mahdollisimman pitkään on tällä hetkellä yksi keskeisimmistä vanhuspolitiikan haasteista (esim. Ala-Nikkola 2003, 19–21). Nämä haasteet askarruttavat myös työntekijöitä. Haastatteluissa työntekijät tarkastelivat lähitulevaisuuden (10–15 vuotta) vanhustyötä ja kotona asumista asuinympäristön, palvelujen ja teknisten ratkaisujen näkökulmista. Nämä ovat lisäksi asioita, jotka ovat lähitulevaisuudessa nykyistä enemmän osa työskentelyä (esim. Kuusi 2001; Hyppönen 2004; Magnusson 2005; Tuppurai-

⁸⁰ Henkilökohtaisen autonomian menettämisen kulminaatiopisteeksi työntekijät näkivät yleisesti muuton kodista laitokseen. Osa vanhuksista ei suostu muuttamaan kotoa kuin ”jalat edellä” tai ”arkussa”. Tällaiset tilanteet ovat kehittyneet ajan myötä hankaliksi, sillä vanhuksset ovat saattaneet aiheuttaa lähiympäristössä asuville paljon huolta liikkumalla öisin ulkona tai soittelemalla naapurien ovikelloja pitkin päivää. Työntekijöiden mukaan ammatillisesti kaikkein haasteellisimpia ovat dementoituneet vanhuksset, jotka eivät itse halua muuttaa pois kotoa. Heidän lähiomaisiensakin ovat voineet vastustaa muuttoa viimeiseen asti, koska he eivät ole joko tienneet tai halunneet tunnustaa vanhuksen todellista tilannetta ja avuntarpeita.

nen 2006).⁸¹ Lähitulevaisuustarkastelussa työntekijät toivat esille kolme erilaista näkökulmaa, jotka ovat ymmärrettävissä kotien ja eri ympäristöjen välisiksi suhteiksi. Ensinnäkin kodit tulevat olemaan edelleen keskeisiä, jokapäiväisen toiminnan ympäristöjä. Kodit tulevat integroitumaan myös nykyistä tiiviimmin osaksi lähiympäristöä, jossa niiden toimivuus, palvelujen läheisyys ja saatavuus, asumistekniset ja arkkitehtuuriset ratkaistut sekä ympäristösuunnittelu nousevat asumisen keskiöön uudella tavalla. Työntekijöiden näkemysten mukaan vanhusten kotien pitää olla riittävän hyvin varusteltuja, turvallisia ja teknisiltä ratkaisuilta hyvätasoisia. Nämä kaikki yhdessä vaikuttavat paljon siihen, miten pitkään vanhukset kotona pystyvät asumaan. Tulevaisuudessa talot tulevat sisältämään nykyistä enemmän teknisiä laitteita, joita ovat tietotekniikka, ympäristöhallintavälineet sekä erilaiset valvonta- ja turvallisuuslaitteet.

Kotipalvelu/maaseutu (3)

Nyt on näitä valvonta- ja kulkujuttuja, joita on mahdollista saada oviin ... kulunvalvonta ja valvontakamerat ... ja välillä tulee jääkaappeja ja kahvinkeitinmiä ja hellat ... Onhan niitä teknisiä paljon, mutta en tiedä, kuinka suuri todellinen merkitys niillä tulee olemaan, kyllä mä uskon, että ihminen on sit kuitenkin kaikista tärkein ... ihan konkreettinen työvoima. Varmaan ihan tällaisia teknisiä ratkaisuja, että puhelimen internetin kautta esimerkiksi ... voisi olla näköpuhelin, että voisi käydä ilmoittautumassa kuvaruudun edessä, että olen täällä ja nyt on tällainen päivä ... Se on kyllä toisaalta sääli, että kyllä ihmiskontaktit on kuitenkin niin kuin tässä kaikessa on tullut esille ... tämä sosiaalisuus sitten [...].

Kotihoito/kaupunki (7)

[...] Tekniset asiat ... hallintalaitteet ... tota ... mä en osaa teknisestä toteutuksesta sen tarkemmin, mutta ihan fyysiseen toimintakykyyn riittävät apuvälineet ja ympäristöhallintalaitteet ja niihin liittyvät apuvälineet plus ihan rakentamisen liittyvät asiat pitäisi suunnitella niin, että sieltä ei tarvis lähteä mihinkään ja siellä voisi asua pyörätuolien ja muiden kanssa ... eikä rappusia turhaan.

Toisena näkökohtana työntekijät mainitsivat vanhusten jokapäiväisen ympäristösuhteen ylläpidon näkökulmasta sen, että taloissa pitää olla hissit, itse avautuvat ovet ja esteetön pääsy lähiympäristöön. Talojen tulee sijaita lähellä tärkeimpiä peruspalveluja, joita ovat muun muassa kaupat, pankit, apteekit, kirjastot ja KELO. Lähiympäristön tulee olla turvallinen siten, että vanhukset voivat liikkua ympäristössä ilman suurta turvattomuudentunnetta ja onnettomuusriskiä. Tärkeitä ovat niin ikään hyvät liikennejärjestelyt, riittävä valaistus, katujen tasaisuus vailla korkeita kivetyksiä ja katujen kunnossapito talvisin (myös Holland ym. 2005, 51–53). Kolmanneksi työntekijät kiinnittivät huomiota siihen,

⁸¹ Kotona asumisen ja ympäristön välisen suhteen tulevaisuustarkastelussa työntekijät keskittyivät vain osaan sosiaalista olomuotoisuutta, sillä esimerkiksi ihmissuhteet, omaiset, sosiaaliset verkostot ja taloudelliset seikat tulivat esille aikaisemmissa kysymyksissä. Vastauksissa työntekijät käsitelivät kuitenkin vanhustyön tulevaisuutta laajasti ja esittivät näkemyksiä siitä, mitkä ovat vanhustyön haasteet ja mahdollisuudet vastata niihin. Keskeinen havainto on, että he painottivat sellaisia asioita, jotka liittyvät suoraan vanhusten sosiaalisen olomuotoisuuden tarkasteluun, ei esimerkiksi ammattitaitoon tai vanhustenhoidon (gerontologinen hoitotyö, geriatria) sisällöllisiin kysymyksiin. Yksi selitys tälle on, että avopalvelutyössä työntekijät tarkastelevat tilanteita ja avuntarpeita monikerroksellisesti, moniulotteisesti ja elämäntilanteesta, mutta aina kuitenkin yksilöllisesti. Eräs kotisairaanhoidaja totesikin, että hoidollinen työ toistuu lähes samankaltaisena, mutta kaikki muu vanhusten kodeissa tekee työstä haasteellisen.

että kotien lähiympäristö tulisi sopia kaikenikäisille, ei yksinomaan alueella asuville vanhuksille. Heidän mielestään asuinalueilla tuleekin asua kaikenikäisiä asukkaita, joten alueille ei ole suotavaa rakentaa pelkästään vanhuksille tarkoitettuja senioritaloja. Asuinalueiden viihtyvyyteen vaikuttavat lisäksi ympäröivä luonto, vihreys ja äänimaisema, joihin alueen ympäristösuunnittelussa tulisi kiinnittää huomiota (esim. Tuppurainen 2006).⁸²

Työntekijät kiinnittivät paljon huomiota vanhusten kotien käytännölliseen toimivuuteen. Yleisesti ottaen vanhusten kotien kunto ja varustelutaso ovat melko hyviä etenkin kaupungeissa. Työntekijöiden mukaan viimeisten parin vuosikymmenen aikana asuntokanta on muuttunut paremmaksi niin, että harva vanhus asuu enää huonokuntoisessa ja puutteellisesti varustetussa asunnossa. Toki näitäkin vielä löytyy lähinnä maaseututaajami- en ulkopuolelta. He painottivat sitä, että asuntojen fyysisen kunnan ja varustelutason tulee olla riittävän korkeatasoisia, mikäli vanhukset asuvat omissa kodeissaan nykyistä pidempään, jopa kuolemaansa saakka. Varustelutason tulee sisältää kunnollisen kylpyhuoneen ja WC-tilan, keittiön sekä sisustuksen laitteineen ja huonekaluineen. Sitä voidaan täydentää työntekijöiden mukaan puhelimilla, hipaisunäppäimin toimivilla laitteilla, nostureilla, ovienaukaisijoilla, monitoreilla, henkilökohtaisilla apuvälineillä, roboteilla, ”valmis-kaapeilla” ruualle ja lääkkeille sekä kulunvalvonnalla huoneistojen ja talojen eri osissa. Lisäksi hyvin heikkokuntoisten vanhusten hoitaminen kotona pitkään edellyttää säängyiltä erikoisomaisuuksia.

9.4 Palvelut ja omaiset ympäristösuhteen ylläpidossa

Henkilökunnan kotikäynnit vanhusten luona ovat tärkein avohuollon palvelumuoto. Haastattelujen perusteella kotikäyntien sosiaalinen merkitys näkyy ensinnäkin siinä, että vanhukset tuntevat olonsa turvalliseksi, kun työntekijät käyvät säännöllisesti etukäteen sovittuina ajankohtina. Toiseksi henkilökunta on vanhuksille tärkeä yhdysside asuinympäristöön, on kyse sitten yksittäisen tiedon saannista, palvelusta, tapahtumasta, aktiviteeteista tai kuljetuksesta (esim. Phillips 1996). Työntekijät toivat esille myös sen, että vanhusten kodeissa he vaihtavat kuulumisia muistakin kuin pelkästään työhön liittyvistä asioista. Naisvanhukset puhuvat mielellään esimerkiksi työntekijöiden lapsista ja perheistä, joten kotikäyntien merkitys on sosiaalisesti muutakin kuin vanhusten ympäristösuhteiden ylläpitoa ammatillisesta näkökulmasta.

Kotikäyntien eräänlainen piilofunktio näkyy ihmisten kohtaamisessa ja elämään käsittelevien keskustelunaiheiden ylläpidossa, vaikka työn julkilausuttu tehtävä onkin auttaa vanhuksia heidän avuntarpeissaan. Kuten Silva Tedre (1999, 64–66) huomauttaa, on vanhusten kodeissa määräysvalta asujilla, ja tämä huomioon ottaen arjen hoivasopimukseen kuuluu työntekijöiden joustavuus erilaisten tilanteiden ja kotien mukaan. Tämä joustavuus näyttäytyy työntekijöiden haastatteluissa siten, että vanhusten elämää, kotia ja ympä-

⁸² Työntekijöiden esittämät näkökulmat asumiseen ovat tulevaisuutta ennakoivia. On ilmeistä, että jo lähitulevaisuudessa ihmiset haluavat itse vaikuttaa nykyistä enemmän asumistasoon ja asuinympäristöön, ja ovat aktiivisia määrittämään omaa ympäristösuhdettaan. He ovat kiinnostuneita vaikuttamaan siihen, millaisessa ympäristössä asuvat, millaiset kodit heillä on ja miten ne toimivat osana asuinympäristöä. (Myös Daatland 2000, 10–11; Özer-Kempainen 2006, 181–186.)

ristöä ilmentävät monet asiat ja tapahtumat, joita työntekijät eivät voi työssään ohittaa. Ne ovat jatkuvasti läsnä, vaikka työskentely kohdistuisi esimerkiksi hoitoon, ruoanlaittoon tai kuljetukseen.

Vanhuspalvelujen saatavuus, laajuus ja sisällöt mahdollistavat aktiivisen toiminnan kotien ulkopuolella (myös Lehtola 2001, 188–191). Työntekijöiden mainitsemia palveluja ovat muun muassa vanhuksille suunnattu päivätoiminta erilaisissa keskuksissa, kerhot, liikuntaryhmät, eläkejärjestöjen, seurakuntien ja aatteellisten järjestöjen toiminta sekä monipuolinen harrastustoiminta. Kaupungeissa vanhuspalvelujen kirjo on suuri ja eri tuottajatahoja on paljon, mutta myös maaseudulla on kehitelty avopalveluja kotona asumista tukevaan suuntaan. Palvelujen monipuolisuus mahdollistaa vanhusten sosiaalisen olomuotoisuuden ylläpidon pitkään, toisaalta palvelut tarjoavat vanhuksille uudenlaisia kanavia pitää yllä ympäristösuhdetta. Tärkeäksi palvelumuodoksi osana laajentunutta palveluvalikoimaa ovat muodostuneet vanhuksille tarkoitettut kuljetuspalvelut, joihin kuuluvat palvelulinjat ja taksit. Ne ovat tärkeitä siksi, että kuljetukset ovat monelle vanhukselle ainoa tapa päästä säännöllisesti kodin ulkopuolelle. Etenkin maaseudulla pitkät välimatkat rajoittavat liikkumista ja omien asioiden toimittamista kotien ulkopuolella.⁸³

Ympäristösuhteen näkökulmasta elämän jatkuvuutta vahvistavat lähiomaiset, ystävät ja tutut ihmiset (esim. Rajaniemi 2006). Omaisten rooli kotona asumisen tukemisessa ja arkiaskareissa on monen vanhuksen kohdalla keskeinen, mutta vanhuspalveluilla on ympäristösuhteen jatkuvuudessa tärkeä tehtävä etenkin silloin, kun kyseessä on toimintakyvyltään heikkokuntainen vanhus.

Kotipalvelu/maaseutu (5)

Toimintakyky sitoo hyvin pitkälle sen ... että jos sä olet toimintakyvyiltä rajoitettu, niin sä olet täysin auttavan henkilökunnan varassa ja palveluista, mitkä resurssit siellä on ... miten paljon omaiset auttaa, miten paljon ihan hoitohenkilökunta pystyy auttaa, miten viemään, kuljettamaan, avustamaan, ulkoiluttamaan, tuomaan sitä ulkopuolista maailmaa sinne kotiin. Aika nopeesti ihmiset tulee semmoisiksi, että ne sulkeutuu kotiin, se tapahtuu aika nopeesti ... yllättävän nopeesti.

Kotipalvelu/maaseutu (6)

Omaiset ... osa omaisista voi käydä siivoamassa ja tehdä sitten tämmöisiä perusasioita [...]. Osalla ne hoitaa pankkiasiat ja kauppa-asiat ... ja sitten vievät sukulaisiin ja kylään [...].

⁸³ Kunnat, kaupungit, eri järjestöt ja yhteisöt järjestävät kesäisin runsaasti tapahtumia, jotka ovat ikäihmisten suosiossa. Näitä ovat muun muassa toritapahtumat, festivaalit, konsertit ja näytelmät. Tapahtumissa käyvät usein ne vanhukset, jotka ovat ikänsä harrastaneet esimerkiksi musiikkia tai näytelmiä. Monet kunnat palkkaavat kesäisin vanhuspalveluihin nuoria työntekijöitä (tyttöjä) töihin, joiden yhtenä tehtävänä viedä vanhuksia erilaisiin tapahtumiin ja paikkoihin. Työntekijöiden mukaan ”kesätyöt” ovat vanhusten keskuudessa odotettuja ja suosittuja, koska vanhukset pääsevät heidän kanssaan kiirehtimättä sellaisiin paikkoihin, joihin vakituisella henkilökunnalle ei ole aikaa heitä viedä.

Vanhusten kotona asuminen edellyttää työntekijöiden näkemysten mukaan työnjaon ja vastuualueiden tarkastelua. Keskeisiksi nousivat näkemykset siitä, milloin, mitkä ja millaisin kustannuksin palvelut vanhusten koteihin tuotetaan ja ketkä huolenpidosta vastaavat. Sekä vanhuksilla että heidän omaisillaan on jo nyt kohtuullisen suuret vaatimukset ja odotukset vanhushuolteen tasosta, sisällöistä ja toimivuudesta. Tulevaisuudessa nämä odotukset tulevat tuskin vähentymään. Työntekijöiden mukaan vastuita ollaan siirtämässä pois omaisilta vanhuksille itselleen ja työntekijöille tavalla, josta on syytä olla huolissaan. Valtaosa kotona asuvista vanhuksista on heikkokuntoisia, ja he vaativat paljon hoitoa päivittäin. Tämä saa aikaan tilanteita, joissa vanhuksia kierrätetään kodin ja eri laitosten välillä. Taustalla on työntekijöiden mielestä omaisten ja työntekijöiden toisistaan poikkeava näkemys siitä, mikä olisi vanhuksille paras paikka asua. ”Pois kotoa, pois mielestä” kiteytti eräs työntekijä tämän käsityksen. Tällä hän viittasi siihen, että vanhuksen kotoa poislähteminen lyhyeksikin aikaa katkaisee omaisten vastuun huolenpidosta. Muutamien työntekijöiden mukaan nämä tilanteet ovat lisääntymässä. Työntekijöiden yleinen näkemys oli kuitenkin se, että omaiset kantavat edelleen suuren vastuun vanhusten huolenpidosta.

Omaisten huolenpitovastuun näkökulmasta tilanne saattaa olla jo lähitulevaisuudessa toisenlainen, sillä monilla iäkkäillä vanhuksilla ei ole lapsia eikä omaisia, he ovat eronneita tai ovat asuneet ikänsä yksin. Näin päivittäistä huolenpitoa ylläpitävä sosiaalinen tukiverkosto voi olla pieni (Gothoni 1990; Tinker 1997, 200–203; Koskinen 2004, 72–75; Elo 2006, 40–43). Erityyppisiä vanhuksia, omaisia, palvelujen käyttöä ja kotona asumisen problematiikkaa valottaa sosiaalityöntekijä:

Sosiaalityö/kaupunki (1)

Vaihtoehtona itse asiassa tulee tämä mies ja nainen, koska tämä toinen on ääri-laitaa ... noin 70-vuotias mies, eikä mun mittapuun mukaan mitenkään vanha ... yksinasuva ja hänellä oli selkeästi psyykeongelmia, ei omaisia, ei yhteyksiä, ei ystäviä, ei siis yhtikäs ketään muuta. Kotihoitopiirin työntekijät kävivät siellä puoliväkinä jonkin verran. Hänellä oli äärimmäisen karu ja yksinkertainen koti ... sänky, yksi pöytä ja yksi tuoli eikä mitään tavaroita ... pieni transistoriradio mistä, hän kuunteli ... ei niin kuin mitään. Hänellä ei ollut mitään alkoholiongelmaa, että olisi ollut sitä puolta seurana ... hän oli todella yksin ... hänellä oli kissa siellä, joka aiheutti ongelmia, kun rupesin hänelle hoitopaikkaa järjestämään, koska hän ei olisi siitä halunnut luopua ... se meni ajan myötä sitten ihan normaalisti ... mutta siis äärilaitaa, jos näitä kahta esimerkkejä vertaa ... ja jos puhutaan minkälaisia asiakkaita meillä on niin voi olla hirveän erilaisia omaisten ja palvelujenkin suhteen mitä tarjotaan [...].

Mutta olen viimeisen vuoden aikana, jos puhutaan äärilaidasta, jos puhutaan sosiaalisesta asiakkaasta tai vanhuksesta, niin kyllä tämä on niin kuin pitkälle korvien välissä tämä, että miten sosiaalinen tämä elämä sitten on ja millä eri tasoilla sosiaalinen. [...] tämä 98-vuotias oli erittäin onnellisen ja tyytyväisen oloinen ja hän huolehti siitä, että hän varmaan kuolee pian ja että hän ei vain joutuisi johonkin hankalaan paikkaan ennen sitä ... ja sitten taas tämä 70-vuotias mies ... hänen elämänsä on ollut varmaan aina pitkälle samantyyppistä ... se on varmaan jotenkin pelkistynyt vuosien mittaan [...].

Työntekijöiden näkemysten mukaan tulevaisuudessa vanhuspalvelut eivät tule olemaan laitospainotteisia, sillä erityisesti suurten ikäluokkien siirtyessä eläkkeelle lisääntyvät kotona asuminen ja erilaisten avopalvelujen tarve selvästi. Tämä merkitsee haastateltujen mukaan vanhusryhmien segmentoitumista nykyistä selvemmin toisistaan erottuviksi ryhmiiksi. Osa vanhuksista tulee käyttämään palveluihin rahaa paljon, ja he ovat valmiita maksamaan siitä, että palvelujen laatu on korkea, on kyse sitten kotiin tuotavista palveluista tai laitosasumisesta. Palvelujen laatu- ja vaatimustason kasvu olikin asia, johon monet työntekijät kiinnittivät huomiota, mutta samalla he korostivat palvelujen henkilökohtaisuutta.⁸⁴

Kotisairaanhoido/kaupunki (36)

Joo ... miten ne ... eli mun mielestä ainakin koulutuksessa on se, että kun ihminen koulutettu niin se vaatii ympäristöltäkin enemmän ... ehkä se vaatii enemmän niiltä omaisilta ja ystäviltä ja kaikilta ... se vaatimustaso kasvaa ... ei olla enää, että mitäs mää nyt, mää nyt enää ... että tulee niin kuin tämmöinen näin, kun olen tottunut koko ikäni tietyllä lailla, niin kyllähän se on niin, että ihminen osaa vaatia, osaahan se vaatia kotisairaanhoidon käynninkin, vaikka olisi silmätippa, niin siellä ollaan tunti ... ja jollain, kun ihminen on niin että katsotaan, että mä aamulla kerkiä, niin se on 10 minuutti ja sitten ovesta ulos, mutta sitten näitä on, joiden luona istutaan tyylihuonekalulla ja sohvalle face to face ja keskustelemme asiat ja sitten vasta lähdet.

Erityisenä haasteena ovat dementoituneille ja paljon hoivaa vaativille vanhuksille tarkoitettut palvelut ja niiden kehittäminen kotona asumista tukeviksi. Kunnalliset vanhuspalvelut tulevat työntekijöiden mukaan mahdollistamaan pitkään kotona asumisen nykyiseen tapaan, mutta ne keskitetään todennäköisesti juuri edellä mainittuihin ryhmiin. Sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta uhkana on se, että vanhuspalvelut pirstoutuvat ja priorisoituvat nykyistä enemmän. Työntekijät ennakoivatkin, että kuntien palveluksessa olevat avopalvelutyöntekijät joutuvat keskittymään pitkälti kotona asuvien vanhusten somaattiseen hoitoon muiden avuntarpeiden kustannuksella (esim. Vaarama ym. 2004). Mikäli vanhuksia halutaan tukea tulevaisuudessa monimuotoisesti ja riittävästi, vaatii tämä työntekijöiden mukaan lisää vanhuksille annettua aikaa, avun saamista kotiin oikea-aikaisesti, uudentyyppisiä työnsisältöjä sekä vanhuspalvelujen kokonaisnäkemystä pirstaloituneen ja ositetun työskentelyn sijasta.

Kotipalvelu/kaupunki (11)

Mä uskallan sanoa, että meidän palvelujärjestelmä on kauhean pirstaleinen ... liian paljon käydään, pilkotaan juttuja kun niitä pitäisi yhdistää. On ihminen, mikä käy kaupassa, sen yhden ihmisen tykö tulee liian monelta taholta, eri sektoreilta ihmisiä ja silti se kokee olevansa yksinäinen. Yksi hoitaa haavat, yksi tuo ruoan, yksi lämmittää puuron ja yksi vei jonnekin pestäväksi ... tätä mä

⁸⁴ Marika Toivanen ym. (2004) esittävät kotihoidon laajan palvelukokonaisuuden siten, että palvelujen laadun kannalta on ensiarvoisen tärkeää tietää, miten asiakaskohtaisesti eri tuottajien tehtävät ja konkreettinen työ liittyvät toisiinsa joustavasti. Keskiöön kirjoittajat nostavat tiedon ja tietotekniikan käytön, jotka tukevat vanhusten kotona asumista ja parantavat palvelua. Tietoalueita kirjoittajat luettelevat seitsemän (kotiutus, hoito- ja palvelusuunnitelma eli HOPASU, HOPASU-kansio, lääkelista, viestivihko, tiimitilan tietolähteet ja ”tietopankki”). Tietoalueisiin ovat kiinnittäneet huomiota muutkin kirjoittajat (esim. Niinistö 1987; Ala-Nikkola & Sipilä 1996; Ala-Nikkola 1997; Karjalainen 1999; Paasivaara 2002; Päivärinta & Haverinen 2002; Tenkanen 2003; Tietäväinen 2003).

ajan niin kuin takaa ... jotenkin pitäisi kokonaisvaltaisemmin hoitaa sitä ihmistä.

Työntekijät korostivat myös vanhusten omaa aktiivisuutta itsehoidossa ja erilaisten aktiviteettien järjestämisessä. Vanhusten aktiiviseen itsehoitoon ja vastuunottamiseen omasta hyvinvoinnistaan tukeudutaankin tulevaisuudessa nykyistä enemmän (esim. Backman 2001, 67–69). Osa työntekijöistä näki tällaisen tulevaisuuden olevan tasa-arvon kannalta arveluttavaa, koska tämän kehityskulun mukaisesti kunnalliset vanhuspalvelut tulisivat kohdistumaan nykyistä enemmän köyhiin, huono-osaisiin ja heikkokuntoisiin vanhuksiin. Varakkaammat vanhukset ostaisivat tai joutuisivat ostamaan tarvitsemansa palvelut suoraan yksityisiltä tuottajilta ja kolmannelta sektorilta. Työntekijöiden näkemykset kunnallista palvelutuotannosta ja kotona tehtävän vanhustyön tulevaisuudesta olivat kaiken kaikkiaan melko pessimistisiä (myös Kuronen 2007, 130–133).

9.5 Maaseutu- ja kaupunkiympäristöjen erityisyys

Työntekijöiden näkemysten mukaan maaseudulla asuvien vanhusten puheissa korostuu maaseutuidentiteetti silloin, kun aiheet koskevat vanhusten koteja, perheitä, työntekeä, pihapiirejä, maaseutuympäristöä ja luontoa.⁸⁵ Historian valossa tämä voidaan ymmärtää maaseudulla asuneiden perheiden, työnjaon sekä eri ammattien arvostuksen sosiaalisena ja hierarkkisena selvärajaisuutena. Maaseudulla jokaisella ihmisellä oli oma paikkansa ja tehtävänsä osana lähiyhteisöä ja kylää. Sosiaalinen hierarkia määritti pitkälti ihmisten väliset rajat ja toimintatavat. Lisäksi ammattitaidon arvostus oli suurta. Maaseudulla oli työnteolla ja omalla ahkeruudella mahdollista luoda perheelle arvostusta ja hyvinvointia (esim. käsityöammatit), mikä merkitsi yhteisöjen jäsenten identiteetin vahvistumista. Oma paikka ja arvostus yhteisössä oli ansaittava maaseutumaisen elämäntavan puitteissa. Tätä arvostusta säätelivät omistaminen (maa, metsä, karja, talot, työlliset), ammatti(kunta) ja oma suku historioineen. (Esim. Waris 1948, 314–321.) Lisäksi eri kylien etäisyydet kirkonkylään ja kirkonkylässä asuminen näyttävät maaseudulla työskentelevien työntekijöiden näkemysten mukaan kuvastavan elämäntapaa ja sukupolvea, jotka näkyvät sosiaalisesti vanhuksissa edelleenkin. Haastatteluesimerkki on Halikosta, vanhasta varsinaissuomalaisesta maaseutukunnasta, jossa asuinpaikkoihin sidottuja historiallisia juuria halikkolaisten ja Karjalasta muuttaneiden vanhusten kertomana kotipalvelutyöntekijä kuvaa tähän tapaan:

Kotipalvelu/maaseutu (34)

Kyllä jos ajattelee fyysistä ympäristöä, että asuu täällä ... asuu Halikossa ja on halikkolainen tai asuu just tuolla Vaskiolla, niin on kamalan vaskiolainen ja haluavat siellä asua ja se on niin kuin tuttu paikka, eikä haluta mihinkään muuttaa, jos on asunut koko elämänsä just tyyliin Hajalassa, niin kyllä he kamalaa,

⁸⁵ Viimeisten vuosien aikana suomalaisessa sosiaaligerontologian kirjallisuudessa on kiinnitetty jonkin verran huomiota kaupungeissa ja maaseudulla asuvien vanhusten erityispiirteisiin (esim. Karisto 1997; Vakimo 1999). Kiinnitin itsekin asiaan huomiota syystä, että kaupungit ja maaseutukunnat, joissa tutkimusaineiston keräsin, poikkeavat toisistaan historioiltaan, kooltaan ja vanhusmääriltään. Tämän perusteella minulla oli haastattelukysymyksiä miettiessäni sellainen ajatus, että kaupunkien vanhukset eroaisivat maaseudulla asuvista vanhuksista, kun heitä tarkastelee ympäristösuhteen näkökulmasta.

jos kirkonkylään joutuu muuttamaan, koska siellä ei ole mitään [...]. Meidän asiakkaista hirveän moni on sellaisia, että ne on tosi kauan asuneet täällä, ja ensiksi he kysyy, että ”mistäs sä olet, oletko sä halikkolaisia” ... se on niin kuin tärkeää, että sä olet halikkolainen [...]. Sitten kun sä sanot, että ”en mä ole täältä kotoisin”, niin ei ollakaan enää lainkaan kiinnostuneita ... sitten on kauhean hienoa, että kun voi sanoa, että ”tunnetko sä sen ja sen” ja ”mä tunnen sen ja” ... ja sitten he on ylpeitä, kun he kaikki tuntee, ja sitten kun sanoo, että on jostain päin [...] ... kyllä se on tärkeä, että tuntee olevansa täältä kotoisin. Sitten on taas nämä karjalaiset ihan asia erikseen ... sitten kerrotaan tarinoita, jotka on tärkeitä. Jotkut on semmoisia, että hirveästi kertoo niitä juttuja, että on sieltä, vaikka on asunut täällä vaikka kuinka kauan, niin heistä huomaa heti, että kun ”mie olen Karjalasta niin mie olen Karjalasta” ... se on niin kuin se ... en mä tiedä, että tuleeko se sitten vanhemmiten, vai onko aina ollut se jotenkin, vaikka on ollut Halikossa viimeiset 40 vuotta ... [...]. Vaikka täällä on pitkään asunut, niin silti se tulee sieltä ... mutta kyllä he varmaan tuntee olevansa myös halikkolaisia, mutta sitä täytyy aina painottaa, että on Karjalasta.

Muutto omasta, pitkäaikaisesta kodista tai kokonaan toiselta paikkakunnalta kirkonkylän kerrostaloon merkitsevät itse luodun kodin eli ”todellisen kodin”, elinympäristön ja paikkakunnan jättämistä taakse. Kun osa vanhuksista on asunut vuosikymmeniä itse rakentamissa taloissa, kasvattanut perheen, hoitanut karjan ja tehnyt maataloustyöt itse, ei heidän minäidentiteettiään voi siirtää esimerkiksi nykyaikaiseen palvelutaloon kirkonkylään ihmisten keskelle. Helposti tämä ei ainakaan työntekijöiden näkemysten mukaan tapahdu, vaikka vanhukset tunnustaisivatkin sen tosiasian, että asuminen entisissä kodeissa ei ole enää mahdollista.

Identifioitumista sosiaalisesti tiettyyn asuin- ja elinympäristöön sekä ihmisiin on työntekijöiden mukaan havaittavissa myös kaupungissa asuvilla vanhuksilla. Esimerkiksi Turussa on ollut maantieteellisesti selvärajaisia, puutalovaltaisia työläiskaupunginosia⁸⁶, joissa on asunut pääasiassa työläisperheitä aina 1980-luvulle saakka. Työläiskaupunginosassa asuminen ja eläminen sisälsivät muun muassa kovaa työtä, yhteisöllistä lastenhoitoa ja kasvattamista, naapuriapua ja sosiaalista kontrollia, toisaalta niukkaa toimentuloa, usein myös ahdasta ja puutteellista asumista. Työläisnaiset työskentelivät pääasiassa kotona pesten pyykkiä, ommellen ja tehden erilaisia aputoita lasten kasvattamisen ohessa, miehet kävivät töissä Turun telakoilla ja tehtaissa kodin ulkopuolella. (Esim. Waris 1973, 118–112; Jaakkola 1994, 80–85.) Kaupunginosat poikkeavat kuitenkin toistaan. Muuttamat työntekijät vertasivat keskikaupunkia ja työläiskaupunginosia toisiinsa ja toivat esille ympäristöä kuvaavia piirteitä, jotka ovat osa sosiaalisen olomuotoisuuden historiallisyhteiskunnallista ja kulttuurista näkökulmaa. Näitä ovat muun muassa käytös, puhe, ammatti, työelämä ja elämäntapa.

Kotipalvelu/kaupunki (24)

Vaikuttaa, se asuinpaikka vaikuttaa sillä tavalla, että esimerkiksi keskikaupungilla Turussa on, kun ennen vanhaan puhuttiin hienoista ihmistä, niin ovat asuneet siellä ja kyllä he vieläkin on, ja esimerkiksi tämä Martinmäki ja Pitkämäki, mitkä ovat Turun työläisaluetta, niin kyllä ihmiset on eri lailla. [...] Se näkyy sillä tavalla, että keskikaupungin ihmiset on sinne hautaan saakka tosi hienoja rouvia ja nämä on täm-

⁸⁶ Näitä ovat esimerkiksi Pitkämäki, Nummenmäki, Raunistula, Korppolaismäki, Martinmäki ja Mäntymäki.

möisiä tavallisempia ja vaatimattomia ihmisiä, jotka asuu täällä. [...] Kyllä se näkyy sillä tavalla, että mun mielestä nämä keskikaupungin ihmiset tykkää, jos sä osaat heti vähän jutella esimerkiksi tuommoisista paremmista ja hienommista asioista, niin kyllä he jotenkin on semmoisia erilaisempia, ja sitten taas Martinmäessäkin on taval-
lisiä työläisiä, ja jos sä puhut vähän hienompaa juttua, niin ei se oikein ... kyllä he on niin tavallisia ihmisiä.

[...] keskikaupungin ihmiset, en mä tiedä, mutta on hekin varmaan olleet työelä-
mässä, mutta aika paljon ovat olleet kotirouvina, että miehet ovat olleet hyvissä
asemissa ja sitten taas, jos ajattelee tota toista aluetta, niin täällä taas naisetkin ovat
olleet työelämässä pakostakin, ja monet ovat vetäneet yksikin perhettä, kenellä on
mies kuollut ... ovat olleet niin kunnon työläisiä kuin vain voi ... ja nälkää on kär-
sitty ja muuta ... joskus joku oikein avoimesti juttelee, mitä se elämä on ollut jossa-
kin vaiheessa. Mun mielestä nämä keskikaupungin ihmiset ... ja kyllä on ammattikin
... lukeneita ihmisiä, että kyllä se on aina jännä, että kyllä täällä Turussa heti erottuu
... sitten on tullut näitä uusia kaupunginosia, johon jotkut ovat pakosta muuttanee
... tämä Martinmäki on ollut niin työläisjuttu.

Kaiken kaikkiaan työntekijät eivät vastauksissaan vertailleet kaupungeissa ja maaseudulla
asuvien vanhusten eroja siksi, että en asiaa täsmällisesti kysynyt vaan annoin heidän itse
kertoa eroista ja samankaltaisuuksista. Eräät työntekijät kiinnittivät huomiota maaseudun
maantieteellisiin etäisyyksiin, jotka rajoittavat lähinnä ihmisten tapaamista ja erilaisten
asioiden hoitamista. Toiset mainitsivat maaseudulla asuvien vanhusten avoimuuden, iloi-
suuden ja ihmisten tuttuuden. Lisäksi maaseudun vanhukset eivät pelkää väkivaltaa sa-
malla tavoin kuin esimerkiksi suurissa kaupunkilähiöissä asuvat vanhukset. Muutamat
työntekijät totesivat kaupungeissa asuvien vanhusten olevan ”lokeroituneita” omiin asun-
toihinsa. Tällä tavoin ei luonnehtinut yksinkään työntekijä maaseudulla asuvia vanhuksia.

9.6 Murtumat ympäristösuhteissa

Vanhusten sosiaaliset, fyysiset ja kulttuuriset ympäristöt sisältävät paljon sellaisia asioista
ja tunnuspiirteitä, jotka mahdollistavat täysipainoisen ympäristösuhteen ylläpidon. Siten
vanhusten ympäristösuhteeseen liittyvät asiat onkin nähtävä yksilöllisesti ja moniulottei-
sesti muotoutuneina. Yleinen havainto työntekijöiden näkemysten perusteella on kuiten-
kin se, että ympäristöistä on löydettävissä lukuisia tekijöitä, jotka synnyttävät suhteeseen
murtumia. Tämän voi ymmärtää myös niin, että avopalvelujen piirissä olevien vanhusten
ympäristösuhde on jo ennen palvelujen piirin tuloa heikentynyt, ja näin työntekijöiden
esille tuomat murtumakohdat on helposti todettavissa konkreettisina ja jokapäiväistä elä-
mää rajoittavina asioina.

Työntekijät puhuivat siitä, että kun vanhusten elämäntilanteissa ilmenee avuntarpei-
ta, pyrkivät he työllään paikkaamaan näitä. Sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta
syntyneiden murtumien paikkaaminen kohdistuu vanhusten ja heidän elinympäristönsä
välisen suhteen ylläpitoon ja sen mahdollisimman normaaliin jatkuvuuteen. Käytännössä
tämä merkitsee ihmisten tapaamista ja päivittäisten asioiden toimittamista entiseen ta-
paan. Vaikka työskentely voi olla esimerkiksi hoidollisesti painottunut, tutut työntekijät ja
saatu apu tukevat vanhusten kiinnittymistä ympäristöön ja elämäntodellisuuteen.

Työntekijöiden puheessa oli kuultavissa sellainen ymmärrys, että hoitaminen ei selaisenaan ole sosiaalista, mutta sen merkitys on sosiaalista olomuotoisuutta ylläpitävä ja mahdollisia murtumia paikkaava. Osa työntekijöistä kuvasi esimerkinomaisesti sitä, miten he asettavat työnsä osaksi vanhuksen sosiaalista olomuotoisuutta eletyn elämän ja kodissa olevien esineiden kautta. Keskeistä tässä on henkilökohtainen läsnäolo ja ajan antaminen vanhukselle, ei hoidollisen osaamisen tai profession korostaminen.

Kotisairaanhoido/kaupunki (29)

Kyllähän sairaanhoitajan työt on aika selkeät [...]. Niin totta kai ... mä käytän aika paljon, jos mulla on vähänkin aika ja jos on yksinäinen ja masentunutkin potilas, niin mä haluan katsoa niiden kanssa valokuvia, ja sitten jos on semmoinen asunto, jossa on asuttu vuosikymmenet ... ”tässä tämä taulu on ihan samassa paikassa kun se on ollut silloinkin” ... ja siitä taulusta voi tulla vaikka kuinka pitkä juttu ja tarina, se ihminen taas jotenkin ... tulee hirveän hyvä mieli, kun siellä kotona on niitä muistoja, mistä voi puhua, vaikka hän ei varmaan niitä ajattelekaan ennen kuin joku toinen ottaa sen puheeksi. [...] Ja sitten on semmoinen joku nukke, kun silloin joskus 1900 syntyneet, niin on ollut aika ihmeellinen asia, että on saatu posliinipäinen nukke niin se voi olla sitten vieläkin siellä ... nämä ihmisethän ei ole heittäneet mitään pois, niillä voi olla oman äidin vanhat sukkanauhut, koska koskaan ei tiedä mitä vielä tarvii ... se on semmoinen juttu.

Esimerkissä työntekijä käyttää muistelua työmenetelmänä, jota hän kuvaa ”aikamatkalla” vanhuksen lapsuuteen, johon kuuluvat merkitykselliset esineet ja muistot (esim. Hakonen 2003; Coleman 2005). Puhe sisältää lisäksi piirteitä sosioemotionaalisen valinnan teoriasta, jonka mukaan ikääntymisen myötä elämässä merkitykselliset ja emotionaalisesti viritäytyvät asiat nousevat ajattelussa päällimmäisiksi. Tähän liittyy myös ikääntymiseen sisältyvä paradoksi, sillä vaikka elämää on ajallisesti vähän jäljellä, voivat vanhukset tuntea itsensä emotionaalisesti tasapainoisiksi (esim. Kennedy ym. 2006, 69–70; vrt. Saarenheimo 1997, 37–39). Työntekijät kertoivat vanhusten puhuvan heille paljon myös lapsuudenympäristöistä (esim. menetetty Karjala), joiden muisteleminen ikään kuin ”pehmentää” murtumia ympäristösuhteessa.

Jokapäiväisen toiminnan näkökulmasta on olemassa monia asioita, jotka kaventavat vanhusten ympäristösuhdetta. Työntekijät korostivat vanhusten fyysistä kuntoa, lihasvoimaa, heikkonäköisyyttä, kuulon alentumista, dementiaa ja somaattisia sairauksia, jotka vaikuttavat erityisesti liikkumiseen ja arkiaskareiden tekemiseen. Fyysisen toimintakyvyn alentuminen näyttää sosiaalisesti yleensä ulkoilun vähenemisenä, harventuneina kontakteina ystäviin, vähentyneenä asioiden seuraamisena ja poisjäänteinä erilaisista tapahtumista. Heikentynyt toimintakyky alentaa myös vanhusten päivittäisten asioiden hoitamista etenkin kotien ulkopuolella, koska tämä edellyttää fyysisten ja kognitiivisten toimintojen yhteensovittamista. Esimerkiksi kaupassakäynti sekä apteekissa ja pankissa asiointi ovat niitä päivittäisiä toimintoja, suurissa kaupungeissa lisäksi liikenteessä kulkeminen ja bussilla matkustaminen, jotka jäävät ensimmäisinä pois (myös Holland 2005, 53–55). Kodin sisällä tehtävistä arkiaskareista ilmenevät suurimmat ongelmat raskaissa, voimia vaativissa taloustöissä, ruoanlaitossa ja omasta hygieniasta huolehtimisessa (mm. Itkonen, Kiviharju-Rissanen, Tolkki & Valvanne 2002, 82–83).

Sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta edellä kuvattu merkitsee vanhusten itsenäisen ja omaehtoisen toiminnan vähenemistä, päivittäisen elämänpiirin kaventumista ja viime kädessä kotiin jäämistä, toisiin ihmisiin turvautumista, jopa suoranaista riippuvuutta. Haastatteluissa työntekijät toivat esille runsaasti sellaisia esimerkkejä, jotka kuvaavat näitä murtumia, joskin toisentyypiksiäkin tilanteita on. Ensimmäisessä esimerkissä kotihoidon työntekijä näkee toimintakyvyn notkahduksen merkitsevän ympäristösuhteen kaventumista. Jälkimmäisessä esimerkissä kotipalvelutyöntekijä kertoo puolestaan siitä, miten muutto vanhukselle sopivaan asuinympäristöön edesauttaa uudella tavalla ympäristösuhteen jatkuvuutta, jopa parantaa elämänlaatua.

Kotihoito/kaupunki (7)

Se on se toimintakyvyn notkahdus...Ja tavallaan niin kuin se täytyy hoitaa jollakin tavalla, niin se on joko viranomainen tai sitten joku omaisista [...] ... joku ei näe sitä minään, mutta joku kokee sen itsemääräämisenä tai oman elämänhallinnan menettämisenä, niin se tämmöisissä asioissa väistämättä laskee, jos toimintakyky laskee. Se on semmoinen, joka vaikuttaa. Se liittyy luonteeseen ja vuorovaikutuksen sisältöönkin. Ei kaikki koe sitä pahana, ja joku ajattelee, että se kuuluu vanhuuteen, mutta osalle se on hirveä menetys ... niin kuin puolikas mun elämästä menisi. [...] Liikkuminen, päivittäinen ympäristö minäkäläinen se on ... Tähän liittyy mun mielestä asiakkaan oma fyysinen toimintakyky, miten sä pärjät ja onko sulla mahdollisuus ottaa kontaktia oma itsesi takia. Sä voisit olla päästäsi ihan ok ja lähtisit jonnekin, mutta sulla on niin kauheat rappuset, että sä et pääse mihinkään. Ulkoinen ympäristökin vaikuttaa siihen ja tavallaan kuinka paljon tämmöiset asiat rajaa, niin se liittyy siihen vuorovaikutuksen sisältöönkin, että onko sulla muuta käytössä kuin puhelin, osaatko sä soittaakaan siitä ... niin kyllä ne vaikuttaa.

Kotipalvelu/maaseutu (5)

Nyt mulla on ainakin sellainen tilanne, että mulla on henkilö muuttamassa tonne vanhainkodin vieressä oleviin tukiasuntoihin ... hän muuttaa ensi viikon aikana ja hänellä on ollut kulkuongelmia, hän asuu hissittömässä talossa, hänen elämänalueensa laajenee ihan huomattavasti. Hän tavattoman seurallinen ja puhelias rouvahenkilö, joka on kärsinyt eristäytymisestä ja on tiettyä mielialaproblematiikkaa niin uskon ainakin, että hänen elämänlaatunsa paranee aivan selkeesti. Hän pystyy kävelemään, käymään ruokailemassa ja tapaamaan ihmisiä siellä. Ja myös taloudellinen tilanne vaikuttaa siihen, mikä on muut kunnalliset vuokrahinnat tällä hetkellä niin se on suht edullista asumista. Sitä ei käytännössä vielä tiedä, mutta hän on ollut tosi tyytyväinen, että hän pääsi sinne.

Etenkin geriatrinen hoito ja tutkimus nojaavat toimintakykäsitteen määrittelyssä ja operationalisoinnissa usein fyysiseen ja psyykkiseen toimintakykyyn, koska juuri niiden ajatellaan ylläpitävän viime kädessä ympäristösuhdetta ja elämän jatkuvuutta (esim. Niinistö 1987, 170–177; Karjalainen 1999, 20–33; Tilvis 2003, 273–275). Mutta jälkimmäisessä esimerkissä työntekijä näkee toimintakyvyn ja ympäristön välisen suhteen vuorovaikutteena. Siinä muutto aktivoi vanhuksen toimintakykyä, parantaa elämänlaatua ja helpottaa ihmisten keskinäistä tapaamista.

Avopalvelujen piirissä olevat vanhukset kuuluvat siihen kotona asuvien joukkoon, joiden toimintakyvyssä on useita puutteita (esim. Kauppinen ym. 2003, 81–94). Jokapäiväinen ympäristösuhteiden murtuu työntekijöiden mukaan erityisesti silloin, kun vanhuksilla on havaittavia mielialaongelmia, kognitiivisten toimintojen taso on laskenut, muisti, kuulo ja näkö ovat selvästi heikentyneet ja puheentuotossa on vaikeuksia. Lisäksi dementiasta johtuvat vaikeudet tulevat esille sosiaalisessa kanssakäymisessä puheenaiheina, epäsovinnaisena käytöksenä tai kotoa karkailuna. Samoin muihin ihmisiin kohdistuvat pelot ja epäluulot, kiusatuksi tai loukatuksi tuleminen, harhaisuus, vähentynyt itsestä huolenpito sekä ulkomuotoon ja pukeutumiseen liittyvät seikat ovat asioita, jotka voivat aktualisoitua kotien ulkopuolella sosiaalisissa tilanteissa vanhusten omanarvontunnetta loukkaavasti. Tällaiset kiusalliset tilanteet saattavat johtaa vanhusten eristäytymiseen, henkiseen väsymiseen ja saamattomuuteen, jopa halukkuuteen vähentää palveluja ja ihmiskontakteja. Työntekijät kiinnittivät huomiota myös vanhusten raihnaisuuteen, häpeäntunteeseen ja sairaudesta johtuvaan hylkäämiseen, jotka laukaisevat murtumia ympäristösuhteissa ja saavat vanhukset pidättäytymään ikääntymisen myötä tulleiden, näkyvien tunnuspiirteiden vuoksi sosiaalisista kontakteista.

Kotisairaanhoito/kaupunki (32)

[...] jotkut sanoo, että ”en mä rollaattorilla viitsi lähteä, kun naapurit katsoo, että toikin on mennyt niin huonoksi” ... raihnaisuus on tullut ja vähän niin kuin häpeää sitä ... ja vaikka kuinka yrittää puhua, ”että mitä hävettävää siinä on, kaikki me vanhennutaan ja raihnastutaan” ... kyllä tähän törmää jonkun verran, mutta onneksi vähemmän kuitenkin.

Kotipalvelu/kaupunki (21)

[...] yksi iso on häpeä, sairauden tunnottomuus on itsestään jo ensimmäinen, jos tiedostetaan, että on sairas niin sitten on se häpeä ... sitten on se, että sä jäät yksin, hylkääminen ... se on laajalti ... se voi tulla sukulaissuhteista, ystävyysuhteista, taloyhtiöt ... se on niin laaja [...].

Murtumat tulevat esille myös ihmisten välisinä suhteina, liikkumisena, ruumiinkokemuksina ja yksinjäämisenä, jotka tulivat haastatteluissa esille erityisesti sellaisten vanhusten kohdalla, joissa työntekijät vertasivat nykyvanhuksia nuorempiin. Tämän perusteella korkealla iällä näyttää olevan vaikutus vanhusten aktiivisuuteen ja ympäristösuhteeseen. Tämä ilmenee sosiaalisesti siten, että 65–75-vuotiaat ovat vielä ”täysillä elämässä kiinni”, kuten eräs työntekijä asian ilmaisi. He matkustelevat ulkomailla, tekevät laivaristeilyjä, mökkeilevät, kalastavat, marjastavat, käyvät kerhoissa ja harrastavat liikuntaa. Tämän ikäiset ihmiset toimivat ylipäätään omaehtoisesti paljon kodin ulkopuolella. Ympäristö on resurssi, jota he hyödyntävät päivittäin monipuolisesti. (Esim. Kontos 2000; Karisto 2004; Muhonen & Ojala 2004; Riihiäho 2007.)⁸⁷

⁸⁷ Kuvatunkaltaisia ikäihmisiä ei ole säännöllisesti avopalveluja käyttävien piirissä paljon. Osa aktiivista 65 vuotta täyttäneistä käy säännöllisesti esimerkiksi terveydenkeskuksissa vuositarkastuksessa ja muissa tutkimuksissa, ja tällöin heidän elämäntilanteensa kartoituksessa paljastuu joukko erilaisia aktiviteetteja, jotka täyttävät heidän päivänsä. Asi-

Työntekijät toivat esille myös sellaisia ympäristösuhdetta rajoittavia seikkoja, joita gerontologisessa kirjallisuudessa ei usein käsitellä. Näitä ovat vanhusten keskinäinen riittävyys, mitätointi ryhmässä, fyysinen ulkomuoto, pukeutuminen, panettelu, irviminen, kiusanteko, omaisten ja omaishoitajien vallankäyttö, nuukuus rahankäytössä ja vanhuspalveluihin kohdistuvat ylisuuret odotukset. Nämä saattavat paisua vanhusten tai omaisten keskinäisissä suhteissa niin suuriksi kysymyksiksi, että vanhukset miltei katkaisevat siteet kodin ulkopuoliseen elämään. On myös tilanteita, joissa jotkut vanhukset ovat muiden vanhusten ja omaisten puristuksessa, mikä voi olla heille sosiaalisesti ja henkisesti lähes kestäväntöntä.

Kotihoito/kaupunki (8)

[.] Eikä he kehtaa mennä johonkin vanhustentilaisuuksiin, kokouksiin kuulemaan ... heitä teilataan siitä, jos he aukaisevat suunsa ja että ei he voi sanoa mitään. [...] yksi 90-vuotias sanoi, että hän on niin sileä, kun siellä on niin paljon rypyisiä vanhuksia ... hänellä on just sitä ilkeyttä, että hänen perusluonteesta löytyy sitä ilkeyttä, kun mä sanon, että ”ajattele, että kukaan ei voi sille mitään kuinka paljon niitä rypyjä tulee”. Hän on tosiaan siloposkinen, mutta kun siellä on yksi mies, mistä kilpaillaan, niin hän pistää piikkiä siellä. Just mamma sanoi, että hän ei mene sinne, kun siellä on yksi nainen, joka aina puuttuu, jos hänellä on jotkut vaatteet ...että tommoiset vaatteet ja aika lihava olet, niin sitten vieläkin tulee vanhalle ihmiselle semmoinen olo, että en mä voi mennä, hävettää se oma olemus.

Kotipalvelu/maaseutu (4)

Sit omaisten kanssa yhteistyö, mun mielestä se on semmoista, että sitä tarvii hioa ja siinä tarvii ottaa semmoinen huomioon, että totta kai omaiset kuin se vanhuskin on siellä tarkkaavaisena ja vähän kielteisenä saattaa joskus olla, että te tuutte käymään ... en tarkoita missään nimessä, että vanhus ja omaiset aina ajattelee kielteisesti, kun menee joku ulkopuolinen käymään, sitä mä en tarkoita, mutta jossakin tapauksessa saattaa olla esteitä, omaiset pistää hanttiin.

Monet hyväkuntoiset vanhukset käyvät säännöllisesti palvelukeskuksissa tapaamassa toisiaan. Samalla kävijöiden kesken saattaa syntyä emotionaalisia jännitteitä. Muutamat työntekijät huomauttivat, että etenkin hyväkuntoisia miehiä on palvelukeskuksissa vähän, ja tämä puute voi ilmetä esimerkiksi ristiriitoina naisten välillä.

Kotihoito/kaupunki (16)

[...] meillä on yksi nuori pari täällä ... tämä naispuolinen on tosi mustasukkainen, täällä on moni nainen saanut aika kovaa huutia ja henkilökuntakin [...]. Ja sitten kun tämä pappa vielä ei ole mitenkään uskollista sorttia, se toisella tavalla pitää rakkaasta kiinni ja toisella kädellä hivelee toisen naisen polvea ... flirttailu kuuluu aika pitkälti tähän hommaan. Kun miehiä on paikalla, niin mä huomaan, että muutamat rouvat on oikein sellaisia vilkkusilmä, mutta kyllä on miehetkin.

aan kiinnitti huomiota terveydenhoitaja, jonka työnkuvaan kuuluvat 65 vuotta täyttäneiden terveydentarkastukset ja elämäntilanteiden kartoittaminen.

Edellisten lisäksi yhtenä ympäristösuhdetta kaventavana tekijänä on vanhus itse. Työntekijöiden mukaan osa vanhuksista ei ole hyväksynyt vanhenemiseen liittyviä muutoksia. Tämä voi johtaa siihen, että vanhukset keskittyvät vain itseensä kätymällä suruun, itsesääliin tai toivovat omaa kuolemaansa. Ammatillisesti tilanteet ovat hankalia, koska itsekeskeisyys merkitsee yleensä sosiaalisesti kaventunutta elämää ja katkeamia ihmiskontakteissa. Näitä katkeamia on vaikea kutoa uudelleen umpeen, sillä kotona asuvien vanhusten ei ole helppoa solmia uusia ihmissuhteita entisten tilalle. Näiden vanhusten sosiaalinen olomuotoisuus kapenee kehämäisesti siten, että vain läheisimmät ihmissuhteet jäävät jäljelle. Samalla omaisten vastuunoton omista vanhuksistaan odotetaan yleensä kasvavan, ja näin huolenpitotaakka tulisi jaettua työntekijöiden kanssa (esim. Baldock 1993, 142–145; Philp 1998, 113; Tenkanen 2003, 28–30). Huolenpitotaakan tasaaminen on kuitenkin usein ongelmallista, koska omaiset voivat olla jo lähes loppuun palaneita ja väsyneitä, he asuvat kaukana tai heillä ei ole yksinkertaisesti aikomustakaan auttaa vanhusta, kuten muutamat työntekijät asian suoraan sanoivat.

Haastattelussa nousivat esille ympäristöjen teknistyminen, joka vaatii osaamista päivittäisten asioiden hoitamisessa. Linja-autoissa muovikorteilla maksaminen, äänimerkit ja digitaaliset näyttötaulut KELAn toimipisteissä, pankeissa ja apteekeissa, pankkiautomaattien käyttäminen, lomakkeiden täyttäminen, teknistynyt tiedonvälitys (mm. viittaukset www-sivujen käyttöön), television digitalisointi ja tietyt puhelinmallit ovat muun muassa seikkoja, jotka voivat rajoittaa vanhusten arkipäiväisten asioiden toimittamista omista kodeissa ja niiden ulkopuolella (vrt. Hyppönen 2004, 193–197). Muutamat työntekijät olivat kuitenkin panneet merkille, että vanhukset käyttävät aiempaa enemmän matkapuhelimia. Joillakin on jopa oma tietokone, mutta toistaiseksi tämä on harvinaisista säännöllisesti avopalveluja käyttävien vanhusten keskuudessa.

Sellaisten tilojen puute lähiympäristössä, joissa vanhukset voisivat tavata toisiaan, kaventaa etenkin kerrostaloissa asuvien vanhusten keskinäistä kanssakäymistä ja yhdessäoloa. Palvelu- ja toimintakeskusten läheisyydessä asuvien tilanne on hieman parempi, koska kokoontumistilat ovat lähellä. Yleensä tällaiset tilat ovat kuntien tai muiden yhteisöjen ylläpitämiä, joten ne ovat kaikkien vanhusten käytettävissä. Tavallisissa kerrostaloissa ei juuri yhteisiä tiloja ole. Edellisten lisäksi lähipalvelujen supistaminen on työntekijöiden mielestä este ympäristösuhteen ylläpidossa siinä mielessä, että vanhusten on haettava nämä palvelut kauempaa. Tämä tuottaa iäkkäille ihmisille enemmän vaivaa, koska harvalla on käytössään oma auto. Siksi lähipalvelujen lakkauttaminen voi jouduttaa vanhusten muuttoa etenkin maaseudulla kunnan keskustaan palvelujen läheisyyteen. Tosin nykyisin palvelulinjat helpottavat kulkemista kodin ja eri palvelujen välillä niissä kunnissa, joissa näitä erityispalveluja vanhuksille on järjestetty.

Työntekijät kiinnittivät huomiota myös vanhusten vähäiseen arvostamiseen. Heidän mielestään kunnissa esiintyy jopa suoranaista vanhuskielteisyyttä, sillä vanhukset kiinnostavat perin harvoja ihmisiä. Muutamat olivat sitä mieltä, että vanhukset luetaan ”alempaan kastiin ja sosiaaliluokkaan” niin ihmisinä, kuntalaisina kuin palvelujen käyttäjinäkin. Eritoten tämä tuli esille kaupungeissa työskentelevien työntekijöiden puheissa ”vanhustensuojelun puutteena”, kuten pitkään vanhusten kanssa työskennellyt sosiaalityöntekijä asian kiteytti. Vähäinen arvostaminen voi saada aikaan tilanteita, joissa vanhukset näkevät itsensä negatiivisesti. Tämä saa aikaan vanhuksissa kielteisiä ympäristökokemuksia ja vähentää heidän toimintaansa eri ympäristöissä.⁸⁸

⁸⁸ Tätä käsitystä tukee monen työntekijän pitkä käytännön työkokemus vanhusten parissa, sillä heidän mukaansa avopalveluissa ei ole saavutettu riittävää palvelutasoa. Vanhuspalvelujen priorisointi on pudottanut palvelujen piiristä pois sellaisia vanhuksia, jotka aikaisempien kriteerien mukaan olisivat palveluja saaneet. Kysymys on pitkälti poliittisista (arvot) ja sosiaalipoliittisista valinnoista (palvelut). On kuitenkin huomattava, että kaupungit poikkeavat palvelutasossa toisistaan samalla tavoin kuin maaseutukunnatkin. Kaiken kaikkiaan kunnat ovat yleisesti laajentaneet palveluvalikoimaa, joskin tasoa on voitu määrällisesti laskea eräissä palveluissa (mm. Vaarama ym. 2004).

10 HISTORIAL LISYHTEISKUNNALLISET ILMENTYMÄT VANHUUDESSA

10.1 Yhteiskuntaluokat ja sosioekonominen asema

Vanheneminen on aina yhteiskuntasidonnaista (esim. Atchley 1999; Bengtson ym. 2005). Näin ymmärrettynä omissa kodeissaan asuvien vanhusten sosiaalinen olomuotoisuus ilmenee muinakin asioina kuin aikaisemmin kuvattuina sosiaalisena minäidentiteettinä, ihmissuhteina, toimintana ja eri ympäristöjen välisinä suhteina. Sosiaalisen olomuotoisuuden yhtenä ilmentymänä voidaan pitää vanhusten kiinnittymistä historiallisesti rakentuneeseen suomalaiseen yhteiskuntaan. Yleisellä tasolla työntekijöiden näkemykset voidaan tiivistää Marjatta Marinin (2001b, 36–37) toteamuksella, että ihmisten elämät ja elämäntapahtumat eivät synny historiallisessa eivätkä sosiaalisessa tyhjiössä. Ne eivät ole pelkästään biologisten prosessien säätelemiä, joten kaikki se, mitä ihmisten ympäristössä tapahtuu, jättävät omalakisesti jälkiään heihin. Historiallisyhteiskunnalliset tapahtumat tiivistyvät erityisesti vanhojen ihmisten elämäntapoihin.

Janet Giele ja Glen Elder (1998a; 6–11; myös Jyrkämä 2001a, 137–140; 2006) esittävät neljä elämäntapahtumaan vaikuttavaa periaatetta, jotka ovat historiallisuus, ajoitus, yksilöiden yhteen kietoutuminen ja toimijuus. Heidän ajattelussaan historiallisuus merkitsee sitä, että yksilöiden elämäntapojen ja henkilökohtaiset merkityksenannot muotoutuvat ajan ja yhteiskunnallisten tapahtumien mukaan. Ajoituksen periaate liittyy siihen, missä ikävaiheessa jokin asia elämässä tapahtuu. Yhteen kietoutumisen periaatteen mukaan ihmiset eivät elä ajassa eivätkä historiallisia tapahtumia yksin. Toimijuuden periaate painottaa toiminnan ei-determinististä luonnetta, sillä yksilöt voivat subjektiivisilla valinnoillaan ja toiminnallaan vaikuttaa omiin elämäntapoihinsa. Nämä neljä periaatetta ovat ymmärrettävissä myös makrotason yhteiskunnallisiksi tapahtumiksi, aikaa ja yksilötason elämäntapojen yhdistäviksi periaatteiksi, joiden puitteissa yksilöt yhteiskunnassa vanhenevat (mm. Layder 1993, 72).

Yhteiskunnalliset ja historialliset tapahtumat ovat monella tavalla ja tasolla vanhuudessa läsnä. Tämä läsnäolo osana kotona asuvien vanhusten sosiaalista olomuotoisuutta on tunnistettavissa selvästi työntekijöiden puheissa, ja puheet voidaan kiteyttää kahteen näkökulmaan⁸⁹. Ensinnäkin kyse on siitä, miten vanhusten elämäntapojen ovat kiinnittyneet osaksi historiallisesti muotoutunutta yhteiskuntaa. Toiseksi siitä, minkälaisia jälkiä historiallisyhteiskunnalliset tapahtumat ja yhteiskunnan muuttuminen ovat jättäneet vanhuksiin. Kyse on vanhusten sosiaalisen olomuotoisuuden ajallisesta ja paikallisesta kontekstualisoinnista siihen elämäntodellisuuteen, jossa he ovat eläneet, ja siihen, miten tämä näyttäytyy heidän jokapäiväisessä elämässään, toiminnassaan ja ajattelussaan. Keskeisiksi elämäntapojen ja historiallisyhteiskunnallista makrotasoa kuvaaviksi asioiksi työntekijöiden puheissa muodostuivat aikanaan sosioekonomisesti määräytyneet yhteiskuntaluokat ja

⁸⁹ On syytä tarkentaa, että haastatteluteemat eivät suoraan sisältäneet kysymyksiä vanhusten ja yhteiskunnan välisistä suhteista, eivätkä myöskään vanhusten elämäntapojen historiallisia tarkasteluja. Ajattelin, että tämän sisältöisiä asioita tulisi esille eri teemoissa ja kysymyksissä, ja näin haastatteluissa pitkälti tapahtuikin.

niitä edelleen ilmentävät tunnuspiirteet, toiseksi vanhuksia kuvaavat sukupolvisidonnaiset elämäntapatunnusmerkit ja kolmanneksi vanhusten yhteiskunnallinen arvostaminen.

Ikänsä puolesta vanhuspalvelujen piirissä olevat vanhukset kuuluvat siihen sukupolveen, joiden elämää on jäsentänyt luokkayhteiskunta (esim. Waris 1948, 125–130, Heinonen 1993, 11–18; Anttonen & Sipilä 2000, 58–63). Tämä tuli selvästi esille haastatteluissa. Työntekijöiden mukaan jako työväestön ja porvaristoon elää vielä vanhusten ajatuksissa, tavoissa, käytöksessä ja toisten ihmisten kohtaamisessa. Tätä jakoa ilmentävät myös asuinalueet kaupungeissa ja vanhusten kodit. Vaikka työntekijät eivät painottaneet erikseen haastatteluissa yhteiskuntaluokkasidonnaisia tunnusmerkkejä, totesivat he kuitenkin, että esimerkiksi kaupunkien porvarisperheiden omat juhlat, muodollinen käytös, kohteliaisuus ja varallisuus ovat edelleen leimaa-antavia porvarisperheisiin kuuluneiden vanhusten jokapäiväisessä elämässä. Kaupunkien varakkaita vanhuksia yhdistävät lisäksi puheta- pa ja puheen asiasisältö, ruotsinkielisyys, koulutus ja työn kautta hankittu yhteiskunnallinen asema (myös Riihiaho 2007, 130). Maaseudulla ja ikänsä työläiskaupunginosissa asuneita vanhuksia yhdistää nöyryys, alamaisasenne, koulutuksen puute, vähään tyytyminen, pieni eläke, kiitollisuus ja vaatimaton asunto. Haastatteluesimerkissä työntekijä viittaa suomenruotsalaisiin, kaupungissa asuviin vanhuksiin ja heidän kulttuurihistorialliseen taustaansa.

Sosiaalityö / kaupunki (2)

[...] Nyt on nämä ruotsinkielisten asiat niin pinnalla, kun laki velvoittaa, että ruotsinkieliset saisivat äidinkielellään palvelut [...] kyllä se ruotsinkielisten kulttuuri ... sinä on joku erilainen vivahde, vaikka me eletään tätä samaa fyysistä ympäristöä, niin jotakin tulee sieltä historian havinana, missä semmoinen sielujen ymmärrys ei käy ihan äkkiä. Jos olisi mahdollista tuntea ihmiset pidemmältä ajalta ... [...] ... mutta siinä on jotakin syvempää, että olis vain ruotsin kieli pidettävä [...].

Maaseudulla asuvia vanhuksia työntekijät kuvasivat vaatimattomiksi ja työntekijöitä kunnioittaviksi. Myös työläistaustaisia vanhuksia samoine tunnuspiirteineen esiintyi monen työntekijän puheessa.

Kotipalvelu/maaseutu (22)

Tota ... 80- ja 90-vuotiaat ... en tiedä ... olisiko ne vähän samanlaisia ... kyllä heissäkin eroja on ... toiset on kovinkin vaatimattomia ja vielä sitten on tällainen teitittely vielä pohjalla ... sen on aika jännä, että muakin vielä teititellään, mutta hän odottaa kanssa itse, että häntä teititellään, tai tausta voi olla se, että on ollut jossakin talossa töissä [...].

Avopalvelujen piirissä olevien vanhusten sosioekonominen asema näyttäytyy myös toiminnassa, itsestä huolehtimisessa, itseilmaisussa, tiedoissa ja taidoissa (esim. tietotekniikka ja kielitaito), rahankäytössä ja palvelujen vaatimustasossa. Lisäksi entinen ammatti, koulutustausta, eläkkeen suuruus ja käytettävissä oleva varallisuus, tiedot erilaisista palvelumahdollisuuksista ja niiden käyttämisestä ovat sosiaalisesti tunnistettavissa. Työntekijät totesivat lähes ykskantaan, että erityisesti vanhusten koulutus- ja ammattitaustat ilmenevät

tavoissa, puheenaiheissa, käytöksessä, kommunikoinnissa ja aktiivisuudessa ottaa asioista selvää (myös Pynnönen ym. 2007, 31–33). Ammatti- ja koulutustaustat näkyvät sosiaalisena aktiivisuutena siten, että korkeasti koulutetut ja arvostetuissa ammateissa työskennelleet vanhuksat ovat keskimäärin aktiivisempia ja kiinnostuneempia ympärillään tapahtuvista asioista. Vähävaraiset vanhuksat ja sellaiset vanhuksat, joiden ammatillinen status työssäoloaikana oli alhainen, ovat passiivisempia, eivätkä he uskalla tai osaa tuoda esille omia mielipiteitään koulutettujen vanhusten tavoin. Tämä koskee varsinkin iäkkäitä naisia.

Työntekijöiden näkemykset sosioekonomisesta asemasta ja yhteiskuntaluokan suhteesta olivat siis huomattavan yhdensuuntaisia. Koulutustausta ja entinen ammatti ovat pitkälti määrittäneet vanhusten sijoittumista eri yhteiskuntaluokkiin.⁹⁰ Työntekijöiden näkemykset yhteiskuntaluokista ja sosioekonomisesta asemasta eivät ole sikäli yllättäviä, sillä esimerkiksi Faina Jyrkilä päätyi jo 1960-luvun alussa tekemässä tutkimuksessa samantyyppisiin tuloksiin (Jyrkilä 1963). Näyttää siltä, että sotien ja pulan sukupolven (1910–1930) edustajien sosiaalisesti näkyviä ja elämää jäsentäviä tunnuspiirteitä ovat edelleenkin koulutuksen mukana tuoma varallisuus ja yhteiskunnallinen luokka-asema.

Muutamit työntekijät mainitsivat, että monella korkeasti koulutetulla vanhuksella, etenkin miehillä, on ollut erilaisia luottamustoimia sekä kodin ulkopuolisia menoja ja harrastuksia.⁹¹ Tämä näkyy heidän mukaansa sosiaalisesti siten, että nämä vanhuksat ovat tottuneet olemaan ihmisten keskuudessa esillä esittämässä omia näkemyksiään ja ottamaan vastuuta asioiden hoitamisesta.⁹² Varakkaat vanhuksat ovat vuosikymmenten aikana myös matkustelleet paljon, ja tämä näkyy kielitaitona, laajana maailmankuvana ja matkamuistoina osana kodin esineistöä.

Monenlaisissa kotipalvelutehtävissä työskennellyt työntekijä kuvaa haastatteluesimerkissä erityyppisiä, kaupungissa asuvia vanhuksia asuinalueen, taloudellisen tilanteen, koulutuksen ja puhettavan kautta, joissa ilmenevät sekä sosioekonominen asema että käyttäytyminen muiden ihmisten parissa:

Kotipalvelu/kaupunki (19)

Kyllä sillä on sitä kautta, että kun ajattelee muutamia asuinalueita, niin kyllä mä luulen, että aina monilla vanhuksilla, jos he on niukoissa tuloissa eläneet ja vaatimattomasti, niin varmasti ei juurikaan ihmisiä kotiin, että sitä kautta se rajoittaa, että mulla on niin vähän rahaa, eikä mulla ole sellaisia hopeita laittaa pöytään niin kuin muilla, niin varmaan rajoittaa sitä kautta sitä sosiaalisuutta ja kanssakäymistä. Hän varmaan niin kuin liikkuu sieltä itse pois tai ei liiku ollenkaan. En usko, että kylään pyytää, kun ajattelee näitä valtavia lukaaleja, jossa

⁹⁰ Mainitsin luvussa 8.2, että aikanaan samoissa työpaikoissa työskennelleet työntekijät kokoontuvat esimerkiksi kahviloissa tai toreilla tapaamassa vaihtamassa päivän kuulumisia. Eräs huomionarvoinen seikka näissä ”porukoissa” (kuten työntekijä asian ilmaisi) on se, että ne koostuvat työväestöön kuuluvista. Kuriositeettina mainittakoon, että oma isäni kuului aikoinaan ”metallimiesporukkaan”, joka kokoontui melko säännöllisesti Turun kauppatorilla. Näissä porukoissa ei ole esimiestason tehtävissä tai akateemisissa töissä olleita henkilöitä. [Sosiaalityöntekijä/kaupunki \(2\)](#): [...] on tämmöisiä porukoitakin ... yhteen aikaan Wiklundin baarissakin oli miesporukka, joka ihan ilmiselvästi kokoontui sinne aina aamuisin ja torikaffeessa oli yhteen aikaan myös miesporukka [...].

⁹¹ Asian voi tulkita niin, että akateemisen koulutuksen hankkineilla vanhuksilla on ollut erilaisia sosiaalisia rooleja, joita he haluavat pitää edelleen yllä. Ne tuottavat johonkin kuulumista ja kiinnittymisen tunteita (esim. Pynnönen ym. 2007, 34; Riihiho 2007, 131–134).

⁹² Näitä miehiä on kuitenkin avopalvelujen piirissä vähän. Muutamit työntekijät puhuivat akateemisuudesta, yliopistourasta ja opettajista, joilla he viittasivat korkeasti koulutettuihin henkilöihin.

on just totuttu siihen sosioekonomiseen asemaan ja on totuttu olemaan ja on käynyt vieraita ja on ollut monen sortin kissanristijäistä ja on niin kuin hienot puitteet ja ... kyllä se tämääntyyppisellä vanhuksella on laajempi tälläkin hetkellä. [...] Mä ainakin näen sen niin, että mitä korkeampi koulutus tällä henkilöllä on ollut niin hän puhuu kirjakielellä ja käyttää hyvin tämmöisiä ... hienoja sanoja ... ja sitä kautta luo sentyyppistä, että se kohtaaminen pysyy ehkä ... jos ajattelee ihan sitten kohtaamista, niin se pysyy kielenkäytöltään ylhäällä, tosi ylhäällä, että se halutaan pitää hienona. Varmasti he on hyvinkin niitä asiakkaita, ketkä ei sitten näytäkään ... mikä oikeasti se olotila on.

Sosioekonominen asema näkyy palvelujen käytössä kahdella tavalla. Ensinnäkin varakkailla vanhuksilla on rahaa ostaa erilaisia palveluja, tarvikkeita ja välineitä, on kyse sitten jalkojenhoidosta, kampaamopalveluista, matkustelusta, kulttuuritapahtumista, kodinhoitovälineistä, henkilökohtaiseen käyttöön tarkoitetuista apuvälineistä tai asunnon muutostöistä. He ovat myös valmiita ostamaan yksityisiä palveluja. Toiseksi varakkaimmat vanhukset ovat tietoisia erilaisten palvelujen sisällöistä ja hinnoista, koska he ottavat asioista selvää ja heillä on kokemuksia palvelujen käytöstä. Varakkaiden vanhusten laatuvaatimukset näyttävät olevan keskimäärin korkeampia kuin vähävaraisten. Työntekijöiden mukaan suhtautuminen erilaisten palvelujen käyttöön näkyy avopalvelutyössä siten, että nykyään kaikki vanhukset eivät ole vähään tyytyväisiä, vaan vastineeksi maksetuille veroille on saatava palveluja.

Kotipalvelu/maaseutu (31)

Joo, mutta ... ehkä meillä on tässä vaiheessa vielä sellaisia vanhuksia, jotka ensinnäkin kokevat palvelut sillä tavalla, että viimeiseen saakka sinnitellään ilman palveluja. Osa vanhuksista tykkää, että minä olen elämässäni tehnyt ja minä tule tekemään yhä edelleen ... sen palvelun ottamisen vaikeus. Mutta toisaalta mä näen vanhuksia, jotka ajattelee, että minä olen veroni maksanut ja minun pitää saada kunnalta palvelut, ja jos mulla olisi rinnalla antaa jotain yksityistä niin hän ei huolisi sitä, koska sen pitää tulla kunnan kautta ... taikka sitten on näitä hiljaisia vanhuksia, jotka on ... ottavat vastaan ja sitä viedään heille ... tai sitten näitä, että omaiset alkaa aktiivisesti touhuamaan vanhuksen puolesta, että nyt näitä ja näitä. Mutta kyllä tulevaisuuden vanhus tietää niin paljon kaiketta ja hän on ollut mukana monessa niin ... kyllä hän on aktiivinen toimija, mutta kyllä sillä voi olla se käännteinen puoli, että hän on aktiivinen vaatiija ... että minulle kuuluu ja mä tiedän nämä ja nämä, niin nämä tulee sitten vaatimaan ja hakemaan.

Pienellä eläkkeellä toimeentulevat vanhukset, jotka pääasiassa ovat kansaneläkkeen varassa eläviä naisia, ovat asiakkaina vaatimattomia, he tyytyvät vähään ja ovat ylipäättään kiitollisia siitä, että yhteiskunta heille palveluja myöntää. Heidän rahankäyttönsä on tarkkaan priorisoitua. Suoranaista köyhyyttä työntekijät eivät kuitenkaan todenneet vanhusten keskuudessa olevan, vaatimatonta ja niukkaa elämää sekä vähäistä palvelujen käyttöä kylläkin. Osa vähävaraisista vanhuksista ei pysty maksamaan laskuja siksi, että he käyttävät kotona asumisen tukena säännöllisesti lyhytaikaista vanhainkotiasumista. Vuokran lisäksi he joutuvat maksamaan myös laitoshoidosta aiheutuvat kulut. Toisaalta osa työntekijöistä toi esille varallisuudesta sen näkemyksen, että kaikki varallisuus ei ole aina hyvästä, sillä

sen negatiiviset puolet voivat näytyä sosiaalisesti tulehtuneina ihmissuhteina, vanhusten huolenpidon laiminlyöntinä tai hyväksikäyttönä, omaisuudenjakoriitoina ja jatkuvina sovitteina omaisuuden hoidosta (esim. raha-asiat, kiinteistöt kaupungeissa, metsät, pellot ja rakennukset maaseudulla).

10.2 Kotiseudun, sukupolven ja elämäntavan sosiaaliset tunnusmerkit

Vanhukset kantavat sisällään omaa historiaansa. Haastattelujen perusteella on helppo yhtyä Sinikka Vakimon (2001, 70–73) näkemykseen, että nykyvanhuksia ilmentävä elämäntapa sisältää historiallisyhteiskunnallisen ja kulttuurisen perimän, jota vanhukset omissa tavoissaan, toimissaan, tunteissaan, puheessaan, käsityksissään ja käytöksessään kantavat. Kun tätä ajatusta täydentää vielä vanhusten puheilla omista kotiseuduistaan, olemme lähellä niitä näkemyksiä, joilla työntekijät vanhuksia yhteiskunnallisen kehityksen ja historian valossa tarkastelivat. He nimesivät tärkeiksi tunnuspiirteiksi kotiseudun sukujuurineen sekä sukupolvea ja elämäntapaa kuvaavat kulttuuriset ja toiminnalliset piirteet.

Työntekijät korostivat elämäntavan maantieteellistä paikallisuutta, joka muodostuu vanhusten omien kotiseutujen historiallisista ja kulttuurisista siteistä. Elämäntavan maantieteellinen paikallisuus jakautui haastatteluissa karjalaisuuteen ja varsinaissuomalaisuuteen sekä maaseutumaiseen ja kaupunkimaiseen elämäntapaan. Karjalaiset käyttävät, murre, välittömyys ihmiskontakteissa, tunteiden avoin ilmaisu, ystävällisyys ja puheliaisuus, ovat tunnusomaisia niille vanhuksille, jotka joutuivat lähtemään evakkoon sota-aikana ja jotka päätyivät sittemmin 1940-luvulla Varsinais-Suomeen. Vaikka suurin osa Karjalasta muuttaneista oli muuttohetkellä nuoria aikuisia ja lapsia, on karjalaisuus vanhuudessakin vahvasti läsnä. He kaipaavat sukujuuriaan tavalla, joka näkyy minäidentiteetin korostamisena ja oman erityisyyden alleviivaamisena. Kyse ei ole kuitenkaan yksioikoisesta itsekorostuksesta vaan maantieteellisten ja kulttuuristen lähtökohtien arvostamisesta. Työntekijöiden mukaan karjalaiset vanhukset poikkeavat syntyperäisistä varsinaissuomalaisista vanhuksista sosiaalisesti siten, että varsinaissuomalaiset ovat puheissaan ja tunneilmaisuuksaan rajoittuneempia, muodollisesti ystävällisiä ja he saattavat käyttäytyä joskus jopa töksähtelevästi työntekijöitä kohtaan. Varsinaissuomalaista syntyperää olevat vanhukset eivät myöskään korosta omia sukujuuriaan samalla tavoin, vaan he ovat omista maantieteellisistä ja kulttuurisista lähtökohdistaan vaitonaisempia – ovathan he Varsinais-Suomessa omalla maaperälläään.

Historiallisyhteiskunnallisesti muotoutunut elämäntapa, kodista peritty kasvatusta ja kulttuuriset tavat sekä näitä ilmentävät käytös ja puhe ovat tunnuspiirteitä, jotka ovat työntekijöiden mukaan työssä jatkuvasti läsnä. Tämä on ymmärrettävää, sillä erityisesti Karjalasta sotia pakooneen muuttaneet olivat kulttuurisesti omaleimainen ja yhtenäinen kansanosia.⁹³ Lisäksi he lukeutuivat useimmiten samaan yhteiskuntaluokkaan, maaseudun

⁹³ Heikki Waris (1948, 86–88) kuvaa tapojen säilymistä esimerkiksi ruisleivän- ja piirakanpaistamisen rituaaleina. Hän kiinnittää huomiota myös siihen, että maalaisväestössä vanhat, historialliset heimo-ominaisuudet näkyvät siten, että hämäläisten, karjalaisten ja savolaisten kansanluonteen ja temperamentin erilaisuus oli säilynyt maaseudulla suljetuissa ja hitaasti muuttuvissa oloissa. Elämänasenteen ja -katsomusten erinomaisina ilmauksina hän mainitsee maakunnalliset sananparret ja kielenkäytön.

työväestöön. Pakkosiirrot kotiseuduilta ylläpitivät ja lujittivat kansallista identiteettiä huolimatta uusien asutusalueiden tarjoamista elinmahdollisuuksista. (Tarkka 1988, 52–53.) Uuteen paikkakuntaan kotiutuminen ei sujunut aikanaan kivuttomasti, koska muuttajat tunsivat olevansa ulkopuolisia, toisen luokan kansalaisia.

Kotisairaanhoito/kaupunki (36)

Sitten on tosiaan tämä kulttuuri merkkää, että kun savolaiset on vuolaita ja kovia juttelemaan niin ... kyllä täälläkin on vähän sitä hämäläisyyttä täällä Varsinais-Suomessa, kyllä sen jossakin näkee, että se ... kun ei ole totuttu ... ja vanhustentalossa sanotaan, että siellä kun on joku evakko, niin se Karjalasta tullut, että se on niin ylpeä ja ei juttele, kun hän on karjalainen ... että täällä paikkakunnalla karjalaisuus on monelle ollut semmoinen, että he tuntee että he ovat paikallisväestön keskuudessa kakkoskansaa.

Työntekijät painottivat siis vanhusten omaa elämäntapaa ja elämänhistoriaa taustatekijöineen, jotka ovat tärkeitä sosiaalisen olomuotoisuuden ymmärtämisessä. Koska suurin osa avopalveluja käyttävistä vanhuksista on korkean iän saavuttaneita, on heidän elinaikanaan tapahtunut henkilökohtaisia, mutta myös yhteiskunnallisia tapahtumia ja murroksia, joiden merkitystä ei tule aliarvioida. Vanhusten keskeisiksi elämän kiinnostaviksi ja elämää jäsentäviksi asioiksi työntekijät nimesivät sotavuodet, evakkoon lähdön, muuton pois synnyinpaikkakunnalta, raskaan työnteon, oman ammatin, naimisiinmenon, perheen perustamisen ja lasten kasvattamisen, säästäväisyyden ja niukkuuden sekä omakotitalon rakentamisen. Näitä samoja sukupolvisidonnaisia merkkejä ovat korostaneet myös elämäntapatautitutkijat habituksen ja kulttuuristen ulottuvuuksien osalta (esim. Roos 1986, 57–69). Yhteiskunnalliset murrokset ja omat elämäkokemukset ovat auttaneet elämään sopeutumista sekä vanhuudessa elämän ymmärtämistä ja hyväksymistä.

Kotipalvelu/kaupunki (11)

[...] sotavuodet on yksi esimerkki, karjalaevakko on kanssa yksi hyvä esimerkki, että on joutunut muuttamaan paikasta toiseen niin se on niin kuin sopeutuvainen, vaikka tätäkään ei voi yleistää, mutta jotenkin ne ihmiset osaa ottaa elämän semmoisena kun se on. Ne on semmoisia realisteja, ne sopeutuu paikkaan kun paikkaan, niin niiden on helpompi sitä sosiaalista verkostoa tai sosiaalista kanssakäymistä tavallaan laajentaa oli ne sitten sairaalassa tai kerhossa kuin jotenkin semmoinen ihminen, joka on vaan ollut ja elänyt yhdessä paikassa liittyen siihen hänen luonteeseen.

Vanhuksilla on lukuisia kulttuuriharrastuksia, joita he ovat harrastaneet koko ikänsä.⁹⁴ Työntekijöiden luettelemia harrastuksia ovat muun muassa teatterissa käynnit, elokuvien katseleminen, taidenäyttelyissä käynnit, runojen ja kirjojen lukeminen, neulominen, lau-

⁹⁴ Tätä on syytä tarkentaa yleisellä yhteiskunnallisella näkökulmalla siten, että palvelujen piirissä olevien vanhusten elämä ei ollut pelkästään kovaa työntekoa eikä perheen elättämistä, vaan erilaisiin harrastuksiin riitti aikaa töiden ohella. Aika ennen sotia, jolloin nykyvanhukset olivat lapsia ja nuoria aikuisia, merkitsi perinteisen, säätyihin sidonnaisen elämäntavan murrosta. Esimerkkeinä voidaan mainita avioliittojen solmiminen yli säätyrajojen, uudenlainen yrittäjäys, naisten töihin lähtö kotien ulkopuolelle ja uusien ammattien kasvu. Myös lapsuusaika piteni ja koulutustaso kohosi. Lisääntynyt vapaa-aika mahdollisti monet aatteelliset, kulttuuriset ja urheilulliset harrastukset. (Tarkemmin esim. Anttila & Räsänen 1987, 53–72; Riihiö 2007.)

laminen ja musiikkiharrastukset. Harrastuksiin voidaan lukea myös kerhoissa käynnit, liikunta ja vanhuksille suunnatut aktiviteetit. Harrastaminen on osalle vanhuksista jopa niin tärkeää, että heidän viikko-ohjelmansa täyttyy useista aktiviteeteista. Lisäksi harrastaminen yhdistää vanhuksia erilaisiin ryhmiin, ja näihin ryhmiin lähteminen edellyttää itsestä ja asioista huolehtimista. ”Sinne kuuluu mennä, koska siellä on minun ystäväni”, totesi eräs työntekijä vanhuksen hänelle sanoneen. Vaikkei harrastaminen ole suoraan yhdistettävissä esimerkiksi yhteiskuntaluokkiin, näkyy työntekijöiden mukaan vanhusten ammatillinen tausta jonkin verran eri harrastusmuodoissa siten, että akateemisen koulutuksen hankkineet harrastavat enemmän teatteria, kuvataiteita ja kirjallisuutta, vähemmän esimerkiksi askartelua ja kortinpeluuta palvelukeskuksissa. Tämä tosin vaihtelee yksilöllisesti.

Asioiden toimittaminen, vähäinen liikkuminen iltaisin kodin ulkopuolella ja muiden ihmisten tapaaminen aamupäivisin tai päiväsaikaan on nähtävä elämäntapakysymyksenä ja sukupolvisidonnaisena. Sotien ja pulan sukupolven edustajat lähtivät töihin aamuisin, ja päivän aikana oli hoidettava arkiset asiat, koska esimerkiksi kaupat olivat iltaisin kiinni. Illat oli varattu perheelle, kotiaskareille ja harrastuksille. Työntekijät kuvasivat tätä elämäntapaa siten, että nykyvanhusten kotikasvatus ja entinen ammatti säätelevät edelleen sitä, miten he toimivat. Arkisten asioiden sääntillinen toimittaminen on eräs tärkeä tunnusmerkki tässä elämäntavassa. Myös elämäntapaa kuvaava yksityisyyden kunnioitus näkyy siinä, että vanhuksset eivät halua puuttua muiden ihmisten asioihin. Lisäksi on olemassa henkilökohtaisia ja arkaluonteisia keskustelunaiheista, joista vanhuksset eivät mielellään muille puhu. Erityisen hankaliksi aiheiksi työntekijät mainitsivat lasten avioerot, itsemurhat ja perheissä tapahtuneet traagiset asiat, koska ne ovat tuottaneet vanhuksille murhetta ja häpeää. Esimerkiksi nykyisenkaltaisia avioeroja vanhuksset eivät juuri hyväksy, sillä heidän sukupolvensa ihmiset elävät yhdessä aina aviopuolison kuolemaan saakka.

Työntekijöiden mukaan vanhuksset ovat tottuneet seuraamaan tarkasti elinympäristöään, vaikka tässä onkin yksilöllisiä eroja. He ovat kiinnostuneita maailman tapahtumista, politiikasta, urheilusta, taloudesta ja paikkakunnan uutisista. Nämä voidaan ymmärtää eräänlaisiksi sosiaalisiksi kiinnikkeiksi, joiden kautta vanhuksset tuntevat kuuluvansa itseään suurempaan kokonaisuuteen, elämäntodellisuuteen ja yhteiskuntaan. Lisäksi ne ylläpitävät elämän ymmärrettävyyden tunnetta.

Kotipalvelu/kaupunki (17)

[...] meillä on ihan selkeästi sellaisia, jotka seuraa vaan asiaohjelmia ja katsoo sieltä uutiset, luonto-ohjelmat ja ajankohtaiset ohjelmat, ja jotkut Sunnuntaivekkarit tai tämmöiset, missä on ihmissuhdeasioita, ja sitten kyllä myös nämä ”Kauniit ja rohkeat” ja ”Salatut elämät”, niin kyllä tämmöisiä ne jaksaa vuodesta toiseen seurata.

Haastattelija

Niin kuin ihmissuhdeohjelmia?

Kotipalvelu/kaupunki (17)

Joo ja radiosta ... kyllä vanhat ihmiset mielellään kuuntelee jotain Majakkaa, missä on tämmöistä kotimaista tanssimusiikkia tai sitten joku Bumtsi Bum, jossa oli näitä vanhoja lauluja, niin kyllähän se semmoinen, joka liittyy että he on käyneet tanssimassa ... se tuo niitä muistoja siitä eletystä elämästä. Mutta

myös ajankohtaiset ohjelmat ... jotkut hyvinkin iäkkäät seuraa tarkkaan tämmöisiä. Ja sitten ne tuo ehkä semmoisia pelkoja ja semmoisia, että miten meidän käy tässä kaikessa hullunmyllyssä, ja on ne huolissaan siitä, että on paljon tämmöisiä, kun yrityksiä myydään ja ne ajattelee, että mitä tässä maassa oikein mennään. [...] He seuraa hyvinkin tarkkaan, toiset seuraa tosi tarkkaan.

Työntekijät ovat panneet merkille vanhuksissa tapahtuneita muutoksia siten, että yhteiskunnallinen luokka-asema ei ole enää entiseen tapaan selvästi havaittavissa (vrt. Kainulainen 1998, 219–222). Matalan yhteiskunnallisen luokka-aseman omaavien vanhusten määrä on suhteellisesti pienentynyt. Maaseudun muuttamista, toimintakulttuuria ja vanhusten tunnuspiirteitä mielti avopalveluohjaaja seuraavalla tavalla:

Kotipalvelu/maaseutu (5)

[...] maaseudulla on asunut, niin siellä on omanlaisensa toimintakulttuuri, siellä on naapuriapu ihan erilaista kuin kaupungissa. Kaupungissa on lokeroituneempia ja toki meillekin vaikuttaa jo täällä keskustassa, että meillä on ihan erityyppisiä ihmisiä kun tuolla reunassa, haja-asutusalueella. Siellä uskalletaan pyytää naapurilta apua ja pieniä aputehtäviä ja käydään lainaamassa ja vähän tarkkaillaan, mikä on tilanne ... niin tavallaan sellainen huolehtivuus ja varmaan kahvikutsujakin tulee eri tavalla kuin mitä täällä keskustassa ... käydään tervehtimässä, poiketaan. Meilläkin on ihan selkeä ero, kun lähetään vähän ylemmäs naapurikuntiin [...]. Täällä on jo ihan selkeä urbanisoituminen, siellä on vielä ihan huomattavasti naapuriapua, ihan hoitotehtäviä ja naapurit avustaa tosi paljon. Sellainen yleinen huolehtivaisuus ja kontaktit, lähdetään kimpassa asioille ja ollaan yhteyksissä. [...] Ja kyllä iällä on selvästi vaikutusta mun mielestä, että tämä sukupolvi, joka elää nyt vanhuudessa, se on tavattoman vaatimaton.

Kaupungeissa työskentelevät avopalvelutyöntekijät korostivat maaseutukunnissa työskenteleviä enemmän monikulttuurisuutta ja Suomeen muuttaneiden ryhmien moninaisuutta.⁹⁵ Maaseudulla asuvat vanhuksat ovat edelleen kulttuurisesti melko yhtenäinen ryhmä, kaupungeissa tilanne on muuttunut viimeisten 15 vuoden aikana. Tietyissä kaupunginosissa monikulttuurisuus on vanhustyössä arkipäivää, mikä merkitsee myös vanhusten ja vanhenemisen ymmärtämistä kulttuurisesti toisin. Jos sukujuuret ja perinne korostuvat puheissa, teoissa, luonteessa ja käytöksessä, korostuvat työntekijöiden mukaan ulkomailta muuttaneissa ryhmissä vanhuksista huolenpito, perheyhteisöjen sisäinen työnjako, roolit, kieli ja tarkkaan normitetut käytöstavat. Esimerkiksi Turussa työntekijöiden on osattava lukea kulttuurisesti perheitä ja toimia kulttuuritaustoilta erilaisten vanhusten kanssa, vaikka heidän työnsä painottuisi somaattiseen hoitoon. Hoito merkitsee kehollista läheisyyttä ja koskettamista, ja siksi erityisesti iäkkäiden miesten hoitotilanteissa kulttuuristen tapojen noudattaminen on oltava sosiaalisesti yhteisön hyväksymä ja valvoma. Tällaisissa tilanteis-

⁹⁵ Muualta muuttaneita ryhmiä kaupungeissa ovat muun muassa venäläiset, jugoslaviaalaiset, kurdit, somalit, serbit, vietnamilaiset ja chileiläiset. Monet ryhmät ovat asuneet esimerkiksi Turussa ja Raisiossa pitkään, ja heidän joukossaan vanhusten määrä on kasvussa. Muutamat työntekijät näkivät haastavaksi sellaisten miesten hoitamisen, kun hoito kohdistuu intiimeihin ruumiinosiin. Miesten on vaikea hyväksyä omaa avuttomuuttaan ja vieraita naistyöntekijöitä hoitotilanteissa, joissa läsnä kulttuuristen tapojen mukaan voivat olla vain vaimo ja lapset.

sa saattaa olla läsnä koko perhe tai Suomessa asuva suku, joten työntekijöiden on tiedettävä tarkkaan se, miten menetellä kulttuurisesti oikein.

10.3 Vanhuuden arvostaminen ja muutamia tulevaisuuskuvia

Työntekijöiden puheita väritti huoli vanhuksia syrjivä yhteiskunnallinen keskustelu ja suhtautumistapa. Päällimmäinen huoli koski sitä, että vanhuutta yhtenä ihmisen pitkänä elämäkulun vaiheena ei arvosteta kunnissa riittävästi. Tämä näkyy siten, että avopalveluissa keskitytään nykyisin somaattisten sairauksien hoitoon aikaisempaa enemmän. Vanhustyötä ei myöskään suunnitella kokonaisuutena. Erityisesti palvelujen pirstaleisuus, työn liiallinen osittaminen, ajanpuute ja kiire merkitsevät työntekijöiden mielestä sitä, että vanhuuden muille olemassaolon muodoille ei jää riittävästi tilaa. Työ on lisäksi liian hoito- ja tehtäväkeskeistä. Näihin ongelmakohtiin kiinnittivät huomiota niin kotisairaanhoidajat, kodinhoitajat kuin sosiaalityöntekijätkin.

Sosiaalityö / kaupunki (2)

[...] mutta ne, joilla ei ole omaisia tai ystäviä niin kyllähän niitten asema vaikeutuu tosi paljon, koska kotihoidon työ on mennyt niin kauhean tehtäväkeskeiseksi ja minuuttiaikatauluksi, että voisi aidosti kohdata sen ihmisen ja kenenkin mitä on ... se ei synny vartin käynnillä. Jos samalla ihmisellä kävisi joku vaikka 15 vuotta vartin päivässä niin jotain alkaisi syntyä, mutta jos siihen ei tietoisesti satsata, että mä kohtaan tän ihmisen niin ... kyllä se sosiaalisuus kaiventuu.

Kotipalvelu/kaupunki (11)

[...] koska palvelujärjestelmä on niin pirstoutunut ... on kotihoito, omaishoito, kotisairaanhoido ja kaikki menee sinne peräkkäin ... on sitä ja tätä ja tota. Pitäisi ollakin niin päin, että työntekijät eivät olis niin sitoutuneita siihen yhteen työpaikkaan vaan ne tekisikin töitä kotona ja jossakin muualla, niin silloin ne ihmiset tulisikin tutummaksi, että vanhukset ei sanoisi, että tämä on kuin markkinapaikka, koko ajan vaihtuu ... ja kyllä mä sen toisaalta mä se ymmäränkin, mutta toisaalta joku taas haluaa, että kiva kun naamat vaihtuu.

Työntekijöiden vastauksissa ilmeni sellainen näkemys, että vanhuspalveluja ei kehitetä asiakastyön tasolla kunnissa siihen suuntaan, jossa vanhuutta tarkasteltaisiin monipuolisesti ja moniulotteisesti (vrt. Vaarama 2004, 185–188). Toki kunnissa tehdään ikästrategisia ja vanhuspoliittisia suunnitelmia, mutta työntekijät eivät näitä vastauksissaan juuri tarkastelleet. Yksi selitys tälle voi olla se, että työntekijät sosiaalityössä, kotipalvelussa, kotisairaanhoidossa ja kotihoidossa työskentelevät niin lähellä vanhuksia, että valtakunnallinen vanhuspolitiikka ja vanhuspalvelujen kuntatason kehittäminen eivät jäsenny osaksi heidän työtään eivätkä ohjaa sitä näkyvästi. Siksi työntekijöiden puhe värittyi eettiseksi huoli- ja arvopuheeksi. Erojakin työntekijöiden käsitysten välillä oli. Esimerkissä kotipalvelutyöntekijä esittää orastavan,

uudenlaisen näkemyksen vanhuspalveluista ja vanhusten äänen kuuluville saamisesta (myös Leinonen 2006).

Kotipalvelu/maaseutu (31)

Me tehdään nyt vanhustyön strategiaa 2015 ja mietitään näitä palvelurakenteita, että mitä 10 vuoden päästä niin ... mitä (paikka) vanhus haluaisi. Me ei olla vielä laajennettu sitä, että me puhuttaisi vanhusneuvostosta ja eläkejärjestöistä, että heidän äänensä tuli kuuluville, en tiedä mitä sieltä tule, mutta näin on visioitu, että oma koti tulee olemaan se ... oli se missä tahansa, eli meidän täytyy luoda sitä palvelujärjestelmään niin, että vanhukset haluaa olla siellä omilla kodeissaan, ei tällaisissa komplekseissa ... vaikka täälläkin palveluasunnoissa on oma koti, mutta ollaan vierä vieressä ja on tietty elämänrytmi ... voi toteuttaa sitä omaa elämänrytmiä ehkä sitten paremmin.

Työntekijät esittivät kokoavia näkemyksiä siitä, mitkä ovat vanhustyön tulevaisuuden suurimmat haasteet ja mitkä ovat ne mahdollisuudet, joilla näihin voidaan vastata. He toivat kriittisesti esille sosiaalipoliittisia ja taloudellisia näkökohtia, jotka vaikuttavat kotona asuvien vanhusten tilanteisiin. Laajasti ymmärrettynä työntekijät painottivat niitä yhteiskunnassa tapahtuvia sosiaalisia ja taloudellisia muutoksia, jotka ovat osa vanhustyötä entistä enemmän. Nämä muutokset näyttävät heijastuvan erityisesti kotona asuvien vanhusten sosiaaliseen olomuotoisuuteen.

Vakavina haasteina tulevaisuuden vanhustyössä ovat työntekijöiden mukaan riittämättömät resurssit, julkisten palvelujen rapautuminen, yhteiskunnallisten arvojen koveneminen, vanhusten eriarvoisuus ja yhteiskunnallisten ongelmien kasvu. Riittämättömät resurssit merkitsevät palvelujen edelleen priorisointia, kiirettä, työn osittamista ja vanhusten tasapäästämistä tavoilla, jotka eivät täytä riittävästi palvelujen laatukriteerejä ja vaatimustasoa (vrt. Lukkaroinen 2002; Häkkinen & Holma 2004). Arvojen koveneminen näkyy taloudellisten seikkojen painottamisena inhimillisen työn kustannuksella. Tämä ei työntekijöiden mielestä ole eettisesti eikä toiminnallisesti kestävä. Vaikka Suomi on rikas maa, se ei työntekijöiden näkemysten mukaan panosta riittävästi vanhuspalveluihin, vaikka esimerkiksi suuret ikäluokat tulevat lähitulevaisuudessa tarvitsemaan palveluja.

Näkemyksissä ilmeni huoli myös siitä, että osa vanhuksista tulee syrjäytymään yhteiskunnasta ja jäämään oman onnensa nojaan vailla riittävää hoitoa ja huolenpitoa. Lähiomaiset eivät jaksa eivätkä ehdi auttaa omia vanhuksiaan, jos vanhuksilla ylipäättään omaisia nykyiseen tapaan on. Erityisessä vaarassa ovat heikkokuntoiset, dementoituneet, mielenterveysongelmaiset, moniongelmaiset ja vähävaraiset vanhukset, joilla ei ole sosiaalisia, fyysisiä, henkisiä eikä taloudellisia resursseja pitää itsestä huolta. Työntekijät toivat esille myös sen seikan, että kunnalliset sosiaali- ja terveyspalvelut eivät yksin kykene huolehtimaan vanhuksista, joten haasteita tulee olemaan eri tuottajien välissä yhteistyössä, resurssien järkevässä käytössä ja palvelutarpeiden arvioinnissa. Näin yhteiskunnan, vanhuspalvelujen ja yhteisöjen muutokset ovat osa ammatillista työtä. Ne kuvaavat konkreettisesti muuttuvaa yhteiskuntaa, jossa vanhukset päivittäin elävät.

Kotihoito/kaupunki (7)

Mä ajattelen sitä päiväkeskusta, me ollaan yritetty tässä viimeisen vuoden aikana käyttää sitä sillai, että me saataisi tuettua niitä, jotka ovat sosiaalisesti syrjäytyneitä, että niillä olisi elämässä jotakin muuta elämää kuin ne neljä seinää. Kyllä niistä näkyy ne tulokset, mutta se täytyy ihan oikeesti ajatella uusiksi sen, mitä se ihmisen elämä oikeesti on. Mä näen sen, että meilläkin on aika iso ammatillinenkin vastuu. Meillä ei ole mitään kauhean hienoja keinoja, meillä on aika jämähtänyt tämä valtion ja kunnan kulttuuri näissä asioissa, mutta se, että meidän työntekijöiden täytyy hiffata se itse, että tarjotaan sille päiväkeskusta, että tulisi vaikka mun kanssa kerran käymään siellä, jos innostuisi ja näkisi vähän muitakin ihmisiä.

Kotipalvelu/kaupunki (12)

[...] esimerkiksi jos mä ajattelen tätä kuntaa, niin ne, ketkä asuu tossa vuokrataloissa (tien nimi), niin ne on mun mielestä paljon syrjäytyneempiä ja sellaisia niin kuin ... niillä ei välttämättä ole sellaista sosiaalista verkostoa kuin esimerkiksi niillä, jotka asuu (paikka) tai jossain muualla alueella. Eli mun mielestä, että jos asuu vuokralla ... niin kuin karrikoidusti kaupungin vuokra-asunnossa ja tulot on olleet pienet ja koulutusta ei ole ... sanotaan että on ollut aina kotiäitinä elikä ei ole työelämäkontaktia kaikilla, niin mun mielestä se vaikuttaa siihen. Ja sitten tietenkin ikä. Mitä korkeampi ikä niin sanotaan niin ... se vaikuttaa siihen, että heidän ei tule edes lähdettyä mihinkään ja ne kontaktit voi ... omaisten kontaktit voi olla huonoja, ja se riippuu siitä, miten heidän elämänsä on mennyt. Voi olla hyvinkin heikkoja, että ei ole paljoa [...].

Työntekijät luettelivat lukuisia ratkaisuvaihtoehtoja, joilla uhkakuviin ja haasteisiin voidaan vastata. Ensinnäkin vanhusten itsestä huolenpito on voimavara, joka on otettava huomioon nykyistä tarkemmin. Toiseksi vanhukset tulevat olemaan varakkaampia ja he käyttävät rahaa itsehoitoon, omasta hyvinvoinnistaan huolehtimiseen, palveluihin ja momentyyppeihin harrastuksiin (myös Koskinen 2006; Riihiahho 2007). Lisääntynyt vapaa-aika yhdessä taloudellisen vaurauden kanssa merkitsevät todennäköisesti kasvavaa kiinnostusta etenkin itsestä huolenpidosta. Tulevaisuuden vanhukset ovat lisäksi valveutuneita, vaativia, koulutettuja ja he tietävät paljon erilaisista palveluista.

Kolmanneksi vanhukset tulevat muodostamaan omia itseapuryhmiä ja -verkostoja, joista he saavat tukea ja apua. Työntekijöiden näkemysten mukaan nämä ryhmät ja verkostot poikkeavat nykyisistä siten, että niiden toiminta on vanhusten ylläpitämää ja vastuulla, ei julkisen, yksityisen tai kolmannen sektorin palvelutuottajien. Ne ovat epävirallisia, ystävyyteen, luottamukseen, toimintaan ja molemminpuoliseen avunantoon perustuvia. Vanhusten sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta näiden itseapuryhmien ja -verkostojen merkitys kasvavaa, koska ne voivat korvata sukulaissuhteisiin perustuvan auttamisen. Sosiaaliin suhteisiin ovat kiinnittäneet huomiota myös vanhustutkijat. Esimerkiksi Marin (2003c, 75–82; myös Tinker 1997, 208–215; Reigate 1998; Rajaniemi 2006) kirjoittaa verkostoja kuvaavista piirteistä, joita ovat luottamus, vakiintuneisuus, usko ja tuttavallisuus. Nämä piirteet aktualisoituvat vastavuoroisissa verkostosuhteissa ja verkostoprosesseissa. Työntekijöiden näkemykset ovat lähellä myös sosiaalisen pääoman käsitettä, jonka mukaan vastavuoroisuutta ja auttamista esiintyy silloin, kun kriittistä masaa on ryhmissä riittävästi (esim. Jyrkämä 2003c, 13–15).

Neljäntenä mahdollisuutena työntekijät nimesivät monipuolistuvan vanhuspalvelutarjonnan. Tämä sisältää tietotekniikan, kodin tekniset ratkaisut ja laitteet, henkilökunnan koulutuksen ja osaamistason nostamisen, uudentyypin yhteistyön, suunnitelmallisen työskentelyn eri tuottajien kesken, kotisairaaloiminnan lisäämisen elämän loppuvaiheessa, hoitojen ja lääkkeiden kehittymisen sekä vanhuspalvelujen uudenlaisen tuotteistamisen ja hinnoittelun. Kuvatut seikat ovat pitkälti samoja, joihin tutkijat ovat kiinnittäneet huomiota (mm. Nyholm & Suominen 1999, 89–90; Kuusi 2001, 21–23; Peiponen 2004, 118–125; Kivelä 2006; Leppänen 2006, 147–152).⁹⁶

On ilmeistä, että työntekijöiden tulevaisuuskuvat koskevat nykyisiä kolmasikäläisiä. Näyttää siltä, että vaikka työntekijät työskentelevät päivittäin paljon palveluja tarvitsevien vanhusten kanssa, sisältää heidän ajattelunsa lukuisia merkkejä siitä, mitä vanhustyön yhteiskunnallisissa kontekstissa parhaillaan tapahtuu. Vaikka kaikki esille nousseet asiat eivät ole ajankohtaisia aivan lähivuosina, ovat monet näistä konkretisoituneet jo nyt osaksi jokapäiväistä vanhustyötä. Kehityksen kärjessä on laajentunut ja monipuolistunut palvelutarjonta, omasta hyvinvoinnista huolehtiminen ja tekniikan lisääntyminen vanhusten kodeissa.

⁹⁶ Esitettyjä näkemyksiä täydentää Valtioneuvoston kanslian julkaisu Ikääntyminen voimavarana (2004; myös Heimonen 1998; Riihiaho 2007), jossa ikääntymistä tarkastellaan monesta voimavaroalähtöisestä näkökulmasta. Yhteinen nimittäjä julkaisun kirjoittajien ajattelulle on ikääntymisen positiivisten ja mahdollistavien asioiden painottaminen vastakohtana ikääntymisen taloudellispainotteiselle huoltorasitiediskurssille.

11 AMMATTISPESIFISIÄ NÄKÖKULMIA SOSIAALISEEN OLOMUOTOISUUTEEN

11.1 Vanhusten elämäntilanteet, tarpeet ja ammattietiikka

Sosiaalinen olomuotoisuus näkyy asiakassuhteiden alkuvaiheessa vanhusten avuntarpeiden arvioinnissa. Arvioinnin keskiössä ovat työntekijöiden mukaan vanhukset tietyissä elämäntilanteissa, eivät ensisijaisesti palvelut. Vanhuspalvelut tukevat sosiaalista olomuotoisuutta tarkalla valinnalla, sisällöllä ja määrällä silloin, kun avuntarpeet on yhdessä arvioitu. Haastatteluissa työntekijät korostivat useaan otteeseen sitä, että vanhusten elämäntilanteet, elämäntyyli ja henkilökohtaiset tavat on tunnistettava ennen palvelujen antamista (esim. Ylinen & Rissanen 2004; Kaskiharju 2005, 209–212). Vaikka kyseessä olisi esimerkiksi geriatrisen hoidon uudelleenarviointi, kotipalvelujen lisääminen tai lyhytaikaisen vanhainkotijakson harkinta, ei tämä yksin riitä, vaan vanhukset tulee työntekijöiden mukaan nähdä osana heidän omaa sosiaalista verkostoaan, elämäntilanteensa ja fyysistä asuinympäristöään. Heidän omat elämäntyyliinsä, jokapäiväisen elämän mielekkyys ja arkisten toimintojen ylläpito ovat asioita, jotka viime kädessä kannattavat vanhuksia ja pitävät elämässä kiinni. Työskentelyn näkökulmasta nämä kaikki kontekstualisoituvat kodeissa.⁹⁷

Työntekijöiden luettelemat asiat on nähtävä sosiaalisina voimavaroina, ei esteinä. Ne ovat tärkeä osa vanhusten sisäistä elämäntilannetta ja elämäntyytyväisyyttä (esim. Heikkinen & Marin 2002; Koskinen 2004). Voimavaranäkökulma työskentelyssä ilmentää kotona tehtävän työn sosiaalisia, yksilöllisiä ja eettisiä tunnuspiirteitä.

Kotipalvelu/kaupunki (17)

[...] se lähtee just sen asiakkaan lähtökohdista ... että tota ... asiakkaalla on mahdollisuus siihen itsensä toteuttamiseen ja omista voimavaroista lähtevään toimintaan, eikä niin, että me lyödään täältä ylhäältä päin, että se on niin kuin näin. Ja sitten ... mulle asiakkaan yksilöllisyyden ja elämäntilanteen kunnioittaminen ja huomioiminen ... että tässä työssä lähtökohdista on kuitenkin asiakkaan elämäntilanteet ja siihen liittyvät ne ... mä pidän sitä elettyä elämää ja se, että kohtaan sen asiakkaan ainutkertaisena yksilönä, ja että asiakkaalla on itsemääräämisoikeus ja sitten tuetaan asiakkaan omatoimisuutta ja omanarvon tuntoa.

Haastattelija

Sosiaalinen osaaminen on tavallaan yksi voimavara?

Kotipalvelu/kaupunki (21)

⁹⁷ Haastattelukysymyksiä kirjoittaessani mietin, että viimeistään neljännessä teemassa työntekijät tarkentavat sosiaalista olomuotoisuutta ja sen eri ilmenemismuotoja konkreettisesti. En kuitenkaan halunnut tentata työntekijöiden jokaista vastausta perinpohjaisesti, koska tällöin haastatteluista olisi tullut pakonomaisia. Teeman kysymykset olivat itsessään mielestäni jo niin vaativia, että työntekijät saivat ponnistella miettiessään vastauksia. Kysymykset olivat myös arkaluotoisia, koska niissä työntekijät joutuivat asettamaan itsensä osaksi vanhusten sosiaalista olomuotoisuutta ja kuvaamaan työntekoaan sosiaalisen olomuotoisuuden tukemisen näkökulmista (Liite 1, teema 4).

[...] Kun perjantaina pohdin tätä, niin vielä sitten tämä, että tämmöisellä sosiaalisuudella tavalla se tasavertaisuus ja ... sitä kautta tietysti hyväksyntä [...]. Ja sitten se, että ihan fyysisiin voimavaroihin, henkiseen ja fyysiseen terveyteen ja kaikkiin näihin liittyen sosiaalisuus on kauhean tärkeä asia. Jollei ne toteudu, niin kyllä ihan terveyskin on ihan vaakalaudalla, jos ajattelee asiaa niin kuin sitä kautta ... että merkityksiä on sillä tavalla laajasti ajateltava, että päivittäinen mielipiteiden vaihtaminen, uusien asioiden ... on se sitten lehti tai televisio, niin voit vaihtaa mielipiteitä mitä se tarkoitti, sä pystyt purkamaan niitä pelkoja, mitä tulee vaikka jostain Egyptistä jostakin lomakohteesta, sulla on joku sukulainen, joka on käynyt siellä ja sä kuulet sen nimen, niin sitten tulee näitä ajatuksia, että hetkinen, onko siellä nytkin suomalaisia, ja sä pystyt niitä pelkoja purkamaan, kun sulla on joku, jonka kanssa sä voit näistä asioista keskustella. Sillä tavalla sillä sosiaalisuudella mä näen paljon merkitystä ... hyvin laajasti.

Kun tarkastelee työntekijöiden puheen taustalla olevaa vanhuskäsitystä, on siinä havaittavissa piirteitä enemmän sosiokulttuurisesta kuin biolääketieteellisestä tai biologisperusteisesta vanhuskäsityksestä (esim. Lyman 2000, 344–349; Rintala 2003, 29–38; Koskinen 2004, 36–38). Vanhuskäsitys ei näytä myöskään sisältävän vanhusten ja vanhuuden ymmärtämistä ensisijaisesti somaattisten sairauksien värittäminä tai näiden hallintapyrkimyksinä.⁹⁸ Työntekijöiden puheissa ei korostunut kertaakaan kontrollin eikä hallinnan tunnusmerkkejä, pikemminkin puheiden perusvire oli nähdä vanhukset moniulotteisesti osana heidän nykyistä elämäänsä, asuin- ja elinympäristöjään, ihmissuhteitaan ja elämänhistorioitaan. Tämänkaltainen puhe poikkeaa siitä, jota Joanna Latimer (1997, 152–156) kuvaa hoitokeskeiseksi ja medikalisoivaksi ammattipuheeksi. Siinä iäkkäät ihmiset voidaan helposti kategorisoida ensisijaisesti ”vanhoiksi” tai ”potilaiksi” (vrt. Leino-Kilpi 1990; Liukkonen 1990; Tuomainen ym. 1999). Tämä ajattelu perustuu vanhenemisen määrittymiseen kapea-alaisesti patologisena prosessina, koska vanhenemisen ymmärtäminen sosiaalisesti on huomattavasti monimutkaisempaa.

Kotona tehtävä avopalvelutyö painottuu ammattieettisesti ja vanhusten arvomaailmaa kunnioittaen. Mutta avuntarpeiden priorisoinnin myötä on vanhustyöhön tullut työntekijöiden näkemysten mukaan ammattieettisiä haasteita. Yksi näistä on työskentelyn priorisointi, joka merkitsee ajankäytön mittaamista ja palvelun suuntaamista somaattiseen hoitoon silloinkin, kun vanhuksilla olisi tarvetta myös psykososiaaliseen tukeen. Priorisoinnin myötä ”ylimääräinen” on jätetty pois, ja juuri tämä ”ylimääräinen” liittyy vanhusten elämän monimuotoisuuteen. Esimerkiksi moni naisvanhus haluaa ennen uloslähtemistä pukeutua siististi, laittaa kevyttä meikkiä ja kammata hiuksensa. Vanhusten ja muiden ihmisten keskuudessa tämä on merkki itsestä huolehtimisesta ja muiden huomiointamisesta sosiaalisissa tilanteissa kodin ulkopuolella. Kuvaava oli kodinhoitajan kertomus tilanteesta, jossa heikkokuntoinen nainen vietiin sairaalaan, mutta heikkokuntoisenaikin hänet oli ensin puettava asianmukaisesti vaatteisiin ja laitettava helmet kaulaan, koska hän oli lähdössä ”ihmisten ilmoille”.

⁹⁸ Hallinnallisen työorientaatio pyrkimyksenä on Antti Kariston (1984, 79–80) mukaan vähentää sosiaalisen epäjärjestyksen uhkaa, ja näin työnteon näkökulmasta vanheneminen olisi ”hallittavissa” ja siihen sisältyvät epävarmuudet ”poistettavissa”.

Kotipalvelu/kaupunki (24)

No kyllä tällaiset ihmiset pukeutuu ja vanhat ihmiset pukeutuu vähän eri juttuihinkin vielä aika asiallisesti, ja monelle yleensä ... ei kaikille, mutta monelle vanhalle ihmiselle se on tosi hieno juttu, että jos he vähän pääsee johonkin ... joku mammakin on halunnut, kun ambulanssi on hakenut niin hän on halunnut helmiä kaulaansa ... helmetkin vielä puuttuu kaulasta, kun on tottunut ne reeraamaan ja laittamaan ... ketä on tottunut tällaisiin, ja kyllä vanhat ihmiset pukeutuu asiallisesti ja hienosti vielä ... että se on vielä ja just joku teatteri, jos sinne vielä pääsee ja jaksaa ja kyllä siellä paljon käy ihan tällaisia ihmisiä, ketkä on pyörätuolissa ja tykkää siitä ja pukeutuu, ja se on hieno asia.

Miksi työntekijöiden vastaukset kaiken kaikkiaan sisälsivät paljon ammattieettistä puhetta? Asiaa voi lähestyä ainakin kahdesta näkökulmasta. Ensinnäkin työntekijät tarkastelevat vanhusten elämäntilanteita ja avuntarpeita kysymyksinä, jotka koskettavat myös heidän omaa ikääntymistään ja kuolemaansa sekä heidän omaisiaan (esim. Salonen 2002a, 148–149). Tämä asettaa työntekijät päivittäin inhimillisten peruskysymysten äärelle. Toinen selitys voi olla se, että vanhustyö ja viranhoito edellyttävät työntekijöiltä retorisesti värittyntä puhetta, puhetta siitä, että vanhusten asemassa olisi korjattavaa. Jälkimmäinen selitys ei kuitenkaan tunnu uskottavalta, sillä ymmärrän Silva Tedre (1999, 86) tavoin naisten kotona tekemän ruumiinläheisen auttamistyön korostavan varsin vähän ammatillista statusta ja virallisuutta. Työntekijöiden mielipiteet näyttäisivät siis ohittavan virallisen puheen vanhustyön tärkeydestä ja kehittämisestä, ja he keskittyvätkin enemmän arkisiin asioihin ja vanhusten avutarpeisiin.

11.2 Sosiaalisen olomuotoisuuden tukeminen vanhustyössä

Työntekijöiden näkemysten mukaan vanhusten sosiaalista olomuotoisuutta voidaan tukea vuorovaikutustaitojen, ajan antamisen, arvostamisen, työskentelyn ja erilaisten vanhuspalvelujen avulla. He kiinnittivät näin huomion vanhustyön sisältöihin, henkilökohtaisiin työskentelytaitoihin, ammattietikkaan sekä vanhuspalvelujen tarjontaan ja laatuun. Nämä ovat myös asioita, joihin vanhustyön kehittämishankkeissa, kirjallisuudessa ja palvelujärjestelmän arvioinnissa kiinnitetään toistuvasti huomiota (esim. Sonkin ym. 1999; Vaarama 2004, 185–189). Sosiaalista olomuotoisuutta tukeviksi yksittäisiksi toiminnoiksi työntekijät mainitsivat aktiivisen kannustamisen, informaation antamisen, elämäntilanteiden kartoituksen, avuntarpeen arvioinnin, kuntoutuksen, hoitamisen, yhteistyön, itsetunnon vahvistamisen, kotoa uloslähtemisen ja kävelemisen. Lisäksi vanhustyön sisältöjen tulee perustua ammatilliseen ajatteluun siten, että vanhusten jäljellä olevia voimavaroja tulee hyödyntää mahdollisimman paljon. Konkreettinen, henkilökohtainen työskentelytapa tapahtuu kasvokkain ja usein fyysisen kosketuksen kautta (myös Routasalo 1998). Tässä inhimillisessä kohtaamisessa kulminoituu vanhusten arvostaminen ainutkertaisina ihmisinä. Työskentelyä ohjaavina eettisinä periaatteina työntekijät mainitsivat luvan kysymisen vanhuksia koskevissa asioissa. Työntekijät pitivät tärkeänä myös sitä, että oma puhe kohdistetaan vanhukselle itselleen, ei mahdollisesti vanhuksen kotona oleville muille ihmisille.

Edellä kuvatut asiat konkretisoituvat työssä yleensä tekoina, mutta niiden erittely sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta on haastavaa. Työntekijät kiinnittivät kuitenkin muutamiin seikkoihin huomiota, jotka konkreettisissa tilanteissa tulee nähdä. Ensinnäkin vanhusten sosiaalisen olomuotoisuuden tukeminen edellyttää työntekijöiltä persoonallista työskentelytapaa, vuorovaikutustaitoja, yksilöllistä kohtelua, hyvää vanhustunteusta ja ammatillisen osaamisen ymmärtämistä muuna kuin pelkästään hoitotyönä. Toiseksi sosiaalinen olomuotoisuus ilmenee työntekijöiden ja vanhusten välisenä vuorovaikutuksena siten, että siinä ensiksi kohtaavat kaksi aikuista ihmistä toisensa, ja vasta tämän kohtaamisen jälkeen suhde muuttuu ammatilliseksi suhteeksi (mm. Lindqvist 1992, 78–79; myös Airaksinen 2002). Näin vanhusten sosiaalinen olomuotoisuus aktualisoituu kiinnostuksena, yhteistyönä, käyttäytymisenä, tasavertaisena ja yksilöllisenä kohteluna, arvostamisena, kuunteluna, keskusteluna, persoonallisuuspiirteinä ja henkilökemiana. Tukenemisen perustana on hankittu tieto vanhusten avuntarpeista ja elämäntilanteista. Erityisesti henkilökohtaisia vuorovaikutustaitoja, vanhusten arvostamista ja kuuntelemista painottivat monet työntekijät.

Haastattelija

Sanoit, kun menet toiseen kotiin ja pitää kysyä lupaa, kun menee toisen revierille, niin minkälaista osaamista se sun mielestä vaatii työntekijältä?

Kotipalvelu/kaupunki (18)

Tavallaan kääntää itsensä toisin päin ... ajattelee niin, että jos mä olisin asiakas ja toinen tulisi kotiin, niin mä ajattelen ainakin näin. [...] Niin just että miltä munsta tuntuisi, jos joku alkaisi määräilemään, että nyt tehdään näin ja nyt näin.

Haastattelija

Onko sitten jotenkin tärkeät tuntea se asiakas sun mielestä?

Kotipalvelu/kaupunki (18)

Kun sä muutaman kerran menet, niin et sä välttämättä tunne asiakasta, mutta kun siellä käy ja oppii ja asiakas monesti sitten sanookin ... tekee niin kuin asiakas haluaa eikä niin kuin sä itse haluaisit. Voidaan sitten tehdä kompromisseja, että näin olisi helpompi tai kivempi tehdä ... ehkä olisi kivempi sullekin näin ja ... mutta sen on mun mielestä jos tehdään vaan eikä oteta tavallaan sitä mukaan siihen. Juu ... että kyllä siinä istutaan pöydän vieressä, mutta sitten on niitä, jotka eivät osaa niin kysytään, että ”voitaisko ajatella, että kaksi maitoa ... vähän jotain hedelmiä ja tämmöisiä”.

Vanhusten asuminen kotona mahdollisimman pitkään edellyttää työntekijöiden näkemysten mukaan riittävää palvelutarjontaa. Aikaisemmissa luvuissa mainittujen palvelujen sisällölliset kysymysten lisäksi työntekijät painottivat sitä, että asuntojen korjaus- ja muutostyöt, erityisesti fyysisten esteiden poistaminen, ovat tärkeitä sosiaalisen olomuotoisuuden tukemisessa. Näiden lisäksi kuljetuspalvelut ovat tulleet tärkeäksi osaksi vanhuspalveluja, koska ne mahdollistavat itsenäisen asioiden hoitamisen ja edesauttavat vanhusten pääsyä kodin ulkopuolisiin paikkoihin ja tilaisuuksiin.

11.3 Haasteita avopalvelutyössä ja ammattitaidossa

Työntekijät puhuivat myös vanhusten sosiaalisen olomuotoisuuden tukemiseen sisältyvistä haasteista ja vaikeuksista. Ne kulminoituvat vanhusten elämästä syrjäytymiseen, elämässä tapahtuneisiin asioihin, elämänhallinnan puutteeseen ja toimintakykyyn. Työntekijöiden näkemysten mukaan vanhusten elämästä syrjäytyminen ja elämän kaikenpuolinen kaventuminen johtuvat yleensä yksinäisydentunteesta, perheettömyydestä, ystävien ja läheisten ihmisten puutteesta, toistuvasti kotiin jäämisestä, vähäisestä avun ja palvelujen vastaanottamisesta, peloista, turvattomuudentunteesta, luottamuksen puutteesta, vähentyneestä yhteydenpidosta kotien ulkopuolisiin ihmisiin ja vanhusten kielteisestä asenteesta omaa elämäänsä kohtaan (myös Victor & Scharf 2005, 107–111). Työntekijät totesivat, että on myös sellaisia vanhuksia, etenkin osa miehistä, jotka ovat perusluonteeltaan erakkomaisia. He eivät tunne itseään välttämättä yksinäiseksi tai syrjäytyneeksi, vaikka sosiaalinen kanssakäyminen muiden kanssa olisikin vähäistä. Muutamat työntekijät toivat esille näistä ”hiljaisista miehistä” sen piirteen, että nämä miehet puhuvat vain silloin ”kun on oikeaa asiaa tai kun heiltä jotain varta vasten kysyy, muutoin ollaan hiljaa”.

Yksinäisydentunne ja perheettömyys yhdessä edellä mainittujen lisäksi voivat aikaistaa vanhusten kotoa poismuuttoa. Osa työntekijöistä korosti yksinäisyyden mukana tuomia turvattomuudentunteita ja vähäisiä sosiaalisia verkostoja laitokseen muuttamisen aikaistumisessa samalla tavoin kuin Linda George ja George Maddox (1989, 119–121). Heidän mukaansa ennenaikaista vanhusten laitokseen muuttoa jouduttavat korkea ikä, naissukupuoli, yksin asuminen, naimattomuus ja sosiaalisten verkostojen pienuus. Esimerkiksi heikko toimintakyky ei suoraviivaisesti tarkoita kotoa poismuuttoa (myös Laukanen 2003; Tilvis 2003; Vaarama ym. 2006). Muuttoa ennenaikaistavat tekijät ovat vanhustyössä haastavia, koska ne eivät aina suoraan liity itse työskentelyyn vaan ihmissuhteiden määrään ja laatuun. Haastattelujen perusteella näyttää siltä, että yksinäisyys on yksi suurimmista haasteista avopalvelutyössä, sillä yksinäisyydessä yhdistyvät sekä vanhusten psyykinen pahoinvointi että vanhuspalveluihin ja työntekijöihin kohdistuvat vaatimukset.

Kotihoito/kaupunki (15)

Oikeastaan vahviten tulee se, että suurin osa meidän asiakkaista on yksinäisiä. Ne on jäänyt sinne omaa kotiin ja mitä enemmän me käydään, sitä vähemmän käy omaiset ... ei tietenkään jokaisen kohdalla. Mutta sitten kun me käydään siellä, niin me ollaan se ainoa linkki, johon voi purkaa sitä pahaa oloaan siitä yksinäisyydestä. Niin kuin jotkut meidän asiakkaista on sanoneet, että kenelle he sitten huutaisi muuta kuin meille. Mun mielestä se paha olo tulee ... onhan niitä ihmisiä, jotka haluaa olla yksin, eikä tarvi valtavasti tapahtumia ympärille ... mut sitten on niitä, jotka todella ihmisiä, jotka sanoo, että tyttö tuli ja tyttö meni, että voi kun teillä ei ole aikaa meille jutella eikä teillä ole aikaa enempää täällä tehdä.

Mä koen, että meidän asiakkaat on yksinäisiä, meillä on vain muutama sana vaihtaa heidän kanssaan, että sellainen rupattelu- tai kahvihetki, kun on oli ennen vanhaan, niin ei semmoiseen ole mahdollisuutta. Ja sitten kun on vähän kävijöitä, me tai omaiset, niin sitten paha olo puretaan jompaankumpaan ja omaiset soittaa meille, että äiti on aina näin kiukkuinen. Mä koen, että se tulee

sieltä yksinäisyydestä ... jollei ole sellainen henkilö, joka tosissaan haluaa olla yksin.

Nykyinen avopalvelutyö on saanut perhetyön piirteitä lastensuojelun tapaan. Yksittäisen vanhuksen lisäksi on otettava huomioon hänen sosiaalinen verkostonsa, käytännössä aviopuoliso ja lähiomaiset. Tällaiset tilanteet voivat olla ammatillisesti vaativia, joskin työntekijät totesivat, että yhteistyö vanhusten lähiverkostojen kanssa sujuu yleensä hyvin (myös Salonen 2002a, 104–105). Mutta toisentyypisiäkin tilanteita on. Lähiomaisten kielteiset asenteet, jopa suoranaiset kiellot ja määräykset, rajoittavat sosiaalisen olomuotoisuuden ylläpitoa ja jatkuvuutta tilanteissa, joissa vanhusten fyysinen tai psyykinen toimintakyky tai molemmat ovat selvästi heikentyneet. Yleensä näihin liittyvät vanhusten sairastuminen, henkiset kriisit tai masennus, oman tahdon puute, kuoleman odotus tai haluttomuus pysyä elämän syrjässä kiinni. Vanhuksia voivat kohdata myös leskeys tai hyvien ystävien kuolemat. Ammatillisen työn näkökulmasta haaste on siinä, miten vastata näihin edes tyydyttävästi, kun priorisoinnin myötä avopalveluja leimaavat jatkuva kiire ja ajanpuute.

Pyysin työntekijöitä esittämään näkemyksiä myös siitä, painottuvatko heidän työssään vanhusten sosiaaliset, fyysiset, psyykkiset, hengelliset vai kulttuuriset näkökohdat.⁹⁹ Vastauksista kävi yksiselitteisesti ilmi, että työskentely painottuu fyysisiin asioihin, jotka kiteytyvät vanhusten toimintakykyyn, kuntoisuuteen ja hoitamiseen. Toiseksi eniten työntekijät painottivat psyykkisiä asioita, sitten sosiaalisia, kulttuurisia ja viimeisinä hengellisiä. Mutta heidän vastauksistaan kävi ilmi myös se, että vanhustyössä on jatkuvasti läsnä fyysisten tekijöiden lisäksi monia muita inhimillisen elämän alueita.

Työntekijöiden vastaukset eivät olleet sikäli yllättäviä, että nykyisin avopalveluja käyttävät vanhuksot ovat yleisesti ottaen fyysisesti melko heikkokuntoisia. Tämän perusteella on selvää, että palvelut ja hoitaminen kohdistuvat paljolti kehollisten toimintojen ylläpitoon. Näihin kuuluvat vanhusten ruumiillisista toiminnoista huolehtiminen, nostaminen, sängystä nouseminen, kävely, sairauksien hoito, hygienia, lääkkeidenanto, ravinto ja fyysisen toimintakyvyn taso. Toimintakyvyn taso määrittelee myös sitä, miten paljon vanhuksot hoitoa ja huolenpitoa tarvitsevat. Osa työntekijöistä oli kuitenkin sitä mieltä, että avopalvelutyö painottuu nykyisin liikaa fyysiseen hoitamiseen, ja näin muut olemassaolon muodot jäävät ajan puutteen takia vähemmälle. Erityisesti vanhusten psyykinen (tajunnallinen) olomuotoisuus on alue, joka jää fyysisen hoitamisen varjoon, vaikka vanhuksilla olisikin tarve henkiseen tukeen, keskusteluun, läsnäoloon, yksinäisyydentunteen vähentämiseen, turvallisuudentunteen lisäämiseen ja mieltä askarruttavien asioiden työstämiseen (mm. Saarenheimo 2003, 22–26). Sosiaalisesti tällainen tarve aktualisoituu vuorovaikutustilanteissa vanhusten ja muiden ihmisten välillä. Usein tilanteet kodeissa ovat muodostuneet ajan myötä monimutkaisiksi kudelmiiksi psyykkistä turvattomuutta, kuolemanpelkoa, henkistä väsymistä ja sosiaalista eristäytymistä siten, että osalla työntekijöis-

⁹⁹ En haastatteluissa kuvannut työntekijöille sen tarkemmin sitä, mitä näillä käsitteillä tarkoitin, enkä sitä, olisiko näiden käsitteiden välillä selkeitä eroja. Annoin työntekijöiden vastata kysymyksiin siten kuin he parhaaksi näkivät.

tä ei omasta mielestään ole riittävästi ammattitaitoa auttaa vanhuksia patoutuneissa avuntarpeissa.

Kehollisista toiminnoista huolehtiminen on työntekijöiden mielestä korostetussa asemassa siksi, että ilman kehollista toimintaa ei ole olemassa myöskään sosiaalista, psyykkistä, hengellistä eikä kulttuurista olemassaolon muotoa. Kärjistäen työntekijät sanoma oli seuraava: ”yksinäisyyteen ei kuole eikä ystävien puutteeseen, mutta fyysisen hoidon laiminlyönti on vakava uhka vanhusten hengelle”. Tämän käsityksen mukaan inhimillisen elämän muut olemassaolon muodot näyttävät rakentuvan kehollisten toimintojen varaan ja ovat niistä riippuvaisia.

Sosiaalityö/kaupunki (2)

Fyysinen ... varmaan fyysinen toimintakyky ... se on kyllä varmaan se, jota tässä joutuu vielä enemmän [...] sosiaalisuuskin menettää loppujen lopuksi merkitystään, sillä tää fyysinen ja psyykinen nousee oman työn näkökulmasta enemmän esille, koska se on kuitenkin sitä, että pärjätäänkö vielä kotona vai tarvitaanko joku muu koti sitten tai asumismuoto ...näitten kahden asian perusteella sitten hirveen pitkälle se arviointi tapahtuu.

Kotipalvelu/maaseutu (5)

Jotenkin mulla on se käsitys, että kyllä hyvin pitkälle katsotaan fyysisen toimintakyvyn, fyysisten ominaisuuksien ja tarpeiden ylläpitämiseen niin kuin lähtökohdista ... puuttuu vähän pelivälineet tonne psyykkiselle puolelle, että mitä me tehtäisi ... se on vähän niin kuin sellainen, että ei tiedetä miten siihen ottaisi ... sitä ei pysty oikein mittaamaan, sitä ei pysytä oikein konkreettisesti näyttämään [...].

Kotihoito/kaupunki (7)

Fysiikka, fyysinen ... siis miten kroppa toimii ... fyysinen toimintakyky ... siihen meillä on jopa mittari, että me katotaan, miten pääsee ylös tai sänkyyn, ja pissako vaippoihin vai vessaan ... se on hirveän tärkeä asia ... meillä on RA-VA käytössä. Tavallaan se on yksi aika selkeä ja keskeinenkin asia. [...] Se on hirveän tärkeä.

Työntekijöiden esittämät näkökulmat eivät kuvaa kaikkea sitä työskentelyn monimuotoisuutta, joka vanhusten kodeissa on läsnä. Tilanteet ja avuntarpeet ovat harvoin sellaisia, että pelkkä fyysinen hoito ja huolenpito riittäisivät. Kuten Marja Saarenheimo (2003, 119) huomauttaa, on vanhusten yleisesti ottaen helpompi puhua työntekijöille fyysisistä sairauksista, ei niinkään psyykkisistä avuntarpeista. Fyysisistä oireista on sosiaalisesti hyväksyttävämpää puhua. Näin ihmisen keho toimii psyykkistä olomuotoisuutta avaavana kanavana, josta puhuminen työntekijöille on ainakin asiakassuhteen alussa helpompaa. Mielen-terveydestä, masennuksesta ja mieltä askarruttavista asioista puhuminen muiden kanssa ei ole siis vanhuudessakaan yksinkertaista ja ongelmatonta (esim. Fiske & Jones 2005).

Myös hengellisyys ja oma usko ovat psyykkistä olomuotoisuutta, tunteita ja ajattelua ilmentäviä asioita, joista puhuminen ei ole mutkatonta. Uskonnollisten asioiden merkityksellisyys sosiaalisen olomuotoisuuden näkökulmasta on kuitenkin asia, jota työntekijät

joutuvat tahtomaattaankin käsittelemään. Uskonto ja hengellisyys saavat uudenlaisia ilmenemismuotoja etenkin lähestyvää kuolemaa odottavien vanhusten hoidossa. Työntekijät esittivät asian niin, että uskonnolliset asiat ovat poliittisten mielipiteiden rinnalla puheenaiheina sellaisia, joita he pyrkivät tietoisesti välttämään. He edustuvat omien sanojensa mukaan julkista ja neutraalia viranomaista, eikä uskonnollisista ja poliittisista asioista puhuminen ole suotavaa. Uskonnollisista asioista työntekijät keskustelevat vanhusten kanssa yleensä vain silloin, kun tilanteet sen edellyttävät. Poliittisia puheenaiheita he pyrkivät välttämään kokonaan, koska näistä puhuminen ei kuulu heidän mukaansa toimenkuviin.

OSA 4: OPETUKSET JA KOKEMUKSET SOSIAALISEN OLOMUOTOISUUDEN RATKAISUYRITYKSESTÄ – TUTKIMUKSEN YHTEENVETO

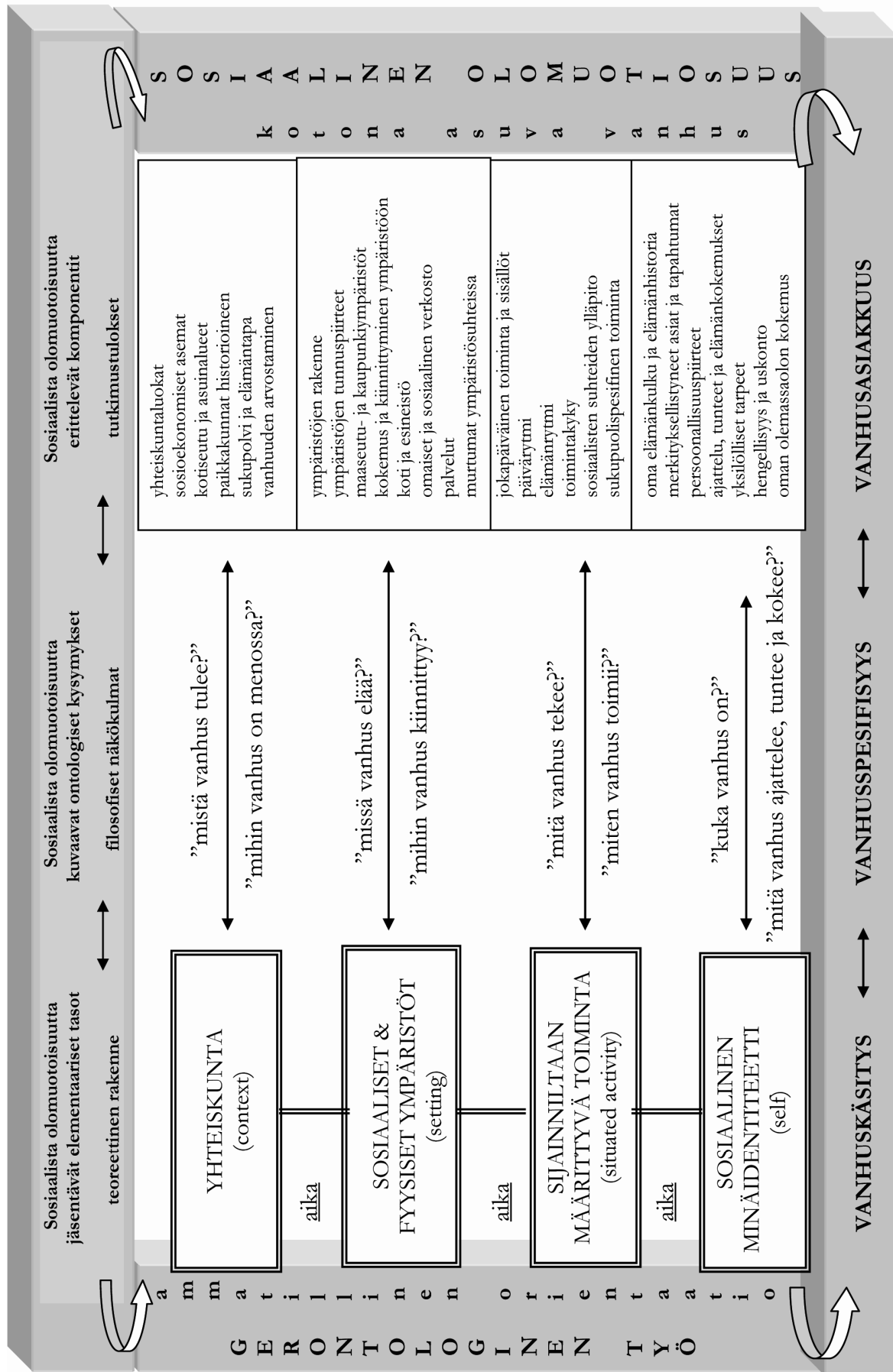
12 TULOSTEN YHTEENVETO JA TUTKIMUKSEN ARVIOINTI

12.1 Tutkimustulosten yhteenveto

Olen tarkastellut tässä tutkimuksessa omissa kodeissaan asuvien vanhusten sosiaalista olomuotoisuutta siten kuin vanhustenhuollon avopalvelutyöntekijät sen haastatteluissa kuvasivat. Sosiaalinen olomuotoisuus näyttäytyy laajasti ymmärrettynä työntekijöiden puheissa ensinnäkin vanhusten elämään liittyvinä asioina, ihmisinä ja elämänkulun tapahtumina. Nämä kaikki ovat muotoutuneet yksilöllisesti erilaisten yhteiskunnallisten tapahtumien ohjaamina, mutta myös vanhusten omien päätösten ja valintojen seurauksena. Toinen sosiaalista olomuotoisuutta kuvaava seikka on se, että kun työntekijät saivat rauhassa pohtia sosiaalista olomuotoisuutta oman työnsä ja asiakasesimerkkien kautta, toivat he vastauksissaan esille sitä kuvaavien asioiden laaja-alaisuuden, monikerroksellisuuden ja monimerkityksellisyyden. Näin ymmärrettynä sosiaalinen olomuotoisuus on laskettava yhdeksi ihmisen olemassaolon spesifiksi muodoksi.

Tiivistän seuraavalla sivulla olevaan kuvauskehikkoon (kuvio 4) tutkimuksen keskeiset käsitteet ja tutkimustulokset. Kuvauskehikossa lähtökohtani on gerontologisen työn ja ammatillisen orientaation näkökulmissa. Ne sisältävät tutkimuksen neljä elementaarista tasoa, jotka jäsentävät keskeiset tutkimustulokset sosiaalista olomuotoisuutta kuvaavien ontologisten kysymysten välittämänä. Nämä elementaariset tasot toimivat myös tutkimuksen teoreettisina jäsentäjinä, joskaan eivät kategorisesti. Teoreettisessa osassa kiinnitin enemmän huomiota esimerkiksi vanhusten koteihin yhtenä ympäristöä (setting) kuvaavana tekijänä, toisaalta jätin vähemmälle teoreettiselle tarkastelulle sosiaalisen minäidentiteetin (self).

Kuvauskehikossa vanhuskäsitys ohjaa yleisellä tasolla gerontologista työtä ja ammatillista orientaatiota. Tässä tutkimuksessa työntekijöiden puheiden perustana ollut käsitys vanhuksesta sisältää paljon piirteitä holistisesta ja sosiokulttuurisesta vanhuskäsituksesta. Vanhuskäsitys tarkentuu vanhusspesifisyyden kautta vanhusasiakkuudeksi käytännön työskentelyssä. Näiden perusteella sosiaalista olomuotoisuutta erittelevät komponentit on nähtävä kunkin kotona asuvan vanhuksen kohdalla ainutlaatuisiksi ja yksilöllisesti muotoutuneiksi.

Kuvio 4: Kotona asuvien vanhusien sosiaalisen olomuotoisuuden kuvauskehikko

Kuvauskehikossa *sosiaalinen minäidentiteetti* (*self*) ilmentää sitä, kuka vanhus on. Se on rakentunut yhteiskunnan, vanhusten sekä sosiaalisten ja fyysisten ympäristöjen välisistä jokapäiväisistä vuorovaikutussuhteista. Nämä voidaan ymmärtää vanhusten eksistentiaalisiksi kokemuksiksi maailmasta ja omasta paikasta tässä maailmassa. Maailmassa olemista vahvistavat lisäksi vanhusten kokemukset omasta tarpeellisuudestaan ja hengellinen elämä, jotka yhdessä ylläpitävät vanhusten sosiaalista minäidentiteettiä ja tuovat ontologista turvaa.

Minuuden säilyttäminen, itsensä arvokkaaksi kokeminen ja ihmisten välinen luottamus pitävät työntekijöiden näkemysten mukaan yllä vanhusten omanarvontunnetta ja sosiaalista minäidentiteettiä. Vanhukset kokevat, että he ovat muille ihmisille merkityksellisiä ja ainutlaatuisia ihmisiä. Sosiaalisesti tämä konkretisoituu ihmisten välisessä kanssakäymisessä, teoissa, tunteissa, puheissa ja mielipiteiden vaihdossa. Nämä ovat muille ihmisille merkkejä siitä, että vanhukset haluavat olla elämässä kiinni, toimivat mahdollisuuksien mukaan itsenäisesti, kykenevät ylläpitämään sosiaalisia suhteita, haluavat kuulua erilaisiin yhteisöihin sekä kokevat olevansa osa sosiaalista ja fyysistä ympäristöä ja maailmaa.

Työntekijöiden mukaan kotona asuville vanhuksille on tärkeää omakohtainen kokemus siitä, että elämällä on ollut ja on edelleen jokin tarkoitus. Työntekijät pitivät tätä inhimillisenä perustarpeena. Tätä perustarvetta vanhukset tyydyttävät monella tavalla päivittäin asuin- ja elinympäristössään. Tärkeitä asioita ovat itsenäinen asioiden toimittaminen, kotoa uloslähteminen, muiden ihmisten tapaaminen, maailman tapahtumien seuraaminen ja itsestä huolenpito. Nämä merkitsevät vanhuksille kokemusta itsemääräämisestä, kyvykkyydestä, osaamisesta ja pärjäämisestä. Myönteiset kokemukset ylläpitävät vanhusten sisäistä elämänhallinnan tunnetta ja itsetuntoa.

Riippuvuuden lisääntyminen muista ihmisistä ja ympäristöstä voi merkitä puolestaan elämänhallinnan kirpoamista, avuttomuuden tunnetta, epäluuloa, häpeääkin. Työntekijät toivat esille sen seikan, että vaikeutuneita elämäntilanteita voivat mutkistaa omaisten liiallinen huolehtiminen, joskus jopa vanhuksen avuttomaksi tekeminen, varoittelu ja kieltäminen, mutta myös muiden ihmisten kielteinen suhtautuminen esimerkiksi vanhusten pukeutumiseen, käyttäytymiseen ja ulkomuotoon.

Sosiaalinen minäidentiteetti liittyy eksistentiaalisten tarpeiden tyydyttämiseen. Edellä kuvattujen lisäksi eräs tärkeimmistä tarpeista on vanhusten kokema yhteisöllisyyden tarve, kuuluminen johonkin. Yhteisöllisyys yhtenä sosiaalisen olomuotoisuuden ilmentymänä sisältää ihmiskontakteja, mielipiteiden vaihtoa ja keskustelua arkipäiväisistä asioista. Kyse on elämässä kiinnipysymisestä, elämänhalusta ja elämänhallinnasta. Yhteisöllisyyttä tukevat myös vanhuspalvelut ja muut vanhusten lähiympäristöissä olevat palvelut.

Vanhusten sosiaalista minäidentiteettiä ilmentävät oma elämäntapahtumineen, henkilöhistorioineen sekä sukupolvisidonnaisine ja kulttuurisine tunnuspiirteineen. Näitä seikkoja työntekijät korostivat haastatteluisissa useaan otteeseen. Ne näkyvät vanhusten tavoissa toimia sosiaalisissa tilanteissa ja suhtautumisessa asioihin, joita heidän lähiympäristössään ja yhteiskunnassa tapahtuu. Näin sosiaalinen olomuotoisuus saa ajallisia, kulttuurisia, toiminnallisia ja yksilöllisiä tunnuspiirteitä, jotka voivat vahvistaa, ylläpitää, mutta myös heikentää sosiaalista minäidentiteettiä. Vanhukset eivät toimi, ajattele, tunne eivätkä

koe omaa elämäänsä sosiaalisessa tyhjiössä. Tutkimustulokset osoittavat, että minäidentiteetti on viime kädessä sosiaalisesti konstruoitunut ja kontekstualisoitunut.

Sosiaalinen minäidentiteetti sisältää myös luonnetta ja persoonaa kuvaavia piirteitä. Luonteen- ja persoonallisuudenpiirteet aktualisoituvat erityisesti sosiaalisessa kanssakäymisessä, mutta yksilöllisesti. Ne ovat asioita, joihin työntekijät eivät voi työssään paljon vaikuttaa. Työntekijöiden yleinen toteamus oli, että vanhuksset ovat luonteeltaan ja persoonaltaan samanlaisia kuin muutkin ihmiset, joten vanhenemista ja vanhuutta ei tule sellaisinaan nähdä yksilön luonnetta tai persoonaa määrittävinä tekijöinä. Vanhuksia ei voida myöskään kategorisoida näiden piirteiden perusteella erilaisiin ryhmiin geriatrisen hoidon tapaan, joskin dementoitumisella näyttää työntekijöiden mukaan olevan persoonallisuuden piirteitä muuttava vaikutus. Työntekijät painottivat eräitä Karjalasta sodan jaloista evakkoon muuttaneiden vanhusten luonteenpiirteitä, jotka ilmenevät sosiaalisesti tunneilmaisuuksina, vieraanvaraisuutena ja puheliasuutena.

Miesten ja naisten välisiä eroja luonteen- ja persoonallisuudenpiirteissä työntekijöiden oli yleisesti ottaen vaikea nimetä, joskin he totesivat miesten olevan vähäpuheisempia muiden ihmisten seurassa. Miehet eivät myöskään puhu työntekijöille omista tunteistaan kovin helposti naisten tavoin. Muutamat työntekijät ilmaisivat asian niin, että ”miehet puhuvat silloin kun jotain kysytään, muutoin ollaan hiljaa eikä valiteta”.

Työntekijöiden näkemysten mukaan kehon toiminta on yleensä ymmärrettävissä yksinkertaisina ja samankaltaisina fysiologisina tapahtumina ja asioina. Tätä minäidentiteettiä ei kuitenkaan ole, vaan se ikään kuin pakottaa heidät erittelemään vanhusten elämän moniulotteisesti. Minäidentiteetissä sosiaalinen esiintyy kerroksellisesti, ajallisesti ja syys-auraussuhteiden värittämänä, mikä biofyysisessä olomuotoisuudessa ei suoraan sellaiseen ilmene.

Jokapäiväisellä toiminnalla (situated activity) on vanhuksille tärkeä merkitys sosiaalisen olomuotoisuuden ylläpidossa. Toiminnan tunnuspiirteet, joita ovat työntekijöiden mukaan rutiininomaisuus, päivärytmi omine aikatauluineen sekä toiminnan määrä ja sisältö, ovat sosiaalisen olomuotoisuuden konstruoinnissa tärkeitä. Näin toiminta muodostaa moniulotteisen ja kerroksellisen rakenteen vanhusten elämässä. Se ilmenee sosiaalisesti jokapäiväisessä kanssakäymisessä muiden ihmisten kanssa, aktiivisuutena ja yksilökohtaisena tapana tehdä asioita. Toiminta ylläpitää vanhusten hyvinvointia, elämänhallintaa, elämänlaatua ja elämäntyyliä. Kyse on myös heidän halustaan asua omissa kodeissaan pitkään, mikä edellyttää kykyä selvittää arkipäiväisistä toiminnoista.

Toiminnalla vanhuksset pitävät yllä suhdetta ympäristöön ja siihen sosiaaliseen todellisuuteen, jossa he elävät. Toiminta voidaankin nähdä eräänlaisena elämää ylläpitävänä lähteenä. Työntekijöiden luettelemia toimintoja ovat muun muassa liikkuminen, ruokaileminen, lukeminen, itsestä huolehtiminen, kodin hoitaminen, puhelimitse soittaminen, television katselu, radion kuunteleminen, harrastustoiminta, sukulaisten ja ystävien tapaaminen sekä osallistuminen erilaisten ryhmien toimintaan.

Jokapäiväinen toiminta on yleensä yksilöllistä, samansisältöistä ja rutiininomaista. Päivien toiminnallinen rakenne on yksinkertainen ja hallittava, ajalliselta rytmiltä hitaasti etenevä ja syklinen. Päivät eivät sisällä suuria toiminnallisia poikkeamia. Vanhusten toimintaa kuvaavia tunnusmerkkejä ovat aktiivisuus, omatoimisuus, omaehtoisuus ja tietty

hitaus. Edellä sanotun perusteella toiminta onkin nähtävä yhtenä voimavarana, koska se tukee kotona asumista ja avopalvelutyötä.

Vanhukset toimivat omien voimavarojensa mukaisesti. Työntekijöiden näkemysten perusteella näyttää siltä, että sekä fyysisellä että psyykkisellä toimintakyvyllä on sosiaalista olomuotoisuutta määrittävä tehtävä. Ei kuitenkaan ole perusteltua yksioikoisesti väittää, että heikko fyysinen tai psyykinen toimintakyky merkitsee sosiaalisen olomuotoisuuden kaventumista. Oletetut vaikutukset on nähtävä yksilöllisesti. Kun sosiaalista olomuotoisuutta tarkastellaan elementaaristen tasojen kautta, voi fyysisen toimintakyvyn lasku merkitä aktiivisen toiminnan (situated activity) asteittaista vähenemistä, mutta sosiaaliset ja fyysiset ympäristöt (setting) tai historiallisyyhteiskunnalliset (context) komponentit voivat saada vanhusten kokemusmaailmassa (self) aikaisemmasta poikkeavia ilmenemismuotoja. Näitä voivat olla esimerkiksi oman kodin tai asuinympäristön merkityksen muuttuminen, oman elämänkulun uudelleenarviointi ja elämässä tapahtuneiden asioiden muistelemine.

Tyypillisimpiä toimintakyvyn laskuun liittyvistä sosiaalista tunnusmerkeistä on omaisten ja vanhusten välisen kanssakäymisen sekä huolenpidon muuttuminen silloin, kun omaiset ymmärtävät vanhusten toimintakyvyn heikentyneen. Fyysisen ja psyykkisen toimintakyvyn lasku merkitsee yleensä avuntarpeen kasvua. Keskeisiä fyysiseen toimintakykyyn vaikuttavia tekijöitä ovat näön, kuulon ja liikkumisen asteittainen heikkeneminen, jotka saavat aikaan vaikeuksia päivittäisistä toiminnoista ja arkirutiineista suoriutumisessa. Psyykkisen toimintakyvyn laskua edesauttavat dementiaasta johtuva muistamattomuus ja älyllisten toimintojen heikkeneminen. Tämänkaltaiset tilanteet voivat olla sosiaalisesti haastavia omaisille ja työntekijöille.

Työntekijöiden näkemysten mukaan hyvä fyysinen toimintakyky pitää yllä ympäristösuhdetta, puutteet toimintakyvyssä heikentävät tätä suhdetta. Fyysinen toimintakyky näyttäytyy vanhuudessa muun muassa liikuntarajoitteina, sairauksina, muutoksina kehon fysiologiassa ja aistitoiminnoissa sekä fyysisessä voimassa. Työntekijät kiinnittivät huomiota fyysiseen toimintakykyyn osana vanhusten näkyvää, jokapäiväistä toimintaa, ei niinkään sairauksien somaattisiin tunnuspiirteisiin. Näin ymmärrettynä fyysinen toimintakyky on toimintaa aktualisoiva osatekijä, mikä ilmenee näkyvinä tekoina kuten kävelynä, jaksamisena, sängystä nousemisena, kotiaskareiden suorittamisena ja yleisenä toimeliaisuutena. Lisäksi fyysinen toimintakyky sisältää ajallisen elementin, sillä mitä huonompi toimintakyky on, sitä kauemmin toiminta vie vanhuksilta aikaa. Toimintakyvyn heikentyessä kodin ulkopuoliset aktiviteetit ja ihmiskontaktit yleensä vähenevät. Näiden tilalle tulevat vanhustyöntekijät, joten myös toimintakykyä tulee tarkastella sosiaalisen lähiverkoston näkökulmasta.

Kotona asuvien vanhusten jokapäiväisellä toiminnalla sukupuolispesifisiä tunnusmerkkejä, jotka ilmentävät osaltaan heidän sukupolveaan. Miesten ja naisten toiminnan väliset erot on kuitenkin nähtävä yksilöllisinä kysymyksinä. Työntekijöiden mukaan toiminta eroaa sukupuolittain siten, että naiset ovat omissa kodeissaan miehiä aktiivisempia ja he tapaavat toisiaan enemmän esimerkiksi erilaisissa kerhoissa. Miehillä kodin ulkopuoliset aktiviteetit ovat vähäisempiä, mutta esimerkiksi aikaisemmasta työelämästä tutut ihmiset ovat monille edelleen tärkeitä. Miehet tapaavatkin toisinaan paljolti tutuissa ”miesporukoissa”. Miesten toiminnalla pitää olla myös jokin tarkoitus. ”Tyhjää ei kannata

toimittaa”, kuten eräs työntekijä asian kiteytti. Kaiken kaikkiaan työntekijöiden näkemysten perusteella voidaan todeta, että kuvatut erot perustuvat ainakin osittain sukupuolvisidonnaiseen työnjakoon. Miehet olivat aikoinaan paljon poissa kotoa raskaassa työssä, naiset keskittyivät puolestaan kodeissa lastenkasvatukseen ja kodinhoidollisiin tehtäviin.

Sosiaalisten ja fyysisten ympäristöjen (setting) merkitystä vanhuksille ei tule aliarvioida. Laajasti ymmärrettynä eri ympäristöt ja ympäristösuhteen merkitys ulottuvat sosiaalisen minäidentiteetin ylläpidosta vanhusten omaan sukupolveen ja yhteiskunnallisiin tapahtumiin saakka. Erilaisten ympäristöjen ja näiden välisten vuorovaikutussuhteiden erittely onkin oleellinen osa vanhusten sosiaalisen olomuotoisuuden ymmärtämistä.

Yleisellä tasolla ympäristöt pitävät vanhukset elämässä kiinni. Elämässä kiinnipysyminen merkitsee ensinnäkin sosiaalisen minäidentiteetin ylläpitoa. Ihmisten tapaaminen, keskusteleminen, tunteiden ja mielipiteiden ilmaiseminen, menneiden muisteleminen, arkipäiväisistä asioista ja maailman tapahtumista puhuminen tutuissa paikoissa on yksinkertaisimmillaan ympäristösuhteen ylläpitoa. Toiseksi muiden ihmisten tapaaminen pitää vanhukset jokapäiväisessä elämässä ja toiminnassa kiinni sekä luo jatkuvuutta ja ennustettavuutta heidän elämäänsä. Vanhukset eivät tunne olevansa yksin, vaan heidät huomioidaan osana ympäristöä. Ympäristösuhte on siis sosiaalisesti, kulttuurisesti, ajallisesti ja tilallisesti konstruoitunut. Muut ihmiset kiinnittävät tähän enemmän huomiota vasta silloin, kun suhteeseen alkaa tulla murtumia. Samalla murtumat aktivoivat ympäristösuhtetta uudella tavalla. Työntekijät nimesivätkin vanhusten omat kokemukset merkittäviksi ympäristösuhtetta kuvaaviksi tekijöiksi. Näin ymmärrettynä ympäristösuhtetta voidaan pitää yhtenä subjektiivisena olemassaolon kokemuksena, jonka välittämänä vanhukset paikantavat itseään suhteessa eri ympäristöihin sekä reagoivat, mukautuvat ja toimivat ympäristöjen asettamien ehtojen ja kulttuuristen tapojen puitteissa.

Vanhusten kokemukset eri ympäristöistä ilmentävät myös suhtautumista elämään yleensä. Tätä työntekijät kuvasivat vanhusten oman elämänsä kokemisella mielekkääksi, elämänilolla, asioiden muistelulla, yhdessäololla, lähiympäristön tuttuudella, turvallisuudella ja erilaisilla tapahtumilla. Mutta näiden lisäksi sosiaaliseen olomuotoisuuteen ympäristöjen näkökulmasta kuuluvat suru, huolenpitoon kohdistuvat odotukset sekä ympäristössä olevat fyysiset ja toiminnalliset esteet. Ne kertovat ympäristösuhteesta läsnä olevasta vahvistavuudesta ja riippuvuudesta. Tämä asettaa vanhukset päivittäin olemassaolon peruskysymysten äärelle. Pitkä elämänhistoria, mahdollisesti vuosikymmeniä jatkunut asuminen samassa talossa ja pihapiirissä, lähiympäristön tuttuus, toimivuus ja hallittavuus voivat minä hetkenä hyvänsä kyseenalaistua. Tähän paikantuu vanhusspesifisyyden yksi ydinkysymyksistä, sillä kun vanhuksen oma elämä on päättymässä, hänen on pakko miettiä suhdettaan omaan elämäänsä ja ympäristöönsä.

Vanhusten jokapäiväinen elämä rytmittyy siten, että liikkuminen, erilaisten palvelujen saatavuus ja ihmissuhteet merkitsevät heille elämässä kiinnipysymistä. Työntekijät nimesivät vanhusten omat kodit, asuinympäristöt, lähiympäristöjen toimivuuden, fyysiset etäisyydet, pihapiirit ja luonnon tapahtumat voimavaroiksi, jotka ylläpitävät vanhusten sosiaalista olomuotoisuutta. Kodit ja pihat merkitsevät vanhuksille omaa reviiiriä, mutta

myös paikkoja, joissa he voivat tavata muita ihmisiä. Kaupungeissa asuvien vanhusten pihapiirit ovat etenkin kesäisin tärkeitä kokoontumispaikkoja.

Vanhukset ilmentävät ympäristösuhdettaan omalla elämäntyyllillään ja yksilöllisten elämäntapahtumien ohjaamina. Elämäntyylin ja tapahtumien keskeisenä näyttämönä ovat olleet yleensä vanhusten kodit. Vanhuudessa kotiin kiinnittyy emotionaalisella tasolla joihinkin sellaista elettyä, jota muiden ihmisten voi olla vaikea tunnistaa. Työntekijät painottivat kodin tapahtumahistoriaa, pitkään samassa talossa asumista, itse rakennettua omakotitaloa, asuinpaikan maantieteellistä sijaintia, ympäröivää luontoa, vuodenaikojen kiertokulkua ja luonnon tapahtumien seuraamista, arkielämää ja juhlia, työntekoa ja lasten kasvatamista. Ne ovat ylläpitäneet kodin ja elämän tunnesiteitä.

Vanhuksille oma koti ja sen lähiympäristö muodostavat keskeisen elämänsisällön. Tämä tuli esille selvästi työntekijöiden puheissa. Ensinnäkin vanhukset viettävät suurimman osan ajastaan omissa kodeissaan. Lisäksi kodit ovat täynnä tunteita, muistoja, esineitä ja tapahtumia, jotka ovat olleet ja ovat edelleen vanhuksille tärkeitä. Kolmanneksi kodit ovat jokapäiväisen toiminnan keskeisiä fyysisiä tiloja. Neljänneksi kotien kunto, toimivuus, varustelutaso, sijainti ja etäisyydet eri palveluihin voivat vahvistaa tai heikentää vanhusten sosiaalisen olomuotoisuuden ylläpitoa ympäristönäkökulmasta. Kodit onkin nähtävä sosiaalisesti, emotionaalisesti, ajallisesti, toiminnallisesti, tilallisesti ja maantieteellisesti merkityksellistyneinä paikkoina.

Työntekijät pitivät edellä kuvattuja asioita niin tärkeinä, että vanhusten voidaan jopa sanoa elävän niiden kannattamina, koska kodit ovat olleet osaltaan rakentamassa vanhusten sosiaalista minäidentiteettiä ja heidän sukupolvensa elämäntapaa. Kyse ei ole esimerkiksi siitä, ovatko kodit ympäristöineen enää siinä kunnossa, että vanhukset pystyisivät asumaan niissä turvallisesti vaan siitä, että ne ovat muotoutuneet vuosien saatossa asujensa näköisiksi. Samanlainen, omalakinen tunneside on havaittavissa työntekijöiden näkemysten mukaan niin kaupunkien isoissa asunnoissa kuin maaseudulla sijaitsevilla kodeilla, joissa vanhukset ovat asuneet vuosikymmeniä.

Työntekijöiden näkemysten mukaan vanhusten ympäristösuhdetta voidaan pitää yllä yksinkertaisin ja käytännöllisin ratkaisuin. Suhteen ylläpito rakentuu pääosin jokapäiväisen toiminnan varaan niin kodeissa kuin niiden ulkopuolella. Vanhusten oma halu on ratkaiseva, ympäristö ihmisineen ja palveluineen tarjoaa tälle tukea. Lisäksi vanhusten suhtautuminen toisiin ihmisiin, aktiivinen toiminta, myönteinen elämänsäsenne ja hyvät ihmissuhteet vahvistavat ympäristösuhdetta. Työntekijöiden mielestä suhteen ylläpidon tärkeys ilmenee siinä, että se kiinnittää vanhukset erilaisiin ihmisryhmiin ja yhteisöihin, paikkakuntaan ja yhteiskunnan jäseniksi.

Fyysiset paikat ja erilaiset yhteydenpitomuodot ovat osa vanhusten ympäristösuhdetta. Vanhukset tapaavat toisiaan muun muassa kerhoissa, yhdistysten ja järjestöjen tiloissa, seurakunnissa, kirkoissa, palvelu- ja toimintakeskuksissa, kaupoissa, kauppakeskuksissa ja taloyhtiöiden vapaa-ajantiloissa. He tapaavat toisiaan lisäksi pihalla, toreilla, kaduilla, puistoissa ja hautausmailla. Yhteydenpitomuotona on pääasiassa kasvokkain tapahtuva kohtaaminen, mutta myös puhelin on nykyisin erittäin tärkeä. Puhelimen merkitys korostuu sitä enemmän, mitä harvemmin vanhukset kykenevät omin voimin lähtemään kodeistaan tapaamaan ihmisiä ja toimittamaan asioitaan. Muina yhteydenpitomuotoina

ovat erikseen järjestetyt tapahtumat, joissa moni vanhus on tottunut käymään jo ennen avopalvelujen piiriin tuloa.

Vanhuksille kesä on sosiaalisesti aktiivisempi vuodenaika kuin talvi. Talven pimeys, kylmyys, lumi ja liukkaus saavat monet vanhukset jäämään kotiin. Vasta kesän kynnyksellä ja lämmössä he tulevat esimerkiksi kerrostalojen pihoille istumaan ja keskustelemaan. Muina vuodenaikoina vanhukset eivät juuri iltaisin liiku ulkona, mutta he voivat tavata toisiaan esimerkiksi kerhoissa tai erilaisten harrastusten parissa. Iän myötä aktiviteetit yleensä vähenevät riippumatta vuoden- tai kellonajoista. Työntekijät korostivat taloyhtiöiden roolia pihojen kunnossapidossa ja penkkien sijoittamisessa pihapiireihin, mikä osaltaan edesauttaa vanhusten sosiaalisten suhteiden ylläpitoa kotien ulkopuolella.

Tärkeinä sosiaalisen olomuotoisuuden ylläpitäjinä työntekijät mainitsivat vanhusten asuntojen korjaus- ja muutostyöt sekä kuljetuspalvelut. Asuntojen korjaus- ja muutostyöt poistavat esteitä vanhusten kotona liikkumiselle ja uloslähtemiselle. Tärkeimpinä kohteina työntekijät mainitsivat asuntojen portaat, kaiteet, ovien kynnykset, keittiöt, WC-tilat ja kylpyhuoneet. Kuljetuspalvelujen laajentuminen takseihin, palvelulinjoihin ja kimpapakyyteihin on mahdollistanut itsenäisen asioiden hoitamisen ja toisten vanhusten tapaamisen.

Vanhusten kotona asumisen pituus riippuu paljolti omaisten tarjoaman huolenpidon lisäksi vanhuspalvelujen määrästä, saatavuudesta ja toimivuudesta. Keskeisessä asemassa tässä on henkilöstö, joka pitää yllä myös sosiaalista olomuotoisuutta ympäristösuhteen näkökulmasta. Työntekijät voivat olla jollekin vanhukselle ainoita ihmisiä, joiden turvin hän pitää yhteyttä asuin- ja elinympäristöön sekä muihin ihmisiin.

Vanhusten elämä on ollut vahvasti *suomalaisen yhteiskunnan (context)* ja sen historiallisten tapahtumien täyttämää. Tämä näyttäytyy työntekijöiden puheissa monin tavoin. Ensinnäkin nykyisiä vanhuksia ei voida ymmärtää tuntematta yhteiskunnallisia tapahtumia ja historiankulkua. Toiseksi vanhusten omat elämäkulut ja erilaiset historiallisyhteiskunnalliset tapahtumat luovat vanhustyölle tulkintakehyksen, jonka kautta työntekijät paikan-tavat vanhusten tarpeita ja elämäntilanteita. Kolmanneksi vanhusten sosiaalisen olomuotoisuuden rakentuminen osana historiallisyhteiskunnallisia tapahtumia merkitsee heidän elämäntapansa ymmärtämistä omine käsityksineen, rooleineen ja suhtautumisineen ihmisiin ja elämään. Kaiken kaikkiaan työntekijöiden puheissa elämäntapa asettuu osaksi historiallisyhteiskunnallista kontekstia, jonka ohjaamana vanhukset ovat omaa elämäänsä eläneet. Tämä kertoo sen, mistä vanhukset ovat lähtöisin, mitä he ovat tehneet elämänsä aikana, mitkä asiat ovat olleet heille tärkeitä ja mitkä asiat jaksavat edelleen kannattaa heitä.

Työntekijöiden mukaan avopalvelujen piiriin kuuluvien vanhusten elämäntapa- ja elämäntyyli ovat paljolti sukupolvisidonnaisia. Tämän mukaan sotien ja pulan sukupolvi (1910–1930-luvut), johon nykyiset kotona asuvat vanhukset lähinnä lukeutuvat, näyttää olevan heitä yhdistävä käsite riippumatta siitä, asuvatko he maaseudulla vai kaupungeissa. Elämäntapaa ja -tyyliä ilmentävät tunnuspiirteet näkyvät erityisesti vanhusten kodeissa käytöksenä, puheina ja suhtautumistapoina elämään. Tähän elämäntapaan kuuluvat muun muassa halu hoitaa itsenäisesti omat asiat, vaatimattomuus, kiitollisuus, elintasoon liittyvien puutteiden sietäminen, tarkka rahankäyttö ja säästäminen pahan päivän varalle. Rahan-sa he käyttävät mielestään tarpeelliseen, eivät tuhlailuun.

Tärkeimpänä historiallisyhteiskunnallisena tapahtumana voidaan pitää sota-aikaa, joka leimaa edelleen monen vanhuksen puhetta vahvoina kokemuksina. Osa vanhuksista haluaa kuitenkin sivuuttaa sota-aikaa koskevat keskusteluaiheet kokonaan. Sodista puhuminen on arka asia etenkin Karjalasta muuttaneille, koska ”heidän kotinsa ja sydämensä jäivät sinne”, kuten muutamat työntekijät asian kiteyttivät. Sota-ajan kokemukset, evakkoon lähtö, hävitys, pula-aika ja kuolema elävät edelleen voimakkaina vanhusten mielissä ja puheissa. Näiden kokemusten ohjaamana muodostuvat osittain heidän käsityksensä nykyisestä maailmasta ja sen elämänmenosta.

Avopalvelujen piirissä on paljon vanhuksia, jotka ovat ikänsä asuneet kaupungissa ja nimenomaan keskikaupungilla. Työntekijöiden mukaan heidän entinen sosioekonominen asemansa heijastuu sosiaaliseen olomuotoisuuteen edelleen usealla tavalla. Monella vuosikymmeniä keskikaupungilla asuneella vanhuksella on ollut hyväpalkkainen, vakaa ja arvostettu ammatti, joka nykyisin näyttäytyy rahankäyttönä ja erilaisten palvelujen ostamisena. Huoneistot arvokiinteistössä kaupungin keskustassa, esineet kotona, pukeutuminen, kohtelias käytös, muodollisuudet ja puhetapa ilmentävät sellaista elämäntapaa, jota nämä vanhukset ovat ikänsä eläneet. Osa vanhuksista on suomenruotsalaista sukujuurta, mikä merkitsee joskus palvelujen vaatimista ruotsinkielellä; toisaalta he saattavat pitää työntekijöitä edelleen siivoojina tai palvelijoina.

Suuri osa nykyisistä avopalvelujen piirissä olevista vanhuksista on työntekijöiden mukaan iäkkäitä, yksinasuvia, lyhyen koulutuksen saaneita naisia, joiden ammatillinen status on alhainen ja jotka elävät pienten eläkkeiden varassa. Sosioekonomisen aseman mukaan he lukeutuivat aktiivivaiheensa aikana työväestöön ja maatalousväestöön. Ylemmän koulutuksen hankkineet ja hyväpalkkaisissa töissä olleet lukeutuivat porvaristoon, kauppiaisiin ja maaseudun varakkaisiin tilallisiin. Aikoinaan määrittäneet sosioekonomiset asemat näkyvät vieläkin vanhusten elämäntavoissa ja kodeissa. Työväestöön kuuluneet ovat edelleen tarkkoja rahankäytössä, elävät vaatimattomasti ja suhtautuvat esimerkiksi työntekijöihin nöyremmin kuin hyvin koulutetut, jotka käyttävät rahaa runsaammin, osavat vaatia palveluja ja asuvat väljästi. Tilanne on kuitenkin muuttumassa, sillä pelkän kansaeläkkeen varassa elävien vanhusten määrä on suhteellisesti pienenemässä.

Sukupolvisidonnainen elämäntapa sisältää paljon kulttuurisia tunnuspiirteitä, eikä niiden erottaminen sosiaalisesta olomuotoisuudesta ole haastatteluaineiston perusteella yksiselitteistä. Eräs työntekijä totesikin haastattelussa, että ”kulttuuri on elämä itse”. Lauseeseen tiivistyy kulttuurikäsitteen moniulotteisuus, mutta myös sen sosiaalinen merkitys. Käsitteet kulttuurista osana sosiaalista olomuotoisuutta näyttäytyvät työntekijöiden puheissa ulottuvan aina yksilötason asioista yhteiskunnallisiin tapahtumiin saakka.

Elämäntapaa ja sukupolvea kuvaavat kulttuuriset merkitykset voidaan haastatteluaineiston perusteella jakaa neljään osa-alueeseen. Ensinnäkin kulttuuri merkitsee sukupolven, elämänvaiheisiin ja yhteiskunnallisiin tapahtumiin kiinnittyviä asioita. Toiseksi kulttuuri ilmenee vanhusten elämäntavan ja elämäntyylin kirjona ja vaihteluna yksilöllisesti. Kolmanneksi kulttuuri sisältää vanhusten vapaa-ajan, harrastukset sekä aikaisemman työelämän ja ammatin, jotka näyttäytyvät sosiaalisesti suhteina muihin ihmisiin ja erilaisiin yhteisöihin. Neljänneksi työntekijöiden mielestä kulttuuri näkyy vanhusten suhtautumisessa hoitoon ja huolenpitoon sekä vanhuspalveluihin. Esimerkiksi naapurit eivät huo-

lehdi tai välitä toisistaan samalla tavoin kuin 10–15 vuotta sitten. Osa vanhuksista on jätetty yksin vaille huolenpitoa, eikä naapuriapukaan toimi siten kuin aikaisemmin, joskin maaseudulla sitä edelleen on. Kun työntekijät vertasivat eroja naapuriavun antamisessa ja naapurien välisessä sosiaalisessa kanssakäymisessä kaupunkien ja maaseutukuntien välillä, näyttää siltä, että erot ovat tasoittumassa.

Yhteiskunnan makrotasoon sisältyvistä asioista työntekijät kiinnittivät huomiota myös suomalaiseen vanhuspolitiikkaan ja sosiaaliturvajärjestelmään. Työntekijä painottivat erityisesti kuntien vanhuspalvelujen suunnittelua ja palvelutarjontaa niin avo- kuin laitospalveluissa. Heidän näkemystensä mukaan poliittista ja kunnallista päätöksentekoa rasittaa nykyvanhusten vähäinen arvostaminen, mutta kritiikkiä sai osakseen myös vanhuspalvelujen laatu, määrä ja pirstalemaisuus. Erot on kuitenkin nähtävä kuntakohtaisina.

12.2 Eräitä suosituksia vanhustyöhön

Tarkastelun kohteena olevaa sosiaalista olomuotoisuutta osana omissa kodeissaan asuvien vanhusten elämää ei ole yksinkertaista hahmottaa osana ammatillista osaamista. Sosiaalinen olomuotoisuus sisältää niin paljon erilaisia elementtejä ja näkökulmia, joiden nimeäminen ja sisällöllinen erittely ovat jälkeenpäinkin arvioiden tutkimuksellisesti haastavaa. Mutta toisaalta tässä tutkimuksessa tuli esille jo ensimmäisten työntekijähaastattelujen yhteydessä seikka, jonka mukaan sosiaalinen olomuotoisuus on monella, mielenkiintoisella tavalla jatkuvasti vanhustyössä läsnä. Sitä ei voi sivuuttaa jokapäiväisessä työskentelyssä, vaan sosiaalinen olomuotoisuus ikään kuin pakottaa työntekijät tarkastelemaan vanhusten elämää kerroksellisesti, kulttuurisesti, monimerkityksellisesti, ajallisesti ja kontekstuaalisesti.

Tämän tutkimuksen yhtenä tavoitteena oli tuoda esille toisenlaisia asiasisältöjä ja näkökulmia vastapainoksi vanhuutta medikalisoivalle ammattidiskurssille. Tutkimustulosten perusteella näyttääkin siltä, että työntekijöillä on paljon ammatillista sanottavaa. Lisäksi heillä on tarve puhua muustakin kuin vanhusten hoitamiseen, ruumiin toimintoihin ja yksipuoliseen vanhuskäsitykseen liittyvistä asioista. Vanhan ihmisen ruumin toimintojen ymmärtäminen ja hoitaminen ovat toki tärkeitä, mutta näiden vastapainoksi on vahvistettava sellaista ammatillista osaamista ja keskustelua, jotka ylittävät ihmisen kehollisen olemassaolon muodon.

Kun tarkastelee työntekijöiden näkemyksiä sosiaalisesta olomuotoisuudesta erilaisien vanhuskäsitysten valossa, eivät heidän näkemyksensä painotu medikalistiseen vaan holistiseen ja sosiokulttuuriseen vanhuskäsitykseen, vanhusten ja vanhenemisen laajalaiseen tarkasteluun eettisin painotuksin. Vanhan ihmisen ja vanhuuden ymmärtäminen holistisesti ja sosiokulttuurisesti rakentuneiksi onkin tärkeää toisentyypisessä ammatillisessa diskurssissa ja käytännön työssä. Tämä vaatii kuitenkin monipuolista tietoa vanhuudesta ja vanhenemisesta, riittävän ajan antamista työlle ja työskentelyn kokonaisvaltaistamista. Näihin vastaaminen tehokkuuden, mittareiden, työn osittamisen ja niukkuuden jakamisen aikoina ei ole kuitenkaan ammatillisesti helppoa. Lähitulevaisuudessa saattaakin käydä niin, että mikäli vanhustyö ja -palvelut eivät kykene vastaamaan työstä nouseviin

haasteisiin, löytyvät vastaukset vanhuksista itsestään. Aika yksinkertaisesti ajaa kapealaisen ja tehtäväsuuntautuneen työskentelyn ohi.

Kun edellä kuvattua tarkastelee mahdollisuutena suunnata ammatillisen vanhustyön painopistettä uudelleen, olemme lähellä sitä tutkimuksellista tavoitetta, jonka kuvasin sosiaalisen olomuotoisuuden ontologisella erittelyllä. Tällä tarkoitan sitä, että vanhustyön syvällinen ymmärtäminen edellyttää vanhana ihmisenä olemisen erittelyä monipuolisesti. Tässä erittelyssä sosiaalinen olomuotoisuus on vain yksi osa ihmisen olemassaoloa, mutta on oleellinen osa ammatillisen itseymmärryksen syventämisessä.

Tämä tutkimus on osaltaan tuonut ammatilliseen vanhustyöhön erittelyn välineitä, lisätietoa ja uusia näkökulmia omissa kodeissaan asuvien vanhusten elämäkokonaisuuden hahmottamisessa. Kysymys on vanhusspesifisyyden tarkentamisesta valitusta näkökulmasta. Juuri vanhusspesifisyyden laaja-alainen ymmärtäminen on kaikessa vanhustyössä keskeistä, koska tämän varaan rakentuu asiakkuus erityisine elämäkulkuneen, tilanteineen, avuntarpeineen ja palveluineen. Näiden asioiden ymmärtäminen on osa 2000-luvun uudenlaista gerontologiasta osaamista, vaikka itse työskentely painottuisikin kasvokkain tapahtuvaan, käsillä ja omalla persoonallaan tehtävään työhön.

Työ vanhusten kodeissa ja erilaisissa laitoksissa on edelleen pitkälti henkilökohtaista asiakastyötä. Työ painottuu hoivan ytimeen, inhimillisen elämän herkille, yksilötason alueille. Yksilötasosta tekee merkittäväksi se, että vanhuudessa siihen kerrostuu ja tiivistyy yhden ihmisen ajallisesti pitkä elämä. Tämän elämän mikrososiologinen ja sosiokulttuurinen tarkastelu avaavat valtavan määrän erilaisia ikkunoita ymmärtää vanhuutta ja vanhojen ihmisten elämää. Tämä tulee ottaa huomioon myös vanhustyön koulutuksessa.

Työssään työntekijät näyttävät asettavan vanhukset historiallisyhteiskunnalliseen kontekstiin ja tätä kautta pyrkivät pääsemään lähelle niitä elämäntilanteita, joissa vanhukset sillä hetkellä ovat, vaikka varsinainen työskentely painottuisikin fyysiseen hoitoon. Tämä on yksi osoitus avopalvelutyön kerroksellisuudesta ja moniulotteisuudesta. Työntekijöiden näkemysten mukaan esimerkiksi pelkkä hoitaminen tai ongelma- ja sairauskeskeinen puhe vanhusten tilanteista ei ole ammatillisesti kestävää eikä perusteltua. Tämän perusteella näyttää siltä, että vanhustyöntekijöillä on halua ymmärtää työnsä moniulotteisuus. Työskentelyssä nämä ovat voimavaroja, joita kuntien ja työyhteisöjen gerontologisissa kehittämishankkeissa ei tule aliarvioida eikä ohittaa. Työntekijöille on kertynyt niin valtava määrä kokemuksellista ja hiljaista tietoa, joka on saatava erilaisissa kehittämishankkeissa näkyväksi ja otettava myös käyttöön.

Omaisten kanssa tehtävää yhteistyötä on työntekijöiden mukaan tarkennettava nykyisestä siten, että omaisille on perusteltava palvelujen käyttö ja työtä koskevat ratkaisut hyvin. Toisaalta omaisten vaatimustaso sekä tieto erilaisten vanhuspalvelujen sisällöistä, hinnoitteluperusteista ja tarjonnasta tulevat kasvamaan. Tämä edellyttää työyhteisöiltä ja henkilöstöltä yhteistyön kehittämistä ja pelisääntöjen selkeyttämistä vastuu- ja työnjakokysymyksissä.

Lopuksi on tähdennettävä avopalvelutyöntekijöiden keskeistä asemaa vanhusten kotona asumisen tukemisessa ja mahdollistamisessa. Siksi kaikki muutokset henkilöstössä ja vanhuspalveluissa vaikuttavat muutoksiin vanhusten sosiaalisessa olomuotoisuudessa.

Tämä näkökulma tulee ottaa huomioon vanhuspalvelujen priorisointikeskusteluissa sekä uusien palvelumuotojen ja toimintatapojen kehittämisessä.

12.3 Luotettavuuden arviointi

Tutkimuksessa käytettyä fenomenografista tutkimustyyppiä koskevat pääpiirteissään samat luotettavuuden kriteerit kuin laadullista tutkimusta yleensä (Järvinen & Karttunen 1997, 170–171). Tutkimusaineisto ja siitä tulkinnan avulla rakennettujen kuvauskategorioiden luotettavuus riippuu kahdesta asiasta. Ensinnäkin siitä, miten ne vastaavat tutkimushenkilöiden tarkoittamia merkityksiä ja toiseksi siitä, missä määrin ne vastaavat tutkimuksen teoreettisia lähtökohtia. Laadullisen tutkimuksen luotettavuudessa on ennen kaikkea kysymys tehtyjen tulkintojen validiteetista. Haastatteluaineiston kohdalla validiteetti merkitsee aineiston aitoutta eli sitä, että henkilöt puhuivat niistä asioista, joista tutkija heidän olettaakin puhuvan. Aineiston on oltava myös relevantti teoreettisten käsitteiden suhteen. (Ahonen 1996, 129–130.) Tehtyjen kuvauskategorioiden vastaavuus voidaan osoittaa lisäksi siten, että tutkija käyttää lainauksia alkuperäisestä tutkimusaineistosta, jolloin lukija voi itse tehdä johtopäätöksiä tutkijan tekemistä ratkaisuksista (mm. Mäkelä 1990, 53–55; Niikko 2003, 40–41).

Ulla Härkönen (1999, 155–159) esittelee tekstiaineiston analyysin metodologisia ongelmia ja ratkaisuja sekä erittelee laadullisen tutkimuksen luotettavuutta (validiteetti). Hän kiinnittää huomion tekstitulkiintaan sekä sen perusteella rakennettuun todellisuuden merkitysjärjestelmään ja käsitteelliseen kategorisointiin. Kun kategorisointi (käsitteellinen luokittelu) tehdään sisällöstä käsin, on tutkijan kiinnitettävä huomionsa sosiokulttuuriseen kontekstiin, jossa tutkittavien todellisuuskäsitykset ovat muodostuneet ja siihen, miten he itse tulkitsevat esitetyt kysymykset tästä todellisuudesta. Kysymysten ja vastausten kontekstuaalisuus ja tulkinnallisuus tekevät laadullisesta analyysistä haavoittuvan: onko tutkijan mahdollista päästä uskottaviin tuloksiin toisten ihmisten näkemysten perusteella? (Vrt. Bryman 2001, 31–32.)

Tähän kysymykseen on vaikea vastata, koska analyysistä ja tulosten kirjoittamisesta ei ole tarkkoja ohjeita. Siksi tulkintojen "oikeellisuus" onkin lopulta kiinni tutkijan omasta mielikuvituksesta sekä kyvykkyydestä luoda tutkittaville asioille teoreettisia tulkintoja ja esittämistapoja (mm. Eskola & Suoranta 1999, 147–149; vrt. Virtanen 1994, 28–31). Tämän perusteella pyrin tutkimuksessa tarkastelemaan työntekijöiden vastauksia kontekstuaalisesti sekä lukemaan ja analysoimaan mahdollisimman huolellisesti näkemyksiä, joilla he vanhusten sosiaalista olomuotoisuutta kuvasivat. Ongelmana näissä kuvauksissa saattoi kuitenkin olla se, että niitä ohjasi liiaksi työntekijälähtöinen tulkinta. Tarkoitin tällä sitä, että kun työntekijät puhuivat esimerkiksi vanhusten kokemuksista, saattoivat vastauksia osittain värittää omakohtaiset kokemukset, etukäteen lukkoon lyödyt mielipiteet tai kulttuurisesti hyväksytyt ammattipuheet. Täten joistain vastauksista saattoi tulla sellaisia, joita työntekijät olettivatkin tutkijan halunneen kuulla. (Myös Kortteinen 1992, 363–374; Silverman 2001, 90–95; Räsänen 2006).

Alan Bryman (2001, 272–275) arvioi laadullisen tutkimuksen luotettavuutta neljällä kriteerillä. Nämä ovat uskottavuus (credibility), siirrettävyys (transferability), riippuvuus (dependability) ja vahvistavuus (confirmability), joista ensimmäinen kriteeri on tässä tutkimuksessa tärkein.¹⁰⁰ Uskottavuus merkitsee tutkimuksen ja kerätyn aineiston totuudenmukaisuutta, sen perusteella rakennettuja kategorioita todellisuuden kuvaajina ja tutkijan omaa ymmärrystä siitä todellisuudesta, jossa tutkittavat työskentelevät. Tämän vaatimuksen mukaan kategorioiden uskottavuutta voidaan olettaa lisäävän se, että avopalvelutyö on minulle ennestään tuttua, sillä työskentelin itse 1980- ja 1990-luvuilla useita vuosia laitos- ja avopalvelutehtävissä. Lisäksi olen työskennellyt pitkään opetustehtävissä ja tuona aikana olen keskustellut vanhustyöstä kymmenien avopalvelutyöntekijöiden kanssa. Näin työntekijöiden ajatusmaailma ja ammatillinen kieli ovat tulleet minulle jokseenkin tutuiksi (myös Strauss & Corbin 1990, 42; Simoila 1994, 81). Omat kokemukseni vanhustyöstä herättivät työntekijöissä luottamusta, ja tämä loi osaltaan avoimen ja tasavertaisen haastatteluilmapiirin. Työntekijät suhtautuivat lisäksi vakavasti haastatteluihin, mikä lisäsi haastatteluaineiston uskottavuutta. Olin lisäksi ennen haastatteluja perehtynyt laajasti vanhuutta, vanhushuoltoa ja vanhustyötä käsittelevään teoreettiseen ja empiiriseen tutkimuskirjallisuuteen. Näin minulla tutkijana oli selkeähkö kuva tutkimusaiheesta, mutta myös siihen liittyvästä problematiikasta.

Haastatteluteemat (liite 1) muodostin siten, että ne olisivat mahdollisimman relevantteja tutkimuksen teoreettisten lähtökohtien ja tutkimustehtävien kannalta. Sirkka Ahosen (1996, 130) mukaan relevanssi toteutuu, mikäli tutkija pitää teoreettiset lähtökohdat johdonmukaisesti mielessään. Tämän mukaisesti muodostin haastattelukysymykset siten, että ne olisivat tutkimuksen teoreettisten lähtökohtien ja tutkimustehtävien näkökulmasta riittävän rajattuja. Lisäksi kirjoitin haastatteluteemat kysymyksineen mahdollisimman ymmärrettäviksi, jotta ne aukeaisivat kaikille työntekijöille samalla tavoin, eikä minun tarvitsisi erikseen selventää niiden sisältöjä.

Rajasin teemoja haastattelujen aikana kahdella tavalla varmentakseni tutkimuksen uskottavuutta. Ensinnäkin esitin kysymykset kaikille työntekijöille lähes sanataarkalleen samalla tavoin. Lisäksi mainitsin haastatteluteemoittain sen numeron, jonka alle kukin kysymys kuului. Näin pystyimme yhdessä seuraamaan haastattelun kulkua, ja samalla pidin huolen siitä, että jokainen työntekijä vastaa kaikkiin kysymyksiin. Toinen uskottavuutta varmentava menetelmä oli ajankäytön kontrolli, jolla rajasin vastaukset suunnilleen samanpituisiksi. Tämä onnistuikin kohtuullisesti. Vaikka työntekijät vastasivat hieman eri tavoin, olivat haastattelujen ajalliset erot vähäisiä. Maksimiero, 40 minuuttia, tuli vain parin ensimmäisen haastattelun välillä. Koehaastatteluja en etukäteen suorittanut.

Kuvauskategorioiden muodostamisessa menettelin siten, että haastattelujen litte-roinnin ja usean lukukerran jälkeen merkitsin tulostettujen tekstisivujen reunoihin ja tekstin joukkoon sekä laadullisesti että sisällöllisesti samantyyppisiä ajatuksia, lauseenpätkiä, avainkäsitteitä ja sanoja, joiden ymmärsin kuvaavan sosiaalista olomuotoisuutta. Tämä oli aineiston pelkistämistä. Varsinaiset kuvauskategoriat tein siten, että yhdistin yksittäisiä

¹⁰⁰ Laadullisen tutkimuksen metodikirjallisuudessa näiden kriteerien suomennotokset ja painotukset vaihtelevat. Esimerkiksi uskottavuus on sama kuin vastaavuus, riippuvuus voi olla joko luotettavuus tai varmuus (esim. Tuomi & Sarajärvi 2002, 135–138).

havaintoja luokiksi (kategoriat) ja annoin näille luokille niitä kuvaavat nimet. Näin syntyivät ylemmän tason kategoriat. Nämä kategoriat yhdessä muodostavat konstruoidun käsi-tejärjestelmän, joka kuvaa kotona asuvien vanhusten sosiaalista olomuotoisuutta (kuvio 4). Näitä kuvauskategorioita voidaan pitää tutkimuksen lopputuloksina.

On syytä tähdentää, että kuvauskategoriat eivät voi tyhjentävästi vastata tutkimustehtäviin, vaan ne ovat ikään kuin heijastuksia tutkittavasta todellisuudesta (Silverman 1989; Silverman 1994, 149–155; Hirsjärvi ym. 2000, 214–215; Niikko 2003, 40). Kategoriat ovat loppujen lopuksi sopimuksenvaraista, käsitteellistä tulkintaa todellisuudesta, eivät tarkkoja esityksiä siitä. Vaikka käytin kategorisoinnissa hyväkseni tutkimuksen teoreettisen osan käsitteistöä, analysoin haastatteluaineistoa rakenteellisesti käyttämällä hyväksi kaikkia tutkimuskartan elementaarisia tasoja (mm. Eskola & Suoranta 1999, 142). Näin muodostui tutkimuksen tulososan yleinen rakenne, joskaan se ei ole täysin identtinen tutkimuskartan kanssa. Edellä kuvattua analyysin, tulkinnan ja luokituksen uskottavuutta pyrin varmentamaan vielä siten, että täydensin tuloslukuja alkuperäisillä haastatteluteksteillä, jotta lukija voisi itse seurata ajatuksenkulkujani, tehdä omaa tulkintaansa analyysistä ja esittää omia näkemyksiään tutkimuksen uskottavuudesta (mm. Altheide & Johnson 1994, 495–498).

Laadullisessa tutkimuksessa relevanttien kategorioiden kulttuuriseksi ongelmaksi on tunnustettu se, että yksiselitteistä vastaavuutta kielellisten ilmaisujen ja niiden merkitysten välillä ei ole. Esimerkiksi haastatteluissa lauseet voivat merkitä eri asioita, eivätkä nämä merkitykset ole tutkijalle välttämättä tuttuja. Tämän vuoksi on syytä tähdentää sitä, että vaikka avopalvelutyö on itselleni tuttua, poikkeavat työn kontekstit toisistaan kunnittain. Siksi Päivi Tynjälän (1991, 390) mukaan uskottavuus (vastaavuus) on yksi tärkeä luotettavuuden osoitin, koska tutkijan tuottamat rekonstruktiot tutkittavien todellisuudesta sisältävät kulttuurisesti värittyä tulkintaa. Tutkija ei voi rakentaa kuvaa tästä todellisuudesta absoluuttisina totuuksina.

Tästä tietoisena pyrin koko ajan kuuntelemaan vastauksia ja lukemaan haastattelutekstejä niin, että ymmärtäisin työntekijöiden vastaukset oikein. Jos haastattelussa ei näin tapahtunut, pyysin työntekijöitä tarkentamaan vastauksiaan. Olin myös tietoinen siitä, että pitkä työkokemus, koulutus, työpaikka ja mahdollisesti haasteltavan ikäkin saattaisivat suunnata vastauksia tietynlaisiksi. Mutta kun tätä asiaa sekä haastatteluissa että haastattelujen jälkeen tarkkaan mietin, en huomannut näillä olevan juurikaan vaikutusta, vaan vastausten sisällöt ja näyttävät riippuvan enemmänkin haastateltavien kyvystä tuottaa erittelevää ja idiografista puhetta kysymyksittäin. Tämän havainnon perusteella en myöskään nostanut erikseen tarkastelun kohteeksi puheiden sisäistä vaihtelua, toisin sanoen sitä, miten eri ammattiryhmissä ja hallinnonaloittain työskentelevät kysymyksiini vastasivat ja asioista puhuivat.

Siirrettävyys laadullisen tutkimuksen toisena luotettavuuskriteerinä merkitsee tutkimustulosten siirtämistä valitun tutkimuskohteen ulkopuolisiin sosiokulttuurisiin konteksteihin. Siirrettävyyttä on kuitenkin vaikea todentaa, koska laadullinen tutkimus tehdään yleensä pienestä tutkimusjoukosta tietynä ajankohtana tiettyssä kontekstissa. Tämän tutkimuksen perusteella ei ole mahdollista sanoa, voidaanko samanlaisia johtopäätöksiä tehdä muualla Suomessa tehtävästä avopalvelutyöstä. Mutta tutkimustulokset voivat kuitenkin

kin edesauttaa sosiaalisen olomuotoisuuden ymmärtämistä yhtenä olemassaolon muotona vanhuudessa yleisemminkin, joskin ei tyhjentävästi. Lisäksi voidaan todeta, että tutkimustulokset saavat vahvistusta niin vanhuuden kuin vanhustyön teoreettisissa ja empiirisissä tarkasteluissa (mm. Marshall 1990; Koskinen 1994; Jyrkämä 1995; Biggs 1996; Walker & Warren 1996; Ryff ym. 1999; Backman 2001; Vaarama 2004; Bengtson ym. 2005; Elo 2006).

Siirrettävyys laadullisen tutkimuksen luotettavuutta kuvaavana kriteerinä on pitkälti samankaltainen kuin tutkimuksen yleistettävyys. Metodikirjallisuudessa pidetään laadullisen tutkimuksen yleistettävyttä problemaattisena, koska tulosten yleistettävyys yhdistetään yleisesti kvantitatiiviseen tutkimusperinteeseen. Yleistettävyuden ongelma liittyy empiirisen aineiston kontekstisidonnaiseen, ajalliseen ja sosiokulttuuriseen luonteeseen sekä sen kokoon. Mutta yleistettävyttä voidaan tarkastella myös laadullisen tutkimuksen tavoitteiden näkökulmasta (mm. Miles & Huberman 1994, 279; Eskola & Suoranta 1999, 66–68). Yksi näistä on oman teorian, mallin tai teoreettisen viitekehyksen rakentaminen, jonka avulla sosiaalista todellisuutta voidaan ”selittää” ja ymmärtää tutkimuskontekstin ulkopuolella, mutta ei selittää kvantitatiivisen tutkimusperinteen mielessä. Tässä tutkimuksessa vanhuutta koskevien teoreettisten käsitteiden ja empiirisen aineiston yhteensovittamisen tuloksena muodostui kotona asuvien vanhusten sosiaalista olomuotoisuutta jäsentävä kuvauskehikko (kuvio 4), jonka avulla voidaan ymmärtää vanhusten sosiaalista olomuotoisuutta yleisemminkin. Kuvauskehikko sisältää käsitteitä, jotka eivät liity yksinomaan avopalveluihin eivätkä ole vain tiettyä maantieteellistä tutkimusaluetta koskevia, vaan voidaan olettaa, että se vanhustyön yhtenä jäsentäjänä soveltuu esimerkiksi laitosasumisen tarkasteluun. Tämä on tutkimuksen teoreettisesta yleistettävyttä.

Riippuvuus kriteerinä edellyttää tutkimuksen suorittamista sovittujen tutkimuskäytäntöjen mukaisesti. Tämä tarkoittaa tieteellisten kriteerien noudattamista tieteenfilosofisista lähtökohdista johtopäätöksiin ja luotettavuuden arviointiin saakka. Tässä tutkimuksessa olen pyrkinyt esittämään kaikki tutkimuksenteon vaiheet mahdollisimman objektiivisesti ja tarkasti haastattelutilanteista sekä aineiston käsittelystä ja luokittelusta. Lisäksi olen perehtynyt laajasti tutkimusaihetta käsittelevään gerontologiseen kirjallisuuteen. En ole kuitenkaan käyttänyt tutkimuksessa triangulaatiota eli useita eri menetelmiä, aineiston lukijoita, aineistoja enkä teorioita, joilla tutkimuksen luotettavuutta olisi mahdollisesti voinut edelleen parantaa (mm. Tynjälä 1991, 392–393; Silverman 1994, 144; Niikko 2003, 39–40).

Vahvistavuuden kriteerillä tarkoitetaan tutkijan tekemien ratkaisujen ja päättelyjen oikeutusta sekä tietoisuutta siitä, että tutkimuksella tavoitellaan pikemminkin erilaisia näkökulmia kuin totuudellisuutta positivistisen tieteenperinteen tarkoittamassa merkityksessä. Oleellista on myös tiedostaa, että tutkijan oma subjektiivisuus vaikuttaa koko tutkimusprosessiin, vaikka hänen pyrkimyksensä on olla neutraali ja puolueeton. Tutkijana olen tämän kriteerin perusteella pyrkinyt tietoisesti olemaan mahdollisimman neutraali, ulkopuolinen, uskottava ja rehellinen koko tutkimusprosessin ajan niin haastattelutilanteissa kuin omissa tulkinnoissanikin (vrt. Bryman 2001, 274). Yhtenä vaarana laadullisen tutkimusotteen käytössä on se, että tutkija on liian lähellä tutkimukseen osallistuvia henkilöitä. Siksi minun olikin haastattelutilanteissa jatkuvasti keskityttävä vain niihin kysymyk-

siin, jotka olivat tutkimukseni kannalta relevantteja. Tutkijana minun oli muistettava oma roolini ja asemani suhteessa haastateltaviin.

12.4 Teoreettinen arviointi

Laadullisen tutkimuksen yhtenä tavoitteena on ollut irrottautua positivistisen tieteenperinteen teoriapainotteisuudesta ja teorioiden testaamisesta todellisuutta selittävinä konstruktioina, mutta teorian tehtävään osana tutkimusta ei ole otettu selkeää linjaa (esim. Silverman 2004). Näkemykset teorian paikasta ja tehtävästä vaihtelevatkin metodikirjallisuudessa vahvan teorian painottamisesta lähes teoriattomuuteen. Toinen huomio on se, että jos laadullisten tutkimusten metodologisena tavoitteena on lähteä liikkeelle teoriattomuudesta eli puhtaasti empiirisestä aineistosta ja päätyä teorian muodostamiseen, ei tutkimusten jälkeistä teorian käyttöä kirjallisuudessa juurikaan pohdita. Esimerkiksi Juha Varto (1992, 101; vrt. Töttö 2004, 273–279) puhuu teoriattomuuden puolesta ja toteaa yksiselitteisesti, että laadullinen tutkimus tähtää teorianmuodostukseen, ei sen testaamiseen. Tätä voidaan kuitenkin pitää laadullisen tutkimuksen epistemologisena ja metodologisena vaatimuksena ankarassa mielessä. Tieteellisen eklektisyyden ja teoriaa koskevien käsitysten mukaan kaikki laadullinen tutkimus ei tähtää kuitenkaan oma teorian rakentamiseen (esim. Niiniluoto 1984, 136–140; Ragin 1994, 155; Huberman & Miles 1998, 189–191). Antti Eskolan (1973, 161–164) mukaan teoriaa voidaan käyttää tutkimuksessa myös tarkoituksenmukaisesti apuvälineenä. Tämä välineellinen käyttö koskee nimenomaan yhtä erillistä tutkimusta, jota laadullinen tutkimus usein on. Tällöin teoria viitoittaa tutkimuksen suuntaa osoittamalla, mitkä asiat ovat tutkimukselle tärkeitä ja miltä suunnalta on odotettavissa kiinnostavia tutkimustuloksia. Teorian tehtävänä on näyttää sille myös käsitteelliset rajat. Anton Kuzelin (1999, 40–41) mukaan teoriaperustaisessa tutkimuksessa teorian tehtävänä onkin konstruoida tutkimusta joustavasti.

Jari Eskola ja Juha Suoranta (1999, 82–84) pragmatisoivat edelleen edellä kuvattua. Heidän mukaansa laadullisessa tutkimuksessa tarvitaan teoriaa kahdesta syystä. Ensimmäkin tutkija tarvitsee taustateorian, jota vasten empiirisestä aineistoa tarkastellaan. Toiseksi aineiston miltei rajattomat tulkintamahdollisuudet edellyttävät teoriaa, joka ohjaa tutkijan valintoja ja sitä, mitä vastauksia hän empiirisestä aineistosta etsii. Näin ymmärrettynä laadullisessa tutkimuksessa teoria on tutkimuksen tärkeä jäsentäjä sekä toimii aineiston analyysin ja siitä tutkijan tekemien tulkintojen apuvälineenä. Täten itse tutkimusraportin kirjoittaminen nojaa pitkälti tutkimuksen teorian ja empiirisen aineiston väliseen vuoropuheluun.

Olen tässä tutkimuksessa lähtökohtaisesti ottanut huomioon teorian merkityksen ja tehtävät sekä aihevalinnassa että kysymyksenasetteluissa. Ensimmäkin sosiaaligerontologian monitieteellisen luonteen vuoksi minun oli vaikea löytää yhtä teoriaa, jonka avulla vanhusten sosiaalista olomuotoisuutta olisin voinut jäsentää tarkoituksenmukaisella tavalla, vaikka esimerkiksi Morgan ja Kunkel (2001, 19–24) esittävätkin käyttökelpoisia lähestymistapoja (myös Jyrkämä 2001b). Toiseksi halusin hyödyntää laadullisen tutkimusotteen

eklektisyyttä mielestäni tutkimusnäkökulmaan parhaiten sopivilla teoreettisilla käsitteillä, jotka ohjasivat tutkimuksen tekoa kaikissa vaiheissa.

Ongelmaksi osoittautui kuitenkin heti tutkimuksen alussa se, miten tutkimuskysymyksissä tarkemmin määrittelemätön sosiaalinen olomuotoisuus (haastattelukysymyksissä pelkkä sosiaalinen) olisi suurehkon haastatteluaineiston analyysissä eriteltävissä pienempiin ja ymmärrettäviin, mutta tutkimuksen kannalta relevantteihin tasoihin ja osiin. Juuri tässä vaiheessa tutkimusentekoa teorian (tutkimuksen teoreettinen osuus) ohjaava tehtävä korostui uudelleen. Empiirisen aineiston analyysissä Derek Layderin (1993) tutkimuskartta (kuvio 1) osoittautui oivaksi teoreettiseksi analyysivälineeksi. Myös tutkimuksen teoreettisessa osassa sosiaaliseen vanhenemiseen liittyvät teoreettiset käsitteet ja näkökulmat tarjosivat välineitä empiirisen aineiston analyysiin. Näin sekä tutkimuskartta että käsitteet ohjasivat koko tutkimusprosessia. Mutta tämä ei tapahtunut kategorisesti, vaan teoreettinen osuus jätti minulle tulososaa kirjoittaessa riittävästi ajatuksellista ja käsitteellistä liikkumatilaa.

Tämä tutkimus tiivistyy yhteenvedossa esittämäni kuvauskehikkoon (kuvio 4). Jos laadullisen tutkimuksen yhtenä tavoitteena on teorian luominen, olen tässä mielessä onnistunut ainakin osittain. Kuvauskehikon rakentaminen ei ollut kuitenkaan tämän tutkimuksen tavoite. Koska tutkimuksen teoreettisen osuuden ja empiiristä aineistoa jäsentävän tarkastelutavan tuloksena tällainen kehikko oli luontevasti kirjoitettavissa, on mielestäni sellaisen tekeminen tärkeää myös laadullisessa tutkimuksessa. Teoria, malli, viitekehys, tässä tutkimuksessa kuvauskehikko, tarjoaa yhden perustellun tavan jäsentää omissa kodeissaan asuvien vanhusten sosiaalista olomuotoisuutta. Kuvauskehikko tarjoaa mielestäni perusteltuja erittelyn ja ymmärtämisen välineitä silloin, kun ammatillisessa vanhustyössä puhutaan sosiaalisesta. Kyse on yhdestä konkreettisesta olemassaolon muodosta vanhuudessa, ei siis abstraktiosta, joka voidaan ohittaa keskustelematta ja johon vanhustyöstä puhuva ei saa käsitteellistä eikä sisällöllistä selkeyttä.

12.5 Itsearviointi

Jo tutkimuksen otsikko haastaa tutkijan pohtimaan sitä, onko sosiaalinen todellisuus ja sosiaalinen ilmiöinä ylipäätään ymmärrettävissä riittävällä tavalla saatikka kirjoitettavissa tutkimuksen muotoon.¹⁰¹ Olen pohtinut tätä asiaa muutaman vuoden ajan, ja oma vastaukseni on kyllä ja ei. Jos sosiaalista todellisuutta tarkastelee esimerkiksi totuuden korrespondenssiteorian valossa, niin tämän tutkimuksen tulokset eivät suoraan sellaisinaan vastaa sosiaalista todellisuutta epistemologisessa mielessä. Mutta kun työntekijöiden näkemyksiä vanhusten sosiaalisesta olomuotoisuudesta ja näiden perusteella kirjoittamiani tutkimustuloksia tarkastelee realistisen ontologian valossa, on todettava, että tutkittava kohde on reaalisesti olemassa, eikä siitä ole löydettävissä ”oikeita” tai ”väärää” totuuksia

¹⁰¹ Laadulliseen tutkimusotteeseen sisältyvistä tutkimusraportin rakenteesta, kirjoitustavoista, tutkijapositioneista ja tutkimuksen luotettavuudesta on esitetty metodikirjallisuudessa huomioita, joita on mielestäni tärkeä pohtia lyhyesti myös tämän tutkimuksen lopussa. En pyri tässä kuitenkaan vastaamaan kaikkiin kysymyksiin enkä laadullista tutkimusta kohtaan osoitettuun kritiikkiin, vaan kommentoin vain joitain näkökohtia tämän tutkimuksen osalta.

korrespondenssiteorian tarkoittamassa mielessä. (Esim. Niiniluoto 1984, 108–113; Tuomi & Sarajärvi 2002, 133–134; Nüikko 2003, 39.)

Tähän käsitykseen nojautuen olen päässyt tutkimuksellisin keinoin lähelle sitä todellisuutta, jota kutsutaan ontologisessa mielessä sosiaaliseksi. Loppujen lopuksi tutkimuksessa on kyse sosiaalisen todellisuuden, tarkemmin sosiaalisen olomuotoisuuden, ja sitä kuvaavan kielen monimerkityksellisestä tulkinnasta (esim. Ragin 1994, 11–13). Tulkinnassa olen pyrkinyt parhaalla mahdollisella ymmärryksellä noudattamaan tutkimuksenteon yleisiä sääntöjä, mutta erityisesti laadullisen tutkimusotteen metodologisia ja käytännön sääntöjä. Tärkeää tässä on mielestäni tutkimuksen läpinäkyvyys sen eri vaiheissa ja ratkaisujeni tarkka esittäminen tutkimusraportissa.

Tutkimuksen yksi tavoite oli tuoda esille toisenlaisia näkökulmia vanhusten elämästä vastapainoksi vanhuutta medikalisoivalle diskurssille. Voidaankin perustellusti kysyä, olenko pyrkinyt ohjelmallistamaan tätä tutkimusta siten, että näkisin pelkästään sosiaalisen olomuotoisuuden ymmärtämisen ja kuvaamisen tärkeiksi vanhustyössä? Vastaukseni on kielteinen siksi, että olen painottanut vanhuuden tutkimusta toisin kuin esimerkiksi lääketiede tai hoitotiede. Sosiaalitieteellisen tutkimuksen intressien on oltava toisaalla. Tarkoitan tällä sitä, että en kyseenalaistanut eri tieteenalojen gerontologista tutkimusta. Tarkka lukija huomaa, että olen kirjoittanut esimerkiksi hoitamiseen sisältyvistä ammatillisista näkökulmista monessa pääluvussa tutkimuksen alkuosaa lukuun ottamatta. Mielestäni 2000-luvun vanhustyössä somaattisten asioiden huomioon ottaminen on tärkeä osa ammattitaitoa. Mutta yhtä oleellista on ymmärtää, että työntekijöiden ammattitaitoa ei heikennä se, että he kykenevät tunnistamaan työssään ihmisen olemassaolon muut muodot.

Empiirisen tutkimusaineiston hankinnassa mielestäni yksi puute oli se, että kaikki haastatteluihin osallistuneet työntekijät olivat naisia. Miesten osuushan vanhustyössä on pieni. Näin minulle jäivät arvailujen varaan ne näkemykset, joita miestyöntekijät olisivat haastatteluissa tuoneet esille. Jälkeenpäin ajateltuna minun olisi pitänyt kiinnittää enemmän huomiota aineiston yksipuoliseen sukupuolijakautumaan. Tutkimuksen alkuvaiheessa aineistoa hankkiessani tuli esille kuitenkin se tosiasia, että yksikään esimiesasemassa työntekijä ei esittänyt minulle miehiä haastateltavaksi. Tämä johtui siitä, että heitä ei vanhushpalveluissa juuri työskentele. Harvat miestyöntekijät olivat lähinnä lähihoitajaopiskelijoita työelämän harjoittelujaksolla tai lyhytaikaisia sijaisuuksia tekeviä hoitajia.

Tutkimuskuntien valinnassa käytin harkintaa sillä perusteella, että ajattelin erikokoisissa kaupunki- ja maaseutukunnissa työskentelevien työntekijöiden tuovan esille niitä asioita, jotka antaisivat vastauksia tutkimustehtäviin. Kyse ei ollut otannan eikä tutkimusalueen edustuksellisuudesta tilastollisessa mielessä, vaan tarkoituksenmukaisuusperiaatteesta ja tutkimusekonomiasta. Jälkeenpäin ajatellen onnistuin sekä kuntien (10 kpl) että työntekijöiden (36 kpl) määrässä ja valinnassa esimiesten avustuksella hyvin. Työntekijöiden vapaaehtoisuus sekä heidän pohtivat vastauksensa osoittivat, että tutkimusaihe kiinnosti heitä, he pitivät sitä tärkeänä ja heillä oli tarve puhua sosiaaliseen olomuotoisuuteen liittyvistä asioista. Haastattelujen aikana tein lisäksi havainnon, että työntekijöiden idiografinen erottelukyky oli ihailtavaa, ja jokainen uusi haasteltava toi oman lisänsä sosiaalisen olomuotoisuuden kuvaamisessa. Siksi olenkin sitä mieltä, että pienemmällä haastatteluai-

neistolla en välttämättä olisi päässyt niin lähellä tutkimuksen kohteina olleita asioita. Metodikirjallisuudessa ei kuitenkaan anneta tarkkoja ohjeita laadullisen tutkimusaineiston koolle eikä määrälle, mutta tämän tutkimuksen perusteella minun on todettava ykskantaan, että vaativa aihe vaatii melko suuren empiirisen aineiston. Uskon, että vasta suurehkon aineiston avulla pääsin käsiksi siihen elämäntodellisuuteen, jonka yksi osa on sosiaalinen olomuotoisuus.

Tämän tutkimusraportin rakenne muistuttaa kvantitatiivisen tutkimusperinteen muotoa. Siinä on laajahko teoreettinen luku, tutkimustehtävät, empiirisen aineiston keruu-, käsittely- ja analyysitapa, tulososa sekä lopussa luotettavuuskeskustelu. Kvantitatiivisessa tutkimusperinteessä pyritään lisäksi kielelliseen objektiivisuuteen. Laadullisessa tutkimuksessa objektiivisuuden vaade ei ole aivan samanlainen, vaan tutkimusote antaa tutkijalle mahdollisuuden sitoutua emotionaalisesti ja sosiaalisesti tutkittaviin henkilöihin ja asioihin (esim. Raunio 1999, 320–324). Vaikka olen kirjoittanut tämän tutkimuksen minämuodossa ja tuonut avoimesti esille useassa kohtaa omat tutkimukselliset sitoumukset, en ole halunnut sivuuttaa objektiivisen kielen ja kirjoitustavan vaatimusta. Olen koko tutkimuksen ajan painottanut itselleni siitä, että omat mielipiteeni, työkokemukseni ja tunteeni eivät saa vääristää tutkimuksen kulkua ja tuloksia.

En ole myöskään pyrkinyt vapaamuotoiseen kirjalliseen tyyliin, impressionistiseen tai realistiseen kirjoittamiseen, joka sekin olisi ollut yksi mahdollisuus kirjoittaa tutkimusraportti. Ymmärrän asian niin, että vaikka tutkimuskohteina ovat työntekijöiden näkemykset, sopii näiden kuvaamiseen kielellisesti objektiivinen kirjoitustapa paremmin. Etenkin haastatteluja tehdessäni varoin tietoisesti sitä, että emme eksy puhumaan työntekijöiden henkilökohtaisista asioista emmekä työyhteisökysymyksistä. Pysin tietoisesti olemaan työyhteisöistä riippumaton tutkija, en yksi niiden työntekijäjäsen enkä työnohjaaja. Vaikka laadullisessa tutkimuskirjallisuudessa ei tästä ole tutkimustyypeittäin juurikaan käytännön ohjeita, olen ymmärtänyt niin, että nimenomaan fenomenografisessa tutkimustyyppissä kuvatuunlainen tutkimusstrategia on suotavaa. Tieteellisen objektiivisuuden vaade ja harkittu ulkopuolisuus koskevat myös tämän tutkimusraportin rakennetta ja kirjoitustapaa.

LÄHTEET

Aaltonen, Elli 2004. Valtakunnallinen omaishoidon uudistaminen. Työryhmämuistioita 2004:3. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Achenbaum, Andrew W. 1997. *Critical gerontology*. Teoksessa Jamieson, Anne - Harper, Sarah - Victor, Christina (eds.) *Critical Approaches to Ageing and Later Life*. Suffolk: St Edmundsbury Press, 16–26.

Achenbaum, Andrew W. 2005. *Ageing and Changing: International Historical Perspectives on Ageing*. Teoksessa Johnson, Malcolm L. (ed.) *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge: University Press, 21–29.

Adams, Rebecca G. – Blieszner, Rosemary (eds.) 1989. *Older Adult Friendship. Structure and Process*. London: Sage Publications.

Ahlman, Erik 1953/1992. Ihmisen probleemi. Teokset VII. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Ahonen, Seija 1989. Vanhainkoti elämysyhteisönä. Yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B:8. Rovaniemi: Lapin korkeakoulu.

Ahonen, Sirkka 1996. Fenomenografinen tutkimus. Teoksessa Syrjälä, Leena – Ahonen, Sirkka – Syrjäläinen, Eija – Saari, Seppo (toim.) *Laadullisen tutkimuksen työtapoja*. Helsinki: Kirjayhtymä, 113–160.

Ahponen, Pirkkoliisa 1993. Minä psykokulttuurissa, psykokulttuuri elämänpolitiikassa. *Janus* 1 (4), 16–30.

Ahponen, Pirkkoliisa 2001. Kulttuurin pesäpaikka. Yhteiskunnallisia lähestymistapoja kulttuuriteoriaan. Helsinki: WSOY.

Airaksinen, Timo 2002. Vanhuuden ylistys. Helsinki: Otava.

Alanen, Leena 2001. Polvesta polveen. Sukupolvi sosiologisena käsitteenä ja tutkimuskohteena. Teoksessa Sankari, Anne – Jyrkämä, Jyrki (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa*. Tampere: Vastapaino, 97–115.

Ala-Nikkola, Merja 1997. Sosiaalityö vanhustenhuollossa on mahdollisuuksia täynnä. Teoksessa Viialainen, Riitta – Maaniittu, Maisa (toim.) ”Tehdä itsensä tarpeettomaksi?” *Sosiaalityö 1990-luvulla*. Sosiaali- ja terveysministeriö. Raportteja 213. Helsinki: Stakes, 223–235.

Ala-Nikkola, Merja 2000. Vanhusasiakkaiden palveluketjut. Teoksessa Nouko-Juvonen, Susanna – Ruotsalainen, Pekka – Kiikkala, Irma (toim.) *Hyvinvointivaltion palveluketjut*. Helsinki: Tammi, 75–86.

Ala-Nikkola, Merja 2003. Sairaalassa, kotona vai vanhainkodissa? Etnografinen tutkimus vanhustenhuollon koti- ja laitoshoidon päätöksentekotodellisuudesta. *Acta Universitatis Tamperensis* 972. Tampere: Tampereen yliopisto.

Ala-Nikkola, Merja – Sipilä, Jorma 1996. Yksilökohtainen palveluohjaus (Case management) – uusi ratkaisu palvelujen yhteensovittamisen ikuisiin ongelmiin. Teoksessa Metteri, Anna (toim.) *Moniammatillisuus ja sosiaalityö*. Sosiaalityön vuosikirja. Helsinki: Sosiaalityöntekijäin Liitto ry, 16–31.

- Alapuro, Risto 1985. Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan. Kirjassa Valonen, Tapani – Alapuro, Risto – Alestalo, Matti – Jallinoja, Riitta – Sandlund, Tom (toim.) *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. Porvoo: WSOY, 36–100.
- Alasuutari, Pertti 1993. *Laadullinen tutkimus*. Vastapaino: Tampere.
- Alasuutari, Pertti 2000. Hypoteettisesta universumista ja tilastollisista yhteyksistä johtolankoina. *Sociologia* 37 (2), 151–154.
- Albert, Steven M. 2000. The Dependent Elderly, Home Health Care, and Strategies of Household Adaption. Teoksessa Gubrium, Jaber F. – Holstein, James A. (eds.) *Aging and Everyday Life*. Oxford: Blackwell Publishers, 373–385.
- Alestalo, Matti 1985. Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat toiseen maailmansodan jälkeen. Kirjassa Valonen, Tapani – Alapuro, Risto – Alestalo, Matti – Jallinoja, Riitta – Sandlund, Tom (toim.) *Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana*. Porvoo: WSOY, 101–200.
- Allardt, Erik 1971. *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine*. Porvoo: WSOY.
- Allardt, Erik 1976. *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. Porvoo: WSOY.
- Allardt, Erik 1986. Elämäntapa, harkinta ja muoti ihmisen valintojen perustana. Teoksessa Heikkinen, Kalle (toim.) *Kymmenen esseettä elämäntavasta*. Helsinki: Oy Yleisradio AB, 1–32.
- Allardt, Erik 1989. Yhteiskuntamuoto ja yhdenmukaisuuden paine. Teoksessa Suhonen, Pertti (toim.) *Suomi – muutosten yhteiskunta*. Porvoo: WSOY, 13–25.
- Allardt, Erik 1998. Hyvinvointitutkimus ja elämänpolitiikka. Teoksessa Hoikkala, Tommi – Roos, J. P. 1998. *Elämänpolitiikka*. Helsinki: Gaudeamus, 34–53.
- Altheide, David L. – Johnson, John M. 1994. Criteria for Assessing Interpretive Validity in Qualitative Research. Teoksessa Denzin, Norman K. – Lincoln, Yvonna S. (eds.) *Handbook of Qualitative Research*. London: Sage Publications, 485–499.
- Anttila, Veikko – Räsänen, Matti 1987. Kansankulttuurin murros. Teoksessa Avikainen, Paula – Hetemäki, Ilari – Laaksonen, Eero – Pärssinen, Erkki (toim.) *Suomen historia 7. Itsenäisyyden alku. Toisen maailmansodan aika*. Espoo: Weilin + Göös, 8–79.
- Anttonen, Anneli – Sipilä, Jorma 2000. *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa*. Tampere: Vastapaino.
- Archer, Margaret S. 1996. *Culture and agency. The place of culture in social theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arnkil, Erik 1992. Sosiaalityön rajasyteemit ja kehitysvyöhyke. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen julkaisuja nro 85. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Atchley, Robert C. 1999. Continuity Theory, Self, and Social Structure. Teoksessa Ryff, Carol D. – Marshall, Victor W. (eds.) *The Self and Society on Aging Processes*. New York: Springer Publishing Company, 94–121.
- Atchley, Robert C. 2000. A Continuity Theory of Normal Life. Teoksessa Gubrium, Jaber F. – Holstein, James A. (eds.) *Aging and Everyday Life*. Oxford: Blackwell Publishers, 47–61.

- Atkinson, Paul 1994. *The Ethnographic Imagination. Textual constructions of reality.* London: Routledge.
- Backman, Kaisa 2001. *Kotona asuvien ikääntyvien itsestä huolenpito.* Acta Universitatis Ouluensis. D 624. Oulu: Oulun yliopisto.
- Balchin, Paul – Rhoden, Maureen (eds.) 1998. *Housing: The Essential Foundations.* London: Routledge.
- Baldock, John 1993. *Old Age.* Teoksessa Dallos, Rudi – McLaughlin, Eugene (eds.) *Social Problems and the Family.* London: Sage Publications, 123–153.
- Banks, Sarah 1995. *Ethics and Values in Social Work.* Hampshire: Macmillan Press Ltd.
- Bauman, Zygmunt 1996. *Postmodernin lumo.* Tampere: Vastapaino.
- Bauman, Zygmunt 2002. *Notkea moderni.* Tampere: Vastapaino.
- Beauvoir, Simone de 1992. *Vanhuus.* Helsinki: Art House.
- Beck, Ulrich 1996. *Politiikan uudelleen keksiminen: kohti refleksiivisen modernisaation teoriaa.* Teoksessa Beck, Ulrich – Giddens, Anthony – Lash, Scott (toim.) *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio.* Tampere: Vastapaino, 11–82.
- Bengtson, Vern L. – Putney, Norella M. – Johnson, Malcolm L. 2005. *The Problem of Theory in Gerontology Today.* Teoksessa Johnson, Malcolm L. (ed.) *The Cambridge Handbook of Age and Ageing.* Cambridge: University Press, 3–20.
- Berger, Peter, L. – Luckmann, Thomas 1995. *Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen.* Helsinki: Gaudeamus.
- Biggs, Simon 1996. *Understanding Ageing. Images, Attitudes and Professional Practice.* Buckingham: Open University Press.
- Binstock, Robert H. – George, Linda K. (eds.) 1990. *Handbook of Aging and the Social Sciences.* San Diego: Academic Press, Inc.
- Binstock, Robert H. – George, Linda K. (eds.) 2006. *Handbook of Aging and the Social Sciences.* Amsterdam: Academic Press, Inc.
- Blaikie, Andrew 1999. *Can there be a cultural sociology of ageing?* *Education and Ageing* 14 (2), 127–139.
- Bond, John – Coleman, Peter (eds.) 1990. *Ageing in Society. An Introduction to Social Gerontology.* London: Sage Publications.
- Bond, John – Briggs, Roger – Coleman, Peter 1990. *The Study of Ageing.* Teoksessa Bond, John – Coleman, Peter (eds.) *Ageing in Society. An Introduction to Social Gerontology.* London: Sage Publications, 17–47.
- Bourdieu, Pierre 1987. *Sosiologian kysymyksiä.* Tampere: Vastapaino.
- Bourdieu, Pierre 1998. *Järjen käytännöllisyys.* Tampere: Vastapaino.
- Brofenbrenner, Urie 1981. *Sosialisaatiotutkimus.* Espoo: Weilin + Göös.
- Bryman, Alan 2001. *Social Research Methods.* Oxford: Oxford University Press.

- Buttel, Fredrick H. – Dickens, Peter – Dunlap, Riley E. – Gijswift, August 2002. *Sociological Theory and the Environment: An Overview and Introduction*. Teoksessa Dunlap, Riley E. – Buttel, Fredrick H. – Dickens, Peter – Gijswift, August (eds.) *Sociological Theory and the Environment. Classical Foundations, Contemporary Insights*. Boston: Rowman & Littlefield Publishers, Inc, 3–32.
- Byckling, Leena - Tenkanen, Raija 1994. Työn ja elämän sisällöt. Ajatuksia vanhainkotityön kehittämistä. Raportteja 144. Helsinki: Stakes.
- Bytheway, Bill 1997. Talking about age: the theoretical basis of social gerontology. Teoksessa Jamieson, Anne – Harper, Sarah – Victor, Christina (eds.) *Critical Approaches to Ageing and Later Life*. Suffolk: St Edmundsbury Press, 7–15.
- Bytheway, Bill 2005. Ageism. Teoksessa Johnson, Malcolm L. (ed.) *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge: University Press, 338–345.
- Bäckman, Guy 1987. Yksilö, lähiympäristö ja terveys. Porvoo: WSOY.
- Bäckman, Guy – Söderqvist, Stefan 1990a. Elämäntaloustieteen määreet. Teoksessa Bäckman, Guy (toim.) *Terveys ja elämäntaloustieteen*. Vuoden 1987 pilottitutkimuksen keskeisimpiä tuloksia. *Socialpolitiska institutionen Ser. A:317*. Turku: Åbo Akademi, 1–12.
- Bäckman, Guy – Söderqvist, Stefan 1990b. Elämäntaloustieteen kyky ja koettu terveys. Teoksessa Bäckman, Guy (toim.) *Terveys ja elämäntaloustieteen*. Vuoden 1987 pilottitutkimuksen keskeisimpiä tuloksia. *Socialpolitiska institutionen Ser. A:317*. Turku: Åbo Akademi, 1–12.
- Campbell, Colin 1998. *The Myth of Social Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coleman, Peter G. 2005. Reminiscence: Developmental, Social and Clinical Perspectives. Teoksessa Johnson, Malcolm L. (ed.) *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge: University Press, 301–309.
- Cronberg, Tarja – Vepsä, Kirsti 1983. *Asumisen uusi suunta*. Helsinki: Tammi.
- Daatland, Svein Olav 2000. *Future Housing for the Elderly. Innovations and Perspectives from the Nordic Countries*. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.
- Daatland, Sven Olav 2005. Quality of Life and Ageing. Teoksessa Johnson, Malcolm L. (ed.) *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge: University Press, 371–377.
- Denzin, Norman K. – Lincoln, Yvonna S. (eds.) 1998. *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. London: Sage Publications.
- Dey, Ian 1996. *Qualitative Data Analysis. A User-Friendly Guide for Social Scientists*. London: Routledge.
- Duncan, James S. (ed.) 1982. *Housing and Identity. Cross-cultural Perspectives*. New York: Holmes & Meier Publishers, Inc.
- Elo, Satu 2006. Teoria pohjoissuomalaisten kotona asuvien ikääntyneiden hyvinvointia tukevasta ympäristöstä. *Acta Universitatis Ouluensis D 889*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Engeström, Yrjö – Engeström, Ritva – Helenius, Jouni – Koistinen, Kirsti 1989. Terveystieteiden tutkimuskeskusten työn kehittämistutkimus. Levike -projektin tutkimushankeen I väliraportti. Espoo: Espoon kaupunki.

- Engeström, Yrjö – Saarelma, Osmo – Launis, Kirsti – Simoila, Riitta – Punamäki, Raija-Leena 1991. Terveyskeskusten uuden työtavan kehittäminen. Toimiva terveyskeskus -projektin osaraportti nro 2. Espoo: Espoon kaupunki.
- Eskola, Antti 1971. Sosiologian tutkimusmenetelmät 2. Porvoo: WSOY.
- Eskola, Antti 1973. Sosiologian tutkimusmenetelmät 1. Porvoo: WSOY.
- Eskola, Jari – Suoranta, Juha 1999. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.
- Featherstone, Mike – Hepworth, Mike 1995. Images Of Positive Aging. A case study of *Retirement Choice* magazine. Teoksessa Featherstone, Mike – Wernick, Andrew (eds.) Images Of Ageing. Cultural Representations Of Later Life. London: Routledge, 29–47.
- Featherstone, Mike – Wernick, Andrew 1995. Introduction. Teoksessa Featherstone, Mike – Wernick, Andrew (eds.) Images Of Ageing. Cultural Representations Of Later Life. London: Routledge, 1–15.
- Fields, Peggy, A. – Morse, Janice, M. 1985. Nursing Research: The application of qualitative approaches. Aspen: Rockville, MD.
- Fiske, Amy – Jones, Randi S. 2005. Depression. Teoksessa Johnson, Malcolm L. (ed.) The Cambridge Handbook of Age and Ageing. Cambridge: University Press, 245–251.
- Foucault, Michel 1980. Tarkkailla ja rangaista. Helsinki: Otava.
- Fried, Suvi 2005. Ympäristönäkökulmat mukaan sosiaaligerontologiseen tutkimukseen. Gerontologia (19) 3, 155–156.
- Frieswijk, Nynke 2004. Frail, but happy: The importance of self-management ability and social comparison for the subjective well-being of elderly persons. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Garland, Jeffrey 1990. Environment and Behaviour: A clinical perspective. Teoksessa Bond, John – Coleman, Peter (eds.) Ageing in Society. An Introduction to Social Gerontology. London: Sage Publications, 123–143.
- George, Linda K. 1999. Social Perspectives on the Self in Later Life. Teoksessa Ryff, Carol D. – Marshall, Victor W. (eds.) The Self and Society on Aging Processes. New York: Springer Publishing Company, 42–66.
- George, Linda K. 2006. Perceived Quality of Life. Teoksessa Binstock, Robert H. – George, Linda K. (eds.) 2006. Handbook of Aging and the Social Sciences. Amsterdam: Academic Press, Inc, 320–336.
- George, Linda K. – Maddox, George L. 1989. Social and behavioural aspects of institutional care. Teoksessa Ory, Marcia G. – Bond, Kathleen (eds.) Aging and Health Care. Social science and policy perspectives. London: Routledge, 116–141.
- Gerontologia 18 (1) 2004. Onnistuneesti ikääntyvä yhteiskunta. V Gerontologian päivät 23.–24.4.2004. Lapin yliopisto.
- Gibson, Diane 1998. Aged Care. Old Policies, New Problems. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giddens, Anthony 1984. Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia. Toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analysissä. Helsinki: Otava.

Giddens, Anthony 1991. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.

Giddens, Anthony 1996. Riski, luottamus, refleksiivisyys. Teoksessa Beck, Ulrich – Giddens, Anthony – Lash, Scott (toim.) *Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio*. Tampere: Vastapaino, 249–267.

Giddens, Anthony 2004. *Sociology*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Giele, Janet Z. – Elder, Glen H. Jr. 1998a. Life Course Research. Development of a Field. Teoksessa Giele, Janet Z. – Elder, Glen H. Jr. (eds.) *Methods of Life Course Research. Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications, 5–27.

Giele, Janet Z. – Elder, Glen H. Jr. (eds.) 1998b. *Methods of Life Course Research. Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Goffman, Erving 1971. *Arkielämän roolit. Oikeille jäljille rooliviidakossa*. Porvoo: WSOY.

Golant, Stephen M. 1984. *A Place to Grow Old. The Meaning of Environment in Old Age*. New York: Columbia University Press.

Gothoni, Raili 1990. Vanhusten sosiaaliset verkostot ja sosiaalinen tuki – tutkimus kalliolaisten ja kiteeläisten vanhusten elämäntilanteesta, sosiaalisista verkostoista ja tuesta. *Suunnitteluosaston julkaisuja 1990:2*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Gothoni, Raili 1991. Omaiset – loppuun palaneita ihmisiä vai käyttämätön voimavara? *Kehittämisosaston julkaisuja 1991:4*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Gronow, Jukka – Töttö, Pertti 1996. Max Weber – kapitalismi, byrokratia ja länsimäinen rationaalisuus. Teoksessa Gronow, Jukka – Noro, Arto – Töttö, Pertti (toim.) *Sosiologian klassikot*. Helsinki: Gaudeamus, 262–329.

Grönfors, Martti 1985. *Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät*. Porvoo: WSOY.

Grönroos, Eija – Perälä, Marja-Leena 2006. Kotihoidon henkilöstön kompetenssin kokemuksesta selittävät tekijät. *Yhteiskuntapolitiikka 71 (5)*, 484–498.

Gubrium, Jaber F. – Holstein, James A. (eds.) 2000a. *Aging and Everyday Life*. Oxford: Blackwell Publishers.

Gubrium, Jaber F. – Holstein, James A. 2000b. Introduction. Teoksessa Gubrium, Jaber F. – Holstein, James A. (eds.) *Aging and Everyday Life*. Oxford: Blackwell Publishers, 1–11.

Haatanen, Kalle 2000. Yhteisöllinen kysymys – Yhteisöllisyys, yksilöllistyminen ja ehkäisevän sosiaalipolitiikan mahdollisuus. Teoksessa Nurminen, Eija (toim.) *Sosiaalipolitiikan uudet avaukset*. Helsingin yliopiston Tutkimus- ja koulutuskeskus Palmenia. Helsinki: Palmenia-Kustannus, 47–58.

Habermas, Jürgen 2004. *Julkisuuden rakennemuutos. Tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta*. Tampere: Vastapaino.

Hakanen, Maija 1993. *Asuinympäristö ja kestävä kehitys. Periaatteita ja käytäntöjä*. Selvitys 6. Helsinki: Ympäristöministeriö.

- Hakkarainen, Anni 2000. Tilastoliite. Teoksessa Uusitalo, Hannu – Parpo, Antti - Hakkarainen, Anne (toim.) Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelukatsaus 2000. Raportteja 250. Helsinki: Stakes, 243–252.
- Hakonen, Sinikka 2003. Muistelutyö. Teoksessa Marin, Marjatta – Hakonen, Sinikka (toim.) Seniori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa. Jyväskylä: PS-kustannus, 130–137.
- Hall, Stuart 1999. Identiteetti. Tampere: Vastapaino.
- Hanselmann, Heinrich 1959/1962. Opi vanhenemaan. Porvoo: WSOY.
- Hautamäki, Antti 1993. Spontaaniin yhteiskuntaan – hyvinvointia ilman valtiota. Teoksessa: Andersson, Jan Otto – Hautamäki, Antti – Jallinoja, Riitta – Niiniluoto, Ilkka – Uusitalo, Hannu (toim.) Hyvinvointivaltio ristiaallokossa. Arvot ja tosiasiat. Helsinki: WSOY, 133–246.
- Hautamäki, Antti – Mäkelin, Matti – Savaspuro, Timo – Seppänen, Tapani – Vepsäläinen, Ari 1990. Palvelustrategiat julkisessa hallinnossa – Hyvinvointi 1990-luvulla. Sitran julkaisuja 111. Helsinki: Sitra.
- Heidegger, Martin 1927/2000. Oleminen ja aika. Tampere: Vastapaino.
- Heikkinen, Eino – Marin, Marjatta 2002. Vanhuuden voimavarat. Helsinki: Tammi.
- Heikkinen, Eino – Rantanen, Taina (toim.) 2003. Gerontologia. Helsinki: Duodecim.
- Heikkinen, Riitta-Liisa 2003a. Gerontologinen hoitotyö. Teoksessa Heikkinen, Eino – Rantanen, Taina (toim.) Gerontologia. Helsinki: Duodecim, 363–370.
- Heikkinen, Riitta-Liisa 2003b. Kokemuksellinen vanheneminen. Teoksessa Heikkinen, Eino – Rantanen, Taina (toim.) Gerontologia. Helsinki: Duodecim, 193–201.
- Heinonen, Jari 1993. Kattotarinnasta monikärkiseen kerrontaan. Ajatuksia suomalaisesta sosiaalipolitiikasta. Tampere: Gaudeamus.
- Heinonen, Jarmo (toim.) 1998. Senioriteetti voimavarana. Helsinki: Gaudeamus.
- Heiskala, Risto 2000. Toiminta, tapa ja rakenne. Kohti konstruktionistista synteesiä yhteiskuntateoriassa. Helsinki: Gaudeamus.
- Heiskala, Risto 2003. Instituutiot, sosiaaliset innovaatiot ja yhteiskunnan rakenteellinen muutos. Teoksessa Melin, Harri – Nikula, Jouko (toim.) Yhteiskunnallinen muutos. Tampere: Vastapaino, 15–27.
- Helen, Ilpo 1995. Michel Foucault'n valta-analyttikka. Teoksessa Heiskala, Risto (toim.) Sosiologisen teorian nykysuuntauksia. Helsinki: Gaudeamus, 270–315.
- Heller, Agnes. Everyday Life 1984. London: Routledge & Kegan Paul.
- Helne, Tuula 2003. Sosiaalipolitiikka epävarmassa maailmassa. Teoksessa Helne, Tuula – Kajanoja, Jouko – Laitinen-Kuikka, Sini – Silvasti, Tiina – Simpura, Jussi (toim.) Sosiaalinen politiikka. Helsinki: WSOY, 17–41.
- Hendricks, Jon – Hatch, Laurie Russell 2006. Lifestyle and Aging. Teoksessa Binstock, Robert H. – George, Linda K. (eds.) 2006. Handbook of Aging and the Social Sciences. Amsterdam: Academic Press, Inc, 301–319.

- Henriksson, Lea – Wrede, Sirpa 2004. Hyvinvointityön ammattien tutkimus. Teoksessa Henriksson, Lea – Wrede, Sirpa (toim.) Hyvinvointityön ammatit. Helsinki: Gaudeamus, 9–19.
- Hervonen, Antti – Ruth, Jan-Erik 1983. Vanhuuden ulottuvuudet. Teoksessa Ruth, Jan-Erik – Heikkinen, Eino (toim.) Vanhuus Suomessa. Espoo: Weilin + Göös, 12–31.
- Hilden, Raija 1999. Sairaanhoidajan ammatillinen pätevyys ja ammatilliseen pätevyyteen vaikuttavat tekijät. Acta Universitatis Tamperensis 706. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Himanen, Pekka 2004. Välittävä, kannustava ja luova Suomi. Katsaus tietoyhteiskunnan syviin haasteisiin. Tulevaisuusvaliokunta. Teknologian raportteja 18. Helsinki: Eduskunnan kanslia.
- Hirsjärvi, Sirkka 1985. Johdatus kasvatustieteeseen. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Hirsjärvi, Sirkka – Hurme, Helena 2000. Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Yliopistopaino.
- Hirsjärvi, Sirkka – Remes, Pirkko – Sajavaara, Paula 2000. Tutki ja kirjoita. Helsinki: Tammi.
- Hogg, Michael A. – Terry, Deborah J. 2001. Social Identity Theory and Organisational Processes. Teoksessa Hogg, Michael A. – Terry, Deborah J. (eds.) Social Identity Processes in Organisational Contexts. Philadelphia: Psychology Press, 1–12.
- Hoikkala, Tommi – Roos, J. P. 1998. Esipuhe. Teoksessa Hoikkala, Tommi – Roos, J. P. (toim.) Elämänpolitiikka. Helsinki: Gaudeamus, 7–19.
- Hokkanen, Hannele – Häggman-Laitila, Arja – Eriksson, Elina 2006. Kotona asuvien iäkkäiden ihmisten voimavarat ja niiden tukeminen – katsaus tutkimuskirjallisuuteen. Gerontologia 20 (1), 12–21.
- Holland, Caroline – Kellaher, Leonie – Peace, Sheila – Scharf, Thomas – Breeze, Elizabeth – Gow, Jane – Gilhooly, Mary 2005. Getting Out and About. Teoksessa Walker, Alan (ed.) Growing Older. Understanding quality of life in old age. Berkshire: Open University Press, 49–63.
- Holma, Tupu – Virnes, Eevaliisa 1999. Laadunhallinta vanhusten kotihoidossa ja asumispalveluissa. Toimintamalleja ja työvälineitä laatutyöhön. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Holmila, Marja 2001. Kylä kaupungistuvassa yhteiskunnassa. Yhteisöelämän muutos ja jatkuvuus. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.
- Horelli, Liisa 1982. Ympäristöpsykologia. Espoo: Weilin + Göös.
- Horelli, Liisa 1988. Koti vai laitos? Vanhuuden ympäristöjen mahdollisuuksia. Helsinki: Sairaaliitto.
- Huberman, Michael A. – Miles, Matthew B. 1998. Data Management and Analysis Methods. Teoksessa Denzin, Norman K. – Lincoln, Yvonna S. (eds.) Collecting and Interpreting Qualitative Materials. London: Sage Publications, 179–210.
- Hughes, Beverley 1999. Gerontological approaches to quality of life. Teoksessa Johnson, Julia – Slater, Robert (eds.) Ageing and Later Life. London: Sage Publications, 228–232.
- Hurme, Helena – Metsäpelto, Riitta-Leena 2004. Iäkkäiden sukupolvisuhteet perheessä. Teoksessa Raitanen, Tarjaliisa – Hänninen, Tuomo – Pajunen, Hannu – Suutama, Timo

- (toim.) Geropsykologia. Vanhenemisen ja vanhuuden psykologia. Porvoo: WSOY, 514–528.
- Hurskainen, Raija 1988. Tutkimus vanhusväestön toiminnallisesta ja sosiaalisesta integraatiosta kaupunkimaisessa ja maaseutumaisessa yhteisössä. Sosiologia tutkimuksia 118. Turku: Turun yliopisto.
- Hyppönen, Hannele 2004. Tekniikka kehittyy, kehittyvätkö palvelut? Tapaustutkimus kotipalvelujen kehittymisestä teknologiahankkeessa. Tutkimuksia 134. Helsinki: Stakes.
- Hyttinen, Hanna 1999. Gerontologisen hoitotyön tietoperusta. Acta Universitatis Oulensis. D 531. Hoitotieteen ja terveyshallinnon laitos. Oulu: Oulun yliopisto.
- Häkkinen, Hannele – Holma, Tupu 2004. Ehkäisevä kotikäynti – tuki vanhuksen kotona selviytymiselle. Valtakunnallisen kehittämishankkeen tulokset ja kokemukset. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Hänninen, Jorma 2006. Vanhan miehen ruumis ja maskuliinisuus. Gerontologia 20 (2), 67–74.
- Härkönen, Ulla 1999. Työtä ja työkasvatusta käsittelevien tekstien sisällön analyysi laadullisen paradigman valossa. Teoksessa Ruoppila, Isto – Hujala, Eeva – Karila, Kirsti – Kinno, Jarmo – Niiranen, Pirkko – Ojala, Matti (toim.) Varhaiskasvatuksen tutkimusmenetelmiä. Atena: Jyväskylän yliopisto, 149–173.
- Ikäihmisten toimintakyvyn arviointi osana palvelutarpeen arviointia sosiaalihuollossa 2006. Tiedote 7.6.2006. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Ikääntyminen voimavarana 2004. Tulevaisuusselonteon liiteraportti. Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 33/2004. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.
- Ilmonen, Kaj 1995. Anthony Giddensin rakenteistumisteoria ja sen kritiikki. Teoksessa Heiskala, Risto (toim.) Sosiologisen teorian nykysuuntauksia. Helsinki: Gaudeamus, 316–347.
- Immonen, Kari 1996. Historian läsnäolo. Historian laitoksen julkaisuja nro 26. Turku: Turun yliopisto.
- Isohanni, Matti 1989. Ikääntyminen ja vanhusten hoitoyhteisö. Porvoo: WSOY.
- Itkonen, Tarja – Kiviharju-Rissanen, Upu – Tolkki, Pirjo – Valvanne, Jaakko 2002. Kodin hoitoa vai hoitoa kotona? Kotihoidon asiakaskysely vuonna 2001. Tutkimuksia 2002:8. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Jaakkola, Jouko 1994. Sosiaalisen kysymysten yhteiskunta. Teoksessa Armeliasuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 71–161.
- Jalava, Urpo – Virtanen, Petri 1996. Laatu, innovaatio ja projekti. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Jallinoja, Riitta 2000. Ylilatautunut yksityiselämä. Teoksessa Hoikkala, Tommi – Roos, J. P. (toim.) 2000-luvun elämä. Sosiologia teorioita vuosituhaten vaihteesta. Helsinki: Gaudeamus, 172–186.
- Jamieson, Anne – Harper, Sarah – Victor, Christina (eds.) 1997. Critical Approaches to Ageing and Later Life. Suffolk: St Edmundsbury Press.

- Jamieson, Anne – Victor, Christina 1997. Theory and concepts in social gerontology. Teoksessa Jamieson, Anne – Harper, Sarah – Victor, Christina (eds.) *Critical Approaches to Ageing and Later Life*. Suffolk: St Edmundsbury Press, 175–187.
- Johnson, Julia – Slater, Robert (eds.) 1999. *Ageing and Later Life*. London: Sage Publications.
- Johnson, Malcolm L. (ed.) 2005. *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge: University Press.
- Johnstone, Barbara 2002. *Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Jokinen, Arja 1999. Diskurssianalyysin suhde sukulaistraditioihin. Teoksessa Jokinen, Arja – Suoninen, Eero (toim.) *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino, 37–53.
- Jokinen, Arja – Juhila, Kirsi – Suoninen, Eero 1999. Diskurssianalyysin aakkoset. Vuorovaikutus, toimijuus ja kulttuuri empiirisen tutkimuksen haasteena. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, Eeva 2005. *Aikuisten arki*. Helsinki: Gaudeamus.
- Jokinen, Kimmo – Saaristo, Kimmo 2002. *Suomalainen yhteiskunta*. Porvoo: WSOY.
- Juhila, Kirsi – Suoninen, Eero 1999. Kymmenen kysymystä diskurssianalyysistä. Teoksessa Jokinen, Arja – Juhila, Kirsi – Suoninen, Eero (toim.) *Diskurssianalyysin aakkoset. Vuorovaikutus, toimijuus ja kulttuuri empiirisen tutkimuksen haasteena*. Tampere: Vastapaino, 233–252.
- Julkunen, Raija 2003. Iät ja ajat. Teoksessa Helne, Tuula – Kajanoja, Jouko – Laitinen-Kuikka, Sini – Silvasti, Tiina – Simpura, Jussi (toim.) *Sosiaalinen politiikka*. Helsinki: WSOY, 389–411.
- Junkala, Pekka 2000. Kulttuurin ovet ja portit. Teoksessa Lönnqvist, Bo (toim.) *Arjen säikeet – aikakuvia arkielämään, sivilisaatioon ja kansankulttuuriin*. Jyväskylän yliopiston etnologian laitoksen julkaisusarja. *Etnografia* 3. Jyväskylä: Gummerus, 95–115.
- Juntto, Anneli 1996. Koti – ontologista turvaa vai riskinottoa? Teoksessa Ahlqvist, Kirsti – Ahola, Anja (toim.) *Elämän riskit ja valinnat – Hyvinvointia lama-Suomessa?* Helsinki: Edita, 206–231.
- Juntto, Anneli – Vilkkö, Anni 2005. Monta kotia. Suurten ikäluokkien asumishistoriat. Teoksessa Karisto, Antti (toim.) *Suuret ikäluokat*. Tampere: Vastapaino, 115–144.
- Juntunen, Matti – Mehtonen, Lauri 1982. *Ihmistieteiden filosofiset perusteet*. Jyväskylä: Gummerus.
- Jylhä, Marja 1990. Vanheneminen, toiminta ja vuorovaikutus. Teoksessa Pohjolainen, Pertti – Jylhä, Marja (toim.) *Vanheneminen ja elämäntyyli*. Sosiaaligerontologian perusteet. Espoo: Weilin + Göös, 106–134.
- Jylhä, Marja 2006. Elämän laatu vanhenemisen tutkimuksessa: jotain uutta, jotain vanhaa, jotain lainattua. *Gerontologia* 20 (3), 138–146.
- Jylhä, Marja – Salonen, Paula – Mäki, Outi – Hervonen, Antti 1996. 25 tunnin vuorokausi. Omaisten kokemuksia elämästä dementiapotilaan kanssa. *Raportteja* 196. Helsinki: Stakes.
- Jyrkilä, Faina 1963. *Ikä ja irtautuminen vuorovaikutuksesta*. Yhteiskunnallisen korkeakoulun tutkimuslaitos. Tampere: Yhteiskunnallinen korkeakoulu.

Jyrkämä, Jyrki 1995. "Rauhaisesti alas illan lepoon"? Tutkimus vanhenemisen sosiaalisuudesta neljässä paikallisyhteisössä. *Acta Universitatis Tamperensis*. Ser A vol. 449. Tampere: Tampereen yliopisto.

Jyrkämä, Jyrki 1998. Vanhustenhoito toimintakäytäntöinä – uuden toimintanäkökulman etsintää. Teoksessa Parviainen, Tuire (toim.) Näkökulmia vanhusten hoitotyöhön. Helsinki: Kirjayhtymä, 174–194.

Jyrkämä, Jyrki 2001a. Aika tutkimuksessa ja elämänkulussa. Teoksessa Sankari, Anne – Jyrkämä, Jyrki (toim.) Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Tampere: Vastapaino, 117–157.

Jyrkämä, Jyrki 2001b. Vanheneminen ja vanhuus. Teoksessa Sankari, Anne – Jyrkämä, Jyrki (toim.) Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Tampere: Vastapaino, 267–323.

Jyrkämä, Jyrki 2003a. Ikääntyvä yhteiskunta ja vanhojen elinolot. Teoksessa Marin, Marjatta – Hakonen, Sinikka (toim.) Seniori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa. Jyväskylä: PS-kustannus, 13–21.

Jyrkämä, Jyrki 2003b. Ikääntyminen, toimintakyky ja toimintatilanteet. Teoksessa Marin, Marjatta – Hakonen, Sinikka (toim.) Seniori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa. Jyväskylä: PS-kustannus, 94–103.

Jyrkämä, Jyrki 2003c. Sosiaalinen pääoma, ikääntyminen ja ikääntyvä yhteiskunta. Teoksessa Sarvimäki, Anneli – Syren, Ilkka (toim.) Ikääntyminen ja sosiaalinen pääoma. Seminaariesityksiä 9.4.2003. Helsinki: Ikäinstituutti, 6–17.

Jyrkämä, Jyrki 2005. Syntynyt 1947, kuollut ...? Suuret ikäluokat ja elämäntutkutelevaisuus. Teoksessa Karisto, Antti (toim.) Suuret ikäluokat. Tampere: Vastapaino, 347–363.

Jyrkämä, Jyrki 2006. Toimintakyky ja toimijuus. Sosiaaligerontologian näkökulma. Luentomoniste. Kolmas kansallinen ikääntymisen seminaari: "Ikääntyminen ja toimintakyky – haaste tutkimukselle". 9.11.2006. Helsinki.

Jyrkämä, Jyrki 2007. Toimijuus ja toimijatilanteet – aineksia ikääntymisen arjen tutkimiseen. Teoksessa Seppänen, Marjaana – Karisto, Antti – Kröger, Teppo (toim.) Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä. Jyväskylä: PS-kustannus, 195–217.

Järvelä, Sanna – Siponen, Marianna 2001. Asuinympäristö ja elämäntarina. Vanhustentalon asukkaiden puheita asuinympäristöstään. Raportteja 1/2001. Helsinki: Kuntokallio.

Järvinen, Annikki – Karttunen, Päivi 1997. Fenomenografia – käsitysten kirjon kuvaaja. Teoksessa Paunonen, Marita – Vehviläinen-Julkunen, Katri (toim.) Hoitotieteen tutkimusmetodiikka. Porvoo: WSOY, 164–173.

Kaila, Taina 2006. Avopalvelujohtaja. Puhelinhaastattelu 23.11.2006. Turun kaupunki.

Kainulainen, Sakari 1998. Elämäntapahtumat ja elämään tyytyväisyys eri sosiaaliluokissa. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 62. Kuopio: Kuopion yliopisto.

Kangas, Risto 1995. Niklas Luhmannin (postmoderni?) superteoria. Teoksessa Rahkonen, Keijo (toim.) Sosiologisen teorian uusimmat virtaukset. Helsinki: Gaudeamus, 217–253.

Karisto, Antti 1984. Hyvinvointi ja sairauden ongelma. Suomea ja muita Pohjoismaita vertaileva tutkimus sairastavuuden väestöryhmittäisistä eroista ja sairaudesta hyvinvoinnin vajeena. Julkaisuja M:46. Helsinki: Kansaneläkelaitos.

- Karisto, Antti 1997. Vanhuus kaupungissa – johdatus teemaan. Teoksessa Vanhuus kaupungissa. Miina Sillanpään syntymän 130-vuotisjuhlakirja. Porvoo: WSOY, 7–39.
- Karisto, Antti 2004. Kolmas ikä – uusi näkökulma väestön ikääntymiseen. Teoksessa Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuusselonteon liiteraportti. Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 33/2004. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 91–103.
- Karisto, Antti – Takala, Pentti – Haapola, Ilkka 2003. Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa. Helsinki: WSOY.
- Karisto, Antti – Konttinen, Riikka 2004. Kotiruokaa, kotikatua, kaukomatkailua. Tutkimus ikääntyvien elämäntyyleistä. Helsinki: Palmenia-kustannus.
- Karjalainen, Elina 1999. Palvelutalossa asuvien vanhusten toimintakyky. Tutkimus palveluasunnoissa asuvien fyysisen, kognitiivisen ja psyykkisen toimintakyvyn muutoksista. Acta Universitatis Ouluensis. D 565. Kansanterveystieteen ja yleislääketieteen laitos. Oulu: Oulun yliopisto.
- Karjalainen, Pirkko 1984. Vanhusten tyytyväisyydestä ja sen mittaamisesta. Erikoistutkimuksia XXXII:99. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö.
- Karjalainen, Pirkko 1987. Tutkimus- ja kehittämistiedon käyttäminen kunnan vanhustenhuollon suunnittelussa. Sosiaalihuollon julkaisuja 12/1987. Helsinki: Sosiaalihuolto.
- Karjalainen, Timo 1984. Vanhusten asumis- ja palveluvaihtoehtojen kustannukset ja rahoitus. Sosiaalihuollon julkaisuja 3/1984. Helsinki: Sosiaalihuolto.
- Karvinen, Synnöve – Pösö, Tarja – Satka, Mirja (toim.) 2001. Sosiaalityön tutkimus. SoPhi 48. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kaskiharju, Eila 2005. Ikääntyvien elämäntyyli esillä. Gerontologia 19 (4), 209–212.
- Kauppinen, Sari – Forss, Anne – Säkkinen, Salla – Noro, Anja – Voutilainen, Päivi 2003. Ikääntyneiden sosiaali- ja terveyspalvelut 2002. Sosiaaliturva 2003:1. Helsinki: Stakes.
- Kennedy, Quinn – Fung, Helene H. – Carstensen, Laura L. 2006. Aging, Time Estimation, and Emotion. Teoksessa McFadden, Susan H. – Atchley, Robert C. (eds.) Aging and the Meaning of Time. New York: Springer Publishing Company, 51–73.
- Ketola, Outi 1996. Sosiaalihuollosta sosiaaliin oikeuksiin ja sosiaalipalveluasiakkuuteen. Teoksessa Sipilä, Jorma – Ketola, Outi – Kröger, Teppo – Rauhala, Pirkko-Liisa (toim.) Sosiaalipalvelujen Suomi. Porvoo: WSOY, 157–187.
- Ketonen, Oiva 1989. Eurooppalaisen ihmisen maailmankatsomus. Porvoo: WSOY.
- Kierkegaard, Soren 1846/1998. Päätävä epätieteellinen jälkikirjoitus. Porvoo: WSOY.
- Kirsi, Tapio 2004. Rakasta, kärsi ja kirjoita. Tutkimus dementoitunutta puolisoaan hoitaneiden naisten ja miesten hoitokokemuksista. Acta Universitatis Tamperensis 1051. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kitwood, Tom 1997. Personhood, dementia and dementia care. Teoksessa Dementia. Challenges and New Directions. Research Highlights in Social Work 31. London: Jessica Kingsley Publishers, 9–23.
- Kiuru, Elina 2000. Systeemiajattelua. Teoksessa Lönnqvist, Bo (toim.) Arjen säikeet – aikakuvia arkielämään, sivilisaatioon ja kansankulttuuriin. Jyväskylän yliopiston etnologian laitoksen julkaisusarja. Etnografia 3. Jyväskylä: Gummerus, 275–285.

- Kivelä, Sirkka-Liisa 2006. Geriatriksen hoidon ja vanhustyön kehittäminen. Selvityksiä 2006:30. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö.
- Klason, Satya Mehndiratta 1995. Social Network and Self Conception of Elderly People. Research Bulletin 89. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Koivisto, Hanne 2003. Kulttuurihistorian tieteellinen lähestymistapa. Opiskeluopas. Avoin yliopisto-opetus. Turku: Turun yliopisto.
- Kontos, Pia C. 2000. Resisting Institutionalization: Constructing Old Age and Negotiating Home. Teoksessa Gubrium, Jaber F. – Holstein, James A. (eds.) *Aging and Everyday Life*. Oxford: Blackwell Publishers, 255–279.
- Kortteinen, Matti 1982. Lähiö. Tutkimus elämäntapojen muutoksesta. Helsinki: Otava.
- Kortteinen, Matti 1992. Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona. Helsinki: Hanki ja Jää Oy.
- Koskiaho, Briitta 1988. Yhteiskunnallistettu vanhuskysymys. Sosiaalihuollon julkaisuja 11/1988. Helsinki: Sosiaalihuolto.
- Koskiaho, Briitta 1990. Ohi, läpi ja reunojen yli. Tutkimuksenteon peruskysymyksiä. Helsinki: Gaudeamus.
- Koskinen, Simo 1983. Vanhusten asema Suomessa 1800-luvulta nykypäivään. Teoksessa Ruth, Jan-Erik – Heikkinen, Eino (toim.) *Vanhuus Suomessa*. Espoo: Weilin & Göös, 32–69.
- Koskinen, Simo 1984. Sosiaalinen vanheneminen. Teoksessa *Vanhuus ja vanheneminen*. Julkaisuja D:20. Helsinki: Suomen Kaupunkiliitto & Suomen Kunnallislitto, 79–103.
- Koskinen, Simo 1993. Sosiaalityö vanhusten parissa. Review-tutkimus gerontologisen sosiaalityön muotoutumisesta. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja B. Tutkimuksia ja selvityksiä 17. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Koskinen, Simo 1994. Gerontologinen sosiaalityö vanhuspolitiikan mikrorakenteessa. *Acta Universitatis Lapponiensis* 3. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Koskinen, Simo 1997. Vanhat ihmiset sosiaalipalvelujen asiakkaina. Teoksessa Salmela, Tuula (toim.) *Autetaanko asiakasta – palvelaanko potilasta?* Jyväskylä: Atena Kustannus Oy, 36–51.
- Koskinen, Simo 2003a. Gerontologinen sosiaalityö. Teoksessa Heikkinen, Eino – Rantanen, Taina (toim.) *Gerontologia*. Helsinki: Duodecim, 351–362.
- Koskinen, Simo 2003b. Ikä yhteiskunnallisena voimavarana. Luento 12.10.2003. Porin ammattikorkeakoulu.
- Koskinen, Simo 2004. Ikääntyneiden voimavarat. Teoksessa *Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuusselonteon liiteraportti*. Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 33/2004. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 24–90.
- Koskinen, Simo 2005a. Ikääntymisen voimavarat gerontologisen sosiaalityön taustalla. *Gerontologia* 19 (4), 193–199.
- Koskinen, Simo 2005b. Sukupolvien välinen sopimus vai sota? Teoksessa Vuorenkoski, Lauri – Wiman, Ronald – Sinkkonen, Minna (toim.) *Signaaleja*. Stakesin tulevaisuusraportti 2005. Aiheita 1/2005. Helsinki: Stakes, 12–18.

- Koskinen, Simo 2006. Ikääntyneet nyt ja tulevaisuudessa. Teoksessa Vaarama, Marja – Koskinen, Simo (toim.) Toinen Kansallinen Ikääntymisen Foorumi 11.11.2005. Helsinki: Stakes, 11–15.
- Koskinen, Simo – Aalto, Leena – Hakonen, Sinikka – Päivärinta, Eeva 1998. Vanhustyö. Helsinki: Vanhustyön Keskusliitto ry.
- Koskinen, Simo – Hakapää, Liisa – Karjalainen, Tia – Lehtinen, Pirkko – Piekkari, Jouni – Rapo, Sirpa – Riihiaho, Sinikka 2005. ELVI muuttaa maalta kaupunkiin – KaupunkiElvin alkutaival. *Gerontologia* (19) 4, 207–208.
- Krohn, Sven 1967. Totuus, arvo ja ihminen. Porvoo: WSOY.
- Kukkonen, Heikki – Pilkama, Airi – Lievonen, Mirja 1985. Vanhusten ja pitkäaikaissairaiden hoito- ja palvelujärjestelmät yhdyskuntasuunnittelussa. Julkaisuja 105. Helsinki: Sairaalaliitto.
- Kumpusalo, Esko 1988. Omatoimisuus, sosiaalinen tuki ja terveys. Teoreettinen analyysi ja väestötutkimus neljässä savolaiskylässä. *Sarja Tutkimukset* 5/1988. Helsinki: Lääkintöhallitus.
- Kuronen, Tanja 2007. Vanhusten kotisiivous – hoivaa vai palvelua? Teoksessa Seppänen, Marjaana – Karisto, Antti – Kröger, Teppo (toim.) Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä. Jyväskylä: PS-kustannus, 121–138.
- Kuula, Arja 2006. Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Tampere: Vastapaino.
- Kuusela, Pekka 1996. Yhteiskuntateoria, sosiaalinen toiminta ja sosiaalityöt. Tutkimus sosiaalisen toiminnan teorian nykytilasta ja kehityksestä 1990-luvulla. *Yhteiskuntatieteet E*, 35. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Kuusela, Pekka 2006. Realismi, kriittinen realismi ja sosiaalityöt. Teoksessa Kuusela, Pekka – Niiranen, Vuokko (toim.). Realismin haaste sosiaalityöissä. Kuopio: Oy UNIpress Ab, 9–21.
- Kuusela, Pekka – Niiranen, Vuokko (toim.) 2006. Realismin haaste sosiaalityöissä. Kuopio: Oy UNIpress Ab.
- Kuusi, Osmo 2001. Ikääntyneiden itsenäistä selviytymistä tukeva tulevaisuuspolitiikka ja geronteknologia. Geronteknologia-arvioinnin loppuraportti. Eduskunnan kanslian julkaisuja 7/2001. Helsinki: Eduskunnan kanslia.
- Kuvaja, Anne-Maria 1992. Vanhusten yksinäisyyskokemukset ja niiden psykososiaaliset rakenteet. Keskustelunaloitteita. N:o 14. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Kuzel, Anton J. 1999. Sampling in Qualitative Inquiry. Teoksessa Crabtree, Benjamin F. – Miller, William L. (eds.) *Doing Qualitative Research*. London: Sage Publications, Inc, 33–45.
- Kvale, Steinar 1996. *InterViews. An introduction to qualitative research interviewing*. London: Sage.
- Kyllönen, Eija – Kurenniemi, Marja 2003. Asunto ja elämänkaari. Katsaus asumisen laatuun koskevaan tutkimukseen. *Aiheita* 23/2003. Helsinki: Stakes.
- Kyngäs, Helvi – Vanhanen, Liisa 1999. Sisällön analyysi. *Hoitotiede* 11 (1), 3–12.

- Laine, Timo 2001. Miten kokemusta voidaan tutkia? Fenomenologinen näkökulma. Teoksessa Aaltola, Juhani – Valli, Raine (toim.) Ikkunoita tutkimusmetodeihin 2. Jyväskylä: PS-kustannus, 26–43.
- Lash, Scott 1996. Refleksiivisyys ja sen vastinparit: rakenne, estetiikka, yhteisö. Teoksessa Beck, Ulrich – Giddens, Anthony – Lash, Scott (toim.) Nykyajan jäljillä. Refleksiivinen modernisaatio. Tampere: Vastapaino, 153–235.
- Lassila, Olli-Pekka 1987. Vapaa ihminen. Etiikan filosofinen perustelu Jean-Paul Sartren ajattelussa. Julkaisuja 151. Helsinki: Suomen Teologinen Kirjallisuusseura.
- Latimer, Joanna 1997. Figuring identities: older people, medicine and time. Teoksessa Jamieson, Anne – Harper, Sarah – Victor, Christina (eds.) Critical Approaches to Ageing and Later Life. Suffolk: St Edmundsbury Press, 143–159.
- Latvala, Eila – Vanhanen-Nuutinen, Liisa 2001. Laadullisen hoitotieteellisen tutkimuksen prosessi: Sisällönanalyysi. Teoksessa Janhonen, Sirpa – Nikkonen, Merja (toim.) Laadulliset tutkimusmenetelmät hoitotieteessä. Helsinki: WSOY, 21–43.
- Laukkanen, Pia 1998. Iäkkäiden henkilöiden selviytyminen päivittäisistä toiminnoista. Studies in Sport, Physical Education and Health. Nro 56. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Laukkanen, Pia 2001. Iäkkäiden henkilöiden selviytyminen päivittäistä toiminnoista. Mittaaminen ja käyttö vanhustenhuollon arvioinnissa. Teoksessa Talo, Seija (toim.) Toimintakyky – viitekehyksestä arviointiin ja mittaamiseen. Seminaariraportti Turku 4. – 5.5.2001. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 49. Helsinki: KELA, 93–106.
- Laukkanen, Pia 2003. Toimintakyky ja ikääntyminen – käsitteestä ja viitekehyksestä päivittäistoiminnoista selviytymisen arviointiin. Teoksessa Heikkinen, Eino – Rantanen, Taina (toim.) Gerontologia. Helsinki: Duodecim, 255–266.
- Lawton, M. Powell 1980. Environmental Change: The Older Person in Initiator and Responder. Teoksessa Datan, Nancy – Lohmann, Nancy (eds.) Transitions of Age. New York: Academic Press, 171–193.
- Layder, Derek 1993. New Strategies in Social Research. An Introduction and Guide. Cambridge: Polity Press.
- Layder, Derek 2006. Understanding Social Theory. London: Sage Publications.
- Lehtola, Ilkka 2001. Palvelujen muutos ja syrjäkyläläisten arki. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. N:o 50. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Lehtola, Sari 2002. Ikäihmisten asuinympäristö turvalliseksi. Hyvien käytäntöjen opas kaatumisten ehkäisyyn. Oppaita 50. Helsinki: Stakes.
- Leino-Kilpi, Helena 1990. Hyvän hoitamisen arviointiperusteet. Lääkintöhallituksen julkaisuja 163. Helsinki: Lääkintöhallitus.
- Leinonen, Anu 2006. Vanhusneuvoston funktioita jäljittämässä. Tutkimus maaseutumaisien kuntien vanhusneuvostoista. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 295. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lemponen, Virpi 2001. Kotona mahdollisimman pitkään. Maaseudulla asuvien 67–75-vuotiaiden näkemyksiä hyvinvointipalveluista. Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskuksen julkaisuja 80. Helsinki: Helsingin yliopisto.

- Leontjev, Aleksei N. 1977. *Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus*. Helsinki: Kansankulttuuri.
- Leppänen, Helena 2006. *Muotoilija ja toinen*. Astiasuunnittelua vanhuuden kontekstissa. *Taideteollisen korkeakoulun julkaisuja A 72*. Jyväskylä: Gummerus.
- Liikanen, Hanna-Liisa 2003. Taide kohtaa elämän. *Gerontologia* 17 (3), 158–161.
- Liikanen, Hanna-Liisa – Kaisla, Susanna – Viljaranta, Liisa 2007. Gerontologisen sosiaalityön pioneerit kentällä. Socca:n ja Heikki Waris –instituutin julkaisuja nro 12. Helsinki: Socca & Heikki Waris – instituutti.
- Linden, Mirja 1999. Terveystieteiden sosiaalityö moniammatillisessa toimintaympäristössä. Raportteja 234. Helsinki: Stakes.
- Lindqvist, Martti 1992. *Auttajan varjo*. Helsinki: Otava.
- Liukkonen, Arja 1990. Dementoituneen vanhuksen perushoito laitoksessa. Turun yliopiston julkaisuja sarja C, osa 81. Turku: Turun yliopisto.
- Lukkaroinen, Riitta 2002. Vastuunjaon malli vanhusten kotona asumisen mahdollistamiseksi. Yli 75-vuotiaiden kotihoidon asiakkaiden asumismuodot sekä palvelurakennemallien kustannukset ja toiminnallinen sisältö. *Acta Universitatis Ouluensis*. D 698. Hoitotieteen ja terveyshallinnon laitos. Oulu: Oulun yliopisto.
- Lyman, Karen A. 2000. Bringing the Social Back In: A Critique of the Biomedicalization of Dementia. Teoksessa Gubrium, Jaber F. – Holstein, James A. (eds.) *Aging and Everyday Life*. Oxford: Blackwell Publishers, 341–356.
- Lähteenmäki, Maria 2003. Koteja vanhuksille. Ikäihmisten asuminen ja hoiva hyvinvointiyhteiskunnan haasteena. Helsinki: Vanhus- ja lähimmäispalvelun liitto ry.
- Löppönen, Minna 2006. Dementiaa sairastavat vanukset perusterveydenhuollossa – missä mennään? Luentomoniste. Gerontologisen epidemiologian jatkokurssi – tutkimus hyvän vanhustenhuollon edistäjänä. 18.10.2006. Turun yliopisto.
- Magnusson, Lennart 2005. Designing a responsive support service for family carers of frail older people using information and communication technology. *Göteborg Studies In Educational Sciences* 231. Göteborg: Göteborg University.
- Manninen, Mariikka 2000. Sosiaalinen ulottuvuus kaavoituksessa. *Aiheita* 32. Helsinki: Stakes.
- Marcoen, Alfons 2005. Religion, Spirituality, and Older People. Teoksessa Johnson, Malcolm L. (ed.) *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge: University Press, 363–370.
- Marin, Marjatta 2001a. Aikuisuus ja keski-ikäisyys. Teoksessa Sankari, Anne – Jyrkämä, Jyrki (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa*. Tampere: Vastapaino, 225–265.
- Marin, Marjatta 2001b. Tarkastelukulmia ikään ja ikääntymiseen. Teoksessa Sankari, Anne – Jyrkämä, Jyrki (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa*. Tampere: Vastapaino, 17–48.
- Marin, Marjatta 2003a. Elämän paikallisuus ja paikat. Teoksessa Marin, Marjatta – Hakonen, Sinikka (toim.) *Seniори- ja vanhustyö arjen kulttuurissa*. Jyväskylä: PS-kustannus, 22–43.

- Marin, Marjatta 2003b. Perheet, sukupolvet ja sosiaaliset verkostot. Teoksessa Heikkinen, Eino – Rantanen, Taina (toim.) *Gerontologia*. Helsinki: Duodecim, 60–69.
- Marin, Marjatta 2003c. Sosiaaliset verkostot. Teoksessa Marin, Marjatta – Hakonen, Sinikka (toim.) *Seniори- ja vanhustyö arjen kulttuurissa*. Jyväskylä: PS-kustannus, 72–93.
- Marin, Marjatta 2004. Ikääntyminen, aistimellisuus ja ruumiillisuus. Teoksessa Jokivuori, Pertti – Ruuskanen, Petri (toim.) *Arjen talous. Talous, tunteet ja yhteiskunta*. Jyväskylä: Minerva Kustannus Oy, 265–276.
- Marin, Marjatta – Hakonen, Sinikka (toim.) 2003. *Seniори- ja vanhustyö arjen kulttuurissa*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Marshall, Catherine – Rossman, Gretchen B. 1995. *Designing Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Marshall, Mary 1990. *Social Work with Old People*. London: Macmillan Press Ltd.
- Marshall, Victor W. (ed.) 1986. *Later Life. The Social Psychology of Aging*. Beverly Hills: Sage Publications.
- Means, Robin – Richards, Sally – Smith, Randall 2003. *Community Care*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Melin, Tuomo 1995. Vanhuspalvelujen taloudellisuus 1989–1992. *Tutkimuksia* 61. Helsinki: Stakes.
- Merton, Robert K. 1963. *Social Theory and Social Structure*. Glencoe: Free Press.
- Metsämuuronen, Jari 1998. Maailma muuttuu – miten muuttuu sosiaali- ja terveysala. ESR -julkaisut -sarja 39/98. Helsinki: Työministeriö.
- Miles, Matthew B. – Huberman, Michael A. 1994. *Qualitative Data Analysis*. London: Sage Publications.
- Moilanen, Pentti - Räihä, Pekka 2000. Miksi-kysymykset laadullisessa tutkimuksessa – kommentteja Pertti Tötölle. *Sosiologia* 37 (2), 154–156.
- Molander, Gustav 1999. Askel lyhenee, maa kutsuu – yli 80-vuotiaiden kuolema eletyn elämän valossa. Helsinki: Suomen Mielenterveysseura & Kuntoutuksen edistämisyhdistys.
- Morgan, Leslie – Kunkel, Suzanne 2001. *Aging: The social context*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Muhonen, Reetta – Ojala, Hanna 2004. Ajassa muuttuva kolmas ikä. *Gerontologia* 18 (1), 10–17.
- Mutka, Ulla 1998. Sosiaalityön neljäs käänne. Asiantuntijuuden mahdollisuudet vahvan hyvinvointivaltion jälkeen. *SoPhi* 27. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Myllymäki, Pauli 1967. *Satavuotiaat. Pitkikäisyys ja sen ongelmat*. Helsinki: Tammi.
- Mäensivu, Vesa 2000. *Palvelurakenne ja hoidon tarve. Vertaileva tutkimus vanhustenhuollossa 15 maaseutukunnassa. Sosiaalipolitiikan laitos. Sarja A:11/2000*. Turku: Turun yliopisto.
- Mäensivu, Vesa 2001. Välimuotoisia vanhuspalveluja tarvitaan paljon lisää. *Dialogi* 11 (1), 28–29.

- Mäkelä, Klaus 1990. Kvalitatiivisen analyysin arviointiperusteet. Teoksessa Mäkelä, Klaus (toim.) Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki: Gaudeamus, 42–61.
- Mäkitalo, Jorma 2001. Toimintakyky ja toiminnan teoria. Teoksessa Talo, Seija (toim.) Toimintakyky – viitekehystä arviointiin ja mittaamiseen. Seminaariraportti Turku 4. – 5.5.2001. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 49. Helsinki: KEELA, 65–92.
- Mäntysaari, Mikko 1991. Sosiaalibyrokratia asiakkaiden valvojana. Tampere: Vastapaino.
- Mäntysaari, Mikko 2006. Tarkentuva tieto sosiaalityössä. Teoksessa Kuusela, Pekka – Niiranen, Vuokko (toim.). Realismin haaste sosiaalityöissä. Kuopio: Oy UNIpress Ab, 137–162.
- Nathanson, Ilene L. – Tirrito, Terry T. 1998. Gerontological Social Work. Theory into Practice. New York: Springer Publishing Company, Inc.
- Niikko, Anneli 2003. Fenomenografia kasvatustieteellisessä tutkimuksessa. Kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia 85/2003. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Niiniluoto, Ilkka 1983. Tieteellinen päättely ja selittäminen. Helsinki: Otava.
- Niiniluoto, Ilkka 1984. Johdatus tieteenfilosofiaan. Käsitteen- ja teorianmuodostus. Helsinki: Otava.
- Niinistö, Leena 1987. Kotona asuvien ja pysyvästi laitoshoidossa olevien vanhusten eroavuudet. Lääkintöhallituksen tutkimuksia 46. Helsinki: Lääkintöhallitus.
- Nikander, Pirjo 1999. Elämänkaaresta elämäntilanteeseen: iän muuttuva merkitysmaailma. Teoksessa Kangas, Ilka – Nikander, Pirjo (toim.) Naiset ja ikääntyminen. Helsinki: Gaudeamus, 27–45.
- Nikkilä, Riku – Tolkki, Pirjo – Östergård, Inger – Valvanne, Jaakko 2000. Suunta oikea – kaikki mukaan. Vanhusasiakkaiden toimintakyky ja avun tarve Helsingissä vuonna 2000. Sosiaaliviraston julkaisusarja A 8/2000. Helsinki: Helsingin kaupunki.
- Nordin, Svante 1999. Filosofian historia. Länsimaisen järjen seikkailut Thaleesta postmodernismiin. Oulu: Pohjoinen.
- Nores, Tuula 1993. Olemassaolokokemus: naisvanhuspotilaan olemassaolokokemusta koskeva käsitteellinen ja empiirinen analyysi. Helsinki: Sairaanhoidtajien koulutussäätiö.
- Norman, Alison 1999. Assessing risk. Teoksessa Johnson, Julia – Slater, Robert (eds.) Ageing and Later Life. London: Sage Publications, 137–143.
- Noro, Arto 1998. Katsaus sosiologian oppihistoriaan. Teoksessa Saksala, Elina (toim.) Muutoksen sosiologia. Jyväskylä: Gummerus, 226–232.
- Nyholm, Marja-Leena – Suominen, Heikki 1999. Palveluverkossa yötä päivää. Tutkimuksia nro 18. Helsinki: Kunnallisan alan kehittämissäätiö.
- Nykänen, Sirpa 2007. ”Kot’ on paras paikka”. Kotona asumisen merkitys ikääntyvälle. KaupunkiElvi –hankeen osaraportti 2. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Paasivaara, Leena 2002. Tavoitteet ja tosiasiallinen toiminta. Suomalaisen vanhusten hoitotyön muotoutuminen monitasotarkastelussa 1930-luvulta 2000-luvulle. Acta Universitatis Ouluensis. D 707. Hoitotieteen ja terveystieteiden laitos. Oulu: Oulun yliopisto.

- Palkeinen, Hanna 2007. Yksinäisyys ja vanhuus – erottamaton parivaljakko? *Janus* 15 (2), 104–117.
- Palomäki, Sirkka-Liisa 2004. Suhde vanhenemiseen. Iäkkäät naiset elämänsä kertojina ja rakentajina. *Studies in Sport, Physical Education and Health* 94. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Peiponen, Arja 2004. Vanhusten ympärivuorokautisen hoidon ja palvelun laatukriteerit. *Sosiaaliviraston tutkimuksia* 2004:2. Helsinki: Helsingin kaupunki.
- Pelttari, Paula 1997. Sairaanhoidajan työn nykyiset ja tulevaisuuden kvalifikaatiovaatimukset. *Tutkimuksia* 80. Helsinki: Stakes.
- Philp, Ian 1998. Late Life Ageing. Teoksessa Davis, Martin (ed.) *The Blackwell Companion to Social Work*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 110–114.
- Phillips, Judith 1996. The future of social work with older people in a changing world. Teoksessa Parton, Nigel (ed.) *Social Theory, Social Change and Social Work*. London: Routledge, 135–151.
- Phillipson, Chris 1998. The Frailty of Old Age. Teoksessa Davis, Martin (ed.) *The Blackwell Companion to Social Work*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 160–165.
- Pietikäinen, Sirpa 1997. Oikeus arvokkaaseen minuuteen. Teoksessa *Vanhuus kaupungissa. Miina Sillanpään syntymän 130-vuotisjuhlakirja*. Porvoo: WSOY, 70–85.
- Pietilä, Veikko 1973. *Sisällön erittely*. Helsinki: Gaudeamus.
- Pohjolainen, Pertti 1990a. Elämäntapa ja elämäntyyli. Teoksessa Pohjolainen, Pertti – Jylhä, Marja (toim.) *Vanheneminen ja elämäntyyli. Sosiaaligerontologian perusteet*. Espoo: Weilin + Göös, 135–161.
- Pohjolainen, Pertti 1990b. Mitä on sosiaaligerontologia? Teoksessa Pohjolainen, Pertti – Jylhä, Marja (toim.) *Vanheneminen ja elämäntyyli. Sosiaaligerontologian perusteet*. Espoo: Weilin + Göös, 17–59.
- Pohjolainen, Pertti 1998. Näkökulmia ikäsortoon. Teoksessa Parviainen, Tuire (toim.) *Näkökulmia vanhusten hoitotyöhön*. Helsinki: Kirjayhtymä, 134–152.
- Pohjolainen, Pertti – Jylhä, Marja (toim.) 1990. *Vanheneminen ja elämäntyyli. Sosiaaligerontologian perusteet*. Espoo: Weilin + Göös.
- Portin, Petter 2003. Vanheneminen biologisena ilmiönä. Teoksessa Heikkinen, Eino – Rantanen, Taina (toim.) *Gerontologia*. Helsinki: Duodecim, 302–312.
- Puohiniemi, Martti 2002. *Arvot, asenteet ja ajankuva*. Vantaa: Limor kustannus.
- Purhonen, Semi 2005. Sukupolvikokemukset, sukupolvitietoisuus ja eliitti: sukupolvien ”ongelma” suurten ikäluokkien elämäntarinoissa. Teoksessa Karisto, Antti (toim.) *Suuret ikäluokat*. Tampere: Vastapaino, 222–269.
- Pynnönen, Katja – Sakari-Rantala, Ritva – Lyyra, Tiina-Mari 2007. Sosiaalinen inaktiivisuus ennustaa iäkkäiden ihmisten laitoshoidon joutumista. *Gerontologia* (21) 1, 27–36.
- Päivärinta, Eeva – Haverinen, Rütta 2002. *Ikä-ihmisten hoito- ja palvelusuunnitelma: opas työntekijöille ja palveluista vastaaville*. Helsinki: Suomen kuntaliitto.
- Raatikainen, Ritva 1986. *Itsehoito ja hoitotyö*. Helsinki: Sairaanhoidajien koulutussäätiö.

- Ragin, Charles, C. 1994. *Constructing Social Research*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Raitanen, Marko 2001. Aikuisuus. Teoksessa Sankari, Anne – Jyrkämä, Jyrki (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa*. Tampere: Vastapaino, 187–224.
- Rajaniemi, Jere 2006. Arkea tukevat verkostot – ikääntyneiden kokemuksia arjen sujumisesta. *Gerontologia* (29) 4, 169–181.
- Rantamaa, Paula 2001. Ikä ja sen merkitykset. Teoksessa Sankari, Anne – Jyrkämä, Jyrki (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa*. Tampere: Vastapaino, 49–95.
- Rappe, Erja 2006. Luontokokemukset huonokuntoisten vanhusten hyvinvoinnin edistäjänä. Luentomoniste. Gerontologisen epidemiologian jatkokurssi – tutkimus hyvän vanhusten hoidon edistäjänä. 17.10.2006. Turun yliopisto.
- Rauhala, Lauri 1976. Filosofinen orientoituminen psykosomaatiikan ongelmaan. Helsinki: Helsingin yliopiston monistuspalvelu.
- Rauhala, Lauri 1989. Ihmisen ykseys ja moninaisuus. Helsinki: Sairaanhoidajien koulutusääitiö.
- Rauhala, Lauri 1990. *Humanistinen psykologia*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Rauhala, Lauri 2005. *Ihminen kulttuurissa – kulttuuri ihmisessä*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Rauhala, Pirkko-Liisa 1991. Sosiaalialan työn kehittäminen. Tutkimus sosiaalialan työn yhteiskunnallisista ehdoista ja työn sisällöstä. Työelämän tutkimuslaitos. Sarja T 10/1991. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Rauhala, Pirkko-Liisa 1996. Sosiaalipalvelut käytäntönä. Teoksessa Sipilä, Jorma – Ketola, Outi – Kröger, Teppo – Rauhala, Pirkko-Liisa (toim.) *Sosiaalipalvelujen Suomi*. Porvoo: WSOY, 121–155.
- Raunio, Kyösti 1983. Hyvinvointi ja taloudelliset muutokset. *Tutkimuksia* 41. Helsinki: Sosiaalipoliittinen yhdistys.
- Raunio, Kyösti 1987. Arvot ja käytäntö. Sosiaalipolitiikan arvolähtökohtien ja toimintastrategioiden tarkastelua. Sarja C: Osa 63. Turku: Turun yliopisto.
- Raunio, Kyösti 1999. Positivismi ja ihmistiede. Sosiaalitutkimuksen perustat ja käytännöt. Helsinki: Gaudeamus.
- Rautio, Pertti 1989. ”Keitä me olemme?” Suomalaisen identiteetin muutoksista. Teoksessa Suhonen, Pertti (toim.) *Suomi – muutosten yhteiskunta*. Porvoo: WSOY, 242–265.
- Reigate, Nigel 1998. *Networking*. Teoksessa Davis, Martin (ed.) *The Blackwell Companion to Social Work*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 214–222.
- Riihiaho, Sinikka 2007. Kolmasikäisten sosiaalinen aktiivisuus pohjoisissa kaupungeissa. KaupunkiElvi-hankeen osaraportti 1. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Riley, Matilda White 1988. On the Significance of Age in Sociology. Teoksessa Riley, Matilda White (ed.) *Social Structures & Human Lives. Social Change and Life Course, Volume 1*. Sage Publications, 24–48.
- Riley, Matilda White – Foner, Anne – Waring, Joan 1988. *Sociology of Age*. Teoksessa Smelser, Neil J. (ed.) *Handbook of Sociology*. London: Sage Publications.

- Rintala, Taina 1995. Medikalisaatio ja sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmän rakentuminen 1946–1991. Tutkimuksia 54. Helsinki: Stakes.
- Rintala, Taina 2003. Vanhuskuvat ja vanhustenhuollon muotoutuminen 1850-luvulta 1990-luvulle. Tutkimuksia 132. Helsinki: Stakes.
- Rissanen, Sari 1999. Omaishoito ja hoivayritykset vanhusten huolenpidon ratkaisuna? Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 73. Kuopio: Kuopion yliopisto.
- Roos, Jeja-Pekka 1986. Elämäntapateoriat ja suomalainen elämäntapa. Teoksessa Heikkinen, Kalle (toim.) Kymmenen esseettä elämäntavasta. Helsinki: Oy Yleisradio Ab, 35–76.
- Roos, Jeja-Pekka 1987. Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkertoista. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Roos, Jeja-Pekka 1988. Elämäntavasta elämäkertaan. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Roos, Jeja-Pekka 2006. Yhteiskuntapolitiikan ajankohtaiset ongelmat Helsingissä. Janus 14 (3), 337–338.
- Routasalo, Pirkko 1998. Fyysinen kosketus hoitotyössä. Teoksessa Parviainen, Tuire (toim.) Näkökulmia vanhusten hoitotyöhön. Helsinki: Kirjayhtymä, 49–61.
- Routasalo, Pirkko – Pitkälä, Kaisu 2003. Ikääntyvien yksinäisyys – miten sitä on tutkittu gerontologiassa. Gerontologia 17 (1), 23–29.
- Rouvinen, Ritva 2007. “Tässä työssä yhdistyy kaikki”. Lastentarhanopettajat toimijoina päiväkodissa. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja. N:o 119. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Rowles, Graham D. 1980. Growing Old ”Inside”. Aging and Attachment to Place in an Appalachian Community. Teoksessa Datan, Nancy – Lohmann, Nancy (eds.) Transitions of Age. New York: Academic Press, 153–170.
- Ruikka, Ilmari – Sourander, Leif – Tilvis, Reijo 1992. Vanheneminen ja sairaudet. Helsinki: Sairaanhoidajien koulutussäätiö.
- Ruonakoski, Annamari 2004. Sujuvampi arki ikääntyville. Yhdyskuntien suunnittelu, rakentaminen ja ylläpito väestön ikääntyessä. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.
- Ruonavaara, Hannu 2004. Yhteiskunnan rakenteen näkökulma. Esimerkkinä luokkarakenne. Teoksessa Kantola, Ismo – Koskinen, Pekka – Räsänen, Pekka (toim.) Sosiologia karttalehtiä. Tampere: Vastapaino, 97–116.
- Ruoppila, Isto 2004. Vanhenemisen psykologisen tutkimuksen historiaa ja haasteita. Teoksessa Raitanen, Tarjaliisa – Hänninen, Tuomo – Pajunen, Hannu – Suutama, Timo (toim.) Geropsykologia. Vanhenemisen ja vanhuuden psykologia. Porvoo: WSOY, 14–73.
- Ruth, Jan-Erik – Öberg, Peter 1996. Ways of Life: Old Age in a Life History Perspective. Teoksessa Birren, James E. – Kenyon, Gary M. – Ruth, Jan-Erik – Schroots, Johannes J.F. – Svensson, Tornbjorn (eds.) Ageing and Biography. Explorations in Adult Development. New York: Springer Publishing Company, Inc, 167–186.
- Ruth, Jan-Erik 1998. Elämänhallinta ikääntyessä. Teoksessa Hoikkala, Tommi – Roos, J.P. (toim.) Elämänpolitiikka. Helsinki: Gaudeamus, 314–329.

- Ruth, Jan-Erik – Heikkinen, Eino (toim.) 1983. Vanhuus Suomessa. Espoo: Weilin + Göös.
- Ryff, Carol D. 1986. The Subjective Construction of Self and Society: An Agenda for Life-Span Research. Teoksessa Marshall, Victor W. (ed.) 1986. *Later Life. The Social Psychology of Aging*. Beverly Hills: Sage Publications, 33–74.
- Ryff, Carol D. – Marshall, Victor W. (eds.) 1999. *The Self and Society on Aging Processes*. New York: Springer Publishing Company.
- Ryff, Carol D. – Marshall, Victor W. – Clarke, Philippa J. 1999. Linking the Self and Society in Social Gerontology: Crossing New Territory via Old Questions. Teoksessa Ryff, Carol D. – Marshall, Victor W. (eds.) *The Self and Society on Aging Processes*. New York: Springer Publishing Company, 3–41.
- Räsänen, Pekka 2006. Tulkintaan liittyvän mielivallan ratkaisuyrityksiä kvalitatiivisessa analyysissä. *Janus* 14 (2), 167–173.
- Saarenheimo, Marja 1997. *Jos etsit kadonnutta aikaa*. Tampere: Vastapaino.
- Saarenheimo, Marja 2003. *Vanhuus ja mielenterveys. Arkielämän näkökulma*. Helsinki: WSOY.
- Saarenheimo, Marja 2004. Positiivien mielenterveys ja elämänhallinta. Teoksessa Raitanen, Tarjaliisa – Hänninen, Tuomo – Pajunen, Hannu – Suutama, Timo (toim.) *Geropsykologia. Vanhenemisen ja vanhuuden psykologia*. Porvoo: WSOY, 132–151.
- Saarinen, Erja 2005. Kelpoisuusvaatimusten käsittely loppusuoralla. *Sosiaaliturva* 93 (5), 24–25.
- Saarinen, Esa 1992. *Länsimaisen filosofian historia huipulta huipulle Sokrateesta Marxiin*. Porvoo: WSOY.
- Saarinen, Esa 1994. *Filosofia*. Porvoo: WSOY.
- Sainio, Elina 2004. Suurten ikäluokkien ikääntyminen ja tulevaisuudennäkymät. *Tutkimuksia* 12. Turku: Turun ammattikorkeakoulu.
- Sajama, Seppo 1993. *Arkipäivän filosofiaa. Kertomus ihmisestä tiedon hankkijana ja arvoratkaisujen tekijänä*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Salmi, Minna 1991a. Ajatteletko arkena? *Sosiologia* 28 (4), 237–249.
- Salmi, Minna 1991b. Ansiotyö kotona – toiveuni vai painajainen? *Kotiansiotyö Suomessa työntekijän arkipäivän kannalta*. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia No. 225. Helsinki: Yliopistopaino.
- Salmi, Raija 2005. Kotihoidon asiakkaan arki on kaukana vanhuspoliittisista tavoitteista. *Sosiaaliturva* 93 (3), 8–9.
- Salminen, Keijo 1988. Ikääntyvien minäkäsitys. *Gerontologia* 2 (2), 98–105.
- Salminen, Marjatta – Suomi, Asta – Hakonen, Sinikka 2004. ”...että ihmisellä on väyliä, voimavaroja ja haaveita”. Ehkäisevät kotikäynnit ja ennakoiva palveluohjaus – uusi voimaannuttava toimintamalli seniori- ja vanhustyöhön. *Jyväskylän sosiaali- ja terveystalvelukeskuksen julkaisuja* 1/2004. Jyväskylä: Jyväskylän kaupunki.

- Salonen, Kari 2002a. Vanhussosiaalityö ammattina. Turun ammattikorkeakoulun tutkimuksia 2. Turku: Turun ammattikorkeakoulu.
- Salonen, Kari 2002b. Ammatilliset kvalifikaatiot ja kompetenssi sosiaalialan työssä. Teoksessa Linnossuo, Outi – Nenonen, Suvu – Saario, Ilona. (toim.) Näkökulmia hyvinvointiin 1. Raportteja 8. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 48–74.
- Salonen, Kari 2006. Avopalvelutyöntekijöiden ammatilliset diskurssit kotona asuvien vanhusasiakkaiden sosiaalisen olomuotoisuuden kuvauksissa. Julkaisematon käsikirjoitus.
- Salonen, Kari – Uusitalo, Ilkka 2004. Kohti kotona asumista tukevaa vanhustyötä – esimerkkinä apuvälinetuutori. Teoksessa Hautala, Tiina – Nenonen, Suvu – Saario, Ilona (toim.) Näkökulmia hyvinvointiin 3. Raportteja 25. Turku: Turun ammattikorkeakoulu, 102–116.
- Sankari, Anne 2004. Ikääntyviä tietoyhteiskunnassa. Kulttuuriset ajattelutavat ja sosiaalinen tila. SoPhi 88. Jyväskylä: Minerva Kustannus Oy.
- Sankari, Anne – Jyrkämä, Jyrki (toim.) 2001. Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Tampere: Vastapaino.
- Sarala, Urpo – Sarala, Anita 1996. Oppiva organisaatio. Oppimisen, laadun ja tuottavuuden yhdistäminen. Helsinki: Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.
- Sarola, Jukka-Pekka 1994. Asuinympäristön ja paikan merkitys vanhalla ihmiselle. Teoksessa Uutela, Antti – Ruth, Jan-Erik (toim.) Muuttava vanhuus. Helsinki: Gaudeamus, 116–131.
- Sartre, Jean-Paul 1938/1981. Inho. Helsinki: Tammi.
- Sarvimäki, Anneli – Stenbock-Hult, Bettina 1990. Hoitoa ja huolenpitoa. Helsinki: Sairaanhoidtajien koulutussäätiö.
- Schooler, Kermit K. 1976. Environmental Change and the Elderly. Teoksessa Latman, Irwin – Wohlwill, Joachim F. (eds.) Human Behavior and Environment. Advances in Theory and Research. Volume 1. New York: Plenum Press, 265–298.
- Schütz, Alfred 1932/2007. Sosiaalisen maailman merkitykseks rakentuminen. Tampere: Vastapaino.
- Seppänen, Marjaana 2006. Gerontologinen sosiaalityö. Katsaus lähtökohtiin, nykyaikaan ja tulevaisuuteen. Helsinki: Yliopistopaino.
- Seppänen, Marjaana – Karisto, Antti – Kröger, Teppo (toim.) 2007. Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden jäljillä. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Siitonen, Tuomo 2003. Elinympäristön kehittäminen. Teoksessa Heikkinen, Eino – Rantanen, Taina (toim.) Gerontologia. Helsinki: Duodecim, 426–432.
- Silverman, David 1989. Six Rules of Qualitative Research: A Post-Romantic Argument. *Symbolic Interaction* 12 (2), 25–40.
- Silverman, David 1994. *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. London: Sage Publications Ltd.
- Silverman, David 2001. *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. London: Sage Publications.

- Silverman, David (ed.) 2004. *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*. London: Sage Publications.
- Silverstein, Nina M. – Flaherty, Gerald – Tobin, Terri Salmons 2002. *Dementia and Wandering Behavior. Concern for the Lost Elder*. New York: Springer Publishing Company.
- Simoila, Riitta 1993. Fenomenografia laadullisena tutkimusotteena. *Hoitotiede* 5 (1), 21–30.
- Simoila, Riitta 1994. Terveydenhoitajan työn kehitys, ristiriidat ja työorientaatiot. *Tutkimuksia* 48. Helsinki: Stakes.
- Simonen, Leila 1990. Contradictions of the Welfare State, Woman and Caring. *Acta Universitatis Tampensis ser. A vol. 295*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Simpura, Jussi 1996. Elintasosta elämänhallintaan. Teoksessa Ahlqvist, Kirsti – Ahola, Anja (toim.) *Elämän riskit ja valinnat – Hyvinvointia lama-Suomessa?* Helsinki: Edita, 10–27.
- Siren, Anu 2003. Arkielämän kyborgeja? Auto ja identiteetti iäkkäiden naisten autoilukokemuksissa. *Gerontologia* 17 (3), 121–129.
- Sixsmith, Andrew 1999. Philosophical perspectives on quality of life. Teoksessa Johnson, Julia – Slater, Robert (eds.) *Ageing and Later Life*. London: Sage Publications, 215–220
- Sneck, Timo – Mäntylä, Kaj 1987. Vanhusten asumisen tulevaisuusvaihtoehtoja pääkaupunkiseudulla. *Pääkaupunkiseudun julkaisuja B 1987:14*. Helsinki: Pääkaupunkiseudun yhteistyövaltuuskunta.
- Soininen, Marjaana 1995. Tieteellisen tutkimuksen perusteet. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A:13. Turku: Turun yliopisto.
- Sonkin, Leif – Petäkoski-Hult, Tuula – Rönkä, Kimmo – Södergård, Hans 1999. *Seniори 2000. Ikääntyvä Suomi uudelle vuosituhannelle*. Julkaisuja 233. Helsinki: Sitra.
- Sorri, Laura 2006. 1950–1980-lukujen asuinkerrostalojen soveltuvuus senioriasumiseen. Teoksessa Tuppurainen, Yrjö (toim.) *Tulevaisuuden senioriasuminen (TSA) – hanke. Loppuraportti*. Arkkitehtuurin osasto julkaisu AO/A37. Oulu: Oulun Yliopisto, 74–86.
- Staudinger, Ursula M. 2005. Personality and Ageing. Teoksessa Johnson, Malcolm L. (ed.) *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*. Cambridge: University Press, 237–244.
- Steinfeld, Edward 1982. The Place of Old Place: the Meaning of Housing for Old People. Teoksessa Duncan, James S. (ed.) *Housing and Identity. Cross-cultural Perspectives*. New York: Holmes & Meier Publishers, Inc, 198–246.
- Stichweh, Rudolf 2000. Systems Theory as an Alternative to Action Theory? The Rise of ‘Communication’ as a Theoretical Option. *Acta Sociologica* 43 (1), 5–13.
- Strassoldo, Raimondo 1993. Tilan sosiaalinen rakenne. Yhdyskuntasuunnittelun laitoksen julkaisuja 21. Tampere: Tampereen teknillinen korkeakoulu.
- Strauss, Anselm L. 1995. *Qualitative analysis for social scientists*. Cambridge: Cambridge University Press.

Strauss, Anselm – Corbin, Juliet 1990. *Basics of Qualitative Research. Grounded Theory Procedures and Techniques*. London: Sage Publications.

Summa, Hilka 1989. *Hyvinvointipolitiikka ja suunnitteluretoriikka: esimerkkinä asuntopolitiikka*. Espoo: Teknillinen korkeakoulu.

Suoninen, Eero 1997. Miten tutkia moniäänistä ihmistä? *Acta Universitatis Tamperensis* 580. Tampere: Tampereen yliopisto.

Suoninen, Eero 1999. Näkökulma sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen. Teoksessa Jokinen, Arja – Juhila, Kirsi – Suoninen, Eero (toim.) *Diskurssianalyysin aakkoset. Vuorovaikutus, toimijuus ja kulttuuri empirisen tutkimuksen haasteena*. Tampere: Vastapaino, 17–36.

Suonoja, Kyösti 1990. Ihmisen yhteisyyden tarve – sosiaalifilosofisia näkökulmia. Teoksessa Takala, Pentti – Helminen, Ilmari – Massa, Ilmo – Hellsten, Katri – Karisto, Antti (toim.) *Hyvinvointi ja muutosten Suomi*. Helsinki: Hakapaino Oy, 127–138.

Suutama, Timo 2004. Kognitiiviset toiminnot. Teoksessa Raitanen, Tarjaliisa – Hänninen, Tuomo – Pajunen, Hannu – Suutama, Timo (toim.) *Geropsykologia. Vanhenemisen ja vanhuuden psykologia*. Porvoo: WSOY, 76–108.

Tainio, Liisa (toim.) 1997. *Keskusteluanalyysin perusteet*. Tampere: Vastapaino.

Takkinen, Sanna 2003. Elämän tarkoituksellisuuden tunne. Teoksessa Heikkinen, Eino – Rantanen, Taina (toim.) *Gerontologia*. Helsinki: Duodecim, 210–219.

Tarasti, Eero 2000. Merkit ja transsendenssi. Teoksessa Airola, Anu – Koskinen, Heikki J. – Mustonen, Veera (toim.) *Merkillinen merkitys*. Helsinki: Gaudeamus, 143–162.

Tarkka, Jukka 1988. Paasikiven aika. Teoksessa Avikainen, Paula – Hetemäki, Ilmari (toim.) *Suomen historia 8. Paasikiven ja Kekkonen aika*. Espoo: Weilin + Göös, 8–127.

Tedre, Silva 1998. Kodin ja julkisen avun muunnelma. *Janus* 6 (4), 404–418.

Tedre, Silva 1999. Hoivan sanattomat sopimukset. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. Nro 40. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Tedre, Silva 2004. Tukisukat sosiaalipolitiikkaan! Inhomaterialistinen hoivatutkimusote. Teoksessa Jokinen, Eeva – Kaskisaari, Marja – Husso, Marita (toim.) *Ruumis töihin!* Tampere: Vastapaino, 41–63.

Tedre, Silva 2007. Vanhuuden vahvat ja avuttomat. Teoksessa Seppänen, Marjaana – Karisto, Antti – Kröger, Teppo (toim.) *Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä*. Jyväskylä: PS-kustannus, 95–119.

Telinkangas, Sisko 2005. Tuskanpunaisesta sinivalikoiseen. Lähestymistapojen, näkökulmien, välineiden etsintää syrjäisen maaseudun tutkimiseen. *Acta Universitatis Tamperensis* 1096. Tampere: Tampereen yliopisto.

Tenkanen, Raija 2003. Kotihoidon yhteistyömuotojen kehittäminen ja sen merkitys vanhusten elämänlaadun näkökulmasta. *Acta Universitatis Lapponiensis* 62. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Tenkanen, Raija 2007. Sosiaalityö ja kotona asuvien vanhusten ongelmat. Teoksessa Seppänen, Marjaana – Karisto, Antti – Kröger, Teppo (toim.) *Vanhuus ja sosiaalityö. Sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä*. Jyväskylä: PS-kustannus, 181–192.

- Thompson, Neil 1995. *Age and Dignity: Working with Older People*. Aldershot: Arena.
- Tietäväinen, Sirpa. 2003. Yksilöllisyys ja sosiaalinen vanhustyössä – vaihtoehtoja medikalisaatiolle? Pirkanmaan ammattikorkeakoulun julkaisusarja A. Tutkimukset ja selvitykset nro 6. Tampere: Pirkanmaan ammattikorkeakoulu.
- Tiikkainen, Pirjo 2006. Vanhuusiän yksinäisyys. *Gerontologia* 20 (2), 97–99.
- Tiikkainen, Pirjo – Heikkinen, Riitta-Liisa – Kauppinen, Markku 2004. Jyväskyläläisten 80- ja 85-vuotiaiden kokema yksinäisyys, yksinäisyyteen yhteydessä olevat ja yksinäisyyttä ennustavat tekijät 5-vuotisseuruun aikana. *Gerontologia* 18 (4), 257–265.
- Tilvis, Reijo 2003. Kliiniset tutkimukset. Teoksessa Heikkinen, Eino – Rantanen, Taina (toim.) *Gerontologia*. Helsinki: Duodecim, 274–279.
- Tinker, Anthea 1997. *Older People in Modern Society*. London: Longman.
- Toivanen, Marika – Häkkinen, Heidi – Laitinen, Pertti – Minkkinen, Irmeli – Röppänen, Päivi – Tuomainen, Tuula 2004. Kotihoidon tiedon tarpeet. PlugIT-hankkeen selvityksiä ja raportteja 12. Kuopio: Kuopion yliopisto & Savonia-ammattikorkeakoulu.
- Toivonen, Timo 1999. Empiirinen sosiaalitutkimus. *Filosofia ja metodologia*. Helsinki: WSOY.
- Toivonen, Timo 2003. Sukupolvi yhteiskunnallisen muutoksen selittäjänä. Teoksessa Melin, Harri – Nikula, Jouko (toim.) *Yhteiskunnallinen muutos*. Tampere: Vastapaino, 109–120.
- Tornstam, Lars 1986. *Åldrandets socialpsykologi*. Stockholm: Raben & Sjögren.
- Tornstam, Lars 1994. Gerotranssendenssi – teoreettinen tarkastelu. *Gerontologia* 8 (2), 75–81.
- Torvi, Kai – Kiljunen, Pentti 2005. Onnellisuuden vaikea yhtälö. EVAn kansallinen arvo- ja asennetutkimus 2005. Helsinki: Taloustieto Oy.
- Townsend, Peter 1986. Ageism and Social Policy. Teoksessa Phillipson, Chris – Walker, Alan (eds.) *Ageing and Social Policy*. Aldershot: Gower Publishing Company Limited, 15–44.
- Tuomainen, Raimo – Myllykangas, Markku – Elo, Jyrki 1999. *Medikalisaatio – aikamme sairaus*. Tampere: Vastapaino.
- Tuomi, Jouni 2007. Tutki ja lue. Johdatus tieteellisen tekstin ymmärtämiseen. Helsinki: Tammi.
- Tuomi, Jouni – Sarajärvi, Anneli 2002. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Tuominen, Eila 1994. Elämänmuutos ja muutoksen hallinta. Tutkimus leskeksi jäämisen taloudellisista, terveydellisistä ja sosiaalisista vaikutuksista sekä leskeyteen sopeutumisesta. *Tutkimuksia* 1994:1. Helsinki: Eläketurvakeskus.
- Tuppurainen, Yrjö (toim.) *Tulevaisuuden senioriasuminen (TSA) -hanke*. Loppuraportti. Arkkitehtuurin osaston julkaisu AO/A37. Oulu: Oulun Yliopisto.
- Turunen, Kari E. 1990. *Ihmisen ymmärtäminen*. Jyväskylä: Gummerus.

- Tynjälä, Päivi 1991. Kvalitatiivisen tutkimuksen luotettavuudesta. *Kasvatus* 22 (5–6), 387–398.
- Törrönen, Marita 2000. Elämistila – elävä paikka. *Janus* 8 (3), 266–280.
- Töttö, Pertti 1997. Pirullinen positivismi. Kysymyksiä laadulliselle tutkimukselle. Jyväskylä: Kampus.
- Töttö, Pertti 1999. Kvalitatiivisen ja kvantitatiivien tuolla puolen? Metodologinen puheenvuoro. *Sociologia* 36 (4), 280–292.
- Töttö, Pertti 2004. Syvällistä ja pinnallista. Teoria, empiria ja kausaalisuus sosiaalitutkimuksessa. Tampere: Vastapaino.
- Ukkola, Helge 1973. Romantiikan vanavedessä. Eksistentialismi Ekspressionismi – Kulttuurihistoriallinen tutkimus. *Acta Universitatis Tamperensis. Ser A vol. 51*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Uljens, Michael 1989. Fenomenografi – forskning om uppfattningar. Lund: Studentlitteratur.
- Unruh, David R. 1983. *Invisible Lives. Social Worlds of the Aged*. Beverly Hills: Sage Publications, Inc.
- Uusitalo, Hannu 1995. Tiede, tutkimus ja tutkielma. Porvoo: WSOY.
- Uusitalo, Ilkka – Salonen, Kari – Havula, Katja – Holm-Rantala, Marja 2004. Näin me sen teimme. Hankeprosessin aukikirjoitus, prosessin tulosten ja uuden toimintamallin arviointia. Teoksessa Kotiranta, Pirjo-Liisa – Salminen, Anna-Liisa (toim.) *Apuvälineteknologia ja itsenäisen suoriutuminen. ITSE-hanke 2001–2004. Aiheita 23/2004*. Helsinki: Stakes & Sosiaali- ja terveysministeriö, 163–173.
- Uutela, Antti – Ruth, Jan-Erik (toim.) 1994. *Muuttuva vanhuus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Vaarama, Marja 1992. Vanhustenhuollon tavoitteet ja todellisuus. Sosiaali- ja terveyshallituksen raportteja 48. Helsinki: Sosiaali- ja terveyshallitus.
- Vaarama, Marja 1995. Vanhusten hoivapalvelujen tuloksellisuus hyvinvoinnin tuotanto – näkökulmasta. *Tutkimuksia* 55. Helsinki: Stakes.
- Vaarama, Marja 2004. Ikääntyneiden toimintakyky ja palvelut – nykytila ja vuosi 2015. Teoksessa *Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuusselonteon liiteraportti*. Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 33/2004. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 131–198.
- Vaarama, Marja – Hurskainen, Raija 1993a. Hyvään vanhuuteen 1990- ja 2000-luvulla. *Raportteja* 92. Helsinki: Stakes.
- Vaarama, Marja – Hurskainen, Raija 1993b. Vanhuspolitiikan tulevaisuudenkuvat ja kehittämisstrategiat. *Raportteja* 95. Helsinki: Stakes.
- Vaarama, Marja – Hakkarainen, Anne – Voutilainen, Päivi - Päivärinta, Eeva 2000. Vanhusten palvelut. Teoksessa Uusitalo, Hannu – Parpo, Antti – Hakkarainen, Anni (toim.) *Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelukatsaus 2000*. *Raportteja* 250. Helsinki: Stakes, 75–119.
- Vaarama, Marja – Luomahaara, Jaakko – Peiponen, Arja – Voutilainen, Päivi 2001. Koko kunta ikääntyvien asialle. Näkökulmia ikääntyneiden itsenäisen selviytymisen sekä hoidon ja palvelujen kehittämiseen. *Raportteja* 259. Helsinki: Stakes.

Vaarama, Marja – Kaitsaari, Tuula 2002. Ikääntyneiden toimintakyky ja koettu hyvinvointi. Teoksessa Heikkilä, Matti – Kautto, Mikko (toim.) Suomalaisten hyvinvointi 2002. Jyväskylä: Gummerus, 120–143.

Vaarama, Marja – Voutilainen, Päivi – Kauppinen, Sari 2002. Ikääntyneiden palvelut. Teoksessa Heikkilä, Matti – Parpo, Antti (toim.) Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelukatsaus 2002. Raportteja 268. Helsinki: Stakes, 76–105.

Vaarama, Marja – Voutilainen, Päivi – Kauppinen, Sari 2004. Ikääntyneiden hoivapalvelut. Teoksessa Heikkilä, Matti – Roos, Milla (toim.) Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelukatsaus 2005. Helsinki: Stakes, 36–59.

Vaarama, Marja – Luoma, Minna-Liisa – Ylönen, Lauri 2006. Ikääntyneiden toimintakyky, palvelut ja koettu elämänlaatu. Teoksessa Kautto, Mikko (toim.) Suomalaisten hyvinvointi 2006. Helsinki: Stakes, 104–136.

Vahtera, Jussi 1993. Työn hallinta, sosiaalinen tuki ja terveys. Työ ja ihminen. Lisänumero 1/1993. Helsinki: Työterveyslaitos.

Vakimo, Sinikka 1998. Vanhan naisen kasvavat voimavarat – poimintoja noidista ja Pohjan akoista moderneihin mummoihin. Teoksessa Heinonen, Jarmo (toim.) Senioriteetti voimavarana. Helsinki: Gaudeamus, 115–138.

Vakimo, Sinikka 1999. Maaseutu naisen ikääntymisympäristönä. Teoksessa Kangas, Ilka – Nikander, Pirjo (toim.) Naiset ja ikääntyminen. Helsinki: Gaudeamus, 121–146.

Vakimo, Sinikka 2001. Paljon kokeva, vähän näkyvä. Tutkimus vanhaa naista koskevista kulttuurisista käsityksistä ja vanhan naisen elämäntäytännöistä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 818. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Vakimo, Sinikka – Sarvimäki, Anneli 2003. Vanhuuden ja kulttuurin kohtaamisista. Gerontologia 17 (4), 175–176.

Vanhusbarometri 1999. Selvityksiä 1999:3. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Vanhuspoliittinen katsaus 1986. Vanhusten elinoloja ja vanhuspolitiikan ajankohtaisia haasteita kartoittava raportti. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Vanhuspolitiikka 1999. Esitteitä 1999:4. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Vanhusten palvelujen kehittäminen 1984. Vanhustenhuoltotoimikunnan mietintö. Komiteamietintö 1984:60. Helsinki: Valtion painatuskeskus.

Vanhuus ja vanhuksen tukeminen 1983. Helsinki: Suomen Kaupunkiliitto & Vanhustyön keskusliitto.

Varto, Juha 1992. Laadullisen tutkimuksen metodologia. Helsinki: Kirjayhtymä.

Vaso, Juha 1998. Ammatillisen aikuiskoulutuksen laatu. Acta Universitatis Tamperensis 588. Tampere: Tampereen yliopisto.

Victor, Christina – Scharf, Thomas 2005. Social Isolation and Loneliness. Teoksessa Walker, Alan (ed.) Growing Older. Understanding quality of life in old age. Berkshire: Open University Press, 100–116.

Vilkko, Anni 1997. Ikääntyminen, muistot ja koti. Teoksessa Vanhuus kaupungissa. Miina Sillanpään syntymän 130-vuotisjuhlakirja. Porvoo: WSOY, 168–183.

- Vilkko, Anni 2000. Rättävästi koti. *Janus* 8 (3), 213–229.
- Vilkko, Anni – Karisto, Antti 2000. Koti tutkimuskohteena ja näkökulmana. *Janus* 8 (3), 209–212.
- Viljaranta, Liisa 1991. Vanhainkotielämä yksilölliseksi. Työntekijän arjen vaihtoehtoja etsimässä. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto.
- Vincent, John A. 2003. Vanhuus, sairaus, kuolema ja kuolemattomuus: biolääketieteellisten ikääntymismallien kulttuurigerontologinen kritiikki. *Gerontologia* 17 (4), 177–183.
- Virnes, Eevaliisa 1999. Ajankohtaisia haasteita vanhustyössä ja lastensuojelussa. Teoksessa Holma, Tupu (toim.) *Asiakaslähtöiset palveluprosessit. Perusta laadulle vanhusten kotihoidossa ja asumispalveluissa sekä lastensuojelutyössä*. Helsinki: Suomen Kuntaliitto, 7–12.
- Virtanen, Matti 1999. Sukupolven tasot, fraktiot ja elämänkaari. *Sosiologia* 36 (2), 81–94.
- Virtanen, Matti 2001. Laadulliset lähteet ja niiden edustavuus. *Sosiologia* 38 (2), 81–92.
- Virtanen, Matti 2003. Sukupolvet Bourdieun kentillä. Teoksessa Melin, Harri – Nikula, Jouko (toim.) *Yhteiskunnallinen muutos*. Tampere: Vastapaino, 121–137.
- Virtanen, Petri 1994. Homo Civilis? Tutkimus sosiaalityöntekijöiden ja sosiaalityön habituksesta. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja C. Osa 108. Turku: Turun yliopisto.
- Voutilainen, Päivi – Vaarama, Marja – Backman, Kaisa – Paasivaara, Leena – Eloniemi-Sulkava, Ulla – Finne-Soveri, Harriet (toim.) 2002. Ikäihmisten hyvä hoito ja palvelu. *Opas laatuun. Oppaita* 49. Helsinki: Stakes.
- Vuorinen, Risto 2004. Minän synty ja kehitys. Ihmisen psyykkinen kehitys yli elämänkaaren. Porvoo: WS Bookwell Oy.
- Vuosiin elämää 1998. Vanhuspolitiikka vuoteen 2001. Suomen vanhuspoliittisen tavoite- ja strategiatoimikunnan mietintö. Julkaisuja 1998:1. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Walker, Alan 2001. Ikääntyminen ja ikäihmisten sosiaalipalvelut Euroopassa. *Gerontologia* 15 (3), 217–228.
- Walker, Alan (ed.) 2005. *Growing Older. Understanding quality of life in old age*. Berkshire: Open University Press.
- Walker, Alan – Alber, Jens 1999. Older People in Europe: social and economic policies. Teoksessa Johnson, Julia – Slater, Robert (eds.) 1999. *Ageing and Later Life*. London: Sage Publications, 269–275.
- Walker, Alan – Hennessy, Catherine Hagan 2005. Investigating Quality of Life in the Growing Older Programme. Teoksessa Walker, Alan (ed.) *Growing Older. Understanding quality of life in old age*. Berkshire: Open University Press, 1–12.
- Walker, Alan – Warren, Lorna 1996. Changing services for older people. The Neighbourhood Support Units innovation. Buckingham: Open University Press.
- Waris, Heikki 1948. Suomalaisen yhteiskunnan rakenne. Helsinki: Otava.
- Waris, Heikki 1973. Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle. Helsinki: Weilin + Göös.

Weckroth, Klaus 1992. Toiminnan psykologia. Helsinki: Hanki ja jää.

Wegelius, Sirkka 1996. Yhdenmukaisuus ja ainutlaatuisuus. Paikan identiteetti lähiöparrannuksen lähtökohtana. Arkkitehtiosasto. Espoo: Teknillinen korkeakoulu.

Wellman, Barry – Hall, Alan 1986. Social Networks and Social Support: Implications for Later Life. Teoksessa Marshall, Victor W. (ed.) Later Life. The Social Psychology of Aging. Beverly Hills: Sage Publications, 191–222.

Wiman, Ronald 1989. Elämänhallinnan kartoituskehikko. Suunnitteluosaston julkaisuja 12. Helsinki: Sosiaalihalitus.

Wrede, Sirpa – Henriksson, Sirpa 2004. Kahden kerroksen väkeä: kotihoidon ammatillinen uusjako. Teoksessa Henriksson, Lea – Wrede, Sirpa (toim.) Hyvinvointityön ammatit. Helsinki: Gaudeamus, 210–234.

Ylinen, Satu – Rissanen, Sari 2004. Asiantuntijuus gerontologisessa sosiaalityössä. Gerontologia 18 (3), 200–206.

Åhlberg, Mauri 1997. Jatkuva laadunparantaminen korkeatasoisena oppimisena. Kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia N:o 68. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Özer-Kemppainen, Özlem 2006. Alternative Housing Environments for the Elderly in the Information Society. Acta Universitatis Ouluensis. C 245. Oulu: Oulun yliopisto.

LIITTEET I-4

LIITE 1: Haastatteluteemat**Teema 1: Sosiaalisen hahmottaminen (yleinen näkökulma tutkimusaiheeseen).**

Mitä ymmärrät sosiaalisella vanhuudessa?

Miten sosiaalinen ilmenee vanhusten jokapäiväisessä elämässä?

Miesten ja naisten välisiä eroja sosiaalisessa.

Asuinpaikan, asunnon, iän, laajan toimintakykyisyyden, koulutuksen, tulojen ja varallisuuden merkitys sosiaalisesta näkökulmasta.

Kuvaa konkreettisia asiakasesimerkkejä.

Teema 2: Sosiaalinen olomuotoisuus jokapäiväisenä toimintana (vanhusten näkökulma).

Mitä vanhukset tekevät päivittäin (sosiaalisuuden konstruointi)?

Kuvaa konkreettisia asiakasesimerkkejä sosiaalisen ylläpitämisestä.

Mikä merkitys sosiaalisella on vanhusten elämässä edellä kuvatun perusteella?

Mitkä asiat ovat vanhuksille erityisen tärkeitä jokapäiväisessä elämässä sosiaalisen näkökulmasta?

Teema 3: Vanhusten ja ympäristöjen välinen vuorovaikutus (liittyminen ympäristöön).

Vanhusten ja ympäristöjen välinen päivittäinen suhde (asiat, luonne, sisällöt).

Vanhusten ja ympäristöjen välisten suhteiden merkitys vanhuksille.

Mahdollisuudet ja esteet vanhusten ja ympäristöjen välisessä vuorovaikutuksessa (ympäristöt resurssina).

Käytännön ratkaisut vuorovaikutussuhteiden ylläpidossa.

Vanhusten sosiaaliset suhteet ja niiden ylläpito (sosiaaliset verkostot).

Teema 4: Sosiaalinen näkökulmana vanhustyön ammatissa (työntekijä ja vanhustyö).

Miten psyykinen, hengellinen, fyysinen ja kulttuurinen eroavat sosiaalisesta?

Mitä nämä merkitsevät vanhusten elämässä (konkreettiset esimerkit ja kokemukset)?

Mitä ulottuvuuksia tulisi ammatillisessa työssä painottaa (perustelut)?

Mitkä asiat vaikuttavat sosiaalisen syntymiseen ja ylläpitoon vanhustyössä?

Miten työntekijänä tuet konkreettisesti sosiaalisen ylläpitoa vanhustyössä?

Mitä haasteita olet kohdannut sosiaalisen ylläpidossa?

Ammatilliseen osaamiseen liittyvät asiat sosiaalisen näkökulmasta.

Teema 5: Kotona asuminen ja tulevaisuudenkuvat.

Millaisena näet kodin merkityksen vanhusten elämässä?

Millaisena näet kodit osana vanhusten asuinympäristöjä lähitulevaisuudessa (10–15 vuotta)?

Mitkä asiat mahdollistaisivat vanhusten asumisen kotona tulevaisuudessa?

Palvelulliset toteutukset tai ratkaisut käytännössä tulevaisuusnäkökulmasta.

Tekniset toteutukset tai ratkaisut käytännössä tulevaisuuden näkökulmasta.

Tulevaisuudenkuvat, haasteet, mahdollisuudet ja vaatimukset (laajasti ymmärrettyinä).

Kari Salonen
Riistatie 3
21530 Paimio
040 728 9856 (gsm)
010 5535 116 (työ)
kari.salonen@turkuamk.fi

LIITE 2

ANOMUS ____ / ____ 2005

LIITE 2: Tutkimuslupa-anomus

Kunta: _____

Vastuunhenkilö: _____

Teen Jyväskylän yliopiston yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitokselle sosiaaligerontologiasta väitöskirjaa, joka käsittelee vanhusasiakkaiden sosiaalista ulottuvuutta avopalvelutyöntekijöiden kuvaamana. Työtäni ohjaa professori, YTT Jyrki Jyrkämä. Tutkimustulosten tavoitteena on edistää vanhustyön ammatillista osaamista sekä kehittää sosiaaligerontologista opetusta ammattikorkeakouluissa ja muissa koulutusyksiköissä.

Väitöskirjani empiirinen aineisto muodostuu avopalvelutyöntekijöiden haastatteluista. Tutkimushenkilöt tulevat olemaan sekä sosiaali- että terveystoimesta, joita sosiaalitoimessa ovat kotipalveluhenkilöstö ja avohuollon vanhussosiaalityöntekijät, terveystoimessa kotisairaanhoidohenkilöstö. Kriteerinä on, että he työskentelevät avopalvelutyössä vanhusasiakkaiden kotona, joten laitoksissa työskentelevä henkilöstä jää tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

Tutkimusalueeni on Varsinais-Suomi. Haastatteluja teen vuoden 2005 aikana 30–40.

Haastattelut tulen suorittamaan silloin, kun tämä sopii työntekijöille. Tulen kysymään menettelytavoista tarkempia ohjeita heidän esimieltään, mikäli tämä on tarpeellista. Tarkistan asian kuitenkin erikseen jokaisen haastateltavan kohdalla. Haastattelusta voi luonnollisesti myös kieltäytyä. Tulen tekemään haastattelut siten, että niistä ei ole kenenkään työlle tai vanhusasiakkaille haittaa tai vaivaa.

Työssäni noudatan tutkimuseettisten periaatteiden mukaista ehdotonta vaitiolovelvollisuutta ja asiallisuutta. Kenenkään yksittäisen työntekijän, työyksikön, vanhusten, omaisen tai muiden asiaan liittyvien henkilöiden nimiä en tutkimusraportissani esitä. Haastattelu-
nauhat pidän itselläni, eivätkä ne ole julkisia.

Täten anon lupaa suorittaa haastattelut (kunta) henkilöstölle (2-4 kpl) edellä mainitsemieni periaatteiden perusteella. Haastattelujen ajankohta on kevät 2005 – syksy 2005.

Yhteistyöterveisin

Kari Salonen
VTL, FM, lehtori
Sosiaalialan koulutusohjelma, Turun yksikkö
Turun ammattikorkeakoulu

LIITE 3

LIITE 3: Haastatteluihin osallistuneet avopalvelutyöntekijät kunnittain

SOSIAALI- JA TERVEYSTOIMEN AVOPALVELUJEN VANHUSTYÖNTEKIJÄ-HAASTATTELUT
Toukokuu – syyskuu 2005

Kunta	Palvelumuoto	Ammattinimike	Ikä	Avopalvelutyössä vuosia
Turku (1)	Sosiaalityö	avohuollon sosiaalityöntekijä	49	12
Turku (2)	Sosiaalityö	avohuollon sosiaalityöntekijä	50	15
Paimio (3)	Päiväpaikka	ohjaaja	42	11
Lieto (4)	Kotipalvelu	erikoissairaanhoidaja	48	2
Lieto (5)	Kotipalvelu	kotipalveluohjaaja	43	17
Lieto (6)	Kotipalvelu	kodinhoitaja	54	33
Raisio (7)	Kotihoito	erikoissairaanhoid. / ohjaaja	40	15
Raisio (8)	Kotihoito	erikoissairaanhoidaja	43	20
Masku (9)	Kotipalvelu	kodinhoitaja	47	9
Masku (10)	Kotipalvelu	kotipalveluohjaaja	51	20
Kaarina (11)	Kotipalvelu	lähihoitaja	42	20
Kaarina (12)	Kotipalvelu	lähihoitaja	30	5
Kaarina (13)	Kotipalvelu	kotipalveluohjaaja	52	20
Raisio (14)	Kotihoito	lähihoitaja	28	5
Raisio (15)	Kotihoito	lähihoitaja	30	5
Raisio (16)	Kotihoito	vastaava ohjaaja	47	20
Naantali (17)	Kotipalvelu	kodinhoitaja	44	20
Naantali (18)	Kotipalvelu	perushoitaja	43	26
Turku (19)	Kotipalvelu	avopalveluohjaaja	28	4
Turku (20)	Kotisairaanhoito	terveydenhoitaja	31	7
Turku (21)	Kotipalvelu	kodinhoitaja	48	15
Piikkiö (22)	Kotipalvelu	kodinhoitaja	39	14
Piikkiö (23)	Kotipalvelu	kodinhoitaja	59	20
Turku (24)	Kotipalvelu	kotiavustaja	51	20
Turku (25)	Kotisairaanhoito	terveydenhoitaja (AMK)	28	6
Turku (26)	Kotipalvelu	kodinhoitaja	59	15
Turku (27)	Kotisairaanhoito	perushoitaja	48	10
Turku (28)	Kotipalvelu	kotipalveluohjaaja	33	7
Turku (29)	Kotisairaanhoito	sairaanhoitaja (AMK)	46	24
Salo (30)	Kotipalvelu	sairaanhoitaja	41	4
Salo (31)	Kotipalvelu	kotipalveluohjaaja	58	32
Turku (32)	Kotisairaanhoito	sairaanhoitaja	57	25
Halikko (33)	Kotipalvelu	avopalveluohjaaja	46	4
Halikko (34)	Kotipalvelu	hoitaja (sosionomi AMK)	25	2
Salo (35)	Kotisairaanhoito	terveydenhoitaja	42	11
Salo (36)	Kotisairaanhoito	perushoitaja	56	25
Yhteensä 36 työntekijää	Sosiaalitoimi: 24 työntekijää Terveystoimi: 7 työntekijää Yhdistetty eli kotihoito: 5 työntekijää 20 sosiaalialan / 16 terveysalan koulutuksen saanutta		ka 43 v	Yhteensä 520 vuotta 14,5 v / työntekijä

Kari Salonen
Riistatie 3
21530 Paimio
010 55 35116 (työ)
470 5133 (koti)
040 728 9856 (gsm)
kari.salonen@turkuamk.fi

LIITE 4

LIITE 4: Haastatteluajan varaaminen

Arvoisa vanhustyöntekijä _____!

Kiitokset Sinulle siitä, että olet lupautunut kahdenkeskiseen haastatteluun, jolla kerään tutkimusaineistoa väitöskirjatyöhöni. Väitöskirjan alustava työnimi on *Sosiaalisuuden haaste vanhustyön ammateissa - Vanhusesiakkään sosiaalinen ulottuvuus työntekijöiden kuvaamana*. Työtäni ohjaa sosiaaligerontologian professori Jyrki Jyrkämä Jyväskylän yliopistosta.

Olemme puhelimesta sopineet **haastatteluajaksi** seuraavan **ajankohdan:** ____/____ 2005 klo _____. **Paikka:** _____.

Toivon, että varaat haastatteluun aikaa pari rauhallista tuntia, jotta voimme yhdessä syventyä haastatteluteemoihin ja tarkempiin haastattelukysymyksiin.

Nauhoitan haastattelun, mutta kaikki siinä ilmenevät asiat ja tiedot ovat ehdottoman luottamuksellisia ja vain meidän välisämme. Lähetän tässä kirjekuoressa samalla myös kopiot **haastattelun teemoista** ja päätöksen työnantajasi minulle myöntämästä tutkimusluvasta.

Sinun on hyvä **tutustua etukäteen** haastatteluteemojen kysymyksiin. Toivottavasti mietit alustavasti näitä kysymyksiä jo ennen haastattelua.

Mikäli Sinulle tulee odottamaton este ja joudut siirtämään haastattelua, ole ystävällinen ja ota minuun yhteyttä. Yhteystietoni ovat lomakkeen vasemmassa yläkulmassa.

Paimiossa ____/____ 2005

Yhteistyöterveisin

Kari Salonen
VTL, FM, lehtori
Sosiaalialan koulutusohjelma / Turun yksikkö
Turun ammattikorkeakoulu